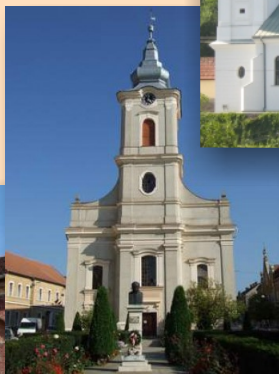
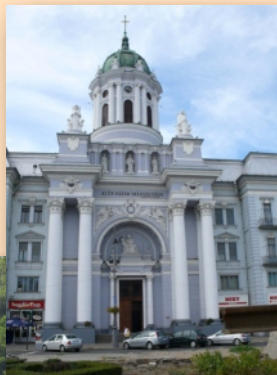

MEGMARADÁSUNKÉRT

**A PARTIUMI ÉS BÁNSÁGI
MŰEMLEKVÉDŐ ÉS
EMLÉKHELY TÁRSASÁG
KÉT ÉVTIZEDE**

**Nagyvárad
2013**

Partiumi füzetek

75

MEGMARADÁSUNKÉRT

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság
két évtizede

MEGMARADÁSUNKÉRT

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő
és Emlékhely Társaság két évtizede

Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

Varadinum Script Kiadó
Nagyvárad, 2013

Szerkesztette:
DUKRÉT GÉZA

Szöveggondozás:
MIHÁLKA MAGDOLNA

Fedőlapon: a tamáshidai torony, az aradi Minorita templom,
a szilágysomlyói református templom, a szatmári Láncoz templom
és a nagyváradi vár.

Hátlapon: konferencia Mezőhegyesen 2011-ben, Kuthy Lajos emléktáblája
Érmihályfalván, a XVI. Partiumi Honismereti Konferencia résztvevői
a nagyváradi székesegyház előtt, pályázati díjkiosztó ünnepség 2011-ben

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Megmaradásunkért: a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és
Emlékhely Társaság két évtizede / red.: Dukrét Géza. -
Oradea: Varadinum Script, 2013
Bibliogr.
ISBN 978-606-8307-42-8

I. Dukrét, Géza (red.)

061(498.4)

Készült

a Bihar Megyei Tanács,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
támogatásával.

Készült a nagyváradi LITERA PRINT nyomdában.

Tel.: 0732-115.445; e-mail: literaprint@gmail.com

ELŐSZÓ

Húsz éves a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság.

Ez már komoly időszaknak számít egy civil szervezet életében. Elértük az érettség szintjét, amely mérlegkészítésre kötelez.

Egyesületünket 1993-ban alapítottuk, 12 alapító taggal. 2006-ig a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület égisze alatt működött, mint Bizottság, egyesületi státusban. 2007. március 13-án jegyeztettük be a bíróságon, mint önálló jogi személyt, 23/A/2007. szám alatt, megőrizve a folytonosságot.

Ünnepi kötetünk részletesen ismerteti egyesületünk történetét. Megtudhatjuk, hogy húsz év alatt milyen eredményeket értünk el, milyen előadások hangzottak el, kik kaptak kitüntetést. Minden év után következik egy Fényes Elek-díjas dolgozata, megjelent kötetei, kitüntetései. Külön kimutatás ismerteti könyvkiadásunkat, Fényes Elek-díjasainkat, valamint húsz év alatt kik voltak egyesületünk tagjai.

A 15 éves évfordulónkra elkészült évkönyvünk eseménynaptára 2008-ban zárult. Ettől számítva részletesebb az ismertető.

Dukrét Géza

AZ EGYESÜLET TÖRTÉNETE

Kiindulás: A Partium valahogy mindig mostohagyermek volt, amely nem tartozott igazából sem Erdélyhez, sem az anyaországhoz. Így is kezelték, s most is így bánnak vele. Pedig mindig nagy értékeket adott a nemzetnek. Hogy megfeleldkeznek rólunk, az abban is keresendő: a szélen vagyunk, nem ismernek bennünket, nem tudják mi található itt (még mi sem), nem hallatjuk szavunkat. Talán túlzottan szerények vagyunk. A különböző műemlékvédő, történelmi, néprajzi, közművelődési szervezetek nem sok eredményt tudtak felmutatni a Partium és a Bánság területén. Ezért már 1992-ben felmerült egy honismereti szövetség megalakításának szükségessége. Mindez hozzájárult Bizottságunk megalakításához.

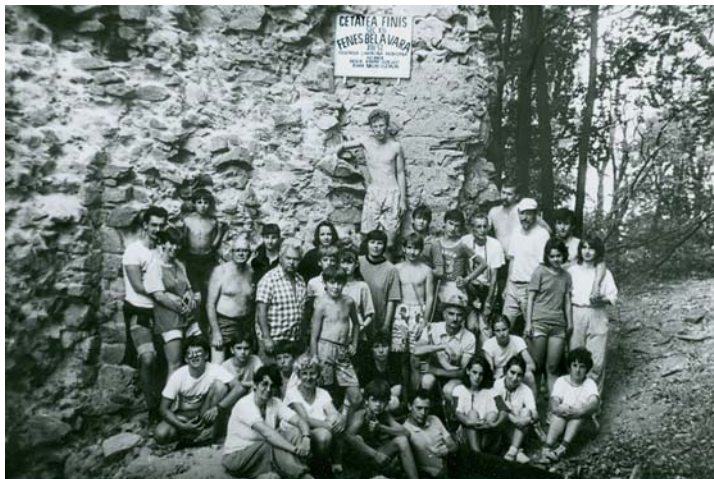
1993. május 19-én gyűlt össze az alakuló ülés, melyen résztvettek a következők: *Bántó Bálint* ny. református lelkipásztor, Szatmárnémeti, *Dánielisz Endre* tanár, Nagyszalonta, *Dukrét Géza* tanár, Nagyvárad, *Jakobovits Miklós* festőművész, Nagyvárad, *Kiss Albert* r. kat. esperes-plébános, Nagyvárad, *Kiss László* lakatos-fényképész, Nagyvárad, *Kolozsvári István* r. kat. esperes-plébános, Margitta, *Marián Antal* fotóriporter, Nagyvárad, *Miklós Mihály* tanár, Nagyvárad, *Péter I. Zoltán* tervező, Nagyvárad, *Venczel Márton* biológus, Nagyvárad.

Szeptember 5-én, közösen Tempfli József megyés püspökkel emléktáblát avattunk Szentjobbon, a Szent Jobb tiszteletére. Táblaavató beszédet Dukrét Géza, az Emlékhely Bizottság elnöke tartott.

Jegyzőkönyvrészlet:

Felvétetett 1993. október 29-én az Emlékhely Bizottság ülésén. Jelen van 20 személy, a különböző megyékből.

Dukrét Géza elnök ismerteti a Bizottság feladatait:

1992 - Várasfenes

- műemlékeink felmérése, azok gondozása,
- emlékhelyeink létesítése, azok gondozása, eseménynaptár,
- honismereti tevékenység,
- dokumentációs alap és fotódokumentációs anyag létrehozása,
- kiadói tevékenység. Két lap megjelentetése (Emlékhely Kiskönyvtár, Partiumi lapok),
- az ifjúság honismereti nevelése.

Feladatát a Partium és Bánság területén fejtí ki.

Választás: Főbiztosnak Dukrét Gézát választják meg.

Megyei biztosok: Péter Zoltán - Bihar megye, Kovách Géza - Arad megye, Szekernyés János - Temes megye (ezután lesz felkérve), id. Bántó Bálint - Szatmár megye, Major Miklós - Szilágy megye, Véső Ágoston - Máramaros megye

Dukrét Géza javasolja Gyarmati Gábort a titkári teendőkh elvégzésére. Elfogadják.

Mivel nem jogi személyiség, ezért a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség égisze alatt fog működni, valamint az Erdélyi Kárpát Egyesület mellett, mint annak egy bizottsága, de önálló státussal. A megyei felelősök csoportokat alakítanak ki maguk körül.

1994

1994 márciusában és áprilisában többször összeült a Partium lap szerkesztő bizottsága, megbeszélni a lap formáját, címét, tartalmát, a nyomtatás lehetőségét, a lap emblémáját. Így április 14-én elkészült az első szám, melynek szerkesztősége: Barabás Zoltán – műszaki szerkesztő, Dukrét Géza – felelős szerkesztő, Jakobovits Miklós, Méder Árpád, Miklós Mihály, Péter I. Zoltán, Radványi Károly, Sășianu Alexandru, Venczel Márton – szerkesztők, Arday Erika – korrektor. A lap emblémáját Radványi Károly készítette el, amely a későbbiek folyamán bizottságunk címerévé vált.

Április 16-án gyűlt össze a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság (PBMEB), hogy megvitassák és véglegesítsék a múlt év október 29-én összeállított működési alapszabályzatot, beszámoljanak az eddig végzett munkáról, és javaslat szülessen a felmérő munka jobb megszervezésére. Sor került a bizottság új lapja, a PARTIUM bemutatására is.

Április 30. A Varadinum-ünnepségek keretében megszerveztük a tudományos ülészakot. Előadás-sorozat hangzott el A polgárosodó Nagyvárad címen, valamint fényképkiállítást nyitottunk Nagyvárad építészetéről.

Június 26. Az Erdélyi Kárpát Egyesület Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottsága, valamint a Nagyvárad Ady Társaság emléktáblát avatott a révi temetőben Márton Gabriella, Ady Endre első várad szerelmének tiszteletére.

Július 9. Emléktábla-avatás a Lorántffy Zsuzsanna Gimnáziumban Biró József művészettörténész és festőművész tiszteletére.

Augusztus 8-14. III. Honismereti tábor Solyomkővára mellett. A tábor célkitűzése a várban levő kápolnarom állagának

Emléktábla-avatás a Lorántffy Zsuzsanna Gimnáziumban,
Bíró József művészettörténész és festőművész tiszteletére

megőrzése volt. A táborozáson 40 váradi, 22 élesdi, 4 kolozsvári és 1 szatmári, összesen 67 személy vett részt, melyből 10 felnőtt, a többi fiatal volt.

Szeptember 21–23. Dokumentumfilm forgatása a Hegyköz vidékén a Duna TV forgatócsoportjával, Halász Péter irányításával, melyből egy 35 perces film készült.

Október 25. Emléktábla-avatás Pécskán Ormós Zsigmond halálának 100. évfordulója alkalmából. Főszervező volt tagtársunk, dr. Pálfi István, résztvett Puskel Péter, mint újságíró.

December 4. Emlékszoba- és emléktábla-avatás Fráter Loránd tiszteletére Érsemjénben. Az emlékszoba avatásán Balácsi József érsemjéni polgármester és Dukrét Géza tanár tartott avatóbeszédet.

Honismereti tábor Sólyomkőváron

DUKRÉT GÉZA

KALENDÁRIUMOK ÉS ISKOLAI ÉVKÖNYVEK MŰVELŐDÉS- ÉS HELYTÖRTÉNETI SZEREPE

Nagyváradai hagyományok

Sajátos helyzettel állunk szemben. Nagyvárad a 19. század végén és a 20. század elején óriási fejlődésen ment át, minek hatására Budapest után a legversenyképesebb városok közé emelkedett, minden szempontból. A századforduló után a Pece-parti Párizsban hat színtársulat működött, Ady Endre itt bontogatta szárnyait és jött létre A Holnap városa, a modern magyar irodalom megteremtője, számos újság és folyóirat, nagynevű egyesületek városa. Ilyen miliőben bizonyára több fajta kalendárium és évkönyv jelenhetett meg. Ennek a fellendülésnek gátat vetett Trianon. A megmaradt magyar intézményekből egyedül a református egyháznak volt annyi ereje, hogy kalendáriumot jelentessen meg. De honismereti jellegű anyagok ebben sem jelenhettek meg. Változás csak 1990-ben állott be.

Hasonló volt a helyzet az iskolai évkönyvek esetében is. Nagyvárad mindig iskolaváros volt. Sok nagy múltú intézménye és községi iskolája volt. Mindegyik adott ki évkönyveket és értesítőket. 1920 után a magyar iskolák megszűntek, vagy átalakultak vegyes iskolákká, amelyek már nem adtak ki évkönyveket, sem értesítőket. Az elmúlt nyolcvan év alatt ezek a régi dokumentumok eltűntek, ma már többnyire magánkönyvtárakban található meg. Így nehezebb is nyomon követni őket. Ennek ellensúlyozására 1990 után a régi intézmények utódai több emlékkönyvet adtak ki.

Kalendáriumok

Református kalendárium

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kalendárium 1928-ban indul, *Árvaházi Képes Naptár* címen. Mivel az egyház mellett működő árvaháznak nem volt jövedelme, a naptár teljes jövedelmét az árvaház fenntartására fordították. Szerkesztője Csernák Béla váradolaszi lelkipásztor, a későbbi püspök volt. 20–22 ezer példányszámban jelent meg, kézi szedéssel készült a Lorántffy Zsuzsanna Leánynevelő Intézet pincéjében működő Kálvin-nyomdában. A címoldalon a váradolaszi templom állott, előterében az árvaház épülete, oldalt egy diakonissza kisgyermekkel, felette a cím. A grafikai munkákat, az illusztrációkat id. Radványi Károly készítette, linóleum metszettel, ő volt mind a mai napig, Románia legismertebb ex libris készítője és gyűjtője. Ex libriseivel nemzetközi kiállításokon vett részt. Ma az ex librisek nagy része a váradói múzeum és ifj. Radványi Károly tulajdonában található, aki 1939-től itt inaskodott a nyomdában és tanulta meg a mesterséget.

A naptár első részében levő hónapok táblázata a református, a katolikus és a görögkatolikus, sőt egy időszakban a zsidó névnapokat és ünnepeket is ismertette. A naptárt a környékbeli lelkipásztorok írták, főleg a gyülekezetek életéről. Varga Gedeon, az árvaház lelkigondozója minden számban írt cikket. Nagyon sok tanácsot nyújtott a falusi gazdáknak, közölte a vásárok névjegyzékét. Ez a naptár 1944-ben jelent meg utoljára.

1950-től újra engedélyezik a naptár megjelenését. Az állami nyomdában készült kalendárium *Református Naptár* néven jelenik meg. 1950 és 1955 között a Kolozsvári és a Nagyvárad Református Egyházkerületek közös kiadványa. 1950-ben Kolozsváron nyomják, Tőkés István egyházkerületi tanácsos szerkesztésében. A hónapok táblázatában a református és a római katolikus névnapok és egyházi ünnepek mellett az akkori hivatalos román ünnepek is megjelennek. Az előszót Vásárhelyi János, a Kolozsvári, és Arday Aladár, a Nagyvárad Református Egyházkerület püspöke, valamint Argay György evangélikus püspök

írta. A naptár anyaga érzékelteti a kor szellemét: az egyház helyéről a Román Népköztársaságban, az új egyházi státútum alapelveiről, a beilleszkedésről az új társadalmi rendbe. Az áhítat órái című fejezet írásai mellett találjuk: munkásmozgalmi évfordulók, népek harca a békéért, szovjet békejavaslatok, és természetesen Sztálin fényképe. A végén rövid irodalom: az erdélyi nyomdászat úttörője, Tótfalusi Kiss Miklós élete, novel-lák, mesék, versek.

1952-től a két egyházkerület közös kiadványát már Nagyváradon nyomják, Buthi Sándor nagyvárad-réti református lelkipásztor, a későbbi püspök szerkesztésében. A fedőlapon több éven keresztül az újjáépülő nagyvárad-réti református templom tervének rajza jelenik meg. Grafikai szerkesztő id. Radványi Károly. Az első oldalakon a Román Népköztársaság címere, Gróza Péter miniszterelnök, Gh. Gheorghiu-Dej pártfőtitkár fényképe áll. Abban az időszakban minden tankönyv így kezdődött. A hónapok táblázatában már csak a református névnapok jelennek meg, mellette a hivatalos és egyházi évfordulók. Minden hónap mellett gazdasági tanácsadó a mezőgazdasággal foglalkozók részére. A kolozsvári és a nagyvárad-i egyházkerület előző évi beszámolója után következő anyagok még inkább bizonyítják, hogy mennyire rátelepedett az egyházra az akkori rendszer és az általa keltett pszichózis: A Béke Világtanács felhívása, az egyházak állásfoglalása a békéért folyó harcban, eszmefuttatás az egyház és a népi demokrácia kapcsolatáról, szocializmust építő falvaink életéből, a kollektivizálás jótéteményeiről, a nemzeti kérdés megoldása hazánkban, a gyarmati és függő országok népeinek harca a felszabadulásért. A 95 oldalas naptár szinte elveszítette egyházi jellegét, teljesen a propaganda szolgálatába állott.

Az 1953-as naptár hasonló ízű. Csak a címeket említem meg: a Béke Világtanács határozatai, Az egyházkerületek állásfoglalása a békéért folyó harcban, Felhívás a vallásfelekezetekhez, Az egyház a nép fiaira szavazott, Új alkotmányunk és a nemzeti kérdés megoldása, A mai református család, A szocializmus egy esztendejének épülése falvainkban, A béketábor

népeinek alkotásaiból. Mellettük a hivatalos költők hazafias versei.

Az 1955-ös naptár kezd egyházi jellegű lenni, de még megjelennek a békeharcos írások. Új gondolatok: Miért vagyunk keresztyének, miért vagyunk reformátusok, egyházi ünnepek, Régi prédikátoraink karácsonyi igehirdetéseiből, Háború és béke kérdései keresztyén megvilágításban, Nagy évfordulók gyűjtemezeteinkben. A versek is már istenes versek. Bár alig húsz oldalban, de már megjelenik a népmese, Móricz Zsigmond és Móra Ferenc rövid elbeszélései és néhány imádság.

1956 után már csak a Nagyvárad Református Egyházkerület kiadásában jelenik meg a református naptár, továbbra is Buthi Sándor szerkesztésében. A nagyon szép, népies díszítések grafikáit id. Radványi Károly készíti, de 1957-től már ifj. Radványi Károly készítette, aki tovább vitte édesapja művészetét, linóleum- és ólom metszetekben, aki szintén ex libris készítő is. Ettől kezdve 200 oldalas a naptár.

Az 1958-as naptár már teljesen egyházi jellegű. Most is a két püspök előszavával és a két egyházkerület beszámolójával kezdődik, ami jelzi, hogy mindkét egyházkerületet szolgálja. Fő fejezete: Hitvallásunk, ötven oldalon keresztül boncolgatja mondatonként az úri imádságot, a Miatyánkot, a Biblia példázatai segítségével. Egyháztörténet, Egyházi személyek, reformátorok életéről, a végén legendák és mesék, majd néhány hasznos táblázat: gyógynövénygyűjtési naptár, állatok korának meghatározása, vemhességi naptár.

Az 1959-es az utolsó rendes naptár. Jól meghatározott fejezetekre van osztva. A naptár Kálvin születése 450. évfordulójának jegyében készült. Száz oldalon keresztül taglalja életét, tanításait, igehirdetését, prédikációit. Következik gyülekezeti kérdéseink: istentiszteletünk rendje, egyházi szokásaink címeikkel. Egyháztörténeti képek: a felsőbányai, a tenkei református egyházak története, A harangokról. Az utolsó fejezet: A tudomány és irodalom köréből.

Talán a naptár hangulatváltása, radikalizálódása járulhatott hozzá, hogy nagyon megrövidítették a további papírkiutalást.

Így 1960-tól 1988-ig csak egy kis formátumú (12×17 cm), 36 oldalas füzetnaptár jelenhetett meg. Általában kék színben jelent meg, az ünnepeket piros betűkkel írták. E füzetnaptárak mind egyformák voltak, majdnem harminc éven keresztül. Az első két oldalon ugyanazok a jelképek: a rajzok fölött a békével kapcsolatos bibliai idézetek: *„Ha lehetséges, amennyire rajtatok áll, minden emberrel békeségben éljétek.”*, *„Törekedjünk azokra, amik a békeségre és az egymás épülésére valók”*. A rajzok alatt Jézus-idézetek: *„Ez az én testem, mely tiérettetek megtöretik; ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.”*, *„E pobár amaz új testamentum az én vérem által; ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok az én emlékezetemre.”* Ezután két oldal Papp László püspök köszöntője, majd egy oldal zsoltár, egy oldal bibliai idézet, majd a tízparancsolat, a két nagyparancsolat, piros betűkkel a hivatalos állami évfordulók. A tizenkét hónap, névnapokkal, mindegyik mellett egy templom nagyon szép grafikai képe, mely ifj. Radványi Károly munkája. Ez volt egyedüli nagy értéke a naptárnak. Az évek folyamán szinte az összes partiumi templom képe megjelent ilyen formában. A végén az úri imádság – a Miatyánk és az Apostoli Hitvallás – a Hiszek egy...

1988-ban végleg megvonják a papírkiutalást. Tehát nem tiltják be, csak nincs mire kinyomtatni.

A kalendáriumszerkesztés 1990-ben indul újra, *Református Naptár* néven. Az első naptár az 1991-es, amely közösen jelent meg az Erdélyi Református Egyházkerülettel. Szerkesztője Gavrucza Tibor esperes, székelyhídi lelkipásztor. 1992-től kezdve már csak a Királyhágómelléki Református Egyházkerület naptára. Először jelenik meg a református egyház cím- és névtára. Hagyományosan a hónapok naptárával kezdődnek, névnapokkal, egyházi ünnepekkel. A művészi kivitelezésű grafikák a különböző templomokról csak a 94-es naptárig jelennek meg, sajnos tovább megszűnnek. A naptárok grafikai szerkesztője továbbra is Radványi Károly. A tartalom, az írások jellege évről évre változik, a szerkesztők beállítottságának függvényében. Az 1993-as naptárt Zsiskú János belényesi lelkipásztor, költő és író szerkesztette, aki a szórványban él. A témák a következők: Szórványkérdés

- szórványmunka, meghurcolt lelkipásztorok, azok hőstettei, Zsiskú János riportsorozata: templomépítő, közösség-, gyülekezet-szervező és -megtartó, egyházépítő cikkek.

Az 1994-es naptárt Barabás Zoltán, az egyházi hírszolgálat vezetője, költő, újságíró szerkesztette. Témái: A levéltár története, egyházmegyék története, a Hegyköz vidéke - helytörténeti ismeretető, egyházkerületi dokumentumok, versek, a református egyház cím- és névtára. A Szilágyi Aladár főgondnok, közíró szerkesztette 1995-ös naptár főbb témái templomok és gyülekezeti központok építése, a világirodalom története dióhéjban, bibliafordítások története Károli Gáspár előtt, történelmi regény- és drámarészletek, magyar mondák. Az 1996-os és 97-es naptárakat, melyek már színes fedőlappal jelennek meg, Berecki András lelkipásztor szerkesztette, főbb témái: kis egyházközségek története, a különböző egyházkerületek bemutatása a Magyar Reformátusok III. Világtalálkozója alkalmával, megjelenik a műemlékvédelem, a néprajz - népszokások, régi eszközeink, turistatörténet.

1998-tól *Református kalendárium* néven jelenik meg. A Szilágyi Aladár és Barabás Zoltán által szerkesztett kalendáriumban megjelenik a gazdakalendárium - először szól falusiakhoz. Ezután egyházi elméleti és missziós tanulmányok, népfőiskola, történelem és irodalomtörténet a téma, de túl magas fokon, amely már csak egy szűk rétegnek szól.

2000 és 2002 között Barabás Zoltán, Csűry István egyházkerületi tanácsos és Mihálka Zoltán újságíró szerkesztik a kalendáriumot. Ekkor már 16x24-es, nagyobb formátumú. A 2000-es kalendárium az 1989-es forradalom tizedik évfordulója, az ezredforduló, a millicentenáriumi megemlékezések jegyében készült. A 2001-esben a teológiai elméleti tanulmányok mellet a történelemé a szó: 1849 forró nyara, Lorántffy Zsuzsanna, Wesselényi Miklós, Luther Márton, Fráter György, Pilinszky János emlékezete, Helytörténet, honismeret. A 2002-es kalendáriumban: Makkai Sándor és Ravasz László püspökök élete, Egyház és kultúra, Testvéregyházak bemutatása, történelmi képek: Misztótfalusi Kiss Miklós, Fényes Elek statisztikus, Balaskó Nándor szobrász, Máté Imre költő emlékezete.

A 2003, 2004-es kalendáriumokat újra Berecki András lelkipásztor szerkesztette. Újra szól a falu népéhez, házunk, kertünk udvarunk, valamint orvosi tanácsok című fejezetekben, több egyházközség történetét ismerteti, műemlék templomok bemutatása, iskolatörténetek, népismeret: turulmadár, mint jelkép, református népművészet, régi eszközeink, nagy személyiségeink, ember és természet, környezetvédelem.

A nagyváradi napilapoknak voltak naptárai. Amiről eddig tudomást szereztem: Nagyvárad képes naptára, 1898.; Nagyvárad naptára. 1914.

Bihari Napló Kalendárium

A Bihari Napló napilap kalendárium 1996-ban indul, Szűcs László újságíró szerkesztésében. Nagyon változatos témákról, mindenről írnak, mindenkinek szól, minden korosztálynak, minden érdeklődési kört kielégít. Sok, a honismeret szögéből értékes anyag jelent meg. Ezekből nyújtanék egy kis ízelítőt, címszavak formájában.

1996 – Megyejáró – a megye összes magyar falvainak rövid helytörténete.

1997 – Múltidéző fényképek: Szent László alakja a nagyváradi köztéri szobrászatban. Arcok és sorsok A Holnap városából.

1998 – Bihar megye régi kastélyai, Kőszínház születik Váradon, Magyar szigetek a Belényesi-medencében, Településneveink kis szótára.

1999 – Ady és a nagyváradi házak, Hegyközkereső – kistérség bemutatása.

2000 – Az ezeréves államiság, A Szent Korona, Árpád nemzetség, Nagyvárad köztéri szobrai, Sebes-Körös-völgyi magyarság.

2000-ben az újság egy osztrák konzorcium tulajdonába kerül, hírlappá alakul át, a kalendárium kiadása megszűnik.

Iskolai évkönyvek

Nagyvárad legjelentősebb tanintézte a *Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyvárad Főgimnáziuma* volt. A nagyváradi gimnáziumot 1699-ben Benkovich Ágoston váradi püspök alapította.

Vezetését a jezsuitákra bízta. A gimnázium a kedvezőtlen viszonyok miatt csak 1722-ben nyílhatott meg. Négy osztályból állott: a parva, principia, media és suprema-ból. Két-két osztály közösen tanult. Az 1735–36-os iskolai évben már hatosztályos, bővült a retorika és poesis osztályokkal. A jezsuita rend eltörlése után, 1773-tól egyházmegyei papok és világi tanárok tanítanak benne, egészen 1808-ig. Új helyisége a régi püspöki rezidencia. Ezután a gimnázium vezetését a Diploma Restitutionale a premontrei rendre bízta. Így a Premontrei Főgimnázium 1808-ban alakul meg, melyet 1923-ban függesztettek fel. Első évkönyve az 1850–51-es iskolai évvel kezdődött. Az 1853-ból fennmaradt évkönyvének címe: *A Nagyváradi Nyolcz Osztályos Gymnasium Évkönyvei. III. folyam. 1852-53-ki tanév. Közrebocsátja Dr. Krausz G. László, premontrei kanonok's gymnasiumi igazgató, Juliushó' 31-kén. Nagyváradon, Tichy Alajos könyvnyomdájában.* Az 1860-as évektől a Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyváradi Főgimnáziumának Értesítője címen jelenik meg. Mindegyik rendkívül sok információt tartalmazott. Ízelítőnek három évkönyvet mutatok be:

Az 1895–1896. iskolaév értesítője, Kotunovics Sándor igazgató közlésében, a 253 oldalas kiadvány a következőket tartalmazza: A Nagyváradi Római Katolikus Főgimnázium története. A főgimnázium fenntartására és ellátására az intézethez kötött alapítványok. A Nagyváradi főgimnáziummal összeköttetésben álló internátusok: Szent József Intézet, Görög Katolikus Fiúnevelő Intézet, Nógáll Intézet, Szent Miklósról Elnevezett Görögkeleti Internátus. Adatok az intézet történetéhez: tantestület, kirándulások, iskolai ünnepek, egészségügy. Tanári személyzet: a tanár neve, tanári éveinek száma, tantárgy, melyet előadott, osztály, melyben előadott, heti óráinak száma, egyéb iskolai foglalkozása. Rendkívüli tantárgyak: francia nyelv, műének, egyházi ének, daloskör. Jelentés a tornázás eredményéről. Iskolai ünnepek. Az írásbeli dolgozatok tételei a magyar nyelvből. Az ifjúsági segélyegylet működése. A tanítási eszközök gyarapodása: különböző könyvtárak, szertárak. Az ifjúság érdemsorozata. Az érettségi vizsgálatok. Az ösztöndíjak, segélyezések, jutalmazások. Statisztikai kimutatás. Tudósítás a következő iskolai évről.

Az 1920–1921. iskolaév értesítője, dr. Kovács Lajos igazgató közlésében, az 50 oldalas kiadvány a következőket tartalmazza: A magyarországi premontreiek (a Premontrei Kanonokrend fennállásának 800 éves jubileuma alkalmából). Adatok a főgimnázium történetéhez. Tanári testület. Az ifjúság érdemsorozata, osztályonként. Ösztöndíjas, segélyezett és jutalmazott tanulók. Statisztikai kimutatás. Érettségi vizsgálat. Az 1921–1922. iskola-évre vonatkozó tudósítás.

A főgimnázium 1940-ben újraindul a Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyvárad Pázmány Péter Gimnáziuma néven, egészen 1948-ig, az államosításig. Öt évkönyve jelenik meg, az utolsó az 1944–1945. iskolai évben. Az 1941–1942-es, 56 oldalas évkönyve a következőket tartalmazza: Két nekrológgal kezdődik, majd következnek: Szent László jubileumára, A pápa jubileumára, A nagyvárad premontrei gimnázium Röntgenlaboratóriuma, Az iskola múltja, Az iskolai év története, Tanáris testület, A tanárok társadalmi és irodalmi munkássága, A tanárok pasztorációs tevékenysége, Erkölcsegyetem, tanulmányi és vallási állapot, A szülői ház és az iskola. Könyvárak, szertárak, Ifjúsági egyesületek, Segélyezések és jutalmazások, A tanulók érdemsorozata, Statisztika, Internátusok, Tájékoztató a jövő iskolai évről, Tankönyvjegyzék.

A későbbiek folyamán a 4-es számú Középiskola néven működik, majd 1990-ben felveszi a Mihai Eminescu Líceum nevet.

1994. június 29-én, 44 tag részvételével megalakítják a Nagyvárad Premontrei Öregdiákok Egyesületét. 1996-ban kiadják A Nagyvárad Premontrei Öregdiákok Emlékkönyvét, amely 335 oldalon keresztül nagy alaposággal ismerteti a főgimnázium 123 éves történetét, statisztikát, tantárgyakat, szertárakat, könyvtárakat, a tanári kar jelentős személyiségeit, Tanári portrék címen, diákjait, az ifjúsági egyesületeket, érettségi találkozókat.

A másik nagy intézmény a *Nagyvárad Állami Főreáliskola*, amely 1873-ban alakult. Évkönyvei minden évben megjelentek. 1919-ben átalakítják román iskolává, magyar tagozattal, Emanuel Gojdu Líceum néven. Utolsó évkönyve az 1936–1937.

iskolai évben jelent meg. 1940–1945 között felveszi a Nagyváradai M. Kir. Állami Szent László Gimnázium nevet. Évkönyveit újra indítja. 1945 után visszaáll a Gojdu Líceum, magyar tagozattal. Évkönyveket már nem adnak ki. 1948-tól teljesen megszűnik a magyar tagozat. Itt kell megemlíteni, hogy az 1990-ben megalakuló Szent László Római Katolikus Gimnázium felekezeti iskola és nem a volt állami iskola jogutódja, csak nevében hasonlatos.

A Szent László Gimnázium 1943–1944. iskolai évről szóló évkönyve, melyet közzéteszi Jakó Albert igazgató, a következőket tartalmazza 54 oldalon: Új utakon – Erdély történetéről. Iskolánk múltja. Iskolánk az 1943–1944. tanévben. A tanári testület és működési köre: a tanár neve, alkalmazásának minősége, szolgálati éveinek száma, mely osztályokban, mely tantárgyakat és heti hány órában tanít?, heti óraszám, osztályfőnök, egyéb szolgálati beosztása. A tanárok iskolán kívüli, irodalmi, társadalmi munkássága. Ifjúsági egyesületek. Tanulók érdemsorozata, magyar tagozat, román tagozat. Magántanulók. Érettségi vizsgálatok. Statisztika. Tanulmányi eredmény. Iskolai felszerelések értéke. Az iskola népessége 1940–1941. tanévtől. Az iskolaépület méretei. Az iskolát igénybe vevő tanulóotthonok. Tájékoztató az 1944/45. iskolai tanévre (román nyelven is).

A harmadik nagy múltú intézmény az *Orsolya-zárda*. 1771-ben alapítják meg az Orsolya-rendi Leánynevelő Intézetet, melynek 1856-ig csak elemi iskolája volt. 1858-ban megnyílt a tanítóképző, 1868-tól beindul a polgári leányiskola a tanítóképző mellett. 1890-től Római Katolikus Leánygimnázium, 1946-tól Leánylíceum, majd 1947-től Állami Tanítóképző. 1956-tól 3-as Számú Középiszkola, már koedukációs iskola, 1971–1983 között Alexandru Moghioroş Líceum, 1983-tól 5-ös Számú Ipari Líceum. 1990-ben felveszi az Ady Endre Líceum nevet, mint egyedüli állami, magyar nyelvű középiskola.

Az Orsolya-zárdának voltak értesítői, de csak a tanulmányi eredményeket és a statisztikát tartalmazták. Ezekből nagyon kevés maradt fenn. A későbbiekben nem adtak ki semmit. Így az első kiadvány 1993-ban jelent meg, az Ady Endre Líceum

Alma Mater Alapítványának gondozásában, Emlékkönyv, Öregdiák-találkozó címen. A 134 oldalas kötet tartalmazza a több mint kétszáz éves schola történetét, statisztikát, visszaemlékezéseket, az iskola létesítményeit, a tanszemélyzet névsorát 1920-tól és tanulók névsorát 1929-től 1993-ig.

1997-ben a 225. évfordulóra Jubileumi Emlékkönyvet adtak ki, 225 év az Orsolya Zárdától az Ady Endre Líceumig címen, amely 175 oldalon keresztül a következőket tartalmazza: iskola-történet a kezdetektől, visszaemlékezések, az iskolában végzett személyiségek, diákélet az Adyban, a tanulók névsora 1993–1996 között, az iskola tanszemélyzete, alkalmazottai, magántanulók.

Nagyvárad községi elemi iskoláinak is voltak értesítői: Fekete Péter és Réz Mihály szerkesztésében jelent meg Nagyvárad város községi elemi és ismétlő fiú, elemi és ismétlő leány, polgári fiú- és leányiskolák értesítője, 1911–1913. Felicides Lajos szerkesztésében A nagyvárad-i községi polgári fiúiskolák értesítője, 1911–1918. Ritoók István szerkesztésében A nagyvárad-i községi polgári leányiskola értesítője, 1910–1918. Külön megjelent A nagyvárad-i községi iskolák tanulóinak érdemsorozata, 1869–1870-es tanévtől – 1879–1880-évig. Majd 1880-tól 1914-ig évente, 1914-től 1918-ig összevontan jelent meg.

A Lorántffy Zsuzsanna Református Leánygimnázium (1903–1948), az Immaculata Intézet – Tanítóképző (1891–1948) és a Kecskeméti Lipót Zsidó Líceum (1920–1944) évkönyveiről, vagy értesítőiről nem tudunk semmit. Lehet, hogy elvesztek, lehet, hogy nem adtak ki ilyeneket.

1990-ben megalakul a Sulyok István Református Főiskola. 1994 őszén kiadja első évkönyvét, A Nagyvárad-i Sulyok István Református Főiskola Évkönyve, 1990–1994 címen. Ebben megtaláljuk a négy év tanárainak és hallgatóinak névsorát.

Meg kell említenünk, hogy a civil szervezeteknek is voltak évkönyvei: A Szigligeti Társaság Évkönyvei, 1892 és 1918 között; a Nagyvárad-i és Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyvei, 1893 és 1918 között. Az Erdélyi Kárpát Egyesület megalakulásának 105. évfordulója tiszteletére 1996-ban évkönyvet

adott ki, Múlt és jelen címen. Ez a következőket tartalmazza: Az EKE története megalakulásától 1948-ig, Az EKE története 1990 után, Az Erdély és az Erdélyi Gyopár szerepe a turistaság szervezésében, Az EKE Működési Alapszabályzata, Az EKE működési alapelvei, majd az EKE különböző megyei osztályainak története és bemutatása következik, összesen 224 oldalon. A kötet Ajtay Ferenc, Imecs László és Dukrét Géza gondozásában jelent meg, Kolozsváron.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság megalakulásának 10. évfordulójára, 2003-ban kiadta első évkönyvét, *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* címen, Dukrét Géza szerkesztésében. A 420 oldalas kötet tartalma: Partiumi tudat, honismeret, műemlékvédelem, a PBMEB története 1994–2002 között, A tagság névsora, A bizottság elnöksége, Kitüntetettek; ezt követi 22 tanulmány, legjobb kutatóink tollából, Ötéves könyvkiadásunk.

Nagyvárad, 2005 augusztusa.

(2008-ban megjelent a második évkönyvünk, *Épített örökségünk a helytörténeti kutatás tükrében* címen.)

A szerző megjelent kötetei

- Micske református temploma*, Erdélyi Műemlékek, 17, Kolozsvár, 1996.
Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében. Partiumi füzetek, 35, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság (PBMEB), Nagyvárad, 2005.
Hegyköz. Történeti monográfia. Partiumi füzetek, 38, PBMEB, Nagyvárad, 2005.
A bihari turizmus története. Partiumi füzetek, 40, PBMEB, Nagyvárad, 2005.
Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében. II. kötet, Partiumi füzetek, 54, PBMET, Nagyvárad, 2008.
Épített örökségünk Bihar megyében. PBMET, Nagyvárad, 2009.
Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében. I-III. kötet összesítve. PBMET, Nagyvárad, 2012.
Boldog Várad. Civil, polgári, szövetségi élet 1. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Kiadta az Újvárosért Egyesület. Nagyvárad, 2012.

Társszerző

- Erdélyi Kárpát Egyesület - Múlt és jelen.* Kiadja az Erdélyi Kárpát Egyesület, Kolozsvár, 1996.
- Nagyvárad - városismertető.* Partiumi füzetek, PBMEB, Nagyvárad, 1997, 1998, 2006.
- Püspökfürdő.* Partiumi füzetek, 9, PBMEB, Nagyvárad, 1999.
- A szabadságharc zászlaja alatt. Az 1848-1849-es forradalom a Partiumban és a Bánságban.* Partiumi füzetek, 13, PBMEB, Nagyvárad, 2000.
- Erdélyi Szigetbégység autó- és turista-térkép.* Dimap, 22 p., 6 térkép, 4 tábl., Budapest, 2001.
- Munții Apuseni.* Dimap, 22 p., 6 térkép, 4 tábl., Budapest, 2001.
- Magyar Múzeumi arcképcsarnok.* Pulszky Társaság - Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002.
- Nagyvárad városismertető.* Participatio Alapítvány, Nagyvárad, 2002.
- Oradea (Tur de cunoaștere al orașului).* Participatio Alapítvány Nagyvárad, 2002.
- Nagyvárad-Oradea (Sightseeing tour).* Participatio Alapítvány Nagyvárad, 2002.
- Turulmadaras emlékműveink.* Partiumi füzetek, 20, PBMEB, Nagyvárad 2002.
- A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról - Évkönyv.* Partiumi füzetek, 23, PBMEB, Nagyvárad, 2003.
- Bihar megye útikönyve.* I., Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2004.
- Istennel a hazáért és szabadságért.* Jubileumi Rákóczi Évek 1, PBMEB, Nagyvárad, 2003.
- Istennel a hazáért és szabadságért.* Jubileumi Rákóczi Évek 3, PBMEB, Nagyvárad, 2005.
- Bihar megye útikönyve.* II. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2006.
- Bihar megye település-atlasza.* Suncart, Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006.
- Nagyvárad városismertető* (átdolgozott kiadás), Partiumi füzetek, 44, PBMEB, Nagyvárad, 2006.
- 1956 emlékezete Biharban.* Partiumi füzetek, 45, PBMET, Nagyvárad, 2006.
- Nagyvárad ipartörténete.* Partiumi füzetek, 50, PBMET, Nagyvárad, 2008.
- Épített örökségünk a helytörténeti kutatás tükrében - Évkönyv.* Partiumi füzetek, 55, PBMET, Nagyvárad, 2008.
- A Belényesi-medence turistakalauza.* EKE 91, Nagyvárad, 2009.
- Borzási Gyula-Dani Zoltán-Nagy Miklós: Szalárd és vidéke, tegnap és ma.* Partiumi füzetek 69, PBMET, Nagyvárad, 2012.
- Ráday Mihály 70.* Libri Kiadó, Budapest, 2012.
- A honismeret szolgálatában.* PBMET, Nagyvárad, 2012.

Kitüntetései

- Pro Partium-díj*, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 1994. január 2.
Tavaszy Sándor Oklevél, a kiemelkedő honismereti tevékenységért, Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE), 1998.
- Orbán Balázs Oklevél*, irodalmi, publicisztikai tevékenységéért. EKE, 1999.
Schönvisner István Emlékérem, a magyar műemlékvédelemért. 2001 szeptemberében Szegeden vette át a Nemzeti Kulturális Örökség Miniszterétől.
- Emlékérem, a honismereti mozgalomban végzett kiemelkedő munkáért*. Országos Honismereti Szövetség, 2003.
- Fényes Elek-díj*, az egyesület megszervezéséért és vezetéséért, PBMEB, 2003.
Podmaniczky-díj, hazánk épített öröksége megóvásában végzett kimagasló munkájáért, Város- és Faluvédők Szövetsége Hungaria Nostra, 2004.
Debreceeni László Emlékérem, Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, 2005.
 Sebestyén Gyula Emlékérem, Magyar Néprajzi Társaság, 2005.
- Magyar Kultúráért Plakett*, megyénk művelődési életében betöltött szerepéért, RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, 2006.
- Merza Gyula Oklevél*, kimagasló szervezési tevékenységéért, EKE, 2006.
Szent István Emlékérem, kimagasló honismereti tevékenységéért, Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, 2007.
- Bocskai István-emlékplakett*, Bocskai István Hagyományőrző Egyesület, 2008.
Xántus János Dizoklevél, kiemelkedő ifjúságnevelő tevékenységéért, EKE, 2009.
Gróf Mikó Imre Emlékérem, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010.
Kun Kocsárd-díj, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, 2010.
- Oklevél, a Hungeo céljainak megvalósítása érdekében kifejtett kitartó munkálkodásáért*. Hungeo Tudományos és Oktatási Program Bizottsága, 2010.
Életmű-díj, Hegyközcstár Önkormányzata, 2011.
- Hűség-díj*, hűség a magyarsághoz, RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, 2012.
Magyar Kultúráért Életmű-díj, RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, 2013.
- K. Nagy Sándor Dizoklevél*, kimagasló honismereti és publicisztikai tevékenységéért, EKE '91 Nagyvárad – Bihar szervezete, 2013.
- Notitia Hungariae Bél Mátyás Emlékérem*, a honismereti munkáért, Honismereti Szövetség, 2013.

Hathatós irányítása alatt a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlék hely Bizottság 2004-ben megkapta a Podmaniczky-díjat, a Város- és Faluvédők Szövetsége Hungaria Nostra díját, a hazánk épített öröksége megóvásában végzett kimagasló munkáért, 2005-ben a Pro Partium-díjat a Királyhágómelléki Református Egyházkerülettől, 2006-ban Aranydiplomát a Bocskai István Hagyományőrző Egyesülettől, a Bocskai-szabadságharc emlékének ápolásáért, 2006 decemberében a Kós Károly Díjat, a településvédelem és -szépítés területén végzett tevékenysége elismeréseként.

1995

Január 17. A Bihari Református Egyházmegye lelkesztálkozóján Dukrét Géza felhívást intézett az egyházközségek történetének, helytörténetének, kismonográfiáknak elkészítésére. Ismertette a felmérőlapokat.

Január 25. Jelentés a PBMEB 1994-es évi tevékenységéről. A Bizottság, amely 11 taggal indult, ma 53 taggal és közreműködéssel rendelkezik a Partium különböző területén.

Március 18. Első Partiumi Honismereti Találkozó Nagyváradon. Jelen volt Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Temes megye részéről mintegy 25 bizottsági tag és meghívott. Napirendi pontok a következők voltak:

- Beszámoló az 1994. év tevékenységéről.
- Pénzügyi beszámoló.
- Területi (megyei) elnökök beszámolója.
- Az 1995-ös év tevékenységi terve.
- A Partium lap terjesztése.

Május 7-14. Varadinum-ünnepségek:

Május 7. Az általunk készített Szent László-emléktábla avatása a vártemplomban.

Május 13. A pályázat ünnepélyes díjkiosztása az RMDSZ-székház kistermében.

Június 17. Krenner Miklós (Spectator) születésének 120. évfordulója alkalmából, Aradon megemlékező tudományos ülésszakot tartottak. Előadást tartott Puskel Péter: Az aradi közíró és Kovách Géza: Az aradi közművelődés-szervező címen.

Július 10-16. IV. Honismereti tábor - Érabrány.

Táborunk célkitűzése a 13. századi román kori templomrom kitakarítása és az új templom környékének szépítése volt.

A IV. Honismereti tábor Érabrányban

Kupán Jenő református lelkész szeretettel fogadta a táborozáson résztvevő 49 fiatalt és 8 felnőttet, felajánlva a templomrom mögötti gyümölcsöst a tábor felállításához. A munkálatokat Tóth László, Újvárosi Tibor és Dukrét Géza vezette. Talán a legnehezebb munkát, a főzést az EKE nőtagjai: Péter Emília, Dukrét Aranka, Kiss Annamária és Papp Ilona vállalták, akik a tábor mellett felállított tábori konyhánál kora reggeltől késő estig szorgoskodtak, hogy biztosítsák a napi háromszori meleg ételt. A beszerzést Kiss László vállalta.

November 18–19. I. Partiumi Honismereti Konferencia – Nagyvárád.

Öröndetes, hogy a konferenciát nagy érdeklődés kísérte, amelyen 65-en vettek részt, Arad, Bihar, Kolozs, Máramaros, Szatmár, Szilágy és Temes megyék képviselőitében. Elhangzott 21 előadás. Másnap a konferencia résztvevői egy honismereti kiránduláson ismerkedtek a környék műemlékeivel.

HITTER FERENC

VÉRTANÚK ERÉNYE ÉS NYOMORÚSÁGA

Boldog Scheffler János szatmári püspök
élete és mártíriuma

*„Kitartás és lelki erő a küzdelemben,
a mártíriumig..”*

Dr. Scheffler János püspök (1887–1952) a szorgalom, a kitar-
tás és az állandó munka hordozójának példaképe volt gyermek-
korától kezdve, életének szomorúan végződött befejezéséig.
Magas emberi erényeiről győzte meg embertársait. A jóság,
szelídség és szerénység hordozó-
jaként ismerték. Bőven részesült
a 20. század borzalmaiból, a
második világháború, a zsidók
és svábok deportálása, a béke-
papság hűtlensége, az iskolák
államosítása, az egyházellenes
politika, üldözések, kínzások és
a rendszer poklai gyötörték. Már-
tírhalála mentette meg a továb-
bi szenvedésektől. Scheffler
János püspök életével fizetett
az egyház iránti megingathat-
lan hűségért.

Scheffler János szatmári püspök

Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. – Ezt a gyermeket tanít-
tatni kell – bízta az apát Soltész Imre plébános. A középiskolát
a Szatmárnémeti Királyi Katolikus Főgimnáziumban végzi.

1906–1910 között Budapesten a Pázmány Péter Tudomány-
egyetem Hittudományi Karán tanul.

1910. július 6-án Boromisza Tibor püspök pappá szenteli.
Július 18-tól segédlelkész Csomaközön, majd ez év őszétől két

Scheffler János doktori okleveléi

évig Rómában a Santa Maria dell’Anima osztrák-német papi kollégium növendéke. Olaszországi tartózkodása idején naplót vezetett.

A Pápai Gergely Egyetemen (PUG) egyházjogból doktorál 1912. június 14-én. Szatmáron teológiai tanár és prefektus.

1913. július 23-tól segédlelkész Ungváron. Közben Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen 1915. november 29-én, a hittudomány „király-gyűrűs” doktorává avatják. Ezt követően a Szatmárnémeti Római Katolikus Főgimnázium hittanára és első igazgatója 1917–1923 között.

1923–1925 között Nagymajtényban plébános.

1923-ban egymásután megjelenő hittankönyveit a középiskolások és a művelt katolikusok számára írta.

1926–1931 Szatmáron teológiai tanár, 1931–1940 Nagyváradon teológiai tanár, 1939-től spirituális is.

Részt vesz a Nemzetközi Eukarisztikus Kongresszuson Bécsben (1912), Chicagóban (1916), Karthágóban (1930) és Dublinban (1932). Közben egymás után írja kánonjogi tanulmányait.

Otthonról származott mélységes Mária-tisztelete, Szűz Mária élete, egyénisége, szerepe, misztériuma az egyházban, a történelemben, beszédsorozatokban kerülnek a hívek elé.

Foglalkozik az egyházi autonómia kérdésével, valamint az egyház és állam viszonyának jogi vonatkozásaival. Elkészítette a *Szatmári Irgalmas Nővérek Szerzete Szabályait*. Elkészült *A szatmári egyházmegye Statutumai* című munkája.

1936–1938 részt vesz az egyházmegyei zsinat előkészítő munkáiban, majd megfogalmazza, és sajtó alá rendezi az egyházmegyei zsinat összefoglalását, a Zsinati Határozatokat.

1939 őszétől a nagyváradai papnevelő intézet lelki igazgatója lett.

Tudományos munkásságának elismeréseként 1940. október 14-én, Kolozsváron, Corvin-koszorúval tüntették ki, majd kinevezték a kolozsvári egyetem egyházjogi tanszékének rendes tanárává.

Élethivatásának tekintette a papnevelést és a szerzetesek lelki nevelését. Ezt a munkát végezte a szatmári, majd a nagyváradai szeminárium lelkiigazgatójaként, a szatmári irgalmas nővérek és a nagyváradai Ferenc-rendi nővérek gyóntatójaként, és sok-

sok, a papoknak és a szerzeteseknek tartott lelkigyakorlata során. Megírta a négykötetes *Elmélkedések az evangéliumról* című munkáját, s a kéziratban maradt *Lelkigyakorlatok ferenceseknek* című könyvét. Papjainak szánt lelkigyakorlatos könyve – *Atyám, szenteld meg őket* – 1998-ban *A pap* címen jelent meg.

A Szentszék 1942. március 26-án kinevezte a szatmári egyházmegye püspökévé, március 28-án pedig nagyvárad apostoli kormányzóvá.

1942. május 17-én tartották a püspökszentelést. Serédi Jusztinián hercegprímás, dr. Glattfelder Gyula csanádi (1911–1923) és

Scheffler János püspök

dr. Madarász István kassai (1939–1948) püspökök szentelték püspökké Scheffler Jánost a szatmári székesegyházban. Apostoli kormányzóként átvette a nagyvárad egyházmegye irányítását is. Székfoglalása Nagyváradon május 20-án volt. Az új püspök elmondta, hogy élete e nagy fordulójában Isten akaratát látta, amelynek engedelmeskednie kellett.

Naplójába jegyezte az általa lényegnek tartott viselkedést: az emberek szeretete.

A szatmári egyházmegyének akkor 118 plébániája volt, 210 szerzetes és világi pap dolgozott közel 200 ezer katolikus hívő lelki üdve érdekében. Az egyházmegye területén 93 katolikus elemi iskola működött 300 tanítóval és három főgimnázium közel 1500 diákkal. Egy katolikus leánygimnázium, két polgári leányiskola és tanítóképzőn kívül még minden nagyobb városban volt konviktus, árvaház és több jótékonyági intézmény.

Az egyházra leselkedő nehéz évek súlyát kellett viselnie János püspöknek abban az időben. Hatalmas egyéniségére és diplomatikus viselkedésére vall, hogy legtöbb esetben kezelni tudta a roppant kényes ügyeket, sikerült megoldást találnia az egy-

háza- és saját maga ellen történő bántalmak, gondok, megtorlások kivédésére.

Egész életútján végigkísérte szociális érzékenysége, az elnyomottak és az üldözöttek védelme. Gyűjtőtáborba hurcoltakon, főként zsidókon próbált segíteni. A hatóságok ezért megfenyegették, ha védelmüket nem hagyja abba, őt is elviszik. Kimentette az SS által erőszakkal elhurcolt papjait; 1945 januárjában személyesen járt közben a megyei prefektusnál és a szovjet parancsnoknál, hogy megakadályozza a német-sváb származású híveinek deportálását; nyilvánvalóan eredménytelenül.

Már 1943-ban figyelmeztette papjait és híveit a háború és az esetleges ateista-kommunista uralom lehetséges következményeire, a várható üldöztetésre, szenvedésre.

A háború rányomta bélyegét az akkori civil és egyházi életre. 1944. szeptember 16-án Szatmárnémetit elérte a végzet. A bombázás miatt a város egy része romokban hevert. Súlyos találat érte a püspökség épületét. Huszonegyen maradtak a romok alatt. Szinte az egész központi papság odaveszett.

A püspök Erdőd-hegyen tartózkodott.

Körtvélyesy M. Simplicia nővér, a börtönben viselt ruháit, tárgyait tartalmazó bőrönd feltárója vallotta 2011-ben róla: „Ismertem, mint teológiai tanárt, aztán a Püspökség 1944-es bombázása után idekerült hozzánk. Mivel az ebédlőbe voltam beosztva, engem bíztak meg, hogy minden este vigyem fel neki a vacsoráját, ami két főtt krumpliból és egy pohár aludttejből állt. Ez volt minden este a vacsorája.”

Nemsokára a magyar, majd sváb deportálások okoztak fájdalmat. Megkezdődött a háború utáni tisztogatás.

János püspök a papokban és hívekben egyaránt tartotta a lelket. Buzdított és lelkesített. Szorgalmazta a papnevelő intézet rendbehozatalát. Hősiességre és kitartásra szólította fel papjait. Előre látta azt, ami elkövetkezik. Ezért tért vissza ismételen az alapgondolathoz: az Egyháznak szent világi papokra van szüksége hisz, mint mondta: „ez a mai idők lehangosabb követelménye”.

O'Hara régensnél arra törekedett, hogy az egyházmegye függetlenségének fenntartását szorgalmazza. 1947. április 16-tól új

püspöki titkára dr. Bogdánffy Szilárd lett, akit röviddel ki-nevezése előtt a nunciatúra régense titokban püspökké szentelt. Az új titkár sok terhet vett le a püspök válláról.

Egyházellenes támadás körvonalazódott, a párt célja a romániai katolikus egyház széttűzése volt. A sajtó a katolikus egyházat és a pápát rágalmazta. A püspök óvta a pártpolitikától papjait. A román kormány 1948. július 19-én felmondta a Szentszékkal kötött konkordátumot, az új állami kultusztörvény pedig megszüntette a szatmár-nagyváradai egyházmegyét. A püspököt a kormány nyugdíjassá nyilvánította, és eltiltotta a püspöki funkció gyakorlásától.

A felekezeti iskolák is veszélybe kerültek. A tanügyi törvény összesen 1593 felekezeti iskolát államosított, amiből 1300 a történelmi magyar egyházak birtokában volt (468 római katolikus, 531 református, 266 evangélikus és 35 unitárius). Ezek közül 76 magyar fiú középiskolában 15 396 fiú és 50 leány középiskolában 13 300 leány tanult. Államosították az egyházi, szerzetesi és magánjavakat is. Az 1948-as rendelkezés az iskolák elhagyására kényszerítette a szerzetes tanerőket.

A tanügyi törvény után megjelent a kultusztörvény.

Püspöki tevékenységét 1942. májusától 1948. szeptember 16-ig, működésének felfüggesztéséig szabadon végezhetette.

Kitartás, alázat, engedelmesség, hűség - a püspök erkölcsi nagyságára vallottak.

A latin egyháznak mintegy 1 174 000 hívük volt. 694 plébánián 1077 pap működött. A Katolikus Akció latin részlege 1200 férficsoportban 560 ezer taggal, 1200 női csoportban 360 ezer taggal rendelkezett.

1948 májusában mintegy 92 római katolikus papot hurcoltak el.

Szenvedéseit fokozta, hogy 1949-ben letartóztatták titkárát és püspöki tanácsosát, a titokban püspökké szentelt dr. Bogdánffy Szilárdot, félév múltán pedig általános helynökét, Pakocs Károlyt. Szembeszegül a romániai katolikus egyházat a pápától elszakítani akaró kommunista törekvésekkel. Ugyancsak 1949-ben tartóztatták le Márton Áron püspököt is.

János püspök ekkor kijelölte lehetséges utódait: dr. Czumbel Lajos és Szvoboda Ferenc kanonokokat, valamint dr. Dobos János zárdalelkészt.

1950 húsvétját beárnyékolta a hatalom mesterkedése. Ekkor kezdődött a békepapi mozgalom – a Rómától elszakadt nemzeti egyház megteremtése.

A sorozatos megtorlások idején, egy alkalommal amikor Galambos Ferenc, akkor felsőbányai káplánnal találkozott (1950) és neki beszámolt meghurcoltatásáról, a kihallgatásokról, azt mondta: „Mondd meg a papjaimnak, hogy a szatmári püspök nem adja el lelkét egy nagyobb darab kenyérért!”

Májusi litánia közben jött a sürgöny: válassza meg a kolostort, ahova visszavonul.

A főpásztor 1950. május 17-én felszentelésének nyolcadik évfordulóján szentbeszédében figyelmeztette jelenlevő híveit és papjait: vigyázzatok a farkasokra, amelyek báránybőrben jönnek és arra törekszenek, hogy szétkergessék a nyáját.

1950. május 23-án a Hunyad megyei Körösbányára (Baia de Criș), a ferences kolostorba, kényszerlakhelyre viszik, amelyet tilos volt elhagynia.

Dr. Czumbel Lajos vette át az egyházmegye kormányzását.

A román kommunista hatalom Scheffler püspök személyét nézte ki a Rómától függetleníteni akart, Erdélyben egyedülinek elismert egyházmegye vezetésére, Márton Áron helyére. Az állami érdekeket kiszolgáló, az egyház átalakítására felhasznált gyulafehérvári egyházi vezetők mellé egy bábszerepet betöltő püspököt akartak.

Még jól el sem helyezkedhetett a körösbányai kolostorban, megkezdődött ellene a hecckampány. Egy magyar újság vállalta ebben a vezető szerepet.

Scheffler János püspök általános helynökével, Pakocs Károllyal

1952. február 26-án írta János püspök utolsó levelét haza, Szatmárnémetibe. Levelének hangvételén már érződik, hogy ekkor már mindenre el volt készülve. Sajátmagát azokkal hasonlította össze, akik sokkal nyomorúságosabb helyzetben voltak, mint ő. Egyre többet gondolt arra, hogy hamarosan el kell költöznie. Nem volt szomorú. Mindenben alázatos fejhajtással nyugodott meg.

1952. március 11-én tartóztatták le. 1952. szeptember 12-én szállították a hírhedt jilavai börtönbe. Koncepciók pert kezdeményeztek ellene. A Vatikánnak való kémkedéssel és hazaárulással akarták vádolni. Magas rangú állami vezetők azonnali felmentését ígérték, ha elvállalja a neki szánt szerepet. Az események lezárulnak a püspök előtt, az áldatlan joghatósági vita számára befejeződött.

„Neki már fonogatták az égben a vértanúság koronáját” – írta később életrajzírója, dr. Tempfli Imre.

Cellatársainak mondta halála előtt: katolikus papnak nem szégyen kommunista börtönben szenvedni, vagy meghalni, hiszen a kötelesség teljesítése és a hitéhez való hűség juttatta oda.

1952. december 6-án hajnalban meghalt a jilavai börtönben.

Kétrészes pizsamájába öltöztetve, kezében kenyérből gyúrt rózsfűzérével, rabtársa, Vormittag Imre pap elvégezte a temetési szertartást, négy görögkatolikus rab pap segédletével. Azon a reggelen született meg Dan Mizrahy fejében az Ave Maria.

János püspököt Jilaván temették el egy jeltelen sírba. Csak az ortodox pap jelölte meg titokban a helyet.

Amikor megtudta Révész Gábor, 1953. március 15-én azonnal Szatmárnémetibe utazott. Rényi meghúzatta a székesegyház nagyharangját, kitétette a gyászlobogót. Révész pedig elkészítette a gyászjelentést, amelyben bejelentette a püspök halálát.

Közben János püspök halálának szatmári visszhangjáról a Kultuszminisztérium is értesült. A kultuszinspektor – miután március 14-én Kolozsváron Scheffler Ferenc kanonoktól bekérte János püspök halotti bizonyítványát – március 16-án Szatmárnémetibe érkezett, és elkobozta a gyászjelentést, majd Ilosvay Lajos nagypréposttal egy másikat íratott.

János püspök élete minden szakaszában hangoztatott célja: Isten akaratának keresése, felismerése, teljesítése volt.

A szatmárnémeti székesegyház

Scheffler János püspököt mind a papok, mind a hívek az egyház vértanújának tekintették, aki Krisztus ügyéért szenvedett és halt meg a börtönben, embertelen körülmények között.

A kommunista rendszer bukását követően a szatmári egyházmegye püspöke, Reizer Pál, papok és hívek kérésére kezdeményezte a boldoggá avatás eljárásának megindítását. Az ügyiratcsomót 1996. december 5-én adták át hivatalosan a Szentté Avatási Kongregációnak.

Rómában 2002-ben elkészült a Positio. A Relátor pozitív következtetése: „Elegendő bizonyíték a vértanúság tényéhez; érett a boldoggá avatásra.”

2011. július 3. ünnepe volt az egyetemes egyháznak, a szatmári egyházmegyének, az attól elszakadt részeknek. Ünnepe volt Kálmándnak, s a Scheffler család leszármazottjainak. Meghallgattatott a sok-sok ima és könyörgés a mártír püspök boldoggá avatásáért. Batthiány-Strattmann László, Apor Vilmos, Bogdánffy Szilárd mellett újabb magyar boldog, Scheffler János csillaga is ott ragyog majd az égen, a szentek és boldogok sorában. Bebizonyosodik a keresztényüldözés korában született mondás: a mártírok vére a kereszténység magva. János püspök munkája nem veszett el. Bizalommal fordulhatunk égi közbenjárásáért.

A szerző megjelent kötetei

- Felsőbánya - kismonográfia.* A szerző magánkiadása. Nagybánya, 1993.
Felsőbányai Kalauz. Társ szerző. Misztótfalusi Kis Miklós Egyesület, Nagybánya, 1998.
Felsőbányai arcképcsarnok. A szerző magánkiadása. Nagybánya, 2002.
Istennel a hazáért és szabadságért. Társ szerző. Jubileumi Rákóczi Évek 2. PBMEB, Nagyvárad, 2003.
Tiszteljétek őseinket. A szerző magánkiadása. Nagybánya, 2004.
Giródtótfalu 600 éves temploma. A szerző magánkiadása. Nagybánya, 2009.
A Felsőbányai Kálvária. A szerző magánkiadása. Nagybánya, 2009.
150 éves a Felsőbányai Római Katolikus templom - színes album. A szerző magánkiadása. Nagybánya, 2008. Az albummal egyidőben jelent meg ugyanazt a címet viselő dokumentumfilm.

Több művészettörténeti és helytörténeti témával foglalkozó dokumentumfilmet sikerült megjelentetni, rendezni. Ezek között:

- Boldog Scheffler János püspök élete és mártíruma.* 2011.
Nagybányai Panteon - a nagybányai festőiskola, festőkolónia 50 képzőművész egyéniségének életútja, munkássága (háromrészes összefoglaló dokumentumfilm).

Több más helytörténeti és képzőművészeti témájú dokumentumfilm.

Kitüntetése

Fényes Elek-díj, a honismereti munkában elért tevékenységéért. PBMET. 2009.

1996

Január 16–17. Középiskolás csoportok szervezése Az 1100 év magyar építésze a Kárpát-medencében című vetélkedőre. Nagyváradon négy csoportot sikerült szervezni.

Március 30. Partiumi Honismereti Találkozó - Nagyvárad.

Napirendi pontok:

- Beszámoló az 1995-ös év tevékenységéről.
- Megyei beszámolók, javaslatok.
- Az 1996-os év eseménynaptára.
- Pályázati munkák a Millecentenáriumra.
- Az 1989 után állított emléktáblák és szobrok listájának

összeállítása.

Elhangzott hat előadás:

- Péter I. Zoltán és Sófalvi István: A Szent László tér kialakulása (diavetítéses).
- Major Miklós: Kraszna - helytörténet.
- Venczel Márton: Természetvédelem Bihar megyében (diavetítéssel).
- Borbély Gábor: Adalékok Paptamási helytörténetéhez.
- Papp Attila: Egy eddig ismeretlen betyárballada elemzése, melyet el is énekel.

- S. Németh Katalin: Tájékoztató Bihar megye műemlékeiről.

Május 11. Varadinum-ünnepségek -Településeink kialakulása és történelme című pályázatunk díjkiosztó ünnepsége.

Jelen voltak Tempfli József és Tőkés László püspökök, akik méltatták a pályázat jelentőségét és személyesen vettek részt a díjak átadásában. A pályázatra tizennégy felnőtt- és tíz diákdolgozat érkezett.

Július 22–29. V. Honismereti tábor - Várasfenes.

Az V. Honismereti tábor Várasfenesen

A táborozáson az EKE részéről 33 személy (ebből 24 fiatal) vett részt, a Rogériuszi Református Egyházközségtől 26 személy (18 fiatal), valamint az Egyházkerület által meghívott 21 diák, a nagyváradi Lorántffy-, Ady- és Szent László-gimnáziumokból, a tanítóképzőből, a szatmári és aradi középiskolákból. A tábor kissé eltért a hagyományostól: honismeret és tehetőségkutatás volt a cél.

Október 11–13. Partiumi Honismereti és Néprajzi Konferencia – Bihardiószeg – Székelyhíd.

A honismereti konferenciát Bizottságunk a Kriza János Néprajzi Társasággal közösen szervezte meg Bihardiószegen és Székelyhídon.

Október 11-én a honismeret napja volt Bihardiószegen. Elhangzott 18 előadás:

- Dukrét Géza: Honismereti munka a Partiumban és a Bánságban.

- Pávai Gyula (Arad): Arad szobrai.

- Balogh Ferenc (Kolozsvár): A tájházmozgalom lehetősége és szükségessége.

- Pálkovács István (Temesvár): Az Árpád-kori Temesvár.

- Vajda Sándor (Borosjenő): Borosjenő múltja és jelene.

Partiumi Honismereti és Néprajzi Konferencia - Székelyhíd

- Péter I. Zoltán (Nagyvárad): A Nagyvárad melletti Püspökfürdő kialakulása és századfordulós virágzása.
- Venczel Márton (Nagyvárad): A Püspökfürdő és környékének élővilága.
- Tavasz Hajnal (Nagyvárad): Legendás emlékezetünk. A barátokai missziós telep története.
- Kovách Géza (Arad): Kézművesség a Bánságban a 19. század első felében.
- Magyar Etelka (Arad): Arad környékének Árpád-kori szakrális emlékei.
- Hajdú-Moharos József (Balaton Akadémia): A Lóczy Lajos munkacsoport.
- Antal Béla (Biharpüspöki): Adalékok a Biharpüspöki református templom építésének történetéhez.
- Benedek Zoltán (Nagyvárad): Érmellék - könyvismertető.
- Bessenyei István (Sarmaság): Árpádi tanyavilág.
- Dukrét Géza (Nagyvárad): A Hegyköz falvai. Siter.
- Kovách Géza (Arad): Diószeg a 19. században.
- Béres József (Máramaros): Máramarosi természeti rezervátumok.
- Papp Attila (Margitta): Betyárdalok az Érmellékről.

Október 12-én a népismeret napja volt Székelyhídon. Elhangzott 12 előadás:

- Wilhelm Júlia (Székelyhíd): Székelyhíd története.
- Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): A partiumi területek magyar néprajzi műhelyei.
- Magyar Etelka (Arad): Arad és Temesvár környékének helységnév-magyarázó mondái.
- Dénes Zoltán (Debrecen): Szakrális régiók változásai a Partiumban.
- Szabó László (Szolnok): Beszámoló a Fekete-Körös-völgyi kutatásokról.
- Keményfi Róbert (Debrecen): Multietnicitás a Fekete-Körös-völgyében.
- Görbe István (Szatmárnémeti): Pintye Gligor a magyar néphagyományban.
- Dánielisz Endre (Nagyszalonta): Az emberi élet nagy eseményeihez kapcsolódó táncszokások.
- Juhász Viktor (Rév): A révi fazekasság.
- Dukrét Géza: A siteri ülőrokka és a vele kapcsolatos szokások.
- Wilhelm Sándor (Székelyhíd): Egy néprajzi múzeum létesítésének viszontagságai.
- Gavrucza Tibor (Székelyhíd): A székelyhídi református templom története.

Konferenciánkon 67-en vettek részt a Partium és Erdély minden részéből. Harmadnap kirándulás keretében megnéztük a Szilágyság műemlékeit: a szilágysomlyói Báthory-várat, a somlyóújlaki, krasznai, szilágynagyfalui református templomokat. Idegenvezető Major Miklós és Joikits Attila volt. Szilágynagyfaluban megnéztük az iskolában berendezett néprajzi kiállítást.

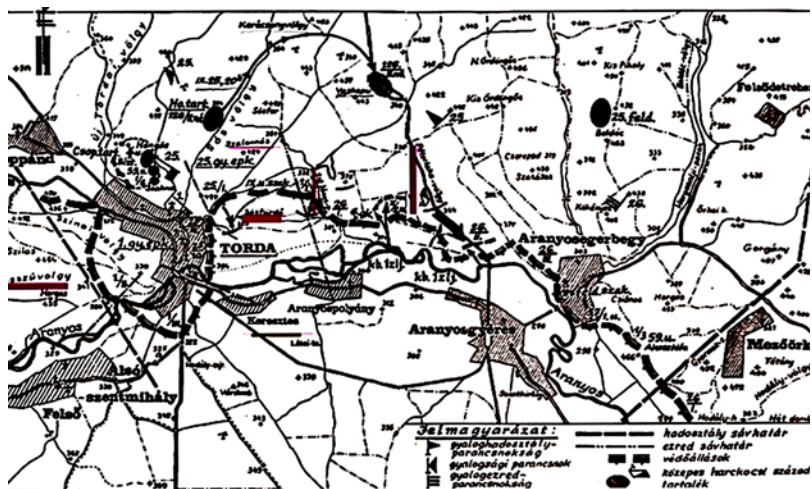
November 1. Világháborús emlékmű avatása Réven. Az ünnepség főszervezője tagtársunk, Juhász Viktor ny. tanár volt.

KORDICS IMRE

A TORDAI CSATA

Az Észak-Erdély védelmében vívott tordai csata a magyar hadtörténelem egyik legjelentősebb, de alig ismert fejezete. A 2. honvéd hadsereg túlerővel szembeni kitartása, a tordai csatát 1944 szeptember-októberében megvívó hadosztályok hősiessége azt példázta, még vannak magyar katonai erények.

A második világháború utolsó szakaszában, ebben a térségben a 2. hadsereg tordai arcvonala egy olyan védelmi vonal volt, amely a legtovább tartotta magát. Az itt küzdő honvédek többsége erdélyi születésű, így hazájukat védték, ami megadta a szükséges testi és lelki erőt a túlerővel szembeni ellenálláshoz. Nem a németekhez kötődő szövetségesi hűség, nem a szovjet-ellenes beállítottság hajtotta őket, hanem Erdély féltése. Találón jegyezte meg valaki, hogy volt egy Don-kanyar, de volt egy

A 25. gyalogezred helyzete 1944. szeptember 25-én

Aranyos-kanyar is, ahol a honvédek, Döbrentei Kornél szaivaival „...állták Tordánál a csatát fejtetőig vérben..” Ennek a csatának szeptember 12-én van a 65. évfordulója.

A korábbi hadműveletek és politikai döntések hatására a tordai védelmi vonalnak kiemelkedő jelentősége lett.

1944. augusztus 23. után - a román átállást követően - Erdély, mint hadszíntér mind a két félnek fontos lett. Augusztus-szeptember fordulóján a Déli-Kárpátok átjáróinak birtoklására minden harcoló félnek szüksége volt. A Keleti-Kárpátok átjáróit támadó 2. Ukrán Front jobbszárnya elakadt, ezért a balszárny Havasalföldön át a román kézben lévő Déli-Kárpátok hágóin keresztül akartak a keleten védekező német-magyar erők mögé kerülni. Ezt követően Észak-Erdélyen át az Északkeleti-Kárpátokban védekező német erők és az 1. hadsereg bekerítése volt a cél, megsegítve így a 4. Ukrán Front elakadt támadását. A német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport magyar területre történő visszavonulásához szükség lett volna a déli átjárók lezárásához. Ehhez a német hadvezetés minden segítséget meg is ígért.

A teljes erdélyi és székelyföldi területek birtoklásáért, s a Keleti- és Déli-Kárpátok hágóinak lezárásáért megszervezték a 2. magyar hadsereget. Az augusztus 30-án felállított hadsereg, Veres Lajos vezérezredes parancsnoksága alatt a magyar honvédség utolsó önálló támadó hadműveletét hajtja végre. A politikai és katonai vezetés abban bízott, hogy német segítséggel lehetséges lesz a Kárpátok tartása, ameddig az angolszász csapatok elérik Magyarország területét. A másik rég dédelgetett álmom az volt, hogy a szovjet erők megkerülik a Kárpátok gerincét. Ezzel párhuzamosan megkezdték a kiugrási tárgyalásokat.

A szeptember 5-én megindított támadás során a magyar csapatok átlépték a román határt. Három nap múlva Románia hadat üzent Magyarországnak.

A 2. hadsereg hadrendjébe a következő csapattestek tartoztak:

- 2. hadtest - 7. tábori póthadosztály
- 9. tábori póthadosztály

- 2. páncélos hadosztály
- 1. póthegyidandár
- 2. póthegyidandár
- 9. hadtest – 25. gyaloghadosztály
- 27. könnyű hadosztály
- 9. határvadászdandár
- 2. tábori póthadosztály.

A Székelyföld védelmét a 9. határvadászdandár, a Székely Határvédelmi Erők határvadász- és határőrszázlójai látták el.

A nagyváradi gyalogezred 2. zászlóalja

A póthadosztályok csak gyengén felszerelt két-két ezreddel rendelkeztek, egy póthegyidandár ereje csak egy ezrednek felelt meg, a páncélos hadosztály ereje még a fele sem volt egy hasonló némettel szemben. A nagyváradi 25. gyaloghadosztály feltöltése még az 50 százalékot sem érte el. A román 1. és 2. hadsereg 20 teljes értékű hadosztályból állt. Közben számolni kellett a Kárpátokon áttörő szovjet gépesített hadosztályokkal.

A 2. Ukrán Front csapatai augusztus 26-án az Úz-völgyben átlépték Magyarország határát.

A Kolozsvár irányából szeptember 5-én megindított támadás kezdetben sikeres volt. A hadsereg seregtestei meglepve a román

csapatokat, átkeltek az Aranyoson, bevonultak Tordára, a Maros is átjutva elérték a Kis-Küküllőt. A 2. páncéloshadosztály és a 25. gyalogezred beérkezett alakulatai képezték az éket. A jól kiképzett és harcedzett gyaloghadosztályra nehezedik majd a tordai csata súlya, ahol hősiesen meg is állták helyüket. Mivel a 2. Ukrán Front egyes alakulatai elérték Brassó-Nagyszeben vonalát, ezt megelőzően pedig átjutottak az Úz-völgyén, valamint északabbra a Csíki-havasokon is átkeltek, az előrenyomulást leállították. Ezzel Magyarország földjét is elérte a második világháború. A 2. hadsereg az Aranyosbánya-Torda-Aranyosgyéres-Marosludas terepszakaszon védelemre rendezkedett be. A tordai arcvonal a Sinfalva-Torda-Aranyosegerbegy-Gerendkeresztúr terepszakaszon volt. Közben megkezdtek a Székelyföld kiürítését is, mert a harapófogóba került csapatok helyzete kilátástalanná vált. A támadáshoz eredetileg a 4. makói és a Nagyvárad körzetében állomásozó 6. hadtestnek is csatlakozni kellett volna, de ezeket későn indították el. Seregtesteikből szeptember 19-én létrehozták a 3. hadsereget, amelynek feladata a Tisza vonalának és Nagyvárad körzetének védelme volt.

A szovjet legfelső katonai vezetés parancsa szerint, a 2. Ukrán Front október 6-án indított támadásával, el kellett érnie

A 25. gyalogezred felvonulása Nagyváradon

a Csap-Szeged vonalat. A 4. Ukrán Frontnak áttörve a Kárpátokon a Felső-Tisza vonalát kellett elérnie, majd Csapnál a két frontnak találkoznia. (Közben szeptember 20-án Aradnál kiértek az Alföldre.) Ezen elképzelés szerint bekerítették volna a 2. és az 1. magyar, valamint a 6. és 8. német hadsereget. Ezt megállítandó, a csapatok az Aranyos-Maros vonalra húzódtak vissza. A harcok súlypontja a Borsai-Borgói-hágó-Maros-vonal-Torda terepszakaszon folyt.

A tordai csatában főszerepet vállaló váradi 25. gyaloghadosztály és a 2. páncélos hadosztály az Északkeleti-Kárpátok előterében harcolt. Innen kerültek a 2. hadsereg kötelékébe. A Grecsko marsall vezette 4. Ukrán Front szégyenletesen elakadt a Kárpátokban kiépített védelmi vonalak előtt, majd két hónapig állóharcra kényszerült. A Dél-Erdély felől támadó szovjet erők egyik feladata lett volna Tordán, Kolozsváron túljutva hátba támadni az 1. hadsereget, bekeríteni, majd kijutni a Tiszához.

Az Északkeleti-Kárpátokban kiépített erődrendszer a 2. világháború egyetlen olyan védműve, amit az ellenség nem tudott áttörni, csak megkerülni.

A magyar politikai és katonai vezetés – bár látva, hogy 1944 elején a szovjet erők minden bizonnyal elérik a Kárpátokat – abban bízott, hogy Lengyelország és Románia felől megkerülik azt. Mivel a szovjet előrenyomulás 1944 februárjában is folytatódott a Kárpátok irányába, a magyar hadvezetés elrendelte a műszaki és harcoló egységek mozgósítását. Itt már évek óta folyt a Kárpátok átjáróinak lezárása. Fokozatosan három védelmi vonalat alakítottak ki, ezek 10–20 betonerődből álltak, előttük pedig harcokcsiakadályokat és aknamezőket telepítettek. A védelem első vonalát a Hunyadi-állás képezte, ez a határtól 30–40 km-re volt. Táborig erődítésekből állt, amelyek az utakat és a völgyeket zárta le, feladata az volt, hogy lelassítsa a támadást. Középen a Szent László-állás a határvonalat követte, csak részlegesen épült ki, tüzelőállásokkal zárta le az utakat és a magas hegyi átjárókat. A Hoverla-Tatár-hágó-Tornyai-hágó-Vereckeszoros-Uzsoki-szoros vonalon építették ki. A rendszer fő erőssége a Körösmező-Királymező-Ökörmező-Volóc-Fenyvesvölgy

terepszakaszon kiépített Árpád-vonal volt. Körkörösen védhető erőrendszerekből állt, már az országhatáron belül.

A németek által kierőszakolt tavaszi galíciai támadásban már ott harcol a 2. harcokosi hadosztály és a 2. hegyidandár, valamint a márciusban mozgósított 25. gyaloghadosztály. Velük a tordai csatánál ismét találkozunk.

A szovjet legfelső katonai vezetés az augusztus 1-jén kitört varsói felkelés miatt leállította a hadsereg északi szárnyának Lengyelország felé történő előrenyomulását. A cél pedig az volt, hogy elsőként ők érhék el Berlint, de nem akarták segíteni a jobboldali emigrációs kormány irányította varsói felkelés leverését. A 4. Ukrán Front már július 22-én eléri a Hunyadi-állás előterét, ami a gerinc előtt 15-25 km-re volt. Augusztus 6-12. közt a lövészcsapatok felvonulnak a Kárpátokba, majd az említett ok és a szokatlan védelmi rendszer miatt is állóharcra rendezkednek be. Szeptemberben Grecsko marsall 18 napon át tartó ellentámadást rendelt el (szeptember 9-28.), aminek csak 4-7 km-es előrejutás volt az eredménye, ezzel csak a hágók körzetét érték el. Szeptember 25-re az 1. hadsereg erői a Szent László-vonalig vonultak vissza, 27-én pedig már a Tatár-hágónál, tehát Kárpátalján folytak a harcok. Végül is a szovjet csapatok nem tudták elfoglalni az Árpád-vonalat, csak megkerülni. A bekerítéstől félve, az 1. hadsereg október 17-től fokozatosan visszavonult. A szintén majd visszavonulásra kényszerült 2. magyar és 8. német hadsereggel el kellett érniük a tiszai átkelőket, hátukban a 4. Ukrán Fronttal.

A szeptember 5-én indított sikeres támadás már 9-én elakadt. Ekkor már Erdélyben volt a 4. román hadsereg 12 hadosztállyal és 1 páncélos egységgel, valamint a 2. Ukrán Front 40 lövészadosztállyal, 3 harcokosi, 2 gépesített és 2 lovas hadtesttel. A magyar erők a Déli-Kárpátok lezárásával elkéstek, a támadás folytatásának már nem volt értelme. A 2. magyar hadsereg visszavonulása az Aranyos-Maros-vonalra szeptember 12-re megtörtént, 13-án már az utóvédek is megérkeztek. A 25. gyaloghadosztály ekkor érkezett meg, és elfoglalta a Torda-Gerendkeresztúr védelmi vonalat. A leharcolt 7. és 9. pót-

hadosztályt hátravonták pihentetni. Az Aranyosbánya-Torda szakaszt az 1. és 2. hegyidandár szállta meg. A harcok legnagyobb terhét viselő 25. nagyváradi gyaloghadosztály parancsnoka, Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy, a vezérkari főnök pedig Adonyi-Naredy Ferenc vezérkari őrnagy volt. A 2. páncélos hadosztályt Zsedényi Zoltán vezérőrnagy vezette, Rugonyi György vezérkari alezredessel, aki a vezérkari főnöke volt. A tordai hídfőt a nagyváradi 25. gyalogezred védte Böszörményi Géza ezredes parancsnoksága alatt, az Aranyosegerbegnél kiépített pedig a 26. gyalogezred fedezte Bartosiewicz László ezredes parancsnoksága alatt.

Szeptember 13-án a szovjet 6. gárdahadsereg 5. gárda harcokosi-hadtestjének előretört éke tűz alá vette a tordai hídfőt. Másnap román gyalogsággal, Bágyon felől támadva áttörték a magyar állást és a Hosszú-völgybe érve, Torda délkeleti sarkát veszélyeztették. A 18. román gyaloghadosztály szovjet harcokosikkal támogatva, áttörte a magyar főellenálási vonalat és Tordától keletre elérte a Szent János-patak völgyét. A 9. gépesített hadtest 15-én Keresztesnél hidat vert és betört Tordától keletre levő Sósfürdőbe, majd előrenyomulva a Szalonnás nevű magaslatot is elérte, ami már Tordától északra fekszik. Közben a román 7. hadosztály elfoglalta az aranyosegerbegyi hídfő nyugati körletét, kijutva a Péterlaka-völgybe. A 2. páncélos-hadosztály és a 25. hadosztály ellentámadása eredménytelen volt, így a két hídfőt sikerült egyesíteni. 17-én a 35. gárdahadtest alakulatai Magyarpeterd felől elérték a Tordai-hasadék északi részét. A szeptember 19-én indított általános ellentámadás kevés eredménnyel járt. Ekkor az ún. Sóstó területén esett el Böszörményi Géza ezredes a nagyváradi 25. gyalogezred parancsnoka. 1944. szeptember 8–22. közt a 2250 fős hadosztályból 750 honvéd elesett és 1500 megsebesült.

Lövészárok a tordai temetőben

Siprák László őrnagy, a nagyvárad
25/I. gyalogzászlóalj parancsnoka,
a Magyar Tiszti Arany Vitézségi
Érem kitüntetettje, 1944
(Illésfalvi-gyűjtés)

Böszörményi Géza ezredes,
a nagyvárad 25. gyalogezred
parancsnoka. 1944. szeptember
19-én hősi halált halt Tordánál
(Mutnáfalvy Zoltán gyűjteményéből)

Szeptember 22-én megkezdődött a tordai csata második szakasza. Három hadosztály és két gépesített dandár elfoglalta a Tordai-hasadékot, kijutva Szind nevű helységig, Tordától északnyugatra. Keleten a szovjet harckocsik már mélyen a Sós-völgyben jártak, kb. 4 km-re Szindtől, a város körülvétele küszöbön állt.

Bozsoki János zászlós mentette meg ekkor a bekerítéstől Tordát. Sósfürdő területén hat Zrinyi-rohamlöveggel 18 T34-est kilőtt és szétszórta a gyalogságot. Kimentette a sebesülteket, majd a sérült magyar rohamlövegeket is kivontatta. Hőstettéért megkapta a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmét. Ezen az egy napon, 22-én a hadosztály több mint ezer honvédet veszített.

A német 23. páncélos hadosztály 23-án bocsátkozott harcba, kb. 65 harckocsival és két gránátos ezreddel. Aranyosegerbegy irányába támadva, kijutott a Maros jobb partjára, három hadosztályt visszavetve. Mivel az ellenség közvetlen tüzének vonalába

érték, a hadosztály visszavonult. Szeptember 24-én a német páncélosok még segítettek a Túri-völgy megtisztításában, aztán visszavonták őket Nagyvárad körzetébe.

22-én elfoglalták Mezőpeterdet, majd 23-án Szindet, így a magyar védelem hátába kerültek. Szeptember 24-én egy szovjet gépesített dandár és egy szovjet és román gyaloghadosztály a Gyalui-havasok előhegyein át 10 km-re megközelítették Kolozsvárt.

A 7. román hadosztály 27-én Mezőörkétől 2 km-re áttört a 25. és a 9. póthadosztály állásain és északra foglaltak állást. A 18. román hadosztály 30-án elzárta a Kolozsvár-Torda főútvonalat.

Ezt követően Torda-Sósfürdő-Szent János-patak-Péterlaka-völgy szakaszon folytak a harcok. Október 3-án a támadók már elérték a Hideg-Szamos vonalát. 4-én a Kis-Szamos menti Tordaszentlászló is elesett, a kolozsvári főúttól 2-2,5 km-re is harcok folytak. Veress vezérezredes a csata ezen időpontjáról a következőket írta: „... a 2. magyar hadsereg (...) elérkezett teljesítő-képessége és ellenálló ereje végső határáig.” Október 3-8. között kisebb-nagyobb csatározások voltak. Október 4-én a hadseregparancsnok elrendelte a város feladását. Siprák László őrnagy a 25¹ zászlóalj parancsnoka, a parancsot csak akkor hajtotta végre, amikor minden magyar seregest elhagyta a várost. Az utolsó pillanatig védekező zászlóaljat Tordától északkeletre bekerítették, a kitörés során 70 százalékos veszteséget szenvedett el. Hőstettéért megkapta a Magyar Arany Tiszti Vitézségi Érmert.

Október 8-án a tordai arcvonál védői visszavonultak, a csata befejeződött.

A 2. magyar hadsereg teljesítette hadműveleti feladatát; megakadályozta, hogy a gépesített egységek és a harckocsik gyorsan kijussanak a jól járható Közép-Erdélyi-medencébe majd a Hajdúságba és a Nyírségbe. A 2. hadtestet az emeli ki, hogy a szeptember 5-i támadás után leharcoltan is képes volt a leghosszabb védelmi hadművelet végrehajtására Tordánál. A 2. Ukrán Front október 20-án már elfoglalta Debrecent. Az 1. hadsereg is október 17-én feladta védőállásait, a Tisza átjárói felé vonult vissza.

A tartalékos tiszti iskola II. évfolyama

A nagyváradai 25. gyalogezred tartalékos tiszti iskolájának egykori oktatótiszteje, majd a 3. zászlóalj 2. századának parancsnoka, vitéz Kékkői László főhadnagy a csata értelmét, jelentőségét így összegzi: „A tordai csata érdeme az volt, hogy 25 napra leállítottuk azt az előrehaladást, amelyet sem a németek, sem mások nem tudtak megakadályozni. Ez a 25 nap elég volt arra, hogy Kárpát-alján visszavonuló egységeink elkerüljék a bekerítést és a megsemmisítést. A szülőföld és a haza szeretete csodákra képes!” (Tűzözn-abogy én láttam)

A 25. gyaloghadosztály parancsnokának a visszaemlékezései talán a leghitelesebbek a tordai csatáról. Hollósy-Kuthy László altábornagy emlékirata csak a rendszerváltás után jelenhetett meg, *Élményeim a második világháború alatt* címmel, majd a *Don, Torda, Kárpátok - háborús szrepléseim és visszaemlékezéseim* című is kiadásra került.

Még a Kárpátokban harcolt a hadosztály, amikor átvette az alaposan leharcolt csapatokat. A három - a budapesti 1., a nagyváradai 25. és a kolozsvári 26. ezredből álló hadosztály harcos állományának csak 60, nehézfegyvereinek pedig csak 50

százaléka volt meg. Augusztus 30-án kapott parancsot csapatainak Erdélybe szállítására. A szeptember 5-én megindított támadásában a 2. hadtest 7. és 9. póthadosztálya és a 2. pánccelos-hadosztálya már harcolt. A fokozatosan ide szállított 25. hadosztály egy része már csak az Aranyos vonalát biztosította a visszavonuló csapatoknak. A túl hosszú, 25 km-es körlet Torda nyugati részétől Gerendkeresztúrig húzódott. A vezérezerdes a tordai csata célját abban látta, hogy itt kellett Kolozsvár védelmét és a Kárpátokban harcoló 1. hadsereg jobb szárnyát biztosítani, állandó orosz és román támadás mellett, több-kevesebb német segítséggel. Ez volt a tordai csata, amelyet az egykori parancsnok a következőképpen méltatott: *„az észak-erdélyi 25. gyaloghadosztály hőstette, a magyar honvédségnek pedig az egyik legszebb második világháborús fegyverténye.”* A vezérőrnagy visszaemlékezéseiben kiemeli 22-ét, amikor a 25. gyaloghadosztály már harmadszor menti meg Tordát és az általános erdélyi helyzetet. Ezen a napon több mint ezren haltak hősi halált. A következő nap a magyar és a német pánccelosokat kivonták Torda körzetéből. A hadosztályparancsnok a magára hagyott gyalogság helytállását egyedülállónak értékelte. Erről következőképpen írt: *„Az Észak-Edélyi 25. gyaloghadosztály a tordai csata fő részese és megvívója.”* Kiemelte a budapesti 1. ezredet és a nagyváradi 25-et. A 25. ezred 1. zászlóaljának parancsnoka, Siprák László őrnagy és az 1. ezred 3. zászlóaljának parancsnoka, Jónás József alezredes hősiességét külön említi. Az október 5-én keltezett napiparancsában a hadosztály Torda környéki önfeláldozó harcáról így ír: *„Minden nap, amit Erdély védelmében a honvédség harcolt, a múltat felülmúló és a jövőben is nehezen túlszárnyalható dicsőség sorozat. Isten és a Haza büszke ránk!”* Ha, ma próbáljuk helytállásukat méltatni, nehéz pontosan fogalmazni.

Tették, amit kellett, amit lehetett, amit a becsület, az eskü, a kényszerűség megkívánt. Háborúba vezényelt emberek voltak, akik, a félig visszakapott, fél Erdély-országot védték. Ezért, akkor, ott több mint 2500 honvéd életét áldozta.

A Magyar Királyi Honvédség második világháborús szerepvállalásának reális bemutatására csak az utóbbi 20–25 évben

kerülhetett sor. A hősi halottak sírjainak felkutatása, gondozása is a fordulatot követő évek egyik lehetősége. A tordai csata emlékének és a felkutatott hősök sírjainak hű ápolója a Tordai Honvéd Hagyományőrző Bizottság. Szeptemberben, a csata 65. évfordulója alkalmából a Bizottság is és a Magyar Hadtörténeti Intézet és -Múzeum is megemlékezést tart.

Ismerjük-e eléggé az „Aranyos-kanyar” történetét? Vajon őrizzük-e megfelelő módon a hősök emlékét?

A kollektív emlékezet identitást formáló, megőrző erő. Ez a mi dolgunk, hisz a résztvevő-, szemtanú-generáció lassan kihál.

Megismerni történelmünk kiemelkedő eseményeit, a résztvevők tetteiről megemlékezni jogunk és kötelességünk!

A szerző megjelent kötetei

Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben. Partiumi füzetek 2. PBMEB. Nagyvárad, 1998.

Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők. Társszerző. Partiumi füzetek 7. PBMEB, Nagyvárad, 1999.

A szabadságharc zászlaja alatt. Társszerző. Partiumi füzetek 13. PBMEB. Nagyvárad, 2000.

A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról. Társszerző. Partiumi füzetek 23. PBMEB. Nagyvárad, 2003.

A honismeret szolgálatában. Társszerző. PBMET, Nagyvárad, 2012.

Kitüntetése

Fényes Elek-díj, PBMEB. 2005.

1997

Április 12. Partiumi Honismereti Találkozó.

Az immár hagyományos ülésszak fő témája temetőink felmérése és védelme volt. Mivel ezt a témát választottuk egész évre, ez a témája az őszi honismereti konferenciának is. A következő előadások hangzottak el:

- Kordics Imre: Nagyvárad - Olaszi temető.
- Nagy István, Raj Rozália (Szabadka - Jugoszlávia): Vajdasági magyar temetők -videofilm.
- Borbély Gábor (Nagyvárad): Csónak alakú fejfák az Érmelléken.
- Erdőközi Zoltán (Lelle): A bőnyei Árpád-kori temető és a szilágycsehi vártemető.

- Sebestyén József (Budapest): Székelyföldi temetők sírkövei.

- Dukrét Géza, Kordics Imre: A terepmunka módszertana.

A találkozó egy rendhagyó emléktábla-avatással végződött, K. Nagy Sándor író, jogász, a helytörténeti kutatás úttörője tiszteletére. A tábla elhelyezésére majd később kerül sor.

Április 28. Varadinum-ünnepségek. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban: Dukrét Géza, Péter I. Zoltán: Nagyvárad - városismertető.

Május 3. Díjkiosztó ünnepély. Még 1996 októberében meghirdettük az Oral history - Szóban élő történelem című pályázatunkat, melyre tizenhét felnőtt és nyolc diák küldte el pályázati munkáját, többen két-két dolgozatot.

Június 28. A Szatmár megyei Bogdándon ünnepélyesen megnyitották a Bogdándi Magyar Múzeumot, amely Sípos László tagtársunk sokéves munkájának eredménye. Bizottságunkat népes csoport képviselte.

Augusztus 11-17. VI. Honismereti tábor - Árpád.

A táborozáson résztvett huszonöt 12-23 éves fiatal és tizenegy felnőtt. Délelőttönként 9 és 13 óra között a Beöthy-kastély előterében levő dendrológiai parkot takarítottuk. De kitakarítottuk a kastély termeit is, melyeket nem használnak. Délutánonként előadások hangzottak el. A pénteki napon autóbuzsós kirándulást szerveztünk dr. Vajda Sándor vezetésével, melynek során megnéztük a borosjenői várat, távolról a világosi várat. Világosan megtekintettük a Bohus-kastélyt, amely most múzeum, s azt az asztalt, amelyen 1849-ben aláírták a fegyverletételt, majd a máriaradnai búcsúhelyre látogattunk el, és felmáshztunk a solymosi várhoz is.

Augusztus 25. A Geo'97 - a Magyar Földtudományi Szakemberek Világtalálkozója keretében Aradon emléktáblát avatunk Lóczy Lajos tiszteletére a Minorita kultúrház előcsarnokában.

Szeptember 26-28. III. Partiumi Honismereti Konferencia - Bihar.

Első nap az üdvözlő beszédek után megismerkedtünk a község történetével, bemutatva a most elindított új sorozatunkat, a Partiumi füzetek 1. számát. Borbély Gábor Bihar helytörténetéről, Csernák Béla lelképásztor a bihari református templom történetéről, Zsugán Gyula az iskola történetéről beszélt. Erdei János a szilágysomlyói református temetőről szólt. Koncz László A szilágysomlyói református temető feltérképezése című munkája jó példa arra, hogyan kell mérnöki pontossággal felmérni egy temetőt. Juhász Viktor kitűnő előadása a révi református temetőket ismertette. Dr. Pál Ágnes, a Szegedi Tanárképző Főiskola professzora, a magyar-román határtérség társadalom-gazdaság-földrajzi vizsgálatairól tartott előadást. Dénes Zoltán, szintén Szegedről, a partiumi interetnikus kapcsolatokról beszélt. Antal Béla a biharpüspöki temető siralmas állapotát ecsetelte, s bemutatta a helyi temetkezési szokásokat. A délelőtt dr. Tövissi József kolozsvári egyetemi tanár Ködlámpa című könyvének bemutatójával zárult.

A III. Partiumi Honismereti Konferencia résztvevői - Bihar

A délutáni előadások sora dr. Vajda Sándor A borosjenői római katolikus templom kriptája című tanulmányával kezdődött. Erdőközi Zoltán a bonyei Árpád-kori temető és a szilágycsehi vártemető feltárásának nehézségeiről tartott előadást. A Bánságban található 1848-as honvédsírokat Pálkovács István ismertette. Ezután Székely Antal nyugdíjas tanár, Ombod és Szatmárpálfalva helytörténetét, majd temetőit mutatta be. Fazekas Lóránd színes diapozitívok vetítésével mutatta be Szatmár megye népi sírjeleit, csodálatos fejfáit. Bokor Irén Szilágypérről írt néprajzi dolgozatának egy fejezetét olvasta fel, a halottas szokásokról és hiedelmekről. Az aznapi utolsó előadást Deák József tartotta a déznai temetők szomorú sorsáról.

Másnap Lakóné Hegyi Éva muzeológus A zilahi nagytemető néhány régi sírköve című dolgozatát ismertette. Temetők, sírjelek, napjaink temetőkultúrája Szilágynagyfaluban című tanulmányában Major Miklós alapos kutatásról tett tanúbizonyságot. Benedek Zoltán a börvelyi temető emberarcú gombfáit és temetkezési szokásait ismertette, utalva a csónak alakú fejfák eredetére. Péter I. Zoltán a nagyváradi temetők kialakulását mutatta be. Kordics Imre egy átfogó tanulmányt ismertetett a Váradolaszi temetőről. Beszélt a temető történetéről, jelesebb sír-

köveiről és sírjeleiről, a temetőben történt rombolásról. Dr. Süli-Zakar István, a debreceni egyetem professzora, a magyar-román határ két oldalán működő bihari önkormányzati szövetségek együttműködésének jelentőségéről tartott előadást. Az érmindszenti temető rejtelmét Görbe István leplezte le. Megtudtuk, hogy Ady Endrének egy testvérét temették ide, akiről nem számol be az irodalomtörténet. Ezután következett Hajdú-Moharos József Partium című könyvének bemutatása.

Ebédszünet után Balogh Ferenc, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság országos elnöke a temetők jogi védelmének mai lehetőségeit ismertette. Ezután fogadtuk el a konferencia állásfoglalását Bihari felhívás címen. A rendezvény a bihari földvár megtekintésével folytatódott, utána levetítettük Barta József videofilmét, melyet a belényesszentmiklósi és tamáshidai templomromokról közösen készítettünk.

Utolsó nap szakmai kirándulás következett. Bihardiószezen csónak alakú fejfákat néztünk meg a temetőben, Csokalyon megtekintettük a református templomot, a Fényes Elek-, a Pap-Szász- és az Oláh Béla-kúriákat, Értarcán az archaikus pincsort, Mezőpetriben a sváb múzeumot, Kaplonyban a gróf Károlyi-család kriptáját. A nap városnézéssel zárult Nagykárolyban.

DÁNIELISZ ENDRE

SINKA ISTVÁN KÖLTŐ, ÍRÓ ÉLETÚTJA

Sinka István

„Születni, Szalontán születtem a Nagy-Csegőd utcában, a Bozsár-féle házban... Anyám vallomása szerint az érthetetlen dolgok egész sora történt, amikor születtem,” – kezdi önéletrajzi vallomását a költő, s mindez 1897. szeptember 24-ének hidegen záporozó éjjelén esett meg. Apja, Sinka János, régi bihari ridegpásztor-család sarja, a fiú emlékezete szerint „befelé élő, hallgatag, nagy ember volt”, aki „szerette a könyveket, az írást”. Anyja, a román Nucz Erzsébet (eredeti helyesírás szerint Nuțiu Elisabeta) a

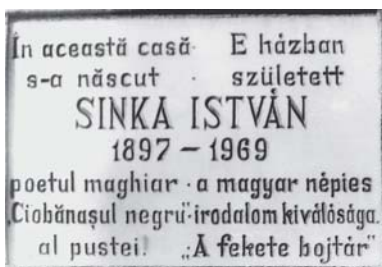
közeli Madarász valamelyik pusztájának zsellérházából került a szomszédos városba. Házasságukból három fiú, János, Ferenc, István és egy kishúg: Erzsébet származott. Nem volt saját házuk. Az első sorokban idézett otthon mások tulajdona. Bár ők csak néhány éven át lakták, szülötte mégis versben örökítette meg:

*„kicsi juhászkunyhó,
ölelgeti Bihar. –
Onnan jöttem én a
népem álmaival.”*

A korábbi Rózsa, ma Sinka István utca egyes számú házának külön értéke, hogy az eltelt száz év alatt külsején nem sok változott.

Sinka István szülőháza

Emléktábla a szülői házon

A Nagyszalontát fölkereső irodalombarátok először Aranyéknál róják le tiszteletüket. Onnan kétpercnyi sétával a „fekete bojtár” szülőházhoz érkeznek. Míg e kétszáz métert meglépik, eltűnődhetnek: mily különös, hogy az isteni gondviselés a 19. és a 20. század legnagyobb magyar ballada-

költőinek bölcsőit egyazon bokorba helyezte. E két jeles porta oly közel esik egymáshoz, hogy ha felhágnék Aranyék „feketén bólogató” eperfájának legmagasabbik ágára, kinkirgózás nélkül reá látók eme házra, ahol „*este tájon... lágyan muzsikál az ajtó*”.

Nem kevésbé különös az sem, hogy míg e lak szülöttének lírájában, balladáiban a pásztorok keserve, századunk szenvedése tör felszínre, addig egy újabb kétperces séta Zilahy Lajoshoz, a letűnő dzsentri, s a polgári réteg ismerőjéhez juttat el. Ez csupán másfélszáz méter a Nagy-Csegőd utcába, de az élmények és élettapasztalatok világában, s az egyéni sorsban csillagtávolság.

A Rózsa utca szülöttének már gyermekkorra is kemény küzdelem a puszta létezésért. Csakhamar tudomásul kell vennie: nem nagy dicsőség egy szegény juhász fiának lenni, inkább takargatnivaló. Hiába tanul kitűnően. A cipősök, a tehetősebb nebulótársai őt, a mezítlábast, kirugdossák az első padból. A négy elemi után tizenegy évesen kisbojtárnak szegődik. A gimnáziumhoz csak annyi a köze, hogy építéséhez téglát talicskáz. Bár szeretne továbbtanulni, még álmodni sem mer róla.

Apja s bátyja egymást követően kidől a sorból: tüdőbaj viszi el őket. Noha még gyermekkorú, de egyedül kell állania a sarat, s maga magát megvédenie kegyetlen gazdái haragjától. Napokig le sem hunyhatja szemét, míg meg nem szokták a juhok. Ha elered a végevárhatatlan eső, este úgy alszik el, hogy gőzbe borult rajta a lucskos gúnya.

Egy arra vetődő, vándor asztaloslegénynek köszönhető emlékezetes találkozása az irodalommal. Megszolgált bárányát vele cseréli el Petőfi összes költeményeiért. Mire végigolvassa, kialakul életcélja: „költő leszek, ha rámegegy az egész életem, és ha az egész élő világ minden hatalma ellenem jön is”.

Első verse úgy születik, hogy egy vénasszonyt hall énekelni. Napokig motoszkál fejében a dallam és a ritmus, majd előkotor egy tintaceruzacsonkot, és csizmája szárára följegyzí a magától kibomló sorokat:

*„Óh, szállj pipám drága füstje,
dohányom foszló ezüstje,
s lengj messzi a puszta mélyén...”*

Nem kellett kínlódnia verslábakkal, rímképlettel, másnap a folytatás jött magától:

*„Itt Barmón a Csikótanyán,
Tizenhét szilfa hajlatán
Sír az eső vőlegénye...”*

Ebből teljesül ki később a *Tizenhét szilfa alatt* című, megtörtént szép vallomása. No, de addig még éveknél kell eltelnük. Egyelőre bújja a könyveket; éjszaka olvasna, ha a gazda hagyná. Szűrének két elkötött ujjá a könyvtára. Így szerez az iskolázottakon is túltevő műveltséget, amint maga írja: három kiváló

professzora volt: Jézus (pontosabban az édesanyjától kapott Biblia), Petőfi és Tolsztoj. Azonban a poétává éréshez idő szükségeltetik, méghozzá kedvező. Arra pedig várnia kellett.

Az első világháborút megúsza, de a szerelmet nem. A választott Papp Piroska, a gyaraki juhászszámadó lánya. Kecsegtető szolgálat amoda ígérkezett, az 1919-ben meghúzott országhatáron túl. Istenhözátot mond szülővárosának és édesanyjának. Vésztőn nagy szegénységben élnek négy, majd három gyermekükkel. Az 1920-as földreform hozzásegíti egy kis ház megvételéhez. (Napjainkban ez múzeummá rangosodott.) Piroska a gyulai kórházba nemsokára meghal. Küzdelmes napok várnak az apára: napszámosként tartja el három kisfiát, de a békési-bihari emberek, elsősorban az értelmiségiek, segítséget nyújtanak a rejtőző talentum feltöréséhez. Féja Géza, Barsi Dénes, Szabó Pál, később Veress Péter, Sértő Kálmán segíti, bátorítja.

Első lírai alkotása a helyi sajtóban, 1930-ban jelenik meg: első önálló kötete, a *Himnuszok Kelet kapujában* című szabadversgyűjteménye pedig 1934-ben, a szeghalmi gimnázium jóvoltából és anyagi segítségével. 1935-ben – Szabó Pállal és Barsi tanító úrral közösen – folyóiratot alapít *Kelet Népe* címmel. Második kötetében, a *Pásztorénekekben* (1935) a maga és osztályos társai gondjait, keserveit kiáltja a világba.

Küldetéstudat lelkesíti, és 1937-ben Budapestre költözik. Közlebb kíván lenni a népi írók csoportjához, velük együtt vívja a harcot a kisemmizettek érdekében a nagybirtokosok s a bérlők ellen. Reményeiben csalatkoznia kellett: munkát nem talál, napi tíz-tizenkét fillérből éldégél, éhhalál veszélyével kerül kórházba.

A szűk esztendőknék az áldozatos könyvkiadó, Püski Sándor vet véget. 1939-ben megjelenteti összegyűjtött verseit az igen kifejező *Vád* címmel. Ezután minden évben új kötetel jelentkezik: novellákkal, balladákkal, elbeszélő költeménnyel, kétkötetes önéletrajzzal, a *Fekete bojtár vallomásaiival*, amelyből hányatott sorsa, pokoljárása a legteljesebben ismerhető meg.

Szenvedései és politikai csalódásai a népi írómozgalom jobb szárnyához közelítették, de a német és magyar fasizmustól el-

határolta magát. Az 1945-ös politikai fordulattól várta, hogy az végre megoldja a legszegényebbek, a kisemmizettek évezredek sérelmeit, igaz nem kommunista módon. A lapok szívesen közlik újabb verseit, de az 1948-ban hatalomra kerülő proletárdiktatúra hallgatásra ítéli, kirekeszti az irodalmi életből. Csak 1957 után jelenhetnek meg elszórtan versei, 1961-ben novelláskötete.

Amikor lírája - *Éva-dalok* és epikája - *Mesterek utcája, Szigetek könyve*, új erőre kap, a betegség költözik be hozzá. Utolsó éveiben Szin Magda áll bátorítóan mellette, miközben

a költő végső menedékként az Istenhez folyamodik. A Biblia világába merülten éri a halál 1969. június 17-én, este. A Kosuth-díjat 1990-ben, posztumusz kapta meg.

Veress Péter, a barát és sorstárs a szalontai „fekete bojtár” életművét ekként értékelte: *„Abban a nem túl nagy névsorban, amely a magyar irodalomban Janus Pannoniusszal kezdődik... ott lesz Sinka István is, amíg magyarok élnek, és beszélnek a földön”.*

Sinka István szobra Nagyszalontán

A szerző megjelent kötetei

Arany-émlékek Nagyszalontán. Bukarest, 1984.

Arany János nyomdokain. RMDSZ Nagyszalontai Szervezete, 1991.

Szüülőhelyem, Szalonta. Nagykőrös, 1992.

Nagyszalonta református temploma. A Református Egyház kiadása. Nagyvárad, 1992.

Arany János a szalontai iskolában. Budapest 1992.

- Nagyszalonta jeles szülöttei.* Békés Megyei Levéltár, 1993., Gyula, 2001., Nagyszalonta, 2009.
- Szalontai séták.* Nagyvárád, 1993.
- A Szepességtől Szalontáig.* Literátor Könyvkiadó, Nagyvárád, 1994.
- És ábitattal ejtétek.* Nagyvárád, 1997.
- Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Nagyszalontán.* Nagyszalonta 1998.
- A szalontai iskolák története.* Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárád, 1998.
- Nagyszalonta - városismertető.* Partiumi füzetek 4, PBMEB. Nagyvárád 1998. 138 old.
- 1848-1849 Sarkadon és Nagyszalontán.* Társszerző. Sarkad, 1999. 108 old.
- Csonkatorony nyúlik a felhőbe...* Partiumi füzetek 10, PBMEB. Nagyvárád, 1999.
- A szabadságharc zászlaja alatt. Az 1848-1849-es forradalom a Partiumban és a Bánságban.* Társszerző. Partiumi füzetek, 13, PBMEB, Nagyvárád, 2000.
- Arany szellemében.* Arany János Művelődési Egyesület, Nagyszalonta, 2001.
- Secolele sănătății publice.* Társszerző. Salonta 2002.
- Nagyszalonta egészségügyének századai.* Társszerző. Gyula, 2003.
- Nagyszalontai nyomdák és hírlapok.* Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2002.
- Nagyszalonta évszázadai.* Nagyszalontai Polgármesteri Hivatal, 2003.
- Monografia municipiului Salonta în date.* Oradea, 2003.
- A szalontai Kaszinó története.* Nagyszalonta, 2003.
- Galiciától a Garda-tóig.* Túrkeve, 2005.
- A szarutól a fésűig.* Prolog Kiadó. Nagyvárád, 2005. II. kiadás. Munkácsi Múzeum, Békéscsaba, 2006.
- Biharország népi világa.* Prolog Kiadó. Nagyvárád, 2006.
- Bihar megye útikönyve.* II. Társszerző. Prolog Kiadó, Nagyvárád, 2006.
- Nagyszalontán vásár tartatik.* Prolog Kiadó, Nagyszalonta, 2006.
- Arany János Főgimnázium.* Nagyvárád, 2007.
- Colegiul național „Arany János”.* Oradea, 2007.
- Bizakodva egy életen át.* Prolog Kiadó, Nagyvárád, 2008.
- Épített örökségünk a helytörténeti kutatás tükrében - Évkönyv.* Társszerző. Partiumi füzetek, 55, PBMET, Nagyvárád, 2008.
- Nagyszalonta a 20. században.* Prolog Kiadó, Nagyszalonta, 2008.
- Nagyszalonta közösségi jelképei.* Prolog Kiadó, Nagyvárád, 2010.
- Salonta în secolul XX.* Salonta, 2009.
- Personalități de seamă din Salonta.* Oradea, 2011.

„*Én kis hazám a nagy hazában...*” (Arany János nyomdokain Nagyszalontán).
Nagyvárad, 2011.

A Csonkatorony története. Nagyvárad 2011.

Nagyszalonta művelődési intézményei. Nagyszalonta, 2012.

Nagyszalontai sírkertek. Nagyszalonta, 2013.

Kitüntetései

Oklevél. Erdélyi Múzeum-Egylet alapító tagja – újraindulás. Kolozsvár 1992.
Oklevél. Arany János pályázat I. díj. Pro Lingua Hungariae Alapítvány.
Budapest, 1992.

Emléklap, a magyar nyelv ápolásáért végzett áldozatos munkájáért. Magyar
Nyelv és Kulturális Nemzetközi Társaság, Budapest, 1994.

Díszoklevél, önzetlen oktató-nevelő munkája és közéleti tevékenysége elismerésül.
Romániai Magyar Pedagógus Szövetség, 1996.

Kun Kocsárd-díj, Nagyszalonta közművelődési értékeinek megőrzése
szolgálatába állított életművéért. EMKE, Kolozsvár, 1997.

Díszoklevél, áldozatos oktató-nevelő munkája elismerésül. Romániai Magyar
Pedagógus Szövetség Bihar Megyei Szervezete, Nagyvárad, 1997.

Oklevél I. díj, Irodalmi emlékhelyeink, a PBMEB pályázata, 1999.

*Emléklap, a Nagyszalonta és Túrkeve közötti testvérvárosi kapcsolat létre-
hozásában kifejtett tevékenységéért.* Túrkevéért Alapítvány, 1999.

Díszoklevél, az ifjúság nevelése szolgálatában eltöltött évekért. Nagyszalontai
Elméleti Líceum, 1999.

Pro Partium-díj, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 1999.

Diploma jubiliară „Pro urbe Salonta” (díszpolgár). Primăria Salonta, 2001.

Emléklap, Arany János emlékének és városának művelődési életéért, Nagy-
szalonta 2001.

Diploma jubiliară „Partner fidel al Primăriei Municipiului Salonta” (dísz-
polgár), 2004.

A Magyar Kultúra Lovagjává üttették Budapesten, 2005.

Fényes Elek-díj, PBMET, 2007.

A Magyar Kultúráért Életműdíj, RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, 2008.

1998

Február 11. Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban, Kordics Imre: Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben. Partiumi füzetek 2. Bemutatta Dukrét Géza és Péter I. Zoltán, Kordics Imre beszélt többéves felmérő munkájáról, hozzászóltak Tempfli József és Tőkés László püspökök is. A rendezvényen kilencvenen vettek részt.

Február 14. A PBMEB elnökségi ülése.

Az alapszabályzat megtárgyalása és jóváhagyása után felolvasásra kerül az alapító jegyzőkönyv.

Az alapító gyűlés javaslatot tesz az elnökségi tagokra, mely a következő:

- elnökké javasolja Bara István Dukrét Gézát. Más javaslat nem lévén jelenlevők egyöntetűen megszavazzák,
- alelnökké javasolják Bara Istvánt, akit egyöntetűen megszavazznak,
- titkárrá javasolják Gyarmati Gábort, akit ugyancsak egyöntetűen szavazznak meg.

Megyei elnökök: Kovách Géza, Arad megye; Péter I. Zoltán, Bihar megye; Nagy Judit, Máramaros megye; Bara Csaba, Szatmár megye; Major Miklós, Szilágy megye; Pálkovács István, Temes megye. Társult szervezetek képviselői: S. Németh Katalin - Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület; Pávai Gyula - Kölcsey Egyesület, Arad; Fazekas Lóránd - KLMT Szatmárnémeti fiókja; dr. Matekovits György - Ormós Zsigmond Társaság, Temesvár, Jakobovits Miklós - Barabás Miklós Céh; Méder Árpád - EKE Bihar megyei osztálya; Eszenyei Béla - a Királyhágómelléki Református Egyházkerület képviselője.

Március 15. 1848-as honvédsírkert avatása az Olaszi temetőben, a református templom mellett, a pusztulóban levő temetőből összegyűjtött és újra felállított síremlékekből. E kert létrehozásában nagy szerepe volt Kordics Imrének és Méder Árpádnak.

Március 28. Partiumi Honismereti Találkozó - Nagyvárad.

A rendezvény a református püspöki palota kistermében volt. Résztvettek 57-en. A találkozó témája: Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc. A következő előadások hangzottak el:

- S. Németh Katalin (Nagyvárad): Nagyvárad a szabadságharcban (1848-1849).

- Kordics Imre (Nagyvárad): 1848-49-es honvédsírok Nagyváradon.

- Dánielisz Endre (Nagyszalonta): Az 1848-49-es forradalom eseményei és eszméjének továbbélése Nagyszalontán.

- Kiss Csaba László (Arad): Gróf Széchenyi István, a miniszter szerepe 1848-ban.

- Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): Szatmár megyei honvédek és nemzetőrök életútjai.

- Pálkovács István (Temesvár): Temesvár-szabadfalui Petőfi-emlékmű.

- Görgicze Andor: Lerombolt köztéri szobraink: az aradi Szabadság-szobor.

- Görbe István (Szatmárnémeti): Emlékezés egy elfelejtett szatmári íróra, Gaál Józsefre.

Május 3-10. Varadinum-ünnepségek:

Május 6. Könyvbemutató - Péter I. Zoltán: Félixfürdő. Partiumi füzetek 3. A kötetet Dukrét Géza ismertette.

Május 9. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója című pályázat eredményhirdetése

Május 19-20. Filmzés a Duna TV stábjával, a bizottság tevékenységéről, az általunk felavatott emléktáblákról, Nagyváradon, Szentjobbon, Súlyomkőváron.

Augusztus 11-17. VII. Honismereti tábor - Valkóvára.

Kitakarítottuk a várudvart és várarkot, megtakarítottuk a várfalak maradványait, kivágtuk a kinövéseket, bokrokat, a kar-

Honismereti tábor – Valkóvára

vastagságú fákat, elszállítottuk a szemetet, a növényi maradványokat. A tábornak 60 résztvevője volt, melyből 44 fiatal 13 és 27 év közötti korosztályból. Nagyváradról 38-an, Szilágysomlyóról a Báthory István cserkészcsapat 16 tagja jött el, Erdei János tanár, cserkésztsízt vezetésével, Aradról ketten, és a budapesti ELTE építészeti karáról négyen felméréseket végeztek a várban. Az utolsó nap autóbuzsos kirándulással telt – Valkó – Szilágysomlyó – Kraszna – Zilah – Porolissum – Szilágysomlyó – Nagyvárad.

Október 9–11. IV. Partiumi Honismereti Konferencia – Sarmaság.

Az 1848–49-es szabadságharc 150. évfordulója.

Házigazda a Sarmasági Református Egyházközség és annak lelkipásztora, Bessenyei István volt. Helyszíne a református templom. A konferencia résztvevői a Partiumból, Erdélyből és Magyarországról jöttek, több mint hetvenen.

Bessenyei István lelkipásztor röviden ismertette a település helytörténetét. Erre az alkalomra jelent meg a Partiumi füzetek sorozatában Bessenyei István Sarmaság című kismonográfiája.

Az első két napon a konferencia munkálatai zajlottak: elhangzott 26 előadás, amelynek zöme a 48-as forradalommal foglalkozott. Jóna Piroska (Nagyvárad) gazdagon dokumentált

dolgozatában újabb adatokkal szolgált Szacsvey Imre életéről. Dánielisz Endre szemléletes előadást tartott a nagyszalontai Kossuth-szobor kálváriájáról. A szabadságharc a bányavárosokat sem kerülte el – szögezte le Hitter Ferenc Felsőbányáról írt tanulmányában. A köztudatban az október 6-án kivégzett tizenhárom vértanú emléke él. Mellettük azonban más ítélet-végrehajtásra is sor került az aradi várban. Erről írt nagyon alapos tanulmányt Kovách Géza történész.

Délután Péter I. Zoltán újságíró megnyitotta a templom portikuszában berendezett fényképkiallítást az 1848-as emlékhelyekről. Kiállítók voltak: Béres József (Máramarossziget), Erdei János (Szilágysomlyó), Hitter Ferenc (Felsőbánya), Pávai Gyula (Arad), Puskel Péter (Arad), Sallay Károly (Szilágysomlyó), Sófalvi István (Nagyvárad). A színvonalas kiállítás megtekintése után folytatódtak az előadások. Az 1848-49-es szabadságharc emlékművei és emlékhelyei Szatmár megyében című munkájában Fazekas Lóránd a Szatmár megyei honvédek és nemzetőrök életútját ismertette. Pávai Gyula tanulmányában Ficzei Dénes aradi kutató gyűjteményéből dolgozott fel kevésbé ismert tényeket a tizenhárom aradi vértanú földi maradványainak hányattatásáról és sajtóvisszhangjáról. Kordics Imre a Partiumi Bizottság III. honismereti konferenciáján elfogadott Bihari felhívás szellemében létrehozott nagyváradi 48-as sírkert bemutatására vállalkozott.

Másnap reggel a konferencia Balogh Ferenc, a KLMT országos elnökének előadásával kezdődött, aki az emlékmű- és emlékhelykutatás kiszélesítésének mai lehetőségeiről beszélt. Az 1848-49-es forradalomnak és szabadságharcnak számos résztvevője volt, akit nem tart, nem tarthat számon a történelem. A szürke eminenciások a harctéri szolgálaton túl igen gyakran a civil kurázi megnyilvánulásaival mutattak példát. Róluk szólt Puskel Péter aradi újságíró tanulmánya. Ezután Béres József a máramarosi 1848-as emlékeket ismertette. Talán kevésbé ismeretes Gyalókey Lajosnak, Bihar megye főjegyzőjének, a királyi törvényszék elnökének 1848-49-es tevékenysége. Erről tartott előadást György Irén történelem szakos egyetemista. Székely

IV. Partiumi Honismereti Konferencia – Sarmaság

Antal nyugdíjas tanár érdekfeszítő csokorba fogta Szamoskrassó helytörténetét, nagy hangsúlyt helyezve az iskolatörténetre, a Darvas-kúria sorsára és a Bem tábornok tiszteletére elhelyezett emléktábla-avató ünnepségre. Benedek Zoltán előadásában a Kölcsey- és Kossuth-szobrokról, valamint Nagykaroly különböző helyein elhelyezett Petőfi és a '48-as szabadságharc emléket megörökítő táblák eltávolításáról beszélt.

A szabadságharc 125. évfordulója alkalmából, a magyar nyelvterületen, általános felmérést végeztek, milyen orális emléke él még az 1848-as forradalomnak. Arad és környéke kimaradt ebből a felmérésből. Ezt próbálta ellensúlyozni Magyar Etelka gyűjtése, melyből megtudtuk, hogy e környék erős 1848-as hagyományait a világosi fegyverletétel és a tizenhárom tábornok kivégzése határozza meg. Az ezt követő előadások eltértek a fő témától, de beillettek a bizottság általános kutató munkájába. Vajda Sándor Borosjenő váráról és szerepéről a Fehér-Körös vidékén, Bokor Irén az érmihályfalvi temetőről és sírjeleiről, Erdőközi Zoltán Szilágy megye iskolahálózatának kialakulásáról, Bessenyei István a ság-ség sokaságképző értelmezéséről, Józsa

István kolozsvári egyetemi adjunktus a Petőfi ikonográfia változásairól, Hunyadi Imre a sarmasági bánya történetéről, Osváth Sára a sarmasági iskolákról tartott előadást. Maksay Ádám a Transsylvania Trust Alapítvány a gyakorlati műemlékvédelem terén kifejtett tevékenységét ismertette, a Pusztuló építészeti örökség dokumentálása elnevezésű program keretében. Dukrét Géza a Duna Televízióval közösen készített videofilmet mutatta be a Sebes-Körös völgyéről és a Partiumi Bizottság életéről. A konferencia közgyűléssel végződött.

A konferencia harmadik napja szakmai kirándulással folytatódott, melynek során megtekintettük Somlyóújlak, Krasznarecse, Krasznahorvát, Kraszna, Magyarkecel, Lompért műemlék templomait.

PÁSZTAI OTTÓ

PÁLOS ÖRÖKSÉG A NAGYVÁRADI PREMONTREI TEMPLOMBAN

A Szent István-i Magyarországon, a kereszténység felvétele után, fokozatosan betelepedtek a különböző szerzetesrendek: Olasz- és Franciaországból, valamint a szomszédos osztrák és német területekről. A teljesség igénye nélkül álljon itt egy felsorolás. Elsőként a bencések (ciszterciták), Ágoston-rendiek, premontreiek (fehér-barátok), majd jó egy évszázad után, a ferencesek (veresbarátok, kapucinusok), domonkosok, pálosok, minoriták, jezsuiták, mizeriek, piaristák (kegyesrendiek), lazaristák, ispotályosok, trinitáriusok (fogolykiváltók), s a Barcaságban a német lovagrend.

Mindannyian kolostorokat, rendházakat, templomokat építettek, s a hívek lelki gondozásával foglalkoztak. Később iskolákat, ispotályokat, öregotthonokat alapítottak, s rendeztek be, ellátva mindennemű szükségleteiket. A kor igényeinek megfelelően, többen hiteles helyeket is működtettek.

Tájainkon elsőik között telepedtek le, 1130-ban a premontrei szerzetesek, megalapítva a Várad-hegyfoki Szent István első vértanúról elnevezett Prépostságot. Több mint négy évszázadon át példásan teljesítették feladataikat, lelkipásztorkodva, oktatva, mezőgazdálkodva, gyümölcs-, valamint szőlőtermesztéssel foglalkozva. Ugyanakkor hiteles helyként is ellátva, a reájuk bízott ügyintézéseket.

Viharos történelmünk során előbb a tatárjárás (1241) alkalmával pusztult el a monostor. Ezt a pusztítást hamar kiheverte és már 1273-ban a régi fényében és nagy tekintélynek örvendett. Minden bizonnyal díszes székesegyház emelkedett a várral szemközt, a Körös partján előre néző Promontoriumon. E templomot, mint az e korból fennmaradt ócsai és zsámbéki

premontrei templomok, a kor divatos átmeneti stílusában építették. Sajnos, hogy ma még romjaiból sem tudjuk egykori fényét és pompáját elképzelni. A prépostság ugyanis a 15. század folyamán, rajta kívül álló okokból, hanyatlásnak indult. 1566-ban a katolikus egyház összes templomai és létesítményei a vallási türelmetlenség áldozatául estek (Varkoch Tamás hadai), ami megpecsételte a prépostság pusztulását. Mindezt még betetőzte Váradnak az 1660. augusztus 29-én történt elfoglalása a törökök által. Ekkor minden addig megmaradt vallási jellegű épületet, szobrokat és egyéb emlékeket teljesen megsemmisítettek. Ettől kezdve az egykor vezető szerepet vívő prépostság csak címében él.

Lipót király 1697. június 19-én kiadott diplomájában visszaállítja a rendet és a jászói, valamint a leleszi prépostságokat a pernegi prépostságnak adományozza, majd 1705-ben I. József a Várad-hegyfoki prépostságot is a pernegi prépostsághoz csatolja. 1710-ban a lukai apát, Kratochwill Károly, I. József engedélyével 50 ezer forintért megszerzi a Várad-hegyfoki prépostságot és annak javait. Ettől az időponttól a lukai apát nevez ki egy premontrei kanonokot a Várad-hegyfoki javak adminisztrátorának, váradi tartózkodással.

Amikor a rend ismét kezd újraéledni, erősödni, Szentmárton községben felépítik a rendházat, s megkezdik a templom építését is. II. József 1787-ben, a többi szerzetes renddel együtt, a premontreieket is számúzi otthonukból.

1802-ben I. Ferenc visszaállítja az eltörölt szerzetesrendek jó részét és ekkor egyesíti a Várad-hegyfoki prépostságot a leleszi és a jászói prépostsággal. Ugyanakkor a rend kötelességévé teszi, hogy Kassán, Váradon, Rozsnyón és Lőcsén vegyék át a gimnáziumokban az ifjúság nevelését és tanítását. A premontrei kanonokok néhány év előkészület után, 1808-ban meg is kezdik a nagyváradai Főgimnáziumban a működésüket. Természetesen rendházzal és templommal is kellett gondoskodni. Sok kérésre megkapták az eltörölt, de vissza nem állított *pálosok rendházát és templomát*. Ez az egykori pálos templom a mai napig is a rend tulajdonában van.

Remete Szent Pál rendjének nem ez volt az első kolostora Váradon. A 13. században, nem sokkal a rend alapítása után, a mai Bihari-hágó tájékán volt az első hajlékuk: a Kápolna nevű kolostor. A Boldogságos Szűz tiszteletére emelt díszes templomáról történeti emlékeink áradozó szavakkal emlékeznek meg. A fejér barátok – így nevezte a nép Szent Pál fiait – temploma kedvelt búcsújáró hely volt. Sajnos e díszes csúcsíves stílusban épült egyház is osztozott Várad többi templomának sorsában. Amit a protestánsok 1566-ban nem romboltak le, a falakat elpusztították a török hadjáratok és az idő kíméletlen vasfoga.

Várad visszafoglalása (1692) és a kuruc mozgalmak elcsendesülése után, a pálosok igyekeztek régi telepüket visszaszerezni. 1723-ban már ismét itt vannak, ám a régi konventjüknek már a romjait sem találták. Csáky Miklós püspök anyagi támogatásával sikerült nyolc telket vásárolniuk az Úri utcán. Ezekre a telkeken épült fel elsőnek a pálosok rendháza, amely 1730-ban már lakható állapotban volt, így most már a templomról is gondoskodni kellett.

Meg is kezdik az építkezéseket, s kb. két évtized alatt felépítik, ha nem is oly díszesen, mint bizonyára szerették volna. A reánk maradt dokumentumok szerint *Vépi Máté* pálos szerzetes tervei alapján, s az ő vezetése mellett épült. Az alapkövét 1735-ben helyezték el. 1741-ben még nem volt teljesen kész, de istentiszteleteket már tartottak benne. Az építkezés 1742-ben megakadt és a két toronynak csak a téglából épült része készült el. A toronysisakok elkészítése elmaradt, s ezeket mind a mai napig lapos, sátortető helyettesíti, anélkül, hogy ez a homlokzat masszív és arányos harmóniáját megrontaná.

A templom szentélyével dél felé néz, főhomlokzata pedig északra, az egykori Úri utca felé. A főhomlokzat szélein a két torony a felületet a hajónál jóval szélesebbre varázsolja és ugyanakkor függőlegesen mintegy három mezőre tagolja, egyetlen bejárattal. Sima oszlopok és egyszerű vonalú párkányok tagolják részekre. A templom nyugodt, tiszta összhangja erősen klasszicizáló jellegű.

A templom egyhajós. Hossza 20,27 m, szélessége 10,80 m. A szentélyt csehboltozás fedi. Belső kiképzését is az egyszerű, világos vonalvezetés jellemzi.

Korinthoszi oszlopfőkben végződő, alacsony alapzaton nyugvó hármasszertatú lapos pillérek és 3/4-es, felfelé vékonyodó oszlopok tagolják kisebb részekre. A pillérek és oszlopokon szépen kiképzett párkány fut, csaknem egész körbe. Kivételt képez a hajó nagyobbik felét magába foglaló csehkupolás rész, amely egyúttal a templom legszélesebb, legmagasabb és térhatás szempontjából legkihangsúlyozottabb része.

A szentély félkör alakú apszisban végződik. A boltozását egyszerű vonalas stukkó ornamentika díszíti, meg-megszakítva egy-egy boltívvel. Legdíszesebb a szentély fölötti boltozat. Amint külsején a nyugodt klasszikus barokk az uralkodó jelleg, úgy belsejéből is hiányzik a szertelenség, a nyugtalan vonalvezetés.

A templom, mint azt az egyik alapos méltatója megállapította, a sasvári (Nyitra megye) templommal és a budapesti egyetemi templommal – mindkettő egykor pálos templom volt – mutat közeli rokonságot

Ami a belső berendezést illeti, abból sajnos II. József szekularizációja következtében sok minden elkallódott. Így nyoma sincs a templom egykori oltárainak, csak a főoltár képe maradt meg a sekrestyében, pedig még négy mellékoltár volt a templomban: Remete Szent Pál, Szent László, Szent Anna és a Szentháromság tiszteletére.

A főoltár képe a sasvári csodás hírű kegyszobrot (1564-ben faragták), a Hétfájdalmú Szűz Anyát ábrázolta, 1737-ben készült. Sajnos igen gyenge másolata volt a nagyon értékes késő gótikus stílusú szobornak. Az a vélemény, hogy a gyenge olajfestményű másolattal, a finom ízlésű pálosok nem igen lehettek megelégedve és új főoltárt szándékoztak állítani, de ebben a császári önkény megakadályozta őket. Ezt csak a premontreiek valósíthatták meg 1841-ben, amikor Mezey Lajos megfestette a kereszt alatt álló Fájdalmas Szűzanyát ábrázoló főoltár képet. 1935-ben a főoltár új felépítményt kapott aranyozott fából, s ekkor restaurálta Mikes Ödön festőművész az oltárképet is.

A Szent Ágoston-oltáron található hársfából faragott 17-18. századi művészi *Pietà*-szobor. Készítője ismeretlen szerzetes

A czestochowai pálos templom világhírű kegyképének másolata, a *Fekete madonna*. (Miraculosa Imago B.V. Czestochowiensis).
Több mint 300 éves

A pálosokról a premontreiekre maradt értékes műkincsek a következők:

Czestochowa a lengyelek nemzetközi jelentőségűvé vált nemzeti kegyhelye. Már alapításában is szoros szálakkal kötődik a magyar katolicizmushoz, Magyarországhoz. Czestochowa Jasna Góra-i kolostorát ugyanis 1382-ben Márianosztráról kiindulva, magyar pálosok alapították. Amíg a magyar rendtartomány az évszázadok viharaiiban kétszer is megsemmisült – előbb a törökök pusztítása, később II. József korlátozó intézkedései következtében –, addig a czestochowói kolostor fokozatosan a pálos rend legfontosabb rendházává vált.

Híres kegyképe szintén a korabeli magyar kapcsolat révén került Lengyelországba. A Mária-ikont Opulai László – Nagy Lajos király rokona –, Magyarország nádora, később Lengyelország helytartója, ajánlódta a czestochowaiaknak. Királyi eredetére utalnak a kép hátterét díszítő Anjou-liliomok. A viharos lengyel történelem során, a kegyképpé emelkedett Mária-ikon, a Regina Poloniae (Lengyelország Királynéja) ne-

vet kapta. Tisztelete különösen a 17. századtól erős, bár a csechowai zárandoklatokat már a 15. század elejétől ismerjük. A főbúcsúja május 3-án, a Lengyelek Nagyasszonya ünnepén van. A zárandokok száma már a 17. században több tízezer, mely szám századunkban, már évi egymillió fölé emelkedett! Nagyon népszerűek a Varsóból és más városokból a Fekete Máriához vezető gyalogos zárandoklatok.

Újabb kutatások megállapították, hogy a hársfára festett ikon, egy jeles itáliai festő, Simone Martini alkotása, akinek szoros kapcsolata volt az Anjou-családdal. A keleti Hodigitria-típusú képen, Mária bal karján tartja áldást osztó fiát, a gyermek Jézust, akinek bal kezében könyv látható. A Fekete Mária néven ismert ábrázolás nemcsak a lengyelek királynéja lett, hanem a pálos szerzetesek patrónája is. Másolatát lehetőleg minden pálos rendi templomban elhelyezték. A pálosok török hódoltság utáni magyarországi talpra állásakor, így került a másolatokból több templomba is.

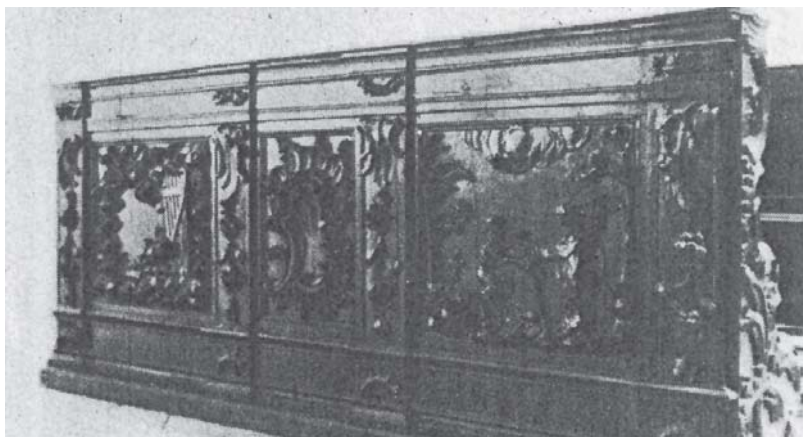
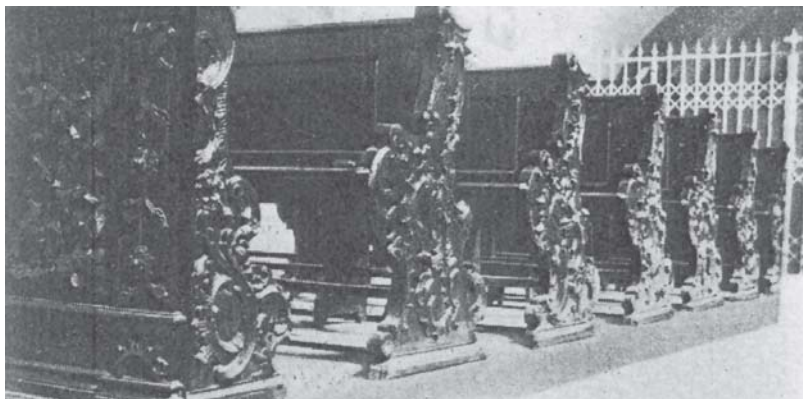
A kegykép legendája szerint, a Hodigitria-típusokhoz hasonlóan, maga Szent Lukács evangélista festette, mégpedig a názáreti Szent Ház, Szent József által készített asztallapjára. Annyi bizonyos, hogy a besötétült ikonok mindig azt a képzeletet keltik a szemlélőben, hogy már a messzi évszázadokban készültek. Esetünkben mégis inkább az arcok és a kezek tudatosan festett tónusáról van szó, amiért Fekete, illetve Szerecsen Madonnának nevezték el.

Bibliai értelemben, a feketeség a súlyos megpróbáltatások jelképe, amint a Máriára gyakran alkalmazott Énekek énekében olvashatjuk: „*Fekete vagyok, de szép, Jeruzsálem leányi... Ne nézzetek engem, hogy feketés vagyok, mert a nap színtelenített meg engem: az anyám fiai harcoltak ellenem.*” (I. 4-5.) A bibliai idézet beteljesítését érezhették Mária tisztelői, a képrombolás harcok éveiben, éppen úgy, mint a huszitizmus és a protestantizmus küzdelmeiben. Mária arcán a kardvágás nyoma, ennek az ellenséges érzületnek az emléke a márianosztrai kegyképen.

A kegykép kultuszának Magyarországon kiterjedt gyakorlata van. Csupán egyetlen példát említenék: a Szegedalsóvárosi

ferences templom képét, amelyet 1740-ben Morvay András festő készített, s megihlette Juhász Gyulát is, aki a Fekete Madonna szépséges versét róla írta.

Visszatérve a nagyváradi premontrei templomhoz, feltétlenül szólnunk kell a legértékesebb művészi kincseiről, a *faragott tölgyfapadokról*. 1780-ban, még 28 volt, ma már csak 22 van. A négy szakaszra osztott padok oldallapjait rokokó stílusú kézzel faragott virágdíszek ékesítik. A szakaszok első és hátsó lapján füzéres, virág és levél motívumokkal tarkított 16 betét található. Ezek a pálos rend történetével kapcsolatos eseményeket

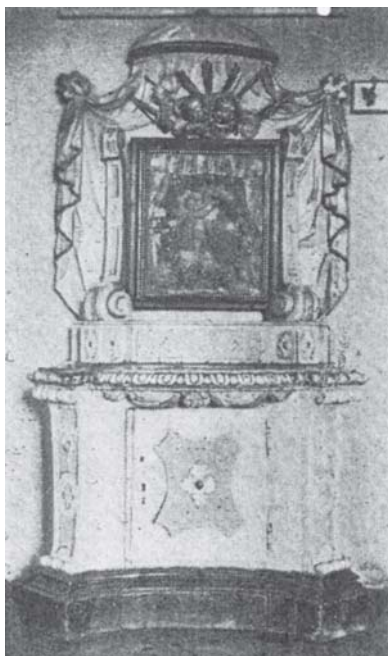
Faragott tölgyfapadok a nagyváradi premontrei templomban

jelenítik meg: Remete Szent Pálnak, a rend ősatyjának megkísértése, bolyongása, önsanyargatása, megdicsőülése.

Az orgonát díszítő alakok mozdulataiban a késői barokk lendületes mozgalmassága, a kórus és az ablak rácsozatokban pedig a levél, virág és szalag motívumok könnyed, szégyes és mégis nemes vonalú hajtásai a jellemzők. A névtelen, ám végtelenül ügyeskező, tehetséges szerzetesek gyönyörű faragványaikkal borították a templom rendház felőli *vakablakait*, valamint teljes szélességében az *orgonakarzatot* is.

A nagy tudást, tehetséget, elmélyülést megkövetelő munkát, a rendi hagyomány szerint, névtelenül végezték a magyar pálosok. Bár nevük nem maradt fenn, ellenben nemes kivitelezésű padjaiknak, rácsaiknak, méltó helye van a magyar művészet történetében. A sötétbarnára pácolt faragványokat mind a mai napig tisztelettel vegyes áhítattal csodálják a hívek s az idelátogatók.

A templomot és rendházat a pálosok csupán 1786-ig használhatták, mivel II. József császár eltörölte a szerzetes rendeket. 1802-ig ezeket a létesít-

A pálosok munkái a templomban

ményeket a császári hadsereg raktárnak használta, a berendezést széthordták, másrészt elárverezték... Egyetlen megmaradt oltáron kívül, amelyet a sekrestyében helyeztek el, minden odaveszett!

Az 1802-ben I. Ferenc által visszaállított szerzetes rendek közül, a pálosok már sohasem tértek vissza Váradra. Így a templom és a rendház rendbetétele a premontrei rendre hárult, akik több évtizedes áldozatos munkával kialakították a mai templombelsőt. Isteni gondviselés, hogy a dolgozatomban felsorolt műkincsek nem semmisültek meg.

Kétségtelen tény azonban, hogy a közel 270 éves tölgyfa-padok mihamarabbi javításra szorulnak, addig, amíg maradandó károsodást nem szenvednek! Ugyancsak bizonyos restaurálásra szorul a Fekete Mária kép is.

Forrásmunkák

- Nátafalussy Kornél: *A Szent István első vértanúról címzett Nagyvárad-hegyfoki prépostság története*. Kassa, 1872.
- Dr. Oszvald Arisztid: *Fejezetek a magyar premontreiek 800 éves múltjából. A magyarországi középkori premontrei prépostságok*. Gödöllői Premontrei Főgimnázium, 1938, 1940.
- Szépkuthy Tamás: *Az oradeai premontreiek temploma*. Vasárnap, Arad 1934.
- Péter Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai*. Literatus, Nagyvárad, 1992.
- Cséplő Péter: *A nagyvárad-i római katolikus főgimnázium, valamint a jászóvári premontrei kanonokrend nagyvárad-i főgimnáziumának története*. Budapest, 1896.
- Bunyitay Vince: *A várad-i püspökség története*. II. Nagyvárad, 1883.
- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Budapest, 1932.
- Tauszik Alajos: *Tanulmányok, feljegyzések*. Kézirat, 1955–1988
- Szilágyi M. Dózsa: *Feljegyzések a rend mindennapi problémáiról*. Kézirat, 1920–1945.
- Kovács Kandid: *A nagyvárad-i premontrei társház krónikája*. Kézirat, 1925–1934.
- Pásztai Ottó-Hutyra G. Zoltán: *A Nagyvárad-i Premontrei Öregdiákok Emlékkönyve*. Nagyvárad-i Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 1996.
- Dr. Szilárdfy Zoltán: *A czestochowai Fekete Mária ábrázolása és tisztelete Magyarországon* (1991).

A szerző megjelent kötetei

- A Nagyváradi Premontrei Öregdiákok emlékkönyve.* Társ szerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 1996.
- A szentmártoni tanya, rendház, kastély, templom és község, valamint a Félix-fürdő története.* Társ szerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 1996.
- Röhög a vesém. Derű az iskolapadban.* Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad 1998.
- A szabadságharc zászlaja alatt.* Társ szerző. Partiumi füzetek 13. PBMEB. Nagyvárad, 2000.
- „Aki fényt hagyott maga után...”. Dr. Károly Irén élete és munkássága.* Partiumi füzetek 29. PBMEB. Nagyvárad, 2004.
- A nagyváradi Római Katolikus középiskolai oktatás és a Premontrei Főgimnázium története.* Társ szerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 2005.
- Így sakkoztunk mi... Nagyvárad és Bihar megye sakk története.* Társ szerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 2005.
- Dutka Ákos: *Új idők megszállotja. - antológia.* Társ szerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 2006.
- A nagyváradi műkedvelő színjátszás története.* Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 2007.
- Fényt hagyni magunk után. Katolikus papköltők antológiája.* Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 2007.
- Nótacsokor I-II.* Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 2007.
- Emőd Tamás: *Ez a város. - antológia.* Társ szerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 2008.
- Jeles egykori premontrei diákok.* Társ szerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete, Nagyvárad, 2008.
- Nagyváradi ipartörténete.* Társ szerző. Partiumi füzetek 50, PBMET. Nagyvárad, 2008.
- Nótacsokor III.* Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 2009.
- Sakkozásunk évszázadaiból.* Társ szerző. Sapientia Varadiensis kiadása, Nagyvárad, 2010.
- Személyek Nagyváradi sporttörténetéből.* Társ szerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete, Nagyvárad, 2011.
- Városnéző séta Nagyváradon - Grafikai album.* Társ szerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete, Nagyvárad, 2011.

- Boldog Várad. Civil, polgári, szövetségi élet 3.* A Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Kiadta az Újvárosért Egyesület. Nagyvárad, 2012.
- Boldog Várad. Civil, polgári szövetségi élet 4.* „Add a kezed!” – A Partiumi Magyar Nyugdíjasok Egyesülete. Társszerző. Kiadta az Újvárosért Egyesület. Nagyvárad, 2012.
- Fényt hagyni magunk után. Katolikus papköltők antológiája.* Reprint kiadás. Társszerző. Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad, 2013.
- 1999 óta szerkeszti az egyesületük félévenként megjelenő *Hírlevél* című kiadványát, 24-32 oldalon.

Kitüntetései

- Emlékszerleg és diploma, az ifjúsággal való eredményes foglalkozásért,* Szent Korona Szövetség, 2004.
- Szent Norbert-emlékplakett,* az Öregdiákok Egyesület kimagasló tevékenységének megszervezéséért. Csornai prépost-prelátus díja, 2005.
- Szent István-emlékplakett,* az egyesület következetes együttműködéséért a fiatalokkal. Tempfli József megyés püspök elismerése, 2006.
- Magyar Kultúráért-díj* – díszoklevél. Az Öregdiákok rendezvényeiért. RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, 2006.
- Fényes Elek-díj,* PBMET. 2008.
- A Közjó Szolgálatában* – diploma. Tőkés László, 2009.
- Festum Varadinum-emlékplakett.* RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, 2011.
- 100 éves a Városháza* – emlékplakett. Dr. Károly Irén Nagyvárad díszpolgárának nyilvánításáért folytatott tevékenységéért. Bíró Rozália alpolgármester elismerése, 2004.
- 1943–1975 között számtalan *sportérem, kupa, plakett* jutalmazta sport-sikereit: kézilabda, kosárlabda, labdarugás, úszás, oina, atlétika, teke, sakk, asztalitenisz, kardvívás, vízipóló, röplabda. Az illető Sport Szakszövetség részéről két kitüntetést kapott: 25 évig volt a Városi, majd Megyei Sakkszövetség elnöke, 30 évig a Kémia Sportegyesület elnöke, amiért kitüntette a Megyei Sportbizottság.

1999

Február 20. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban. Ismertettük a Partiumi füzetek 7. számát, az első gyűjteményes kötetünket: Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők. Hozzászóltak Tempfli József és Tőkés László püspökök is. A rendezvényen nyolcvanan vettek részt.

Március 20. Partiumi Honismereti Találkozó.

A következő előadások hangzottak el:

- S. Németh Katalin: Nagyvárad a szabadságharcban.
- Nagy Aranka: Kazinczy Lajos.
- Magyar Etelka: Arad-környéki 1848-as mondák.
- Tövissi József: Emlékezés.
- Starmüller Géza: Zsibó, a Wesselényiek és kastélyuk.
- Benedek Zoltán: A nagykárolyi várkastély.
- Jósa Piroska: A várasfenesi vár.
- Dr. Fleisz János: A szabadságharc felszerelési és ellátási

központja Nagyváradon.

- Borbély Gábor: Csokaly udvarházai.
- Kordics Imre: Asszonyvásári kúria.
- Kéri Gáspár: Érmelléki tájház Gálospetriben.

Április 25.-május 2. Varadinum-ünnepek.

Április 29. Könyvbemutató a Tibor Ernő Galériában: Péter I. Zoltán: Püspökfürdő. Partiumi füzetek 9. A kötetet Dukrét Géza ismertette.

Május 1. Pályázati díjkiosztó ünnepség.

Ötödik alkalommal hirdettük meg pályázatunkat a Varadinum-ünnepségre. Irodalmi emlékhelyeink című pályázatunkra 23 dolgozatot küldtek, melyből 17 diáké volt. A 17 dolgozathól csak öt felelt meg a pályázatban meghirdetett témának. A téma

körhöz tartozott olyan műemlékek bemutatása, amelyekhez jelentős személyiségek, vagy művelődéstörténeti események kapcsolódnak.

Augusztus 9-16. VIII. Honismereti tábor - Ottomány.

A táborozók az egykori Komáromi-kúria mögötti kertben vertek sátrat. Negyvenen gyűltek össze. A kúria hajdani dendrológiai parkját takarították, a vadhajtásokat, bokrokat nyesegették és gyűjtötték nagy halomba.

A VIII. Honismereti tábor Ottományban

Augusztus 28. Nagyszalonta: 150 éves a Csonkatorony – egész napos ünnepség. Az előadásokat a városháza dísztermében tartották. Előadást tartott többek között, Dánielisz Endre. Délután bemutattuk a Partiumi füzetek 10. kötetét – Dánielisz Endre: Csonkatorony nyúlik a felhőbe... című irodalomtörténeti munkáját.

Szeptember 3-5. V. Partiumi Honismereti Konferencia – Felsőbánya

Az előadások sora Máriás József Felsőbánya ismertetőjével kezdődött, Pain Lajos Honismereti emlékek a felsőbányai apácázárdáról című helytörténeti ismertetője követett. A konferencia

Az V. Partiumi Honismereti Konferencia résztvevői – Felsőbánya

fő témája, a Várak, kastélyok, udvarházak mellett, még az 1848–49-es forradalom és szabadságharcral foglalkozó dolgozatok is elhangzottak. Péntek délután a következő előadásokat hallgattuk meg: Bara István, Szatmárnémeti: A hadadi kastély; Fazekas Lóránd, Szatmárnémeti: Szatmár megyei kastélyok, kúriák és azok szabadságharcral kapcsolatos vonatkozásai; Székely Antal, Ombod: Gróf Teleki Blanka és a szatmárpálfalvai Teleki-kastély; Pásztai Ottó, Nagyvárad: A váradi premontreiek az 1848-as forradalomban; Kiss Kálmán, Túrterebes: A túrterebesi Perényi-kastély; Juhász Viktor, Rév: Sebes-Körös-völgyi kastélyok, udvarházak s azok egykori lakói; Dr. Vajda Sándor, Borosjenő: A szabadságharc ábrázolása Thorma János festészetében.

Másnap folytatódtak az előadások: Tácsi László, Temesvár: A zombolyai Csekonics-kastély – Trianon áldozata; Borbély Gábor, Nagyvárad: Gálospetri kúriái; Lakóné Hegyi Éva, Zilah: A Zilah-patak völgye és a Tövishát 1848–49-es emlékei; Dánielisz Endre, Nagyszalonta, Péter I. Zoltán, Nagyvárad: A hajdúvár őrtornyából Arany János Múzeum – könyvbemutató; Kordics Imre, Nagyvárad: Fráter-kúriák Bihar megyében; Benedek Zoltán, Nagykároly: A nagykárolyi Károlyiak kastélya és kaplonyi temetkezési helye; Balogh Ferenc, Kolozsvár: Önkormányzatok szerepe a műemlékvédelemben.

Délben meglátogattuk a temetőt. Itt az RMDSZ egy példaértékű kőtárat létesített, egyhelyre gyűjtve és felállítva az elhagyott, elhanyagolt sírköveket, obeliszkeket. Délután a következő előadások hangzottak el: Major Miklós, Szilágynagyfalu: Szilágynagyfalu kastélya; Starmüller Géza, Kolozsvár: Szatmár vára; Erdőközi Zoltán, Lelle: Álmos herceg meszesi apátsága; Józsa István, Kolozsvár: A partiumi és az európai szellem határvonalai; Erdei János, Szilágysomlyó: A szilágysomlyói katolikus temető; Karacs Zsigmond, Budapest: Egy régi partiumi család, a Balázsházi Balázsházyak; Pálkovács István, Temesvár: Temesvár 1849. évi ostroma; Antal Béla, Nagyvárad: Biharpüspöki telkes magánházak tulajdonosai.

Az előadások sora közgyűléssel zárult, amelyen Szatmár megye új területi elnökének Kiss Kálmán túrterebsi tanárt választották meg. Ugyanakkor, önkéntesen jelentkezett Máramaros megye területi elnökének Székely József nagybányai nyugdíjas tanár;

Vasárnap szakmai kiránduláson vettünk részt. Nagybányán megnéztük az István-tornyot, Koltón a kastélyt, s a nemrég felállított kétalakos Petőfi-szobrot. Hosszúfaluban megnéztük az elhanyagolt Teleki-kastélyt, amelyet megpróbáltak renoválni (de nem restaurálni!), s talán felhasználják turisztikai célokra; majd Misztótfalun megtekintettük Misztótfalusi Kis Miklós múzeumát és a helybeli református templomot; Szinérváralján csak kívülről járhattuk körbe a templomot, mert nem sikerült bejutnunk. Végül szomorúan csodáltuk meg az aranyosmegyei impozáns méretű várkastélyromot. Vajon mi lesz a sorsa? Délután Sárközújlakon megnéztük a helybeli kastélyt és az Árpád-kori templomot.

November 26. A PBMEB elnökségi ülése. Összeállítottuk a 2000. év programját.

Délután kimentünk Biharra, ahol résztvettünk a temetőben Gáspár András 1848-as tábornok sírjának újraavatásán és koszorúzásán, majd a református templomban tartott megemlékezésen, melynek díszvendége Habsburg Ottó volt, aki szívhezszóló előadást tartott.

HALÁSZ PÉTER

A KÉTSZÁZ ESZTENDEJE SZÜLETETT PETRÁS INCZE JÁNOS

Ha a latin 'pars' (rész) szóból származó Részeket az 1538. évi váradi béke óta Erdélyhez kötődő Partiumnak nevezzük, hasonló történelmi háttérrel az egykori Etelközt is nevezhetjük – mondjuk keleti – Partiumnak, hiszen már jóval Moldva megalapítása óta, gyakorlatilag a mohácsi vészig, vagyis a középkori magyar birodalom összeomlásáig a magyar királyság hűbérterülete volt.

A következőkben tehát a keleti Partium egyik jeles személyiségéről fogok beszélni, Erdély nyugati Partiumának jeles személyiségeinek.

Egész Moldova több száz csángómagyar települése között nincs még egy olyan, mint a Szeret folyó jobb oldalán fekvő Klézse, mégpedig azért, mert a 19. század folyamán 44 esztendőn keresztül, 1842 és 1886 között itt élt Petrás Incze János plébános, aki rendkívüli szeretettel, szorgalommal és elkötelezettséggel szolgálta csángómagyar híveinek nem csak a római katolikus lelkiéletét, de anyanyelvének, hagyományos kultúrájának és identitásának megőrzését és megörökítését is. Nem kétséges, hogy az elmúlt évszázadokban több derék pap is művelte Moldvában az Úr szőlőjét, bár korántsem annyit és a legtöbb korántsem úgy, ahogy a római katolikus vallású és magyar anyanyelvű hívek igényelték volna. De a legjobbak és a legméltóbbak közül is kiemelkedik az, akinek ebben az esztendőben emlékezünk 200. évfordulójára. Születésének sajnos csak az évét ismerjük, mert az akkori anyakönyvek hanyagságból, vagy szándékosságból eltűntek a szülőfalu plébániájáról, s a mai napig nem kerültek elő.

Petrás János a Szeret folyó jobb oldalán fekvő Forrófalván – nevezik Kákovának is – (románul Faraoani) született, 1813-ban. A települést a szájhagyomány szerint Ștefan cel Mare moldvai fejedelem – akit a csángók egyszerűen csak Nagy Estánynak neveznek – seregében harcoló Forró nevű, a törökök ellen jelesül vitézkedő katona alapította volna, akinek a leányát aztán – a hír szerint – a vajda feleségül is vette. De hát tudjuk, hogy a népi emlékezet szerint a nemrégiben ortodox szentté avatott István vajda szinte minden szemrevalóbb moldvai lányt úgymond: „feleségül vett”. Forrófalva valóban szerepel a 15. századi írott forrásokban, tehát nyilván korábban keletkezett, föltehetően magyar husziták alapították a 15. század elején. Lakói a 17. században többször is elmenekültek, a 18. század derekán mégis az egyik legnagyobb katolikus faluként tartották számon Moldvában. Népesége teljes egészében római katolikus, nagyobbik felük ma is beszél, 70 százalékuk pedig ért magyarul¹. Ennek ellenére a legutóbbi népszámlálás viszonyai között már csak 48-an vallották magukat magyar anyanyelvűnek, pedig a 19. század végén kiadott Románia Nagy Földrajzi Szótárában² még azt olvashatjuk, hogy a Forrófalva lakossága „toți Unguri”, vagyis „mind magyar”.

A kis Petrás János tehát színmagyar településen látta meg a napvilágot. A család – édesapja, Petrás Ferenc feljegyzése szerint – a 17-18. század fordulója táján Baranya megyéből költözött a Szeret folyó mentére. Az apa 1768-ban született, kántorsága 1793-ban kezdődött és 1843-ban, életével ért véget. Forrófalva és Nagypatak közös temetőjében alussza örök álmát azon keresztfa alatt, amire utóbb fia, már klézsei plébános korában felrótta az emlékezést: „Itt az Úrnak sz Nevében Petrás Ferencz megpihen. Míg a trombita szavára a nagy napon felszerken. Elhunyt életének 68^{dik} Esztendejében, forrófalvi kántorságának 50. Má-

¹ Tánzos Vilmos: *A moldvai csángók lélekszámáról*. In.: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. A Magyarságkutatás könyvtára*. Bp. 1999. 18.

² Lahovari, G. I.-Brătianu, C. I.-Tocilescu, Gr. G.: *Marele Dicționar Geografic al României*, III. București. 1900.

jus 5. 1843. Halálát kesergik hitvese, magzati, vérei, jóakarói.”³ A gyermek Petrás János – akárcsak édesapja –, a Kézdivásárhely melletti Kanta, minorita rendbeliek által fenntartott gimnáziumában tanult. Onnan Egerbe került, s a szemináriumban kapott alapos világi és egyházi műveltséget, meg nem ingatható nemzeti identitást. Belépett a minoriták rendjébe, ott az Incze nevet vette fel, majd 1836-ban pappá szentelték.

Sajnos az egrai szeminárium levéltárából mindeddig nem bukkantak elő olyan dokumentumok, amelyek a fiatal lelkész Moldvába való hazatérésének céljával, körülményeivel foglalkoznának. Így aztán csak gyaníthatjuk, hogy a szülőföldjére visszatérő Petrás szeme előtt hivatása elsődleges céljaként az egyházi szolgálat lelkiismeretes teljesítése lebegett, bár elképzelhető, hogy a római katolikus egyház magyarországi vezetői a csángók anyanyelvükön értő papok iránti folyamatos könyörgetésének is eleget kívántak tenni a forrófalvi születésű Petrás szülőföldjére küldésével.

Lelkészi munkáját a nagy, Tázló melletti magyar faluban, Pusztinán kezdte 1839-ben. Nem lehetett könnyű a szolgálat, hiszen a Szent István magyar király nevére szentelt pusztinai plébániának abban az időben több mint húsz filiája volt. Négy esztendőig szolgált itt helyettes plébánosként, s erre az időre esik a nevezetes találkozás, amire a Székelyföld akkoriban fölkapott üdülőhelyén, Borszéken került sor. Itt ismerkedett meg Döbrentei Gáborral, a Magyar Tudományos Akadémia „titoknokával”, vagyis titkárával, aki pihenés és gyógyulás céljából utazott a gyógyvizeiről híres fürdőhelyre. Petrás pedig a Moldvai Püspöki Helytartóság apostoli helynöke, Petrus Raphael Ardoini titkáráként járt ott. Döbrenteit – mint később maga írta – „arra intette a ’nemzeti rokonság’ vonzalma”, hogy a véletlen találkozást ne hagyja „nyom nélkül elillanni”; ezért mindjárt első beszélgetésük után, 1841. július 22-én 38 kérdést írt össze Petrás számára a moldvai csángómagyarok múltjáról, helyzetéről,

³ Csoma Gergely: *Elveszett szavak. A moldvai magyarság írott nyelvméltékei*. Bp. 2004. 18–19.

sorsuk kilátásairól. Ez a dátum elsősorban azért jelentős, mert ettől számíthatjuk Petrás Incze János tudósítói munkásságát, mondhatjuk úgy is, hogy ekkor ébredt fel benne az érdeklődés népe múltja és hagyományos műveltsége iránt, és ettől kezdve lett hivatása gyakorlása mellett a magyar tudománynak és a csángómagyarok sorsának is elkötelezett támogatója. De fontos ez az alkalom azért is, mert Döbrentei kérdéseiből állt össze az első, tudatosan készült néprajzi, vagy ha úgy tetszik honismereti kérdőív, és megválaszolása jelentős változást hozott a fiatal szerzetes életében, úgy is mondhatjuk, hogy az általa rendkívül nagyra tartott titoknok úr érdeklődése nyitotta rá szemét a moldvai csángók által hordozott és őrzött, kulturális értékek jelentőségére. A Döbrentei által megfogalmazott kérdések azt mutatják, hogy az akkori Magyarország tudományos fellelvárának egyik vezető embere, bár érdeklődése olykor naiv, nemcsak hallott már Moldva magyarságáról, de a maga korában határozottan jól értesült volt sorsuk számos területéről. Petrás azon melegeben válaszolt a kérdésekre, s noha némelyik érezhetően felkészületlenül érte, ezek a válaszok tekinthetők a moldvai csángómagyarokról ismert legkorábbi részletes és hitelt érdemlő tudósításnak.⁴

Ezért mondhatjuk, hogy a moldvai magyar települések közül Klézse népéletéről rendelkezünk a leggazdagabb ismeretanyaggal. Petrás Incze János ugyanis igen sok népdalt, népszokást, népnyelvi jelenséget gyűjtött és publikált a magyarországi tudományos folyóiratokban, emellett személyisége valósággal vonzotta a Moldvában járó magyarországi papokat, utazókat, kutatókat. Kovács Ferenc Károly fehérvári hittanár Úti-naplójából bontakozik ki előttünk Petrás Incze alakja. Azt írja: „*Sehol sem találtunk otthoniasabban magunkat, mint Petrás Incze atya házában. Ő az, kinek neve megérdemli, hogy arany betűkkel jegyeztessék a moldvai csángók annalisaiba. Külsége megnyerő, termete izmos közép, képe tojásdad, színezete barnás, szemei mandulavágatúak,*

⁴ Bővebben ld.: Petrás Incze János. *Bibliotheca Moldaviensis*. Hargita Kiadó. Csíkszereda 2004. 19-91.

orra kissé hajlott, bajusza fölfelé pödört, szakállá szürkés, hegyezett, modora olyan, melyről el lehet mondani: mi a szívében, az a nyelvén.”

Petrás Incze János legfőképpen azzal gazdagította a magyar művelődéstörténetet, hogy összegyűjtötte 85 magyar népdal szövegét. Közülük 22 már 1842-ben, Erdélyi János és Kriza János nevezetes népdalközlései előtt napvilágot látott a Tudománytárban. Pedig 1841-ben Döbrenteinek azon kérdésére – *„Vannak e Magyar Dalai, lehetne e illyent kapni?”* – még azt válaszolta: *„Semmi más Dalt, az egyetlen menyasszony’ el vitelénél használni szokottat, többet létezni közöttük nem hallottam, arul is azt mondgyák, hogy nem érthető; más mulattató énekeket pedig az Isteneseken kívül nem énekelnek, azokat is a’ Szentegyházakban.”* Nem sokkal később azonban – ez is mutatja a Döbrentei féle kérdésekben megnyilvánuló érdeklődés áldásos hatását –, már azt írja az Akadémiának: *„Meg valloim eddig terhes hivatalommal foglalkozva alig fordítottam figyelmet az itteni magyarok nyelvére, de mostani visszatértem óta igen észre tudom venni az eltéréseket, mellyekből már jegyzéket tenni kezdtem.”*

Még elgondolni is szédítő: micsoda folklórgyűjtési lehetőségek közepette élt ott Petrás tisztelendő a 19. század derekán abban a Klézsében, ahol még száz esztendő múlva is az „Új guzsalyam mellett”, vagy a „Szeret vize martján” anyagát gyűjtötte össze az ott hozzá képest éppen csak megforduló Kallós Zoltán vagy Pozsony Ferenc. A hívei által „táltos pap”-nak is nevezett Petrás tehát inkább csak szemelgetett Klézse folklórából, de hát akkoriban a magyarországi papok sem foglalkoztak néprajzgyűjtéssel, legföljebb elvétve akadt egy-egy olyan lelkész, aki följegyzett valamit a néphagyomány jelenségeiből. Valóságos csoda tehát, hogy a Borszáken elvetett magok termékeny talajra hullottak, és Petrás Incze ilyen gazdag anyagot hagyott az utókorra.

Munkásságának másik területe a Szent László Társulattal való kapcsolattartást jelentette, aminek keretében a nagy szegénységben, sőt nyomorúságban élő hívek által és az ortodox, olykor ellenséges román állam által magukra hagyott, ellátatlan csángó templomok és egyházközségek számára próbált anyagi támogatást szerezni. A szokásos egyházi szóhasználatban meg-

fogalmazott, olykor már-már túlzottnak tűnő megalázkodással írt levelei talán nem mindig jártak eredménnyel, de tiszteletreméltó buzgósággal igyekezett segítséget közvetíteni az aszály sújtotta Klézse, a leégett templomú Burjánfalva, a templomtalan Kápotá, a segélyre szoruló Újfalú, a kirabolt templomú Alsórekecsin, a repedt harangú Felsőrekecsin gyülekezetének; az omladozó szentélyű forrófalvi, a romlott harangú tamásfalvi, az orgonát nélküli pusztainai templomnak... Hányszor és hányszor kellett leírnia a reménykedő sorokat: „*Mély alázattal könyörgök az előttem esdeklő szegény hívek nevében, méltóztatna fel segíteni a' mennyiben telhető e szentegyházat...*” Feltűnő, hogy több tucat segélykérő levelében Petrás egyetlen alkalommal sem magának kért. Még abban a levelében, amelyben arról számol be, hogy „1885. augusztus 22-én kirabolták, minden ruháját és kevéske pénzét elvitték”, akkor sem magának, hanem a kápotai templombelső berendezésére kér segítséget.⁵ Magának csupán az Istentől kér és vár támogatást, hogy „betegségben bár a' jó Isten öregségemet meg áldaná állandó egészséggel!”

Petrás írásaiban különben kevés utalást találunk saját személyére, gondolataira. Csak ritka főlshajtásaiból sejthetjük, mennyire egyedül érezhette magát ebben a Szeret menti községben, ahová kerülő utakon járt a posta és sokszor csak hónapok múltán kapta kézhez a neki küldött levelet vagy könyvet. Nem volt szellemi társa, s ha néha fölkereste egy-egy magyarországi kutató, vagy paptárs, a néhány órányi, legföljebb pár napnyi öröm után annál keservesebb lett a magány. Sokat emésztette az is, hogy egyházi kötelezettségei miatt nem haladt úgy a csángó nép nyelvének, szokásainak tanulmányozásában és feldolgozásában, ahogyan szerette volna. Szinte minden levelében mentegetőzik, hogy nem teljesíthette korábbi ígéreteit.

Tudván tudta néprajzi, nyelvészeti munkájának fontosságát. Idejének végeessége és más, kedvezőtlen körülményei már 1841-ben nyomasztották. Így írt róla: „*Igaz ugyan, hogy egyéb*

⁵ Domokos Pál Péter: „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” Bp. 1979. 1507., 1511.

számmal vesznek körül hivatalom szerinti foglalatosságaim, melyeknek erőm szerint a' lehetőségig megfelelni a legszorosabb kötelességemnek tartom ugyan; mégsem titkolhatom el, hogy ne érintsem, mennyire érzem a' magyarbonituli elszigeteltségemet."

A rászakadt csapásokat alázatosan viselő, azokban Isten kegyelmét látó természetére vall 1883 augusztusában, hetvenesztendősen írt, egy „Főtisztelendő Lelkész Úrhoz, hajdani Pályatársamhoz és Testvéremhez” küldött levele: *„Így vagyunk mindnyájan e nyomorult életpályán jutalmazva s valóban el kellene csüggednünk, ha Megváltó Jézusunk példája előttünk nem fényeskedne e nagyon sokat jelentő szavaiban: »ha engemet üldözni fognak, titeket is üldöznek. Nekünk, bizony semmi vigasztalás nincs e nyomorult föld színén: de én nem is számolok semmire másra, a megvetés és gyaláztatnál kissé keserűbb íz ez, hanem áldom a Teremtőt, még a mai napig béketűrésemet nem vesztettem el, bár csak az Úr Isten támogatna öregségemben...”*

Saját sorsa miatt sohasem keseredett meg reménytelenül. Még akkor sem, mikor hetvenkét esztendőös korában, 1885-ben gonosztevők kirabolták a házat. A házat, írja *„melyben számos évek óta lakom, el vitték minden jóra való ruhámat a kevés pénzrel együtt, mivel rendelkeztem házi szükségemben, az ínség itt oly nagy lévén, hogy kevés embernek jut mindennap málé, hol keressek segédelmet szükségemben nem tudom...”*

Egy esztendő múlva, 1886. szeptember 6-án ismét rátörtek Klézse agg lelkipásztorára. De akkor már nem csak a holmiját vették el, hanem az életét is. Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy felismerte gyilkosait, de nevüket még barátjának, a szomszédos falu lelkészének sem árulta el.

Talán jól tették azok a gonosztevők, hogy megfosztották az életétől Klézse tudós, a csángómagyarok iránt elkötelezett papját. Így nem kellett végignéznie és elszenvednie a csángók anyanyelve és magyarsága elleni, hasonlóan kegyetlen merényletet. Hiszen Petrás halála előtt két esztendővel, 1884-ben már létrehozták Jászvásáron a római katolikus püspökséget az 1877-ben létrejött Románia kormányának azon feltételével, hogy a még magyarként létező csángókat minden eszközzel elrománosítja.

Néhány év múlva pedig a jászvásári püspök, Iosif Nicolae Camilli pásztorlevélben tiltotta meg, hogy a csángó falvak templomaiban magyarul misézzenek és imádkozzanak.

Talán az isteni kegyelemnek volt jele, hogy mindezt már nem kellett megérnie. Vagy talán éppen azért kellett meghalnia, hogy ne adhasson hírt a moldvai magyarság keresztrefeszítéséről?

A szerző megjelent kötetei

- Sertésbízalási technológiák munkaidényességének vizsgálata.* Agrárgazdasági Kutató Intézet füzetei. Budapest, 1967.
- A sertésstenyésztés és a sertésbízalás munkaidő-szükséglete.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- A sertésbústermelés műszaki-technológiai eljárásainak gazdasági hatékonysága.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- A termelészövetkezeti mozgalom története Apátfalván.* Agrártörténeti tanulmányok 3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- Egy termelészövetkezet 30 éve.* [Makó] Kossuth, Budapest, 1978. (Tóthné Loós Gyöngyivel)
- Magyarfalu helynevei.* Magyar Névtani Dolgozatok 19. ELTE, Budapest, 1981.
- Lészped helynevei.* Magyar Névtani Dolgozatok 26. ELTE, Budapest, 1983.
- Ónfalva helynevei.* Magyar Névtani Dolgozatok 32. ELTE, Budapest, 1983.
- Klészse helynevei.* Magyar Névtani Dolgozatok 58. ELTE, Budapest, 1986.
- Pusztina helynevei.* Magyar Névtani Dolgozatok 68. ELTE, Budapest, 1987.
- Lábnycik helynevei.* Magyar Névtani Dolgozatok 130. ELTE, Budapest, 1994.
- Külsőrekecsin helynevei.* Magyar Névtani Dolgozatok 139. ELTE, Budapest, 1994.
- A moldvai magyarság bibliográfiája.* Csángó füzetek 1. Lakatos Demeter Egyesület. Budapest, 1996.
- Szabófalva helynevei.* Magyar Névtani Dolgozatok 143. ELTE, Budapest, 1997.
- A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület története.* Kiadja az egyesület. Budapest, 2002.
- Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához.* Tanulmánykötet. Európai Folklor Centrum, Budapest, 2002.
- Nem lehet nyugtunk.* Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról. Magyar Napló. Budapest, 2004.
- A moldvai csángó magyarok hiedelmei.* General Press Kiadó. Budapest, 2007.
- A moldvai magyarok hagyományos állattartása.* General Press Kiadó. Budapest, 2007.
- Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban.* General Press Kiadó. Budapest, 2010.

Szerkesztés

- Honismeret* (1974–2000)
Népművészeti Kiállítás, 1988. A Népművészeti Baráti Kör Füzetei. Budapest, 1989.
- A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, 1991.
- „*Megfőg vala apóm sokcor kezemtül...*” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Lakatos Demeter Egyesület. Budapest, 1993.
- A Magyar Művelődési Intézet Évkönyve*. MMI. Budapest, 1994.
- Csángó sorskérdések. Csángó füzetek 2. Lakatos Demeter Egyesület. Budapest, 1997.
- A nemzetiségi kulturális autonómiáról*. MMI. Budapest, 1997.
- „...teljes céloamat elértem.” Domokos Pál Péter születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai. Csángó füzetek 4. Lakatos Demeter Egyesület. Budapest, 2004.
- A népének, mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme*. (Domokos Máriával) Csángó füzetek 5. Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület. Budapest, 2007.
- „*Dunának, Oltnak egy a hangja*” A „*bartóki modell*” és a közművelődés. MMIKL. Budapest, 2007.
- „*Eszmevándorlás*”. *Hagyomány és közművelődés*. MMIKL. Budapest, 2009.
- Morvay Péter: *A táj- és népkutatás szolgálatában*. MNT. Budapest, 2010.
- Kárpát-medencei kenyér*. A 10. budakalászi Találkozó Ünnepi kötete. Budakalász 2010.

Kitüntetései

- Márton Áron-emlékérem*, Bethlen Gábor Alapítvány, 1994.
- Bél Mátyás - Notitia Hungariae-emlékérem*, Honismereti Szövetség, 1995.
- Népművelésért-díj*, Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Minisztérium, 1999.
- Pro Ethnographia Minoritatum*, Magyar Néprajzi Társaság, 2009.
- Csángó Kultúráért-díj*, Magyar Köztársaság Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 2010.
- Fényes Elek-díj*, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, 2011.

2000

Március 25. Partiumi Honismereti Találkozó - Nagyvárad. Jelen volt 63 személy. A következő előadások hangzottak el:

- Kordics Imre: Fráter-kúriák.
- Juhász Viktor: Rév története.
- Bessenyei István: Értarcsa monográfiája.
- Kiss Kálmán: Egri, szamosháti kistélepus.
- Sallay Károly: A Szilágysomlyói Báthory Alapítvány.
- Pálkovács István: Detta helytörténete.
- Pásztai Ottó: A váradhegyfoki premontrai prépostság monostora.

- Péter I. Zoltán: Kutatások az Árpád-kori Várad történetéről.

Ezt közgyűlés követte. Dukrét Géza új program (felmérés) elindításáról beszélt. Közben kiosztotta a kérdőíveket. A felmérés kiterjedhet: emléktábla, síremlék, emlékhely és kegyeleti sírra, április végéig kell elkészülnie.

Kitüntetési rendszer létrehozásáról beszéltek, amelyet az őszi találkozóig kell véglegesíteni. (Hány féle legyen, hogyan nevezzük stb.)

Május 14-21. Varadinum-ünnepek.

Május 19-én könyvbemutató: ismertettük a Partiumi füzetek 13. kötetét: A szabadságharc zászlaja alatt címen. Több mint negyven tanulmány ismerteti az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeit, személyiségeit és emlékhelyeit a Partium és a Bánság területén.

Május 20-án pályázati díjkiosztó ünnepség. Kiosztottuk az Árpád-kori településeink kialakulása és története című, előre meghirdetett pályázatunk díjait.

Július 20-27. IX. Honismereti tábor - Érsemjén.

IX. Honismereti tábor – Érsemjén

A tábor feladata a központban levő dendrológiai park kiktakarítása, rendbetétele volt. Résztvett 25 diák és 10 felnőtt. A munkálatokat Dukrét Géza és Újvárosi Tibor vezette.

A nyolcadik napon kiránduláson vettünk részt: Érsemjén – Nagykároly – Kaplony – Adyfalva – Tasnád – Nagyvárád útvonalon.

Szeptember 1-3. VI. Partiumi Honismereti Konferencia – Belényes.

A rendezvényt a Megmaradás Házában tartottuk, amely az itteni református közösség központja. A hivatalos megnyitót, melyre több mint hetvenen gyűltek össze, a templomban tartottuk.

A konferencia első részében Belényes és a Fekete-Körös-völgyi magyar falvak történelmét és mai helyzetét ismertették az ottani református egyházközségek lelkipásztorai: Zsisku János a város hanyattatott történelméről beszélt, id. Szatmári Elemér pedig Köröstárkányt mutatta be. Várasfenes már a Várad Regestrumban is szerepel 1213-17 között, mondta Borbély Gábor előadásában. Máthé László lelkipásztor Várasfenes egyházi életéről beszélt, Boros István Belényesújlakot mutatta be,

A VI. Partiumi Honismereti Konferencia – Belényes

Belényessonkolyos és Körösjánosfalva egyházi életét pedig Földesy Márta ismertette.

A fonóka, a kántálás, a serkentés, a fosztóka, a kukoricahántás, a boszorkány-Szent György-nap, a Sándor-József-Benedek-napi melegsalogatás már naggyobbbrészt kihalt népszokások. Ezeket jegyezte le és ismertette Egyed Teréz várasfenesi egyetemista. Szatmári Ildikó, fiatal történész, Házasságok és népesedés címmel tartott előadást, amelyet a tárkányi egyházi anyakönyvek alapján készített. Dánielisz Endre előadásában a vidék néprajzáról, a templomi ülésrendről, táncrendről, népviseletről beszélt. Kun József ny. tanár, aki Belényesben élte le gyermekkorát, 1956 után elhurcolták s hosszú évekig börtönben ült. Miután eltiltották a tanítástól, Magyarországra telepedett, jelenleg Miskolcon él. Előadásának címe Kötődésem a Belényesi-medencéhez volt. Karacs Zsigmond budapesti helytörténész a Belényesi Főgimnáziumról készített tanulmányt. A Fekete-Körös-völgyi települések ismertetése Fábían József Tenke és Bélfenyér kialakulása című előadásával zárult. A továbbiakban Tácsi László Ótelek Béga-parti település létrejöttéről, Nagy

A VI. Partiumi Honismereti Konferencia résztvevői szalontai kiránduláson

Mária az 1919 után kiépült Óssi nevű nagyváradi városrész történetéről, Juhász Viktor Rév kialakulásáról és történetéről tartott előadást.

A konferencia szombati napján Kordics Imre Asszonyvására épített örökségét mutatta be. A pusztulóban levő műemléket nagyméretű színes fényképekkel illusztrálta. Kiss Kálmán egy módszertani anyagot ismertetett a földrajzi nevek gyűjtéséről, majd bemutatta Túrterebes földrajzi neveiről készült dolgozatát. Tövissi József kolozsvári egyetemi tanár Vargyas községet, az Erdővidék egyik jelentős települését mutatta be. Kovács Rozália fényképekkel, térképmelléklettel és rajzokkal illusztrálta tanulmányát az érmihályfalvi temető csónak alakú fejfáiról. Balogh Ferenc egy most készülő számítógépes nyilvántartást ismertetett, Erdélyi műemlékek térinformatikai rendszerben című előadásában. Egy partiumi besenyő eredetű település, Szilágyborzás történelmi múltjáról szólt Major Miklós tanulmánya, majd Antal Béla vázolta Biharpüspöki kialakulását.

Dél előtt a társaság autóbusszal átment Köröstárkányba, ahol koszorút helyeztek el a két világháborúban meghalt hősök emlék-

művénel, s megnézték egy jellegzetes falusi házat, s annak hagyományos bútortáratát.

Délután a következő előadások hangzottak el: Bara Eszter Ákos Árpád-kori település és temploma, Dukrét Géza Szentjobb nevének eredete és történelme, György Irén Szalacs község 1772-es urbáriuma, Pálkovács István Feltételezett Árpád-kori települések a régi Temes vármegyében. A konferencia közgyűléssel zárult. Megszavazták a Fényes Elek-díj létrehozását, s kineveztek egy öttagú bizottságot a díj odaítélése kritériumainak meghatározására. Este ünnepi istentiszteletet tartottak a templomban, Bessenyei István ny. lelkipásztor szolgált, előadást Dukrét Géza tartott A Fekete-Körös-völgyi magyarság története címmel. Emléklapot kaptak a millennium alkalmából mindazok, akik kitűntek kutatómunkájukkal, vagy kivették részüket az egyesület, valamint a konferencia szervezésében.

A vasárnap szakmai kirándulással telt. A résztvevők meglátogatták Magyarremete falfestményeiről híres református templomát, Belényesszentmiklósnál megnézték a Barsa-nemzetség romtemplomának monumentális tornyát, majd rövid tenkei séta és ebéd után megtekintették Nagyszalonta nevezetességeit, ahol a városháza dísztermében Tódor Albert polgármester fogadta őket.

Október 8. Újraavatták történelmi örökségünk egyik nagyserű emlékművét, a megmentett és felújított székelyhídi millenniumi emlékművet. A turulmadaras emlékművet az ezeréves Kárpát-medencei jelenlétünk emlékére emelték 1896-ban. Több-ször is elköltöztették, átalakították, a turulmadarat leszerelték. Közel ezer székelyhídi lakos, meghívott vendég a környező településekről és Magyarországról, felemelő pillanatokat élt át. Jelen voltak egyházaink vezetői, közéleti személyiségek. Dukrét Géza a PBMEB nevében díszoklevelet nyújtott át azoknak, akik tevékenységükkel hozzájárultak az emlékmű újraállításához.

Október elején elkészült a Partiumi füzetek 14. kötete, Jancsó Árpád: Rajtuk taposunk. A Bánság útjai a 19. században címmel.

November 11. Elnökségi gyűlésünket Biharon, a Bárka elnevezésű gyülekezeti teremben tartottuk meg.

A napirendi pontok a következők voltak:

- Fényes Elek-díj odaítélésének kritériumai.
- Pályázati kiírás
- Tagsági díj megállapítása
- Felmérések végzése
- Fényes Elek-évforduló megünneplése
- Turulmadaras emlékművek felkutatása
- Honismereti tábor időpontja
- Körlevél
- Könyvterjesztés

A Fényes Elek-díj odaítélésének főbb kritériumait Dukrét Géza ismertette, éspedig:

- Preambulum
- Díj megalapítása
- Díj odaítélése
- Díj mibenléte: a. díszoklevél,
b. plakett,
c. laudatio,
d. díszalbumban való megjelenítés.

A laudatiót 2001 áprilisi összejövetelekre készítse el minden megye. A díjak kiosztása az őszi összejöveteleken történik. Maximum évi három kerüljön kiosztásra, melyből egy életműdíj legyen. Különleges és indokolt esetekben a díjak száma növelhető.

Délután a következő előadások hangzottak el, amelyen résztvettek a község lakosai is. Elsőként Csernák Béla lelkész házigazdaként köszöntötte a megjelenteket, majd Dukrét Géza a Szent Jobbról, Borbély Gábor a turulmadárról, Kéri Gáspár a székelyhídi emlékmű helyreállításáról, Bara István a műemlék kastélyok és udvarházak restaurálásáról, Major Miklós Szilágy-nagyfalu demográfiai mutatóiról, Kordics Imre a Bihar megyei Fráter-kúriákról, míg Pálkovács István Schlauch Lőrinc váradi püspök-bíborosról beszélt.

November utolsó napjaiban megjelent a Partiumi füzetek 15. kötete, Kupán Árpád: Mezőtelegd iskolatörténete.

ERDEI JÁNOS

A NAGYBOLDOGASSZONY- PLÉBÁNIATEMPLOM

„Az én szülőföldem – Szilágysomlyó, a természettől ritka szépséggel megáldott hely”, emlékezik vissza rá a 19. század második felében P. Szatmári Károly, a város kiváló író szülöttje. Valóban így van, az ősi Magura hegytömb lábainál, a Kraszna mindkét partján, több kilométeren át húzódó, nagy múltú kisváros a Szilágyság jellegzetes, legkarakterisztikusabb települése. Ezzé tették nemcsak a több mint 750 éves múltja; a népvándorlás korából származó közismert szilágysomlyói kincsleletek, a

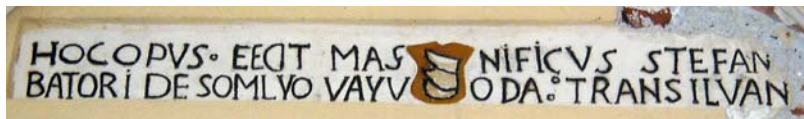
Báthoryak kora, II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc szabadságharc, Czecz János ezredes és Bem tábornok 1848–49-es ittéléte, hanem a múltat idéző fennmaradt műemlékek is.

Egy képzeletbeli vonal mentén, mely a Magura csúcsáról indul és a Kraszna partján ér véget, négy olyan múltat idéző és részben vagy egészben fennmaradt emlékkal találkozunk, mint a Pogány-vár, a Várhegy, a Nagyboldogasszony-plébániatemplom és a Báthoryvár vagy alsó-vár. A felsoroltak közül csak a Nagyboldogasszony-plébániatemplomról és a nemrég felújított Szentháromság-szoborról tesztek említést.

A Nagyboldogasszony-
plébániatemplom

A Csorgó és Bökény utcák közötti csillámpala kiszögelésen áll a Nagyboldogasszony-plébániatemplom. Régészeti leletek igazolják, hogy feltehetőleg már a 12. század végén állt itt egy templom. A templom mögötti területről 1887-ben előkerültek egy keletre néző, 14 m hosszú és 6 m széles épület falai, keleti végükön támokkal, sokoldalú záródással. Méreteiben és építészeti-
leg (román kori) megegyezik a napjainkban is fennálló somlyó-
újlaki templommal. A jelenlegi templomot 1532-ben III. Báthory István erdélyi vajda építtette. Erről tanúskodik a torony alatti gótikus ajtó felett kőbe vésett szöveg: HOC; OPUS; FECIT; MAGNIFICUS; STEPHANUS BATORI DE SOMLYO; VAYVODA TRANSILVAN, azaz: „E művet méltóságos somlyói Báthory István, erdélyi vajda készítette”. Ezt támasztja alá a

templom diadalívén fellelhető címer két oldalán olvasható iniciálé: S.B.1532. Az építkezés eltér a szokásostól, hisz nem a katolikusoknál megszokott K-Ny, hanem É-D irányban épült, de mindezt a helyi adottságok határozták meg. A történelem viharai, megpróbáltatásai nem kímélték a templomot sem. Nem a vallási villongások tették próbára a templomot. Mondhatni, hogy a templom az egyedüli szilágysági katolikus templom, mely nem cserélt gazdát a reformáció térhódításával. Köszönhető ez a Báthoryak hithű katolikus urainak, illetve az 1615. szeptember 27. és október 13. között tartott kolozsvári országgyűlésnek, mely a romana ligioni urak kérésére engedélyezi, hogy Somlyón azé a felekezeté legyen a templom, amely több hívőt számlál. De előbb mindkét vallásbeli hívek közösen tartoznak a kisebbség számára auditóriumot építeni. A történelem viharai miatt volt szükség többszöri újjáépítésre, hozzátoldásra, renoválásra. A legnagyobb pusztulást 1660-ban szenvedte el a templom. A Várad felé vonuló török-tatár seregek a várost és a környék minden erősségét elpusztították. A templom tetőzete porig égett, erre bizonyíték a fedélrészbe beépített, egyik ge-

rendába gondosan bevéselt szöveg: „In Cineres Misit saCrateCta haeC tVrCa CoILlonIs aLtera seD reDeVnnt teCta iVVante Deo”. A kiemelt betűk összege soronként is összeadva 1660 és 1666-ot ad. A szöveg magyar változata a következő „Elhamvasztotta e szent tetőzetet a török betolakodás (1660) ám Isten segítségével új tetőzet tér vissza (1666).” Ebből a feliratból is látható, hogy a súlyos anyagi és emberi veszteség ellenére milyen áldozatot vállalt Somlyó katolikus közössége a templom tetőzetének helyreállításáért. Kissé távolabb, ugyanolyan szépen, gondosan bevéselt írás olvasható a másik gerendában: „Reverendus Pater Petrus Újfalvi Parochus Catholicus Somlyoviensis per Architectum Petrum Medve Instauravit 1666”, vagyis „Tisztelendő Újfalvi Péter katolikus plébános megújította Medve Péter építész által 1666-ban”. Az 1660-as tűzvész után a hajórészt már köríves román stílusban építették át, ugyanakkor a bővítéskor emelt jobb oldali rész ugyanebben a stílusban épült fel. A régi sekrestyeajtó és a szentségtartó közé egy új sekrestyekijáratot törtek. A kiegészítések és építkezések tovább folytatódtak, az eredetileg toronynélküli templomhoz 1780-ban emelték a jelenlegi tornyot, melyet a 19. századvégi, 1892-es restaurálás alkalmával hat méterrel megmagasították. 1863-ban ismét bővítették a templomot, valószínűleg az oldalsó erős támpilléreket is ekkor építették hozzá. 1894-ben került sor az általános külső és belső restaurálásra.

A templomba belépve tehát több építészeti stílust is felfedezhetünk. Az eredeti, késői gótikust, csak a nyolcszögű szentély, annak hálóboltozata és a torony alatti faragott ajtó, főleg ennek három szép bordája és a sekrestye őrzi. A régi sekrestyeajtó és a szentély jobb oldali falába süllyesztett pasztofórium már reneszánsz. A szentségtartó fülke ajtaja szépen megmunkált bronz. Nagyon nagy kár, hogy a sekrestye régi reneszánsz bejáratának ajtókeretét és a szentségtartó fülke keretét olajfestéssel bemázolták. Az 1660-as tűzvész utáni bővítéskor már a köríves román stílus dominál.

A szentély alatt mintegy 13 méter hosszan húzódik a kriptá. Alakja nem szabályos és területe nem teljesen a szentély

A szentély

alatt van. Utoljára 1658-ban temetkeztek ide, a lengyel származású Zakerszka Annát, IV. Báthory András, a Báthory család 1635-ben elhunyt utolsó férfi ága özvegyét. Többször feldúlták, az északi falon található bejáratát befalazták.

A templom belső berendezése is változatos formákat mutat. A régi sekrestyeajtó helyén a szépen rendezett Mária a kis Jézussal oltár áll. A fő és mellékoltárokat 1743-ban Varjú István és neje, Sebesi Ágnes adományozta a templomnak, amit az oltár feletti felirat és családi címer igazol. Mindhárom oltár barokk stílusban épült, gazdag aranyozással és faragással. A főoltár képe Szűz Mária Mennybevétele, a mellékoltárok Szent József, valamint Nepomuki Szent János tiszteletére emeltettek.

1894-ben sor került az általános külső és belső restaurálásra. Felújításra került az oltárépítmény, melyet Müller Károly nagyváradi aranyozómester végzett el, míg a falakra és a hajó mennyezetére freskók kerültek. A freskókat Millje Kálmán nagyváradi festőművész készítette, a falra a keresztút került, a mennyezetre pedig a Szentháromság és Szent István freskója, amint országát a Szűzanya pártfogásába ajánlja. A Szentháromság-freskó mintájául a Szentháromság téren álló szobor szolgált. A plébániatemplom egyik féltett darabja a 60 cm magas, középkori szárnyas oltárra emlékeztető aranyozott monstrancia, Úrfelmutató. Talpa hatkaréjú, minden karéjban egy kép látható, Krisztus, Szűz

Mária és a négy evangélista. A talp alján a következő szöveg olvasható: TATO MONSRANZY NALEZI KOSTELEW POLES-SOWSREMU ANNO 1606, magyarul EZEN MONSTRANCIA A POLESSOWI TEMPLOM TULAJDONA. Minden valószínűség szerint a Báthoryakon keresztül jutott a templom birtokába.

A torony három harangja értékes emlék. A Szeplőtelen Szűz fogantatása harang eredetileg 1665-ben, Bécsben készült, amelyet átöntöttek 1817-ben. A második Magyarország Szent királyai tiszteletére öntetett, a harmadik harang felírata „Jesus Nazarenus Anno Gr.Tetra Gramaton”, azaz „a Názáreti Jézus nevében 1525-ből”. 1917. március 8-án a harangokat hadi célokra rekvirálták. Lipcsey Gyula plébános határozott fellépésének

köszönhetően az 1525-ben öntött harangot nem vitték el. A másik kettőt 1928-ban sikerült pótolni. A Nagyszebenben öntött harangok súlya 694, illetve 311 kg. Az 1525-ben öntött harangon 1993-ban repedést fedeztek fel, azóta néma, helyébe újat öntettek.

A templom utolsó, külső restaurálására 2004-ben került sor Jitaru-Szél Antal esperes plébános idején. Sokmindenre fény derülhet ez év szeptemberében esedékes régészeti ásatások alkalmával, mely ásatások a templom egész környékét hivatottak feltárni. Reméljük, nemcsak terv marad, hanem valóság is lesz a tervből.

A Szentháromság-szobor

A szobor felállításának idejét sokáig homály fődte. Csak annyit lehetett tudni róla, hogy valamilyen járvány került el a várost és Istennek tett hálából állította Silágyosomlyó lakossága. Az a hit is megvan, él még az idősebbek tudatában, hogy a szobor lerombolása esetén a várost elönti az ár.

Sokmindenre fény derült a szobor restaurálása alkalmával. Alkalmat erre a fennállásának 20. évfordulóját ünneplő 16. számú Báthory István cserkészcsapat adta. De mi az a húsz év a 238 éves Szentháromság-szobor korához képest, mely lassan feledésbe merülve, dacolt az idővel és a porladás veszélyével. Tóth Miklós 1994-es megjegyzése szerint ma is áll, elbújva a parkosított tér fái között. 2010 februárjában fogalmazódott meg bennem a gondolat, hogy húszéves fennállásunk emlékére

próbáljuk meg a sokak számára megvalósíthatatlant, a szobor teljes restaurálását. Tervem meghallgatásra talált a szülők, az önkormányzat és városunk polgármestere, Septimiu Țurcaș részéről is. Áprilisban elkezdődött az önkéntes adománygyűjtés és a felújítás kivitelezése. Emődi Tamás műépítész, műemlék-védelmi műszaki előadó derített fényt a szobor múltjára.

A szilágysomlyói Szentháromság-szobor (oszlop) egyike azon a viszonylag kevés erdélyi barokk köztéri emlékműveknek, melyek mindmáig megmaradtak, melyek elkerülték a történe-

A Szentháromság-szobor

lem pusztító viharait. Az apotropaikus, bajelhárító tartalmú ábrázolásokat hordó pestis-oszlopok, függetlenül a megjelenített ikonográfiai típustól (Oltalmazó Mária, Nepomuki Szent János, Szentháromság), a fájdalom lelkiségét közvetítik, ugyanakkor a szenvedéstől, végzetes tragédiáktól vagy a járványoktól való megszabadulás reményét kínálva. A Szentháromság legfontosabb barokk emlékei Erdélyben Aradon és Temesváron álltak, illetve állnak, a pestis-oszlopok provinciálisabb változatai pedig elsősorban a Bánságban terjedtek el. Az 1772-ben állított somlyói emléken az Apa, a Fiú és a Szentlélek ábrázolását láthatjuk, egy ion fejezetű oszlop tetején, mintegy hálaimát jelképezve, s egyúttal a jövőbeni csapások elleni védelem szimbólumaként szolgálva a város lakossága számára.

Magas, párkányokkal tagolt, zömök talapzaton nyugszik az ion oszlopfőt tartó oszlop. Az oszlopfő és a szobor között magasított téglatalapzat helyezkedik el. A kompozíció a Szentháromság-ábrázolás egyik archaikus formája. Bal oldalon az Atyát ábrázolja jogart tartó aggastyán képében, jobbján a Fiú keresztet tart, mely a vállán nyugszik. Középen a Szentlélek galamb formájában van megjelenítve. Mindhármuk fejét sugaras dicsfény övezi, lábuk alatt a Föld, melyet két angyalka tart, s felhők ölelik körül, mely az egész hátoldalt díszíti. Anyagát tekintve, puha mészkőből készült a faragvány, szemcseszerkezete tömör, közötté duzzadó agyagásványok, melyek nagyban elősegítették romlását. De szakszerűtlen beavatkozások is károsították, amikor cementes habarccsal jól kikenegették, ezt követően lemeszelték.

A restaurálást Kiss Zoltán gyulafehérvári restaurátor, Gerő István kalotaszegi kőfaragó és Baróti Hunor csomafalvi szobrász végezték el, Emődi Tamás felügyelete alatt. A restauratori beavatkozást a szilárdítás, ragasztás, tisztítás, konzerválás és injektálás jelentette. Kromatikai helyreállítást nem végeztek, ugyanis a hajdani festés még nyomokban is kevés információt tartalmazott.

Szeptember 30-án a szobor visszakerült a helyére, és október 6-án megtörtént az oszlop átadása, helyére került a kovácsoltvas kerítés is. November 6-ra, az emléktábla elhelyezésével a felújítás befejeződött. Vasárnap, november 14-én ragyogó nap-sütésben, szinte kánikulai melegben történt meg a felújított szobor újraavatása.

A szerző megjelent írásai

- Az újlaki-láp.* Erdélyi gyopár, az EKE honismereti folyóirata. 1998. 2. szám.
- A Sárkánykert, a Szilágyság gyöngye.* Természet világa. 1999, április.
- Hol sírjaink domborulnak.* Társszerző. Partiumi füzetek 7, PBMEB. Nagyvárad, 1999.
- A 750 éves Szilágysomlyó.* Társszerző. Báthory István Alapítvány, Szilágysomlyó, 2001.
- A szilágysomlyói Szentháromság-szobor felújítása.* Társszerző. Pethe Ferenc Egyesület, Szilágysomlyó, 2010.

Kitüntetései

- EMKE-díj,* országos szintű kitüntetés, 1998.
- Ezüstgyopár-díj.* Aldozatos tanári munkájáért, RMPSZ országos szintű kitüntetése, 1999.
- Lovagkereszt.* Pentru meritele importante în activitatea didactică și educațională. Emil Constantinescu, Románia elnöke, 2000.
- Vasvári Pál-émlékérem és emléklap.* A két város tanulóifjúsága közös programjainak megszervezéséért. Tiszavasvári Város Polgármestere, 2006.
- A kő marad - emléklakett.* A szilágysomlyói magyar közösségért elvégzett önzetlen munkájáért. Szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, 2007.
- Fényes Elek-díj,* a helytörténeti kutatásban és az ifjúság nevelésében elért kimagasló eredményeiért, PBMET, 2009.
- Lovagkereszt.* A lengyel-magyar barátság ápolása és történelmi múltjának kölcsönös megismeréséért a cserkész ifjúság körében. Bronisław Komorowski, Lengyelország államelnöke, 2010.
- Złota Szabla Petőfiérem-emléklakett,* Lodzi Lengyel-Magyar Baráti Társaság, a társaság alapításának 30. évfordulójára, a két város cserkész ifjúsága közötti baráti kapcsolat kiépítése és ápolása érdeméül. 2011.

2001

Március 24. Partiumi Honismereti Találkozó – Nagyvárad.

A következő előadások hangzottak el:

- Kordics Imre (Nagyvárad): Báró Gerliczy Félixné gróf Kornis Lujza

- Bessenyei István (Segesvár): Székelyhíd története

- Pásztai Ottó (Nagyvárad): Pálos örökség a nagyváradai premontrai templomban

- Puskel Péter (Arad): Arad Spectatorja, Spectator Aradja

- Nánási Zoltán (Érmihályfalva): Dr. Andrassy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja

- Juhász Viktor (Rév): Újabb adatok a révi Zichy-barlang felfedezéséről

- Major Miklós (Szilágynagyfalu): Szilágyzovány

- Bara Eszter (Szatmárnémeti): Az erdői vár építéstörténete és újrashasznosítási tervei

- Sallay Károly (Szilágysomlyó): Apa község

Délután kezdetét vette a közgyűlés. Eldöntötték a Fényes Elek-díj odaítélését, amelyet a következők kapják meg: Juhász Viktor, Emődi János, Kovách Géza, Major Miklós, Székely Antal és post mortem Sípos László.

Május 13. Emléktábla-avatáson vettünk részt Szalacson, melyet a rendbe hozott négylyukú műemlék hídon helyeztek el. György Irén tanárnő tartott előadást a műemlék hídról, dr. Kovács Lajos az Érmellék hajdani mocsárvilágát, Szabó István tanár az Érmellék élővilágát ismertette. Dukrét Géza elnök díszoklevelet nyújtott át Dávid Károlynak, Szalacs polgármesterének és György Irén tanárnőnek. Délután Borbély Gábor és Dukrét Géza fórumot szerveztek az Ér mocsárvilágának

visszaállítása érdekében, kezdeményezve egy természetvédelmi övezet létrehozását.

Május 13–20. Varadinum-ünnepségek.

Május 18. Bemutattuk a Partiumi füzetek 16. számát, Csilik József: István király Szent Jobbja és Szentjobb község története címen.

Május 19. Pályázati díjkiosztó ünnepség. Nagy személyiségeink című pályázatunkra két ifjúsági és tizenegy felnőtt kategóriájú dolgozat érkezett.

Július 22. Emléktábla-avatás Csokalyon Fényes Elek tiszteletére, halálának 125. évfordulóján. Az ünnepséget a PBMEB szervezte meg, közösen Székelyhíd Község Tanácsával, az Érmelléki Református Egyházmegyével és Csokaly közösségével.

Emléktábla-avatás Csokalyon Fényes Elek tiszteletére

Fényes Elek munkásságát Borbély Gábor helytörténész ismertette. Gavrucza Tibor székelyhídi lelkipásztor, megyei tanácsos a pusztai árkádíves falakban egy emlékhely létesítésének lehetőségét látta meg. Azt javasolta, hogy 2007-re, Fényes Elek születésének 200. évfordulójára készítsék el ezt a zárandokhelyet, amit mindannyian helyeseltek. Dukrét Géza javasolta, hogy hozzák létre a Fényes Elek Társaságot, s válasszák meg annak kuratóriumát, elnöknek pedig Cservid Leventét.

Augusztus 9-16. X. Honismereti tábor – Rév.

A sátoztáborban ötvenen vettek részt, 36 fiatal és 14 idősebb személy. Tízen Székelyhídról, tizenegyen Szilágysomlyóról, az ottani cserkészcsapatból jöttek. A műemlékes csoport – Domján Imre révi EKE-tag vezetésével – megtakarította és rendbetette több emlékmű környékét, mint: Márton Gabriellának, Ady Endre első váradi szerelmének a síremléke, a világháborús emlékmű,

X. Honismereti tábor – Rév

Handl Károlynak, a Révi Zichy-barlang felfedezőjének a síremléke, a vasút építésekor meghalt munkások köröstopai síremléke és a falu központjában lévő Korongozó fazekas című szobor. A néprajzi csoport – Juhász Viktor tanár vezetésével – megismerkedett a ma is dolgozó fazekasokkal, tanulmányozta díszítéstechnikájukat, és elvállalta egy tudományos dolgozat elkészítését e témában. Három csoport – Újvárosi Tibor, Illyés György, Cserved Levente vezetésével – javította a Révi-szoros turistaútjait, karbantartó munkálatokat végzett. Megtakarították az ösvényeket az elvadult növényzettől, a kidőlt fatörzsek-től, több helyen lépcsőket építettek, ahol a víz elmosta az utat.

Szeptember 7-9. VII. Partiumi Honismereti Konferencia – Kaplony.

A kétnapos plenáris ülés színhelye a patinás monostor ebédlője volt. A nagy terem kicsinek bizonyult a több mint kilencven összegyűlt vendégnek.

Kaplonyban először osztottuk ki a Fényes Elek-díjat azoknak, akik kimagasló eredményeket értek el a helytörténeti munkában, történelmi örökségünk megóvásában, a honismereti nevelésben. A laudatiók felolvasása után, a díjazottak díszoklevelet, Fényes Elek-bronzplakettet kaptak, és beírták nevüket az aranykönyvbe elhelyezett fényképük mellé. A kitüntetettek: Kovách Géza Aradról, Emödi János Nagyváradról, Juhász Viktor Révről, Major Miklós Szilágynagyfaluból, Székely Antal Ombodról, valamint post mortem Sípos László Bogdándról.

A plenáris ülés hagyományosan a helyi és környékbeli települések ismertetésével kezdődött, de rendhagyó módon. Kaplony jelenéről Máncz Dezső polgármester, Kaplony múltjáról dr. Németi János történész, Kálmándról Tyukodi Antal plébános, Mezőfényről Heinrich Mihály polgármester, Csanálosról Mellau József polgármester, Mezőpetriről Karádi Csaba alpolgármester beszélt. Börvelyt Németi János ismertette.

Ebéd után Kühn Pál plébános és Petkes György lelkipásztor ismertetője következett a kaplonyi katolikusság, illetve a reformátusság történetéről. Majd előadások hangzottak el a konferencia két fő témakörében: Árpád-kori településeink kialakulása és története, valamint nagy személyiségeink. Benedek Zoltán (Nagykároly) a Károlyiak birtokviszonyait, ismertebb kastély- és templomépítkezéseit ismertette, Karacs Zsigmond (Budapest) Károlyi-leveleket mutatott be, Uszkai Árpád (Szilágypér) falujának Árpád-kori településtörténetét, Fábíán József (Tenke) a Fekete-Körös völgyében kialakult településeket taglalta. Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti) Böszörményi Károlyról és családjáról, Pálkovács István (Temesvár) Schlauch Lőrinc életéről és munkásságáról értekezett.

Másnap Erdőközi Zoltán (Lelle) a Kaplony család lellei ágát ismertette, Borbély Gábor (Nagyvárad) alaposan dokumentált tanulmányának címe Települések születése és pusztulása a középkori Érmelléken volt. Lakóné Hegyi Éva (Zilah) az elpusztult zilahi turulmadaras emlékművet mutatta be, Szabó István (Ottomány) a falujáról írt monográfiáját ismertette, Tövissi József (Kolozsvar) Hármásfalu vidékéről, Balogh Ferenc (Kolozs-

VII. Partiumi Honismereti Konferencia - Kaplony

vár) a kincses város főteréről beszélt. Dukrét Géza a nemrég elhunyt Hajdú-Moharos József Magyar településtár című monumentális munkáját mutatta be. Kikapcsolódásként a társaság megnézte a műemlék templomot, a Károlyiak síremlékét, a ferences kolostort és annak híres könyvtárát. Idegenvezető Bara István és Kühn Pál volt.

Délután Nánási Zoltán (Érmihályfalva) ismertette II. Rákóczi Ferenc protekcionális levelét a kuruc szabadságharcosoknak és székhelyídi kiáltványát, Szuhányi Katalin (Érmihályfalva) a városban született Zelk Zoltán költő életútját, Starmüller Géza (Kolozsvár) a kővári vár történetét, Antal Béla (Biharpüspöki) a Váradhoz csatolt település népi építészetét mutatta be. Józsa István (Kolozsvár) a tehetségről beszélt, míg Bessenyei István (Segesvár) az árpádi favilla készítését ismertette.

A zárónap a szakmai kirándulásé volt. Meglátogattuk Sződemeteren a Kölcsey-emlékhelyet, Tasnádon a református és római katolikus templomokat, Érszakácsiban a kazettás mennyezetes református templomot, Ákoson a 12. századi templomot, Erdődön a várromot, melynek kápolnájában esküdött Petőfi Sándor Szendrei Júliával.

Szeptember 16-án a Bogdándi Magyar Múzeum falán leleplezték Sípos László, társaságunk volt tagjának emléktábláját. Az emléktábla Joikits Attila és Major Miklós támogatásával készült el.

Október 28-án az EKÉ-vel közösen kirándulást szerveztünk műemlék templomaink megtekintésére, a következő útvonalon: Nagyvárad-Tasnád-Érszakácsi-Ákos-Lompért-Somlyóújlak-Szilágyosomlyó. Idegenvezető Dukrét Géza és Erdei János voltak.

November 4. Érmihályfalván, közösen a helyi polgármesteri hivattal, millenniumi kopjafát avattunk. A kopjafát Érmihályfalva testvérvárosa, Barót küldte ajándékba. Az ünnepségen részt vett Albert Dénes, Barót polgármestere. Ünnepi beszédet Dukrét Géza tartott, aki Kiss Csilla lelkipásztorral együtt leleplezte az emlékművet.

November 17-én tartotta Új Ezredévi Közgyűlését a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, amelyen Pro Partium-díjat kaptak Péter I. Zoltán, Lakóné Hegyi Éva és Pávai Gyula tagtársaink.

UJJ JÁNOS

AZ ÚJARADI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS TEMPLOM TÖRTÉNETE

A Bánságnak a törököktől való visszafoglalását követően, az osztrákok már 1717 októberében jezsuita szerzeteseket hoztak a területre, őket nemsokára a Ferenc-rendiek követték. Újarad abban az időben Temes vármegyéhez tartozott, területén néhány (utólag áttelepített) kis román és szerb közösség lakott. Erre a területre a 18. század folyamán az osztrák hatóságok három hullámban telepítettek német nyelvű lakosságot. Az első két esetben csak római katolikus vallású, a harmadik esetben már vegyes vallású lakosságot is telepítettek.

Az új falvakban a telepeseket az osztrák állam segítette, hogy templomot és melléje parókiát építsenek. Sokszor a telepeseket a papok is elkísérték, s ők is részt vettek az új falvak építésében. A papok állami fizetést kaptak a kincstártól, valamint segélyt a templomaik felépítéséhez.

A Bánság kormányzója, Mercy egy önálló római katolikus püspökség létrehozását tervezte Temesvárra. Nem véletlenül Temesváron, hiszen a visszafoglalásakor az egyházmegye régi székvárosában, Csanádon mindössze 40 házat találtak, abban is görögkeleti szerbek laktak. A szétzilálódott püspökség területén valaha létezett főesperességeknek még a határait sem sikerült pontosan megállapítani.

Nádasdy László II. püspök (1710–1730) kérte III. Károly császártól és királytól, hogy állítsa vissza a szétzüllött káptalant, s engedélyezzen neki hat kanonok kinevezését. Nádasdy püspök kérelmét a birodalmi tanács 1719-ben Bécsben megtárgyalta és helyesnek találta, de végül csak négy kanonok kinevezésére került sor.

A csanádi püspökség székhelyének visszatelepedését eredeti helyére végül nem engedélyezték, Nádasdy László, akkor Szegeden tartózkodó címzetes püspökkel közölték, hogy csak magánszemélyként térhet vissza egyházmegyéjébe. Nádasdy egy jezsuita papot nevezett ki fővikáriusnak, maga pedig visszavonult Pozsonyba, de a püspöki címről nem mondott le. Ott, a ferences szerzetesek kolostorában temették el.

Az újaradi plébánia jelenlegi épületét is Ferenc-rendi kolostornak kezdték építeni 1725-ben, s mint ilyen, a város jelenleg is álló legrégebbi lakóháza. Az más kérdés, hogy Újaradon nem tevékenykedtek ferencesek, hiszen a Ferenc-rend a Maros kanyarulatában, a jobb parton, Arad vármegyében álló régi palánkvárban lévő kolostort birtokolta, majd az új vár elkészülte előtt, 1781-ben a szerzetesek átköltöztek oda.

Az egyházmegye újraszervezését a kinevezett vikárius kezdte meg. Temesvár 1732-től lett a csanádi egyházmegye székhelye, a székeskáptalan csak nyolc évvel később, 1740-ben költözött át Szegedről a Bánság fővárosába.

1727. május 16-án véleménykutatást rendeztek Bánság falvaiban, amelyen a lakosság megszavazta, hogy a tartomány védőszentje *Nepomuki Szent János* legyen. A védőszent megválasztására több magyarázat is van. A legvalószínűbb az, hogy a cseh származású püspök a hidak védőszentje volt. A lecsapolás kezdetén lévő, vizes, holtágakkal, mocsárral, csatornákkal teli Bánságban ugyanis sok volt a híd. Mások szerint a betelepített morvák hozták be a 14. században élt szent kultuszát.

Aradon már 1729-ben felállították Nepomuki Szent János szobrát a Maros partján, az egykori sóház közelében. A homokból készült, eredetileg festett alkotás, valószínűleg valamelyik bécsi műhelyből került ki. A szobor a városháza építésének kezdetéig, 1872-ig állt a Maros partján, akkor áthelyezték a mostani Desseanu (Révay) és Episcopiei (Püspökség) utca sarkára. A többször is megrongált szobrot Takács Mihály aradi szobrász restaurálta, s 2002-ben vitték be a belvárosi minorita templomba. A téren a szobor egy másolata található. Hasonló szobor található még Arad megyében Máriaradnán és Pécskán is.

1754-től Nepomuki Szent János-szobor állt Újarad főutcáján, a templom oldalán, a Ledergasse (Bőr, most Iosif Lengyel) utcával szemben. A Historia domus tanúsága szerint azon a következő feliratot olvashatták: M. L. C. L. 1754, alatta R. E. N. E. F. D. 1793. A köztérről a szobrot 1948-ban távolították el, az akkor hatalomra jutott kommunista hatóságok, a püspökség tudomása szerint, az a megyei múzeumban van elraktározva. Most az újaradi plébánia udvarán, a szentély falánál áll egy kisméretű, megcsontított Nepomuki Szent János-szobor. A szobrot eredetileg a templom falában, egy fülkében állították fel, a kommunista rendszer idején helyezték át a templom udvarára.

Az egyházmegye új püspöke a teljhatalmú kormányzó, Mercy rokona, gróf *Albert Falkenstein* (1730–1739) lett. Ő és utódai a püspöki székben újraszervezték az egyházmegyét, kialakítva az esperességeket. A szervezés nem minden nehézség nélkül történt, mert a hadsereg jelenléte ellenére a közbiztonság nem volt mindennütt biztosítva. Előfordult, hogy a püspöki vizitációkat a távolabb eső plébániákon csak katonai kísérettel tudták megejteni. *Sztaniszlavich Miklós* (Nicolaus) püspök (1739–1750) a kalocsai érsekhez intézett 1744-es levelében arról számolt be, hogy olyan veszélyes helyeken kereste fel híveit, ahova nyolc császári katonát kísérte el. A már megszervezett parókiákat is többször feldúlták, a sorozatos osztrák–török háborúk alatt, 1738-ig a török hadak néhányszor betörték a már felszabadított területekre.

A püspök összesen öt alesperességet hozott létre, ezek központjává a legnépesebb községeket tette. Így lett az egyik alesperesség központja Újarad. 1752–1762 között az újaradi dekanátus székhelye ideiglenesen átkerült Hidegkútra, utána visszaköltözött Újaradra. Akkor az alesperességhez összesen 8273 lélek tartozott.

Az alesperességeket *Christovich Imre* (1777–1798) püspök újra átszervezte. Az őt követő *Kőszeghy László* (1800–1828) idejében az alesperesek állami fizetését megszüntették, annak terhére a megyés püspökre hagyták. Az újaradi esperes 1826-ig kapta fizetését.

Kőszeghy László püspök egyházmegyéjét hat főesperességre osztotta. Az újaradi, pécskai és eleki esperességek alkották az orodi főesperességet.

1828-ban a temesvári püspökségben a hat főesperességhez 19 esperesi kerület tartozott, összesen 351 974 római katolikus vallású lakossal, ebből az újaradi esperességben 16 537 hívőt tartottak nyilván. Különben az újaradi esperességhez tartoztak a következő plébániák: Újarad, Blumenthal (Máslak), Charlottenburg (Sarlot), Engelsbrun (Angyalkút), Königshof (Németremete), Kreuzstadten (Keresztes), Neuhof (Rigósfürdő), Schöndorf (Szépfalu), Segenthau (Németség), Zádorlak, Németszentpéter, Wiesenheid (Réthát, Tisa Nouă). Az esperességhez tartozó hívek száma 1900-ban volt a legmagasabb (24 280), de azt követően is meghaladta a húszezret.

Dr. Szentkláray Jenő a csanádi székeskáptalan kanonokja az egyházmegyék plébániáinak történetét feldolgozó munkája, valamint Anton Peter Petri dr. monográfiája kimutatja, hogy 1742-től 1961-ig az újaradi kerület espereseinek fele az újaradi plébános volt:

- 1742-1757 - De Buisson Johann Franz - újaradi plébános;
- 1757-1793 - Paschinger Balthazar - guttenbrunni, majd újaradi plébános;
- 1793-1802 - Wolfart Georg németsági plébános;
- 1803-1813 - Martini Albert - újaradi plébános;
- 1813-1814 - Holczheu Lipot - németszentpéteri plébános;
- 1814-1827 - Lebzelter Heinrich - újaradi plébános;
- 1828-1838 - Gábor József - újaradi plébános;
- 1839-1846 - Faludy Ferenc - máslaki plébános;
- 1848-1854 - Ebner Josef - németszentpéteri plébános;
- 1855-1863 - Ulehlay Bernard - németszentpéteri plébános;
- 1863-1875 - Gaith Franz - újaradi plébános;
- 1875-1881 - Schaeffer Anton - zádorlaci plébános;
- 1881-1883 - Abfall Karl - kislelői plébános;
- 1883-1886 - Hemmen Franz - újaradi plébános;
- 1886-1891 - Várady Ferenc - németsági plébános;
- 1891-1908 - Kristofcsák Gyula - újaradi plébános;
- 1908-1926 - Zablar József - németszentpéteri plébános;

- 1926-1935 - Johann Baptist Mayer - újaradi plébános;
- 1935-1961 - Lengyel István - magyarpécskai plébános.

Pacha Ágoston püspök halála (1954) után a román kommunista hatóságok nem ismerték el a felszentelt *Boros Béla* püspököt, így az egyházmegye élén 1990-ig nem volt kinevezett főpásztor. 1990-ben szentelték püspökké ft. *Krauter Sebestyént*. Nyugalomba vonulása után őt ft. *Roos Márton* követte.

A temesvári egyházmegyét ft. Roos Márton püspök átszervezte, három főesperességet alakított ki: a Temesit, a Marosit és a Hegyvidékit. A főesperességek élére főespereseket nevezett ki. A Marosi Főesperességhez tartozik az aradi, a pankotai és lippai esperesség. A főesperesség székhelyének Újaradot jelölte ki, főesperesnek kinevezte ft. Tamáskó Péter akkori újaradi plébánost, akit aztán kanonoki és pápai kápláni címmel is felruháztak. Őt követte ft. Király Árpád kanonok, aradségai plébános, így az esperesség székhelye az aradségai parókián van.

Az újaradi parókia első anyakönyve 1725-ből származik. 1739-ig az egyházközséget az aradi minorita (O.F.M.) német nemzetiségű papok szolgálták ki, legtöbbször egy-egy minorita atya csak néhány hónapot (volt, aki egyetlen egyet) töltött az újaradi hívek között, de P. Ambrosius Fey hét év leforgása alatt ötször is szolgált. Névsoruk:

- 1724-1726 - P. Michael Winter;
- 1726-1727 - P. Ambrosius Fey;
- 1727 (febr.-márc.) - P. Wenzeslaus Adler;
- 1727 (márc.-dec.) - P. Ambrosius Fey;
- 1728 (jan.-márc.) - P. Edmund Tenz;
- 1728 - P. Wilhelm Gabel;
- 1728 (márc.-máj.) - P. Ambrosius Fey;
- 1728 - P. Crysostomos Jakl;
- 1728-1729 - P. Ambrosius Fey;
- 1792-1732 - P. Anton Langer;
- 1732 (máj. - jún.) - P. Rochus Krepl;
- 1732-1733 - P. Ambrosius Fey;
- 1734-1735 - P. Rochus Krepl;
- 1735-1737 - P. Zacharias Meixner;

- 1737 (febr.-jún.) - P. Nicolaus;
- 1737-1738 - P. Vitalis Wagner (szolgálateljesítés közben, pestisben halt meg 1738. aug. 8-án);
- 1738-1739 - P. Godefried Knoll;
- 1739 aug. - P. Damian Gottfried;
- 1739 (szept.-dec.) - P. Thomas Jelle.

Az 1739-ben önállóvá vált újaradi plébánia plébánosainak névsora:

- 1739. aug. 15.-szept. 20. - Johann Franz Cristoforus Schmal(t)zer;
- 1739-1757 - Johann Franz de Buisson (Bambergben született, valószínűleg francia);
- 1757 - Johann Holinszky (valószínűleg lengyel);
- 1758 - Johann Anders;
- 1738-1766 - Johann Josef Herdegen a Culm;
- 1766-1767 - Michael Ribics (Ribitsch);
- 1767-1794 - Balthasar Paschinger;
- 1794-1813 - Adalbert Martini;
- 1813-1828 - Heinrich Ritter von Lebzelttern;
- 1828-1838 - Gábor József;
- 1839-1874 - Franz Gaith;
- 1874-1883 - Johann Arnold;
- 1883-1892 - Franz Hemmen;
- 1892-1911 - Kristofcsák Gyula (Pozsonyban született, valószínűleg szlovák);
- 1911-1935 - Johann Baptist (Keresztelő) Mayer;
- 1935-1952 - Dr. Kienitz Géza Károly;
- 1952-1956 - Nikolaus Kleininger;
- 1956-1957 - Gregor Siegmeth;
- 1957-1978 - Dr. Anton Schulter;
- 1978-1983 - Dr. Franz Krauter;
- 1984-1985 - Paul Kollar;
- 1985-1999 - Dr. Anton Schulter;
- 2000-2002 - Tamáskó Péter;
- 2002 - Matesch Dirschl.

A templom története

Az első, szerény méretű katolikus templomot Újaradon 1725-ben, a mai parókia épületével egy évben emelték, attól távolabb. 1754–56 között, Mária Terézia uralkodónő utasítására, felépítették a második templomot, amelyet Engl Ferenc Antal püspök megbízásából Rossi Kelemen vikárius, csanádi kanonok avatott fel 1756. szeptember 14-én.

Az újaradi plébánia épülete (mint már jeleztük) korábbi, azon ma is jól kivehető a barokk stílus egyik jellegzetessége, a homlokzat síkjából kiugró bejárati rész (rizalit), valamint az árkádos kapubejárat. Az épület ablakait immár többször átalakították (legutóbb 2003-ban), a felettük eredetileg létező díszes barokk párkányzatot régen lebontották. A legutóbbi renoválás és festés viszont szépen kiemeli az épület puritán szépségét és barokk jellegét.

A 19. század elejére az újaradi római katolikusok száma elérte a háromezret, így a templom egy-egy ünnepi misén már nem tudta befogadni a nagyszámú hívőt. Akkor Eötvenesi Lovász Zsigmond földbirtokos elhatározta, hogy egy új, nagyméretű díszes templomot emeltet. Ennek felépítésére 25 ezer forintot adományozott az egyháznak. A régi templomot ő maga rombol-tatta le, helyette a nagy üvegházát engedte át ideiglenes imaterem-nek. Mire elkészült az új, immár harmadik templom alapzata, a kegyúr meghalt. Amíg özvegye örökösödési pere be nem fejeződött, az építkezés többször is leállt, az eredeti költségvetés-hez képest végül 31 622 frt. 3,5 kr-ba került. A tetőt 1821. október 15-én fejezték be, s csak 1822. augusztus 22-én délelőtt 11 órakor vonták fel a toronyra a keresztet. Az először október 22-én megszólaltatott harangok közül a legnagyobb 11 mázsás, azt Franz Röck gazdag tímármester készítette saját költségén még 1776-ban.

Az újaradi impozáns méretű egyhajós, későbarokk stílusú templomot a Szeplőtelen Szűz Mária tiszteletére 1823. január 12-én szentelte be Heinrich Ritter von Lebzeltert esperes-plébános, a későbbi csanádi kanonok. Az 1781-ben felszentelt,

romos állapotban lévő, használhatatlan vártemplom után, az újaradi a város legrégebbi álló katolikus temploma.

A templom első berendezése is Lovászi Zsigmond bőkezűségét dicséri: a három stukko-márványból (műmárvány) készült oltár, egy 1699-ből származó, ezüsből készült, ékköves kehely, a szentségtartó dombormű, valamint egy ezüst füstölő tömjéntartóval, rajta a felirat: Sigismund Lovász de Eötvenes 1799.

A templom barokk jellegét hangsúlyozza az oltár mögötti retabló, a Szeplőtelen Szület a Kis Jézussal a karján ábrázoló nagy oltárkép. A Historia domus szerint a kép 1838-ban került az oltár mögé. Hasonlóan barokk jellegű a mellékoltárok egész kialakítása, felettük a csigakagylós (volutás) díszítések a korinthoszi fejezetekkel koronázott falsávok és falpillérek (pilaszer). Ugyancsak jellegzetesen barokk alkotás a jobb oldali mellékoltárnak a szent családot ábrázoló igen szép festménye is. Ezt a képet Csajághy Sándor püspök (1851–1860) adományából és az újaradi egyházi pénztár hozzájárulásával vásárolták. A kép alkotója Pesch (?) bécsi festő. Különben a korábbi kisméretű, gyenge művészi színvonalúnak ítélt festmény eltávolítását maga a püspök rendelte el.

Csak a barokk stílusra jellemző a főoltár feletti, a világmindenség urát ábrázoló szoborkompozíció az isteni tökéletességet jelképező gömbbel. A szentély két oldalán lévő falfestmény Az utolsó vacsora és a Golgota. A barokk korra jellemző a templom falához erősített, hangvető mennyezettel ellátott szószék. Annak mellvédjét és a felvezető lépcsőt színezett faragások díszítik. A templom eredeti stílusához igazodó szószéket 1896-ban vásárolták.

A három mellékoltár és az oldalbejáratot elfedő, fából készült, Krisztus-püspökszobros kompozíció idegen (ez későbbi!), valószínűleg német műhelyből származik. Az eredetileg sötétebb színű, a barokk stílusjellegét inkább kihangsúlyozó oltárokat 1944 után festették át, a templom hangulatát emelő világosabbra.

Klasszicizáló barokk a templomtorony, a toronysisak karsú, többlépcsős kiképzése, illetve a templom homlokzati része. Ugyancsak a barokkra jellemző a bejárat feletti orgonakarzat.

A restaurált templom

A három mennyezetfestmény (Angyali üdvözlés, Jézus születése, Jézus és a kisdedek) későbbi alkotás.

Az első orgona Németországban készült 1839-ben. Miután belesapott a villám, 1890-ben Dangel Antal (Anton) aradi orgona-építő mester restaurálta. A jelenlegi orgona Wegenstein Lipót és fia temesvári orgonakészítő cég alkotása, de megtartotta a Dangel-féle orgonaszekrényt, csak a mechanizmust cserélte ki.

Felavatására 1912. szeptember 26-án került sor Glattfelder Gyula megyés püspök látogatása alkalmával, amikor az újaradi fiatalokat bérmálta, s beiktatta a plébánosi tisztségbe Mayer Ker. (Cristian) Jánost. Az orgonát a 21. század első évtizedében Anton Metz, bánsági születésű, Németországban élő orgonaművész és zenetörténész restaurálta.

A templom oldalfalán található hét nagyméretű, vászonra festett olajkép szintén a barokk hatása alatt született, de ezek eredete ismeretlen. (Valószínűleg a templom kegyurának ajándéka.) A hét kép: Mária Kis Jézussal, A tékozló fiú hazatérése, Levétel a keresztről, Jézus és a bűnös asszony, Jézus a templomban prédikál, Jézus kiűzi a templomból a kufárokat, illetve valamivel kisebb méretben: Szent Flórián díszesebb, aranyozott ráámában. A szószék feljاراتánál található Madonna a gyermekkel című tondó, Raffello Sanzio, a nagy itáliai reneszánsz festő képének jól sikerült másolata.

A templomban 32 fából készült, egyenként kilenc ülőhellyel rendelkező pad van, ezt 1897-ben vásárolták. Egy évre rá vásárolták a bal oldali mellékoltár fölé helyezett Jézus szíve szobrot, valamint egy kelyhet is. 1913-ban Domány József, aradi bornagykereskedő elhunyt felesége emlékére, egy fehér márványból készült szenteltvíztartót ajándékozott a templomnak, amelyet a templom falába építettek be.

1936-ban, dr. Kienitz Géza Károly plébánossága idején készült a márványoltár (a korábbi barokk stílusú helyett), tervezője Weil József jeles aradi műépítész, kivitelezője a Calvasina kőfaragó cég volt. Az oltárt 1936. június 21-én Pacha Ágoston temesvári megyés püspök szentelte fel. (Aradi Közlöny, 1936. jún. 23.) 1961-ben vásárolták a gyóntatószékeket, ezek stílusban nem illenek a barokk belsőhöz. A II. vatikáni zsinat határozatának megfelelően, a szentély elejére, a hívőkkel szemben elhelyezett márvány oltárasztalt és olvasópultot 1977-ben fejezték be.

Felépítése óta Isten újaradi házát többször is renoválták: 1853-ban, 1875-ben, 1885-ben, 1976-ban; 1846-ban és 1912-ben pedig kifestették. 1963–65 között a templomban új padlót tettek le.

A Szent Család oltár

A templomot legutóbb 2004–2005-ben renoválták. A tetőt átfedték, a falak repedéseit megszüntették, a külső falakat átfestették. A 2005. június 4-én celebrált ünnepi misén történt meg az átadás. Idén (2013-ban) a templomtornyot és a homlokzatot renoválták, kibontva az utca felőli fülkét, amelybe Nepomuki Szent János szobra kerül vissza.

A templom előtti fekete kőből készült keresztet 1901-ben állította Philip és Teresia Kohn. A keresztet 2011-ben helyezték át a templom fala mellé.

Az előbb említett kereszt helyére költöztették át az út túlsó oldaláról az 1855-ben emelt Szentháromság-szobrot. A műalkotás Paul Schlauch újaradi kőfaragó és Jalts szobrász közös alkotása. A szakszerűen restaurált szobrot 2011 novemberében adták át a városnak.

Újaradon felépítettek egy kápolnát is. Az 1897. november 25-én létrehozott Notre Dame (Mi Asszonyunk) apácakolostorban 1898-ban Kristofcsák Gyula újaradi plébános esperes szentelte fel a Jézus Szíve nevet viselő kápolnát, amelyben a kolostor apácái imádkozhattak. A kápolnában az újaradi templom káplánjai tartották a miséket. A kápolnát, az apácakolostorral együtt 1948-ban számolták fel.

A templombúcsú

A templombúcsúkat (Die Kirchweiche) II. József császár és király 1786-ban kiadott rendelete után rendezték meg szerte az Osztrák Birodalomban. A rendelet szerint a búcsút lehetőleg a mezei munkák zömének befejezése után kellett megtartani, október hónap harmadik vasárnapján. Ezt a rendeletet a csanádi püspök, Christovich Imre (1777-1798) továbbította az egyházmegye papjainak. Az újaradi templomot a Szeplőtelen Szűzanya tiszteletére szentelték fel, ezért a templombúcsút Jézus Krisztus édesanyja születésnapján, szeptember 8-án tartották 1927-ig, attól kezdve a szeptember 8-át követő első vasárnap. A hívek megünneplik Mária szeptember 12-i neve napját is. E kettős egyházi ünnep jelenik meg abban a közismert mondásban, miszerint: Mária születésnapján repülnek el a fecskék, s Mária neve napján már új hazájukban vannak.

A hagyományos templombúcsú egy leírás szerint 1910-ben így zajlott le: 20-25 pár jött össze, akik a régi szokás szerint szervezték meg az ünnepet. A legények virággal díszített kalapot viseltek, a lányok rózsaszín vagy kék (selyem) ruhában

voltak felöltözve. A templombúcsú reggelén a legények és a lányok zenekísérettel a városházához mentek. Mindegyik legény a plébános által megszentelt teli borosüveget vitt. Azt követően a menet a plébániára ment, ahol a lelkipásztor elsőnek ivott a megszentelt borból. A paplak udvarán a párok három táncot jártak el. Ezután a jegyző következett, majd utána a település jelesebb vezetői. Az előtáncos és két segédje tálcáról poharakba töltött borral kínálta a személyiségeket, akik pénzzel járultak hozzá az ünnepség költségeihez. A többi legény a saját ismerőseit járta körbe, azokat borral kínálta, amiért szintén pénzt kaptak. Ezen a pénzen vásárolták meg a délutáni árvezetés sorsjegyeit.

Délután két órakor a zenészek és a párok az első táncospár leánytagjánál találkoztak, ahol süteménnyel és borral kínálták őket, majd az udvaron ismét eljártak három táncot. Onnan az ünneplő menet a Tündéerkertbe (Grünen-garten) ment, az egyik táncos leány vitte a templomkoszorút, egy másik egy hófehér bárányt. A tánc után a koszorút licitálták. A nyertes a saját párjának vagy kedvesének ajándékozta azt, aki a következő évi templombúcsú első táncoslánya lett. A bárányt kisorsolták. Általában két bárány volt, az egyiket a templombúcsú vasárnapjáért, a másik a következőért sorsolták ki. A tánc hétfő reggelig folyt, majd szünet következett, de hétfő délutántól kedd reggelig folytatták. A következő vasárnap ezt a különleges ünnepet az utó-templombúcsú zárta. (Barbara Amann elbeszélése.)

1910 után az ünnepségeket az újonnan felépített ifjúsági házban tartották. 1913 után, 1926-ig, a háború, illetve az impériumváltás miatt a templombúcsút nem tartották meg. 1926-ban egy fiatal pár, Franz Bellinger és Elisabetha Hohn vállalta az előtáncosi szerepet, az ifjúsági ház udvarán előkeresték az 1913-ban ott elásott üveget, amelyben még mindig fogyasztható volt a bor. Néhány évvel később, például 1934-ben ismét lankadt a lelkesedés, csak 5-6 pár gyűlt egybe, de a második világháború kitöréséig a búcsú ismét népszerű lett, 35-40 pár is összegyűlt. 1936-ban az ifjúsági ház udvarán a templom káplánjának vezetésével felépítettek egy színpadot, amelyen a következő években színdarabokat is előadtak.

A templombúcsú megrendezését még a kommunista időkben sem tudták megtiltani.

Bár a német katolikusok száma Újaradon immár jelentősen lecsökkent, a templombúcsút mindmáig megtartják, most is akad (nem csak német nemzetiségű) fiatal, aki vállalja, hogy népviseletbe öltözzön a nagy templomünnepeken.

Forrásmunkák

Arad történelmi városkalauz. Összeállította Ujj János. Arad, 2001.

Erdélyi egyházaink évszázadai. Bukarest, 1992.

Greffner, Otto dr.: *Şvabii (germanii) din Banat* (O scurtă istorie). Arad, 1994.

Historia domus Neuarad /A katolikus plébánia könyve/

Kovách Géza: *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716–1848)*. Szeged, 1998.

Lakatos Ottó: *Arad története* I–III. Arad, 1881.

Márki Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története* II. Arad, 1895.

Milleker, Felix: *Die Erste Organisierte Deutsche Colonisatioan des Banat unter Mercy 1720–1726.* /é. n./

Peter Petri, Anton dr.: *Neuarad/Banat.* /Németország/, 1985.

Roz, Alexandru, Kovách Géza: *Dicţionarul istoric al localităţilor din judeţul Arad.* Arad, 1997.

Schwicker János Henrik: *Geschichte der Temescher Banater.* Nagybecskerek, 1853.

Szentkláray Jenő: *A délmagyarországi németek.* In Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben I–II. Budapest, 1913.

Szentkláray Jenő dr.: *A Csanád egyházmegyei plébániák története* I. Temesvár, 1898.

Țintă, Aurel: *Colonizări habsburgice în Banat 1716–1740.* Timișoara, 1972.

Ujj János: *Restaurálták az újaradi Szentháromság-szobrot.* In: XVIII. Partiumi Honismereti Konferencia előadásai. Nagyvárad, 2012. 139–145.

A szerző megjelent kötetei

Valahol (Kelet-) Európában. Riportok, esszék. Alma Mater Alapítvány, Arad, 1998.

Arad - történelmi városkalauz. Alma Mater Alapítvány, Arad, 2001.

- Emlékhelyek és emlékművek Arad megyében.* Alma Mater Alapítvány, Arad, 2003.
- Arad irodalmi lapjai.* Alma Mater Alapítvány, Arad, 2004.
- A „Gazsi”.* Alma Mater Alapítvány, Arad, 2005.
- Arad, patrimoniul cultural construit* (Arad épített kulturális öröksége, Gheorghe Lanevschivel közösen román és angol nyelven,) Editura Brumar, Temesvár, 2007.
- Arad megye neves szülöttei.* Alma Mater Alapítvány, Arad, 2007.
- Arad építészeti emlékei.* Partiumi füzetek 53. PBMET, Nagyvárad, 2008.
- Séták aradi temetőikben, emlékhelyeken.* Alma Mater Alapítvány, Arad, 2009.
- Nagyvárosok helytörténeti kronológiája.* Társ szerző. Szórvány Alapítvány, Temesvár, 2009.
- Dictionarul preseii arădene* (Az aradi sajtó tára). Társ szerző. Editura Gutenberg Univers Arad, 2010.
- A Temesi Bánság Turista Kalauza.* Társ szerző. EKE, Temesvár, 2011.
- Arad városiasodásának történetéből.* Gutenberg Univers Kiadó, Arad, 2011.
- File din istoria urbanizării Aradului.* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011.
- Aradi évszázadok.* Várostörténeti tanulmányok, esszék. Kölcsey Egyesület, Fecskés sorozat 23, Arad, 2012.
- Arad - történelmi városkalauz* (második, átdolgozott kiadás). Alma Mater Alapítvány, Arad, 2012.

Kitüntetései

- Márki Sándor-díj,* pedagógusi tevékenységéért. RMPSZ Arad megyei szervezete, 1996.
- Ezüstgyopár-díj,* a tanári munkában elért kitűnő eredményeiért. RMPSZ országos szervezete, 2001.
- Kölcsey-díj,* Irodalmi munkásságáért. Aradi Kölcsey Egyesület, 2005.
- Fényes Elek-díj,* a helytörténeti kutatásban és az egyesületi élet szervezésében elért kimagasló eredményeiért. PBMEB, 2005.
- Pesty Frigyes-díj,* publicisztikai tevékenységéért. Temesvári Heti Új Szó Baráti Köre.
- Wieser Tibor Emléklap és Emlékplakett,* a helytörténeti közleményekért. Wieser Tibor Alap, 2012.
- Kiválósági díj,* a városról és annak történelméről közölt könyveinek köszönhetően. Arad Városi Tanács, 2008.

2002

Március 10. Könyvbemutatót tartottunk Ottományban. Szabó István: Ottomány című kismonográfiáját Dukrét Géza ismertette. Jelen volt több mint hatvan személy.

Március 23. Partiumi Honismereti Találkozó Nagyváradon, az Egyházkerületi Székházban. Az egynapos konferencia fő témája A 20. század öröksége volt. A következő előadások hangzottak el:

- Kupán Árpád: Egy bihari főúr, aki beírta nevét történelmünkbe.

- Pávai Gyula: Sárossy Gyula és az Aranytrombita.

- Nagy Aranka: Mikó Imre hagyatéka.

- Szalai Ilona: Kovács János, az első magyar Afrika-kutató.

- Kordics Imre: Rómer Flóris bihari munkássága.

- Pálkovács István: Schlauch Lőrinc bíboros-püspök.

- Kovács Rozália: Első világháborús levelek.

- Benedek Zoltán: A nagykárolyi zsinagóga és a két zsidó temető.

- Bessenyei István: Népfőiskolai mozgalom Sarmaságon.

- Mitruly Miklós: Krasznai fiatalok fonókabeli játéka.

- Bokor Irén: Húsvéti szokások Szilágypéren.

Április 28.-május 5. Varadinum-ünnepegek.

Május 1. 150 éves a nagyváradai fotográfia. Az emlékülést az Egyházkerületi Székház dísztermében tartottuk. Résztvett 65 személy, heten Magyarországról. Dukrét Géza röviden ismertette a váradi fotográfia történetét. Dr. Mezey András Budapestről, ükapjáról, Mezey Lajosról, az első váradi fotográfusról tartott előadást. Miklósi-Sikes Csaba, Sümeg városi múzeumának igazgatója az erdélyi fényképezés kezdeteiről beszélt, ismertette saját

kutatásait ezen a téren. Arany Béla az első váradi fényképész-nőről, a holnapos Miklós Jutkáról és egyik tanítványáról, Gyenge Rozáliáról tartott előadást. Dragos István tanár, a Tavirózsa Fotóklub egyik vezető tagja ismertette a klub történetét és jelenét. Az előadások után dr. Mezey András mintegy 50 darab, az általa kiadott Mezey Lajosról készült albumát szétosztotta a közönség között.

13 órától fénykéпкиállítást nyitottunk meg a Foto Art Galériában. A terem zsúfolásig megtelt. A kiállítás bemutatta a különböző fotóműhelyekből kikerült családi fényképeket 1860-tól 1940-ig. A kiállítás másik része a közelmúlt és a mai fotóművészek munkáit mutatta be.

Május 3-án a Varadinum keretében könyvbemutatót szerveztünk a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban. Hét szerző újabban megjelent kötetét mutattak be. Dukrét Géza ismertette Hajdú-Moharos József Magyar településtár című nagy munkáját. Dr. Fleisz János Nagyvárad történelmi bibliográfiája című munkáját Fábíán Imre méltatta. Szilágyi Zsolt képviselő Péter I. Zoltán, Dukrét Géza Nagyvárad című városismertetőjéről szólt, második, bővített kiadásban.

Május 4. Pályázati díjkiosztó ünnepség, amelyet az Egyházkerületi Székház dísztermében szerveztünk meg. A pályázat témája A 20. század öröksége volt. A pályázatra 23 dolgozat érkezett, 15 felnőtt és 8 diákkategóriában.

Pályázati díjkiosztó ünnepség

Május 23-án Érmihályfalván, a Nyíló Akác városnapi rendezvény keretében, honismereti délutánt szervezett bizottságunk helybeli tagsága, a Bartók Béla kultúrotthonban. Előadást tartottak Kovács Rozália, Nánási Noémi, Nánási Zoltán, Szalai Ilona, Szuhányi Katalin Érmihályfalva történelméről, gazdasági életéről, műemlékeiről, képzeletben bejárva a várost egy fényképekkel kirakott térképen. Dukrét Géza fényképiállítást készített a város műemlékeiről, jeles épületeiről.

Június 14–16. között autóbuszos kirándulást szerveztünk Szlovákiába, a Borsiban székelő II. Rákóczi Ferenc Emléktársaság meghívására. Első nap: Borsi-Zemplén-Imreg-Céke-Kisbári-Borsi-Szólóské. Második nap: Krasznahorka váralja-Kassa. Harmadik nap: Lelesz-Királyhelmec-Kisgéres-Nagykövesd-Borsi-Nagyvárad.

Július 20-án az Egyházkerületi Székház dísztermében tartottuk a 200 éves a magyar muzeológia, 130 éves a nagyváradi múzeum című emlékülést. A következő előadások hangzottak

Emlékülés az Egyházkerületi Székház dísztermében

el: dr. Bodó Sándor, a Budapesti Történelmi Múzeum vezérigazgatója: A magyar muzeológia kezdetei, dr. Balassa M. Iván, a Szentendrei Néprajzi Múzeum címzetes igazgatója: A néprajzi múzeumok története, Lakóné Hegyi Éva, nyugalmazott muzeológus, Zilah: Múzeum-alapítási törekvések a Szilágy-ságban, Némethi János régész, Nagykároly: A muzeográfia múlt-

ja és jelene Szatmár megyében, Miklósik Ilona temesvári muzeológus: A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat, Tóth János, az Ady Endre múzeum igazgatója: A nagyváradi muzeológia kezdetei, Kordics Imre helytörténész: Nagyvárad első állandó múzeuma, dr. Fleisz János történész: Nagyvárad múzeumi élete a két világháború között. Majd Dukrét Géza beszélt az EKE régi néprajzi múzeumáról, Kolozsvárott, a székelyhídi halászmúzeumról, a nagyszalontai Arany-múzeumról, a tenkei természetrajzi múzeumról és a belényesi néprajzi múzeumról.

Július 26-án megbeszélést tartottunk Aradon, a Csiky Gergely Középiskolában, a szeptemberi konferencia megszervezése érdekében. Mielőtt sor került volna új területi elnök megválasztására, a visszavonult dr. Kovách Géza helyére, Puskel Péter, mint ideiglenesen felkért területi elnök, beszámolt eddigi tevékenységéről. Majd a titkos szavazás eredményeként Ujj János lett a PBMEB aradi területi elnöke.

Augusztus 18-án résztvettünk Érsemjén falunapján. Az ünnepélyes megnyitót az általunk két évvel ezelőtt kitakarított arborétumban felállított színpadon tartották. Mi is megkoszorúztuk Kazinczy Ferenc szobrát, majd Csorba Mihály: Érsemjén – kismonográfia című új kötetünket Dukrét Géza mutatta be.

Szeptember 6–8. Partiumi Honismereti Konferencia – Arad.

A rangos eseménynek a Minorita kultúrház adott otthont. A köszöntők után a Fényes Elek-díjak kiosztása következett,

Partiumi Honismereti Konferencia – Arad

melyet az idén hárman kaptak meg: Pálkovács István Temesvárról, Fazekas Lóránd Szatmárnémetiből, Pávai Gyula Aradról.

Az első nap előadásainak sora hagyományosan a vendéglátó település megismerésével kezdődött: Ujj János Arad történelmét ismertette, Puskel Péter Arad nagy építészait és azok munkáit mutatta be, Matekovits Mihály ismertette a magyar nyelvű oktatás alakulását Arad megyében, majd Pávai Gyula Adatok és okmányok az Aradi Római Katolikus Gimnázium történetéhez, 1919 és 1923 között című tanulmányát olvasta fel. Matekovits Mihály vezetésével a résztvevők megtekintették a kultúrház belső udvarában kiállított Szabadság-szobor darabjait, s közben megismerkedtek a szobormentési akció részleteivel. Délután Dan Ungureanu, Arad megye prefektusa látogatta meg és üdvözölte a konferenciát, majd a következő előadások hangzottak el: Krestyán Ilona, Temesvár: A Temesvári Fa- és Fémipari Iskola története, Fábíán József, Tenke: A szórványosodás útján, dr. Pál Ágnes, Szeged: A Dél-Alföld határmenti kisvárosainak térszervező ereje, dr. Dénes Zoltán, Mezőhegyes: A román etnikum térnyerése a Partiumban, Tácsi László, Temesvár: A nagyszentmiklósi Nákó-kastély, Kovács Rozália, Érmihályfalva: A Bernáthfalvi Bernáth család érmihályfalvi ága. Az előadások sora könyvbemutatóval zárult. Juhász Viktor Rév című kötetét Dukrét Géza, Pálkovács István Schlauch Lőrinc bíboros című kötetét maga a szerző ismertette. Végül Jancsó Árpád diaposzítíveken keresztül ismertette franciaországi útijegyzeteit. Ezután a résztvevők ellátogattak a Veszthelyre, ahol Matekovits Mihály mondott beszédet, majd a Himnusz eléneklése után megkoszorúzták a tizenhárom aradi vértanú emlékművét.

Másnap a következő előadások hangzottak el: dr. Kovách Géza, Arad: Kossuth és Arad kapcsolata, Karacs Zsigmond, Budapest: Kossuth Lajos politikai indulása, Fábíán József: Egy szoborról, amely még most sincs (meg!), Fazekas Lóránd, Szatmárnémeti: Kossuth Lajos Szatmárnémeti díszpolgára volt, Bessenyei István, Segesvár: A forradalom jelentősége, Major Miklós, Szilágynagyfalu: Az elfelejtett poéta és pedagógus – Boér Miklós, Jancsó Árpád, Temesvár: A Béga-csatorna története,

Szuhányi Katalin, Érmihályfalva: Az érmihályfalvi római katolikus templom, Pete-Komáromy Sára, Nagykároly: A nagykárolyi mézeskalácsosság, Székely Antal, Ombod: Kiskolcsi műemlékek, dr. Vajda Sándor, Borosjenő: Diószeghi László a természet tudósa, a színek mestere, Fabulya Lászlóné, Békéscsaba: Hon-, ön- és társismeret, Antal Béla, Nagyvárad: Biharpüspöki: a 20. század emlékezete, öröksége, Nánási Zoltán, Érmihályfalva: Szociális, művelődési és sportegyletek és önképzőkörök Székelyhídon a 20. század első évtizedeiben, Pásztai Ottó, Nagyvárad: Műkedvelő színjátszás Nagyváradon a két világháború között, Dánielisz Endre, Nagyszalonta: Lapalapító kísérletek és eredmények Nagyszalontán, a 20. század elején, Szabó László, Temesvár: A szervezett bányászati turizmus kezdeteiről. A konferencia közgyűléssel zárult. A két nap folyamán összesen 27 előadás hangzott el, melyen több mint 70 személy vett részt.

Partiumi Honismereti Konferencia
- Arad

A vasárnap szakmai kirándulással telt. Megismerkedtek Temesvár műemlékeivel, Pálkovács István vezetésével, Világoson a Bohus-kastéllyal, Borosjenőn a római katolikus templommal és a Rákóczi-várkastéllyal dr. Vajda Sándor vezetésével, aki bemutatta Diószeghi László festményeit, majd a társaságot saját kertjében megvendégelte.

September 13-án könyvbemutatót szerveztek a Tibor Ernő Galériában. Juhász Viktor és Juhászné Orth Ibolya: Rév című monográfiáját Dukrét Géza mutatta be. A 205 oldalas tanulmány, 266 fényképpel, számos térképpel és rajzzal illusztrálva, több évtizedes kutatómunka eredménye, amely egyben helytörténeti, művelődéstörténeti és turisztikai kötet is. E munkája

is hozzájárult ahhoz, hogy Juhász Viktor ny. tanár tavaly megkapta a Fényes Elek-díjat.

Szeptember 21. Turulmadaras települések találkozója, Székelyhíd.

A rendezvényt a református templomban tartották. Több mint hetvenen gyűltek össze a Partium, a Bánság és Erdély közel húsz településéről. Dukrét Géza ismertette a felmérő program sikerét, amelynek eredménye a Turulmadaras emlékműveink című kötet, amely a Bizottság könyvkiadásának 20. kötete. A jubileumi kötetnek méltó témája a turulmadaras emlékművek bemutatása. Majd emléklapot és a kötet tiszteletpéldányát nyújtotta át a települések képviselőinek. Többen hozzászóltak a meghívottak közül: Vékás Albert Tusnádról a kiskalambfalvi emlékműegyüttes megmentéséről, a találkozó jelentőségéről beszélt. A hét vezérre emlékeztetve hét fenyőfacsemetét hozott a Csíki-havasokból, az ezeréves határ helyéről. Hozzászólt Máthé Attila, a Petőfi Sándor Egyesület titkára Fehéregyházáról, Koncsag László plébános Csíkszeredából, Lakóné Hegyi Éva ny. muzeológus Zilahról, Anzik Antal tanár Sárközújlakról, Csernák Béla lelkipásztor Biharról, Székely Antal tanár Ombodról, Szócs Lajos tanító Korondról, Lőrincz Lajos alpolgármester Biharszentjánosról, B. Simon György tanácsos Szilágybagosról, akik e felmérés jelentőségéről, történelmi örökségünk védelméről, a jövő generációjának neveléséről beszéltek. Az ilyen felméréseket tovább kell folytatni. Többen példaértékűnek neveztek e találkozót. Milotai János 84 éves székelyhídi lakos a hajdani emlékmű avatásáról mesélt, amelynek részese volt.

A találkozó a Székelyhíd főterén található millenniumi emlékmű koszorúzási ünnepségével folytatódott.

Október 6-án a PBMEB, közösen a Gálospetri Református Egyházközséggel, Sass Kálmán mártír lelkész tiszteletére emléktábla- és emlékszoba-, valamint érmelléki tájház-avató ünnepséget szervezett. Az ünnepi istentiszteleten Tőkés László püspök hirdetett ígét. Dukrét Géza köszöntötte az emlékező gyülekezetet, majd a tizenhárom aradi vértanúról beszélt. Gellért Gyula érmelléki református esperes Sass Kálmán mártír lelkész életútját

ismertette. Kovács Zoltán parlamenti képviselő, egyházkerületi főgondnok szintén a mártír lelkész emlékét idézte fel. Gavrucza Tibor lelkész, megyei tanácsos az érmelléki természetvédelmi táj újraalakításáról beszélt, majd Balassa M. Iván, a Szentendrei Szabadtéri Múzeum címzetes igazgatója a most létrehozott érmelléki tájházat ismertette szakmai szempontból.

Az istentisztelet után Tőkés László püspök és Enikő, Sass Kálmán leánya leplezte le a templom falán elhelyezett Sass Kálmán-emléktáblát. A koszorúzás után felavatták a közelben levő, egykori tanítói lakásban berendezett Sass Kálmán-emlékszobát, amely Kéri Gáspár orvos, tagtársunk munkáját dicséri. Ezt követően a közeli érmelléki tájház felavatása következett. Avató beszédet Gazda Klára néprajztudós tartott, majd Kéri Gáspár mutatta be a tájházat, amelyet szintén ő rendezett be a nagyszülői házban, az általa gyűjtött tárgyakkal.

Dukrét Géza díszoklevelet adott át azoknak, akik hozzájárultak az ünnepség megszervezéséhez és a tájház kialakításához. Ugyanakkor jelvény készült Sass Kálmán arcmásával.

Október 11-én könyvbemutatót tartottak Szilágynagyfaluban. Major Miklós: Szilágynagyfalu című kötetét ismertették, amely a Száz magyar falu sorozatban jelent meg.

Október 19-én, közösen az Erdélyi Kárpát Egyesülettel, honismereti kirándulást szerveztünk a következő útvonalon: Nagyvárad-Tasnád (néprajzi múzeum) – Lompért (református templom, Ady-emlékek) – Ákos (református templom) – Erdőd (r. katolikus templom, várrom, Petőfi-emlékmű) – Szatmárnémeti (városnézés) – Nagyvárad. Idegenvezető Dukrét Géza, Bara István és Fazekas Lóránd volt.

Október 22-én jubileumi könyvbemutatót tartottunk a Lorántffy Egyházi Központban. Péter I. Zoltán a jubileumi könyvbemutató jelentőségéről beszélt, majd Dukrét Géza ismertette öt év könyvkiadásának termékét. A Partiumi füzetek 20., Turulmadaras emlékműveink című jubileumi kötetét, Barabás Zoltán mutatta be. Tőkés László püspök hozzászólásában méltatta bizottságunk könyvkiadását, gratulált a szép eredményhez és sok sikert kívánt további munkánkhoz. Ezután Dukrét Géza be-

szélt a felmérésről és a kötet szerkesztéséről, valamint a turulmadaras emlékműves települések találkozásának sikeréről.

November 30-án emlékülést tartottunk Vágó József építész születésének 125. évfordulója alkalmából, az Egyházkerületi Székház dísztermében. Előadást tartott Péter I. Zoltán, Vágó József váradi munkássága címen, majd dr. Fleisz János Vágó József európai munkásságáról szóló írását Fleisz Judit olvasta fel.

Az emlékülés után megtartottuk a PBMEB elnökségi ülését. Major Miklós, a Szilágy megyei területi elnök megromlott egészségére való tekintettel, felkértük Erdei Jánost, hogy segítse munkáját. Szatmár megyében Kiss Kálmán, a túrterebsi iskola igazgatója, nagyon elfoglalt. Felkértük Fazekas Lórándot, hogy segítsen be a megyei munkába. Máramaros megyében, egyedül Felsőbányán, Hitter Ferenc foglalkozik a munkánkkal.

FAZEKAS LÓRÁND

KATONA MIHÁLY

a természeti földrajz magyar úttörője

Ha műveit egy világnyelven, mondjuk németül vagy franciául írja meg – mert az előbbi nyelvet anyanyelvi szinten ismerte –, ma a német Alexander von Humboldt (1769–1859) helyett az oknyomozó, rendszerező természeti földrajz megalapozójának világszerte Katona Mihályt tekintenek, hiszen a Közönséges természeti Földleírás című munkájával 24 évvel megelőzte Humboldt Kosmos-át, melynek kötetei 1845 és 1858 között jelentek meg, s melyet e tudomány alapművének tekintenek. De Katona írásainak közlésére népének nyelvét tartotta szükségesnek, mert amint könyve előszavában írja: *„Illyen tzélből titulálta ezt így: a felsőbb Oskola béli Tanulók számára: mert azokat forgatta szeme előtt ennek készítésébe.”*

Katona Mihály arcképe

Az életút

1758-at írtak, mikor április 6-án a 41 éves Katona Mihály és a 31 éves Magyaros Borbála (született 1727. április 8.) Magyaros Mihály leánya örök hűséget esküdött egymásnak a szatmári Lános templom falai között. Egybekelésükből három gyermek született: György, aki még azon év július 28-án, Éva 1789. február

7-én és Sára 1760. február 5-én látta meg a napvilágot. E házasság azonban igen rövid életű volt, mert 1760. április 27-én Borbála asszony árván hagyja a családot.

A három gyermekkel özvegyen maradt apa két év után újra nősült, feleségül véve a 22 éves Czégényi Erzsébetet (született 1742. február 18.), Czégényi István hajadon leányát. E házasságból első szülöttként érkezik a családba az ifjú Mihály, 1764. október 6-án. Életrajzírói a születés dátumát október, egyes szerzők november 9-re teszik, de a Szatmári (Láncos) Egyházközség anyakönyvi bejegyzéséből (Matricula Ecclesiae Ref. Szathm. Anno 1704) hatodika olvasható ki, annak ellenére, hogy pont azok a lapszélek a legelnyűttebbek, ahol az ő bejegyzése található. A kis Mihályt Szegedi István és felesége tartotta a keresztváz alá.

Végh Mihály, aki még személyesen találkozott Katonával, az 1833-ban írt Katona Mihályról szóló életrajzban a következőket írja: *„Mindazáltal nem hallgatom el, hogy amennyire tudhatom ns. Szathmár megyében ns. Szathmár városához közel Czégény helysége volt az a szerencsés hely, ahol Katona Mihály legelőször meglátta a Napnak világát 1764-dik esztendőben, nem valamely nagy tehetségű és úri ágyon, de tisztességes szülőktől származván.”*¹

Erre vonatkozólag semmi bizonyíték nem áll rendelkezésünkre, azt viszont teljes bizonyossággal tudjuk, édesanyja szatmári családból származott, akkor miért ment volna szülni egy szomszédos faluba?

Mihályt a családban még öt gyermek követte. 1769 januárjában egy kislány született, aki még abban a hónapban meghalt, de az év végére ismét leánygyermek költözik a családba, aki a keresztségben az Erzsébet nevet kapta (1769. november 24.), őt követi Pál (1772. február 8.), István (1775. július 18.) és József (1778. december 2.). A felnőtt kort viszont a hat testvér közül csak négyen érték meg. Az anyakönyv elhalálozási bejegyzései sajnos hiányosak, mert nem tüntetik fel az elhunyt gyermek nevét, csak annyit jegyzett be a lelkész, hogy Katona

¹ Végh M.

Mihály leánya 1769. január 26-án elhunyt, míg tíz év múlva hasonló bejegyzést találunk: Katona Mihály fia himlőben elhunyt 1779. április 10., valószínű a legkisebbről, Józsefről van szó.²

Mihály iskoláit szülővárosában végzi, majd Debrecenben folytatja, ahol 1782. április 15-én tógás diákká avatják. 1788-tól a grammatisták, rhetorok és logikusok tanítója. Két év után 1790-től a főiskola könyvtárosa, 1792-ben seniori rangot kap. 1793-tól már az Odera menti Frankfurt egyetemének hallgatója, közben 1796-ban Jéna és Erlangen egyetemét is látogatja. 1796-ban hazatérve a Komáromi Református Gimnáziumban tanári állásra pályázik, ahol alkalmazást is nyer. Épp ebben az időben van az iskola szervezésének folyamata, melyben ő maga is bekapcsolódik, sőt a vezetésben is részt vállal, szemléltető eszközökkel szereli fel a szertárakat, melyek gyűjtésébe diákjait is bevonja. Ő reá bízta a V. Superintendencia „a Föld Mathematica leírása” tanítását „a mellyhez ő, a szoros egybeköttetésre nézve, a *Systema Planetariumot, Globológiát és Astognosiát is ragasztani egy úttal szükségesnek ítélte.*” A gimnáziumot „*Trivialis Oskolából ő nevelte fel, és ő állította a Gymnasiumok sorába.*”³

Katona Mihály emberi vonásait Végh a következő képen jellemzi:

- fizikumilag: jól termett és testes, szeme kék, piros szájú, szőke, egyszóval olyan volt, aki iránt mindjárt első tekintetre szeretet és bizodalmas vonzódást érzett az ember magában,

- lelkileg: egyenes lelkiségű, olyan belül is, mint amilyenek kívülről látszik, a legkellemesebb társalkodó, udvarias, a társalkodásban nyájas, vidám, tréfás és jókedvű volt, de azért mosolygásával vagy főhajtásával még sem hagyta azt helybe, ami szívében helybe nem hagyatott, mivel ő nála a szív és érzelem a nyelv és akarat tökéletes harmóniában voltak.

Ismertségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy tanári állást ajánlott számára a Losonci Líceum, valamint a Pápai

² Végh M. (11)

³ Matricula Ecclesiae (12)

Kollégium, ennek ellenére ő 1803-ban a Komárom melletti Búcs község lelkészi állására való meghívásnak tett eleget, mert lelkészségre, a hívek lelki életének gondozására vágyott. Ezt elfogadva, haláláig töltötte be ezt a szent hivatást. A papi elfoglaltság azonban nem szakította el az „Oskolától”. Tanári évei alatt összeállított jegyzeteit egyre tudományosabb szintre, egyre jobban tökéletesítve kézikönyvekké bővítette, melyek azonban túlnőttek egy kézikönyv igényein. Ismerte a kor összes nevesebb tudósának munkáját, s azok eredményeit be is építette saját könyveibe. Földrajzi munkáján kívül könyvet állított össze Logica, Psychologia, Anthropologia címmel, de korai halála miatt ezek kéziratban maradtak. Rendszeres műszeres időjárásai megfigyeléseket végzett már komáromi, majd búcsi évei alatt. 1812-től seniori tisztelet visel és hivatásánál fogva mintegy 50 „Oskolák Inspectorá” is.

Búcsra telepedve megnősült, feleségül vette Szarka Évát, Komárom egyik kiemelkedő polgárának leányát, akitől négy gyermeke született. A boldog családi életet a fiatalasszony korai halála igen felborította. A négy gyermekkel özvegyen maradt lelkész, hogy családjának sorsa rendezettebb legyen, újránősülni kényszerül. E házasságból is négy gyermekkel bővült a család. 56 éves mikor súlyosan megbetegszik, *„lábai a testnek bordonozására egyáltalában elégtelenekké lévén, különösen két esztendő óta szüntelen ágyban ülni vagy fekélni kénytelenítettett.”*

Viszonylag fiatalon, 58 éves korában, 1822. május 9-én hunyt el Búcson, ahol hosszú éveket töltött a nagyközség népes gyülekezetének lelki szolgálatában. A falu temetőjében helyezték örök nyugalomra.

Haláláról az anyakönyvbe a következőt jegyezték be:

„1822. május 9. Nagytiszteletű Tudós Katona Mihály úr, a komáromi tiszteletes egyházmegyének 10 esztendőig volt nagyrédemű seniora és ezen búcsi eklézsiának 19 esztendőig volt hív lelkipásztora, minekutána 3 egész esztendőig a köszvény fájdalmaiban synylődött volna ágyának fenekére szegeztetvén, e folyó hó 1822. esztendő május hónapja 9-én reggel nagy mértékben érven gutaiütés, halálos álomba merülve, délután negyedfél órakor hosszas szenvedéseit elvégezte, min-

den jók előtt becses életének 58. esztendejében. Eltemtetett május 12-én vasárnap nagy tisztességgel, számos prédikátorok és úri rendeknek és mindenfelől összesereglett nagy sokaságnak jelenlétében.”⁴

A földrajztudós

Katona Mihály tudományos munkássága elsősorban a természeti földrajz terén emelkedik ki. Két munkájával alapozta meg a korszerű földrajzi szemléletet, melyek közül az első *A Föld Mathematica leírása a Világ alkotmányával együtt*, mely 1814-ben Rév-Komáromban jelent meg. A kiadás költségét elhunyt feleségének szülei biztosították, melyről a szerző a könyv bevezetőjében így emlékezik: „... az én boldogult Nemes Szarka Éva Asszony után, az én Drága kedves és Jóakaró Ipám Uram, a Komáromi Reformáta Ekklésia mostani Nagy érdemű Fő Curátora, Nemes Nemzetes és Vitézlő Szarka János Úr, hasonló nemes gondolkozású és buzgóságú kedves élete párjával Nemes Sulyok Éva drága Napam Asszszonnyal; kik is megegyező akarattal, az ezen Munkára terjedő költségnek nagy részét, az az a Typographust illető részt, nem tsak megigérték, hanem arra kerek számban, ezer forintot váltó tzedulában, előre valósággal le is fizettek.”⁵

A kiadáshoz Karas Ferenc korának híres rézmetszője és térképrajzolója készített négy életképet, melyek a fejezetek bevezetőjeként, mintegy a kor hangulatával próbálják illusztrálni ezt a kiemelkedő munkát.

Az első egy könyvtártermet ábrázol három kisdíakkal, akik hatalmas könyvek előtt a tudományok elsajátításával foglalatzkodnak, háttérben könyvekkel teli polc, előtte hatalmas földgömb, de tengelye még függőlegesen áll, pedig épp Katona volt az, aki a könyv csillagászati részében „a glóbus valóságos helyzetbe állítását, (a tengelyferdeséget) a megvilágított félgömb meghatározását” megtette.

⁴ Végh M. (11)

⁵ Szénássy Z. (10)

A második metszet Komárom egyik városrészletét ábrázolja, középen a Dunával, melyre az egyik parton egy házsor tekint, míg a másikon egy férfi és egy nő vizet húz egy csigás kútból. A harmadik metszet egy virággirlandos koszorú, míg a negyedik egy kő díszvázát ábrázol. A könyv végén két kinyitható tábla a Földön való tájékozódást és a bolygók mozgását illusztrálja. Ezeket egészíti ki még két színes csillagképeket bemutató lap, egyiken az északi, a másikon a déli félteke csillagalakzataival.

Második könyvét 1819-ben fejezte be *Közönséges természeti földleírás* címmel, de saját bevallása szerint még betegsége alatt is tökéletesítette, bővítette. „*Ez a poszthumusz munka Katonát a magyar természeti földrajz első önálló rendszerezőjeként és hosszú évtizedeken át felülmúlhatatlan alapvetőjeként állítja elénk.*”⁶ Ennek kiadását azonban már nem érte meg, pedig ez a jelentősebb műve, melyet kiadójának, petrócai Trattner Jánosnak gyűjtés útján 1824-ben Pesten sikerült kiadnia. Minden vármegyéhez elküldte az előjegyzésre vonatkozó felkérést, s a vásárlók nevét, rangját, hivatalát a könyv végén fel is sorolja, így Szatmár vármegyét tekintve a következők ismeretesek: „*A T.T. Előfizető Urak Nevei Nagykárolyban. Ts. Szirmay György Urnál:*

1. *Nagyságos Kis-Dobronyi Issk Sámuel Cs.K. Tanácsos és Tek. Szathmár Vmegye Első Al-Ispánja*
2. *Tekint. Mandi Mandy József Tek. Szathmár és Beregh Vmegyék Tábla bírója*
3. *Szirmai Szirmay György, Tek. Szathmár Vmegye Vice-Notáriusa*”⁷

Ebből kitűnik, hogy Szatmár vármegyének a központja abban az időben Nagykároly volt, valamint a megyei vezetésre vonatkozó adatokat is hordoz.

A könyvet fia, ifjú Katona Mihály orvos előszava vezeti be, aki az egyes fejezeteket az eltelt öt év (1819–1824) újabb kutatási eredményeivel egészítette ki.

⁶ Katona M. (6)

⁷ Bulla B. (2)

Tartalmilag ez a mű hat szakaszra tagolódik, melyeknek további alfejezetei vannak:

1. *A lakható Földről vagy Szárazról*
2. *A Vizekről*
3. *A Levegőről vagy Gőz környékről*
4. *A Föld Productumairól vagy Terméseiről*
5. *A Föld felszínén történő Változásokról*
6. *A Föld formáltatásának Históriaja*

Ez a hat fejezet teljes egészében átfogja a természeti földrajz anyagát. „*Felosztásában azonban Katona nem követi a helyes módszertani sorrendet, s a légkör fizikai arculatát csak a harmadik fejezetben tárgyalja,*”⁸ de ez semmit nem von le a mű értékéből.

Katona munkáival tulajdonképpen talpra állította a földrajz-tudományt, összegyűjtve és rendszerezve mind azt a Földre vonatkozó ismeretanyagot, melyek más tudományokban ágyazódva, azok perifériáin helyezkedtek el. Egy szintézist végzett el, mely révén megszületett egy új tudomány: a természeti földrajz, s vele együtt egy földrajzi szemlélet, földrajzi gondolkodás. Magyar nyelvezete miatt ezek a munkák sajnos nem válhattak abban a korban az emberiség közkincsévé, sőt még a magyar tudományos élet sem állt azon a szinten, hogy ezeket az új eredményeket országszerte elterjesztve ismerté tegye, így még hazájában is lassan feledésbe ment. Korunk feladata kell hogy legyen Katona ébresztése, s elsősorban a szülőváros iránta való tisztelete, ezt a célt szolgálja az az emléktábla, melyet egykori iskolájának falára a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének keretében, a megye földrajztanárainak összefogása révén 2010-ben sikerült kihelyezni. Neve a város újközponti sétányon lévő Szatmári Személyiségek Kövén is el kéne foglalja az őt megillető helyet.

⁸ Katona M. (7)

Síremléke

Szatmár szülőltjének a Duna menti Búcs lett a végső nyughelye, ott alussza örök álmát e tudós pap-tanár. Sírja ma a temetőkápolna jobb oldalának közelében helyezkedik el, ahova a régi temetőből 1923. április 17-én helyezték át, mivel azt a temetőrészt felszámolták. A sír felnyitásakor látták, hogy: *„A koporsók sárga porrá váltak, de a csontok között selyem ruhadarabokat, papi palást maradványait és egy aranygyűrűt találtak.”*⁹ A dupla síron a Gerecsen hegység (Magyarország) vörös tardosi mészkövéből készült (a környék vörös márványnak nevezi), két sírkő állít emléket a lelkipásztornak és első feleségének, melyet második felesége és gyermekei hálából emeltettek az örök emlékezet fennmaradására. A közel 200 éve íródott szövegek kissé régiesen, de részletesen elmondják, kik is nyugszanak a hantok alatt.

Az alábbiakban Katona Mihály síremlékének szövege olvasható, mely teljes egészében nagybetűvel és sok rövidítéssel íródott:

„HALANDÓ / AKAROD TUDNI E SIRHALOM KINEK
 FEDI / HIDEG TETEMEIT ? / N.T.T. KATONA MIHÁLY
 ÚR / NYUGSZÉK ITT, / AKIBEN / A BÚDSI SZ . EKKLA.
 19 ESZT-DIG VOLT / HŰS. L. PÁSZTORA / A KOMÁR. V
 TRAKTUS 10 ESZT. VOLT / SENORI BÖLTS KO
 RMÁNYOZÓJÁT / AZ IGAZ ÜGY BUZGÓ PÁRTFOGÓJÁT
 / A HOZZÁFOLYAMODÓK LEGALÁBB VIGASZTALÓ
 JOKAT / MINDEN JÓ KEGYENES SZIVŰ / BARÁTTYOKAT
 / A TUDOMÁNYOK MUNKÁS KEDVELLŐJÖKET / SZER
 ELMESEI NAGY GYÁMOLOKAT / ÉS BOLDOGITOJOKAT
 KESERGIK. / MIDŐN HOSSZABB IDŐRE, MÉLTÓ
 ÉLETÉNEK / 58. ESZTENDEJÉBEN A HALÁL VÉGET VE
 TETT / ELSŐ FELESÉGE NS. SZARKA ÉVA ASSZONY /
 HUNYTA UTÁN / MÁSODIK HITVESTÁRSA MOST
 KESERGŐ ÖZVEGYE / N.T. KOVÁTS SOFIA ASSZONYSÁG
 / S KETTŐS HÁZASSÁGÁNAK GYÜMÖLTSEI / MIHÁLY.

⁹ Incze A. (5)

¹⁰ Szénássy Z. (10)

Katona Mihály és első feleségének, Magyaros Borbálának síremléke a búcsi temetőben

JULIÁNNA. SUSANNA. JÓZSEF. BORBÁLA. / MÁRIA. SIGMUND. ÉS LAJOS. / MINT KEDVES FÉRJÉNEK / S LEGJOBB ATTYOKNAK / ÁLDOTT EMLÉKEZETÉRE / E GYÁSZOS SÍRKÖVET / HÁLADATOS SZÍVVEL EMELTETTÉK / MÁJUS 12-KÉN 1822.”

Az első feleség sírkövének felirata a következőképp hangzik:
 „ITT HELYEZETETT / TESTÉRE NÉZVE / ÉLETE VIRÁGÁBAN / ELHERVADVÁN / N.S. N ZS. SZARKA ÉVA ASSZONY / T.T. KATONA MIHÁLY ÚR / KEDVES ÉLETE PÁRJA / ÉLT. KEVÉS HIJJÁN XXVIII ESZT. / HÁZASSÁGBAN TÖLTÖTT X ESZT. / MEGHALT MDCCCVII. ESZT. / KAR. HAV. 16. N. / AZ ASSZONYI NEM ÉKESSÉGÉT /

BÚS FÉRJE / VÉLETLENÜL ELSZAKASZTOTT / HIVÓ FELESÉGÉT / ÉDES, SZÉP, JÓ LEÁNYOKAT / SZERELMES ATTYOK FIÁT / NEVELETLEN ÁRVÁI / MIHÁLY. JULIÁNNA / SUSÁNNA ÉS JÓZSEF / ÉDES ANNYOKAT / SIRATJAK Ő BENNE / E NYUGVÓ POROKAT IDE HELYEZTETTE / A BÚTSI REF. EGYHÁZ 1923-BAN.”

A falu, neves lelkészéhez méltón élteti a múltat. A községben zajló Emese Udvarházi Napok alkalmával mindig megkoszorúzzák a síremlékeket.

Forrásmunkák

- Beluszky Pál: *Katona Mihály emlékezete*. Földrajzi Közlemények. 1964/4.
- Bulla Béla: *Néhány szó a magyar földrajztudomány baladó hagyományairól*. Földrajzi Közlemények. 1954/1.
- Dr. Hevesi Attila: *Katona Mihály a magyar földrajztudomány megteremtője*. Földrajzi Közlemények 1971/ 2–3.
- Dr. Hevesi Attila: *Varga Márton és Katona Mihály a magyar természeti földrajztudományának előfutára*. Földrajzi Közlemények XX. (XCVI) kötet 1972. évi 1. szám.
- Incze Andor: *A magyar természeti földrajz fejlődéstörténeti vázlat*. Kolozsvár 1942. kézirat.
- Katona Mihály: *A Föld Mathematica leírása a Világ alkotmányával együtt*. Rév-Komáromban, 1814.
- Katona Mihály: *Közönséges természeti földleírás*. Pesten, 1824.
- Lukács Ágnes: *Emlékezés Katona Mihályra*. Kézirat, elhangzott 2008. április 19-én Búcsón.
- Soóky László: *Emlékezés Katona Mihályra, a magyar földrajztudomány megalapítójára*. Honismeret, 1983.
- Szénássy Zoltán: *Katona Mihály a földrajztudomány magyar Humboldja*. Új Komáromi Olympos című könyv.
- Végh Mihály: *Katona Mihály életrajza*. Kézirat. 1833.
- × × ×: *Matricula Ecclesiae Ref. Szathm. Anno 1704*.

A szerző megjelent kötetei

- Kökényesd Egy Túr-báti falu 700 éve.* Euro Print kiadó Szatmárnémeti, 1994.
- A szabadságharc zászlaja alatt.* Társszerző. Partiumi füzetek 13. PBMEB, Nagyvárad, 2000.
- Istennel a hazáért és szabadságért.* Jubileumi Rákóczi Évek 2. Társszerző. PBMEB. Nagyvárad, 2003.
- Mozaikkövek Szatmárnémeti történetéhez.* Otthonom Szatmár megye 25. Szatmárnémeti 2005.
- Tanári életutak a 19-20. század forgatagában.* Identitas Alapítvány Szatmárnémeti, 2005.
- Hit és hagyomány Kökényesd vallási életében.* Kökényesdi Görög Katolikus és Római Katolikus Egyház. Informația Zilei kiadó, Szatmárnémeti, 2006.
- Tanári életutak a 19-20. század forgatagában,* második bővített kiadás. Identitas Alapítvány, Szatmárnémeti, 2007.
- Múltunk öröksége 2.* A szatmári református oktatás kiemelkedő személyiségei a 19. század közepétől 1948-ig. Kiadja: Szatmárnémeti Református Gimnázium, 2011.
- Istennel a hazáért és szabadságért.* Jubileumi Rákóczi Évek 5. Társszerző. PBMEB. Nagyvárad, 2012.
- Fazekas Lóránd-Fehér Kinga: *Múltunk öröksége 3.* A Szatmárnémeti Református Gimnázium természetrajzi szertáráról, különös tekintettel a madárházra. Kiadja: Szatmárnémeti Református Gimnázium, 2011.

Kitüntetései

- Díszoklevél a KJNT néprajzi pályázatán elért eredményéért,* 1991, 1992.
- Emléklap, mely tanúsítja, hogy a Lakitelki Alapítvány helytörténeti pályázatán a résztvevő kiemelkedő eredményt ért el.* Budapest, 1993.
- Oklevél a XLII. Országos Néprajzi és Nyelvtudományi Gyűjtőpályázatán eredményes munkájáért.* IV. díjat nyert. Budapest, 1995.
- Díszoklevél a KJNT 1999-es pályázatán,* I. díjat nyert. Kolozsvár, 1999.
- Oklevél a PBMEB pályázatán való részvételért.* I. díjjal jutalmazták. Nagyvárad, 1998.
- Oklevél a PBMEB pályázatán.* III. díjat nyert. Nagyvárad, 2002.
- Fényes Elek-díj,* a helytörténeti munkában elért kiemelkedő eredményeiért, PBMEB. 2002.

- Emléklap a II. Nemzetközi Magyar Fotóművészeti Kiállításon való kiemelkedő alkotásért.* Budapest, 2002.
- Oklevél a PBMEB pályázatán bemutatott dolgozatáért.* Dicséretben részesült, Nagyvárad, 2005.
- Oklevél a III. Nemzetközi Magyar Fotóművészeti Kiállításon bemutatott alkotásért.* Budapest, 2003.
- Oklevél a Szent-Györgyi Albert emléképortré 2006. évi elnyerése alkalmából,* Szatmárnémeti, 2006.
- Dicsérető oklevél a XLIX. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázaton való részvételért,* Budapest, 2006.
- Díszpolgári Oklevél alázatos és eredményes munkájáért.* Kökényesd Község Tanácsa, Kökényesd, 2006.
- Diplomă - se acordă premiul anual cultural.* Consiliul Județean Satu Mare, 2007.
- Oklevél az 50. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázaton elért IV. díjért.* Budapest, 2008.
- Diplomă -Membru de Onoare, Societatea Ornitologică Română,* București, 2010.
- Luminător al Satelor.* Consiliul Județean Satu Mare, 2011.
- Oklevél a PBMET által meghirdetett A Rákóczi-szabadságharc következményei című pályázaton elért I. díjért,* Nagyvárad, 2011.
- Oklevél a 2004. évi Apáczai-díj elnyeréséért kiírt pályázaton,* Csíkszereda, 2004.
- Dicsérető Oklevél az Apáczai-díj pályázatán való részvételért,* Csíkszereda - Szováta, 2008.

2003

Március 6. Megbeszélés a református egyházkerületnél a Rákóczi-szabadságharc megemlékezéséről. Bizottságunkat kérték fel a Jubileumi Rákóczi Évek nyolc éves keretprogramjának kidolgozására.

Március 12. Elkészült a Pro Rév Egyesület Révi Magazin című negyedévenkénti kiadványának első száma. Főszerkesztője Hasas János, a Pro Rév Egyesület elnöke, szerkesztőségi tag Juhász Viktor.

Március 14. Aradon a Csiky Gergely Líceumban felavatták Kossuth Lajos domborművét. A bronzdomborítás Dinnyés László budapesti képzőművész alkotása, ő adományozta az iskolának. Az avatóünnepségen Ujj János tanár méltatta Március 15. jelentőségét. Kossuth Aradról indult haláláig tartó száműzetésbe, s a domborművel ismét visszatért Aradra.

Március 22. Partiumi Honismereti Találkozó. A konferencia első felében a következő előadások hangzottak el:

- Kupán Árpád: Tragikus sors, dicső történelmi szerep. II. Rákóczi Ferenc élete.

- Antal Béla: A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc és hatása Erdélyre.

- Nánási Zoltán: A kurucok szabadságharca Székelyhíd környékén.

- Borbély Gábor: Rákóczi-emlékhelyek a Partiumban.

- Székely Antal: Az ombodi kórus és fúvószenekar története.

- Nagy Aranka: Bíró Lajos életútja, hazai kutatásai tükrében.

- Bessenyei István: A történetlenség.

Az előadásokat könyvbemutató követte: a Kriza János Néprajzi Társaság kiadványait Szabó Árpád Töhötöm ismertette.

A konferencia második felében a Kriza János Néprajzi Társaság fiatal kutatói tartottak előadást, Pozsony Ferenc elnök vezetésével.

Március 24. Megbeszélés a református egyházkerületnél a Rákóczi-év megszervezéséről. Tőkés László püspök felkérte Dukrét Gézát, hogy vállalja el a jubileumi rendezvények igazgatói tisztségét.

Május 10. A Jubileumi Rákóczi Évek megnyitó ünnepsége Nagyváradon. A tudományos emlékülés az Egyházkerületi Székház dísztermében volt. Az ülést dr. Hermán M. János előadó-tanácsos köszöntötte. Megnyitó beszédet Dukrét Géza tartott, melyben felelevenítette nemzetünk nagyjait, akiknek tetteit mindig is a nemzeti tolerancia, a nemzet egysége, a szabadságvágy iránti elkötelezettség vezérelte. Ezután a következő előadások hangzottak el: Kupán Árpád: Tragikus emberi sors, dicső történelmi szerep – II. Rákóczi Ferenc élete; Dr. Tamás Edit: II. Rákóczi Ferenc és Sárospatak; Dr. Ágoston István György: A Rákóczi-szabadságharc gyökerei; Borbély Gábor: A Rákóczi-szabadságharc eseményei a Partiumban; Nánási Zoltán: A kurucok szabadságharca Székelyhíd környékén; Lakóné Hegyi Éva: II. Rákóczi Ferenc zsibói csatája és annak emlékezete az utókorban; Mihálka Zoltán: A Rákóczi-szabadságharc történelmi jelentősége. Az előadások után dr. Tamás Edit, a sárospataki Rákóczi Múzeum főmuzeológusa nyitotta meg a fejedelem és családja emlékét idéző kiállítást.

Május 13. Elkészült a Partiumi füzetek 21-es száma, Dr. Mózes Károly: A nagyváradai egészségügyi oktatás történetéből.

Május 16. Érmihályfalván, a Nyiló Akácok című városnapon, Rólunk, ne nélkülünk döntsenek című Rákóczi-konferenciát szerveztek a polgármesteri hivatal dísztermében, melynek moderátora Dukrét Géza volt. Előadást tartott Kupán Árpád, Borbély Gábor és Nánási Zoltán.

Május 17. Pályázati díjkiosztó ünnepség – a Varadinum keretében. Témája a 20. század öröksége volt. Összesen 39 pályázat érkezett be, melyből 17 diák és 22 felnőtt dolgozat volt.

Május 22. Aradon a Jelen Házban tartották Ujj János Emlék-helyek és Emlékművek Arad megyében című könyvének bemutatóját.

Június 3. Nagyszalontai Napok. Az ünnepély koszorúzással kezdődött a Bocskai-szobornál. Ezután a városházán könyvbemutatót tartottak, ahol Dukrét Géza ismertette Dánielisz Endre újabb kötetét, Nagyszalonta évszázadai címen, amely megjelent román és magyar nyelven is. Jelen voltak a város vezető személyiségei.

Július 19. Kirándulást szerveztünk II. Rákóczi Ferenc nyomában címen, Zsibó-Hadad-Bogdánd-Szatmárnémeti-Kismajtény-Bihar útvonalon. Idegenvezetők voltak Lakóné Hegyi Éva, Dukrét Géza, Borbély Gábor, besegített még Erdei János.

Augusztus 9-10. Jubileumi ünnepséget szerveztek Réven, a Zichy-barlang felfedezésének századik évfordulója alkalmából, szépszámú váradi és kolozsvári természetjáró jelenlétében. Előadásokat tartott: Juhász Ibolya a Révi-szoros élővilágáról, Juhász Viktor a Zichy-barlang felfedezésének történetéről, Dánielisz Endre barlangi túravezetői tevékenységéről, Újvárosi Tibor a barlang villamosításáról, Jakab György a kisállomás melletti híd építéséről. Délután könyvbemutató következett, melyen Dukrét Géza ismertette a Rév, Erdély sziklakapuja című kötetet. Ezt emléktábla avatása követte Karl Handl, a barlang felfedezőjének tiszteletére, amelyet egykori lakóházának falán helyeztek el.

Augusztus 15-22. XI. Honismereti tábor Gálospetriben.

A sátoztáborban 57-en vettek részt, 45 diák és 12 felnőtt. A diákok Erdély különböző részeiből gyűltek össze. Mint hagyományosan, a délelőttök munkával teltek. Három csoportban, Erdei János, Dukrét Géza és Kocsis Gyula vezetésével kitakarították a hajdan a Fráter-kúriához (ma orvosi rendelő) tartozott dendrológiai parkot, a millicentenáriumi emlékmű környékét a templomkertben, a régi temető egyes sírjait és nevezetes kápolnáit. Borbély Gábor vezetésével leltárt készítettek az itteni tájházban.

A XI. Honismereti tábor Gálospetriben

Augusztus 28–31. Az EKÉ-vel közösen kirándulást szerveztünk a Bánságba, II. Rákóczi Ferenc hamvainak nyomában címmel, a következő útvonalon: Temesvár (József-város megtekintése) – Újmosnica (turulmadaras emlékmű) – Buziásfürdő (Deák Ferenc padja) – Resicabánya (szabadtéri mozdony-múzeum) – Oravicabánya (kőszínház) – 45 fokos szélességi kör (Bigăr-vízkitörés) – Orsova (szállás) – Kis- és Nagy Kazán-szoros – Vaskapu (vízierőmű) – Herkulesfürdő – Karánsebes (városközpont) – Lugos (református templom) – Temesvár (régí városközpont) – Nagyvárad.

Szeptember 2. Elkészült első évkönyvünk: A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról címen, a Partiumi füzetek 23. számaként. A 420 oldalas kötet egyesületünk tízéves évfordulója tiszteletére készült.

Szeptember 5–7. IX. Partiumi Honismereti Konferencia – Hegyközkovácsi. Megünnepeltük a szervezet megalakulásának 10. évfordulóját. A köszöntéseket követte a Fényes Elek-díjak kiosztása, amelyet a következők kaptak meg: Lakóné Hegyi Éva (Zilah), Dukrét Géza és post mortem Benedek Zoltán (Nagykároly). Tempfli József és Tőkés László püspökök önzetlen támogatását a Fényes Elek-díj bronzplakettjének odaítélésével köszönte meg az egyesület.

A tudományos ülészak, a hagyománynak megfelelően, a környék megismertetésével kezdődött. Dukrét Géza a Hegyköz vidékét mutatta be, egy térképvázlat segítségével, Forró László lelkipásztor Hegyközkovácsi helytörténetéről és mai helyzetéről tartott előadást. A konferencia fő témája A Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulója volt. A következő előadások hangzotak el: Hajdú Jenő (Borsi): A nagyságos fejedelem szülőháza;

IX. Partiumi Honismereti Konferencia – Hegyközkovácsi

dr. Szénássy Zoltán (Révkomárom): Kuruc világ Komárom megyében; Hitter Ferenc (Felsőbánya): Pintye havasi betyár vagy Rákóczi kuruc 1703 augusztusában; Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): A majtényi fegyverletétel emlékoszlopa; Pálkovács István (Temesvár): II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak útja a Bánságban – 1906; Nagy Aranka (Nagyvárad): Mányoki Ádám – II. Rákóczi Ferenc arcképfestője. A délutáni szünet előtt egy más jellegű előadás is elhangzott – Borbély Gábor (Nagyvárad): Érmelléki borospincék címen, mely az ebben a témakörben készült fényképkiállítás megnyitásához kapcsolódott. Az Érmellék borospincéit, borászati eszközeit bemutató kiállítást Sófalvi István fotóművész készítette.

Szombaton A 20. század öröksége, emlékezete című témakör keretében zajlott, a következő előadásokkal: Halász Péter (Budapest): A második évezred öröksége – Gondolatok a hagyományról; Kupán Árpád (Nagyvárad): A nagyváradai szabadkőművesség szerepe városunk 20. század eleji felvirágoztatásában; Puskel Péter (Arad): Az aradi Szabadság-szobor feltámadása; Sándor István (Arad): Felállítás előtt az aradi Szabadság-szobor; Matekovits Mária, Matekovits Mihály (Arad): Fogalom – árnyékkal. Gondolatsor az aradi Szabadság-szobor esztétikájáról; Pávai Gyula (Arad): Fischer Aladár az Aradi Katolikus Gimnázium igazgatója; Nánási Noémi (Érmihályfalva): Máté Imre – egy küzdelmes költői pálya; Csanádi János (Kisjenő): Nagyzerénd szellemi nagykorúsodásának erőforrásai; Tácsi Erika (Temesvár): A temesvári Bartók Béla Líceum, a 20. század teremtménye; Krestyán Ilona (Temesvár): Az iparosképzés helyzete Temesváron a 20. század elején; Pásztai Ottó (Nagyvárad): A nagyváradai vegyipar története; Jancsó Árpád (Temesvár): A Béga hajózó csatorna csegéző műve; Bessenyei István (Segesvár): Az önpusztító fegyver. Az előadásokat közgyűlés követte.

Vasárnap szakmai kirándulásra indultunk, magyarországi Árpád-kori templomok megtekintésére, a következő útvonalon: Nyírbátor-Sonkád-Gyügye-Szamosújlak-Csengersima-Nagyvárad.

Október 15. Elkészült a Partiumi füzetek 24. kötete, Nánási Zoltán: Dr. Andrásy Ernő, az Érmellék utolsó polihisztora címen.

Október 16. Elkészült a Partiumi füzetek 25. kötete, Nagyvárad tudós püspökei címen, valamint a Révi Magazin 3. száma, melynek szerkesztésében résztvettünk.

November 2. Megemlékező ünnepi istentiszteletet tartottak Tenkén, a református templomban. Tőkés László püspök igehirdetése után előadást tartott Kupán Árpád a Rákóczi-szabadságharcról és Borbély Gábor a győztes kimenetelű bélfenyéri csatáról. Délután Bélfenyéren kopjafát avattak a csata emlékére a régi temetőben. Beszédet mondott Tőkés László püspök, Berke Sándor tenkei lelkipásztor és Szabó Ödön történész. Az avatóbeszédet Dukrét Géza tartotta, majd a kopjafát megkoszorúzták.

November 15. Könyvbemutatót szerveztek Érmihályfalván, ahol ismertették Nánási Zoltán két könyvét: Dukrét Géza bemutatta a Székelyhíd történeti monográfiát, Nagy Aranka a Dr. Andrásy Ernő, az Érmellék utolsó polihisztora című kötetet. Nánási Zoltán saját kutatómunkájáról, a kötetek megírásának körülményeiről beszélt.

November 28. - Elkészült a Jubileumi Rákóczi Évek füzetének első száma.

MIHÁLKA NÁNDOR

ÚJ FELFEDEZÉSEK A VÁRADI VÁRBAN

A váradi vár felújítása 2010 márciusában kezdődött el. Túllépve a felújítások félidején, szeretnénk összefoglalni e rövid írásban az elmúlt három év régészeti szempontból izgalmas és páratlan felfedezéseit, s kedvet adni ahhoz, hogy továbbra is figyelemmel kísérje a nagyközönség a váradi várban zajló munkálatokat.

A fejedelmi palota nyugati szárnyának felújítása a munkálatok első fázisához kapcsolódik. Az épület négy jól elkülönülő részre tagolható: az épület magját a fejedelemség kori rész adja, melyet Bethlen Gábor megrendelésére Giacomo Resti olasz építész tervezett és kivitelezett 1619 és 1621 között, a második fázisban, a 18. században épült a második emelet, melyet a keleti homlokzat elé felhúzott folyosó és lépcsőház követett ugyancsak a 18. században, s végül, a 19. század végén megtörtént a nyugati bástya-homlokzatok elbontása.

A nyugati szárny déli folyosóján 2011 februárjában indultak a munkálatok, a déli alagsori lejárattal feltárásával. Ennek kiürítésénél, 1,8 méterrel a jelenlegi szint alatt fedeztük fel azt a robusztus kőfalat, amely a középkori püspöki székesegyház északi homlokzatának bizonyult.

Az 1,4 m széles fal kelet-nyugati tájolású, kelet felől lépcsőzetesen ereszkedik le a fejedelmi palota irányába, ahol 3,5 m mélységben eltűnik az épület alapozása alatt. A középkori fal északi síkján láthatóvá vált egy egyszerű, csapott lábazati párkány töredéke, míg a belső falszakaszon eredetileg krémszínűre festett vakolás nyomai láthatóak. A helyiséget kerámia járólapok borították, ennek három darabját in situ fedeztük fel a belső falsík mellett.

Támpillér a gótikus székesegyház északi homlokzatán

A középkori falon és a helyiségen belül feltárt bontási törmelékből faragott gótikus építészeti kőtöredékek (egy ablakeret elemei és bordamaradványok), kerámia padlóburkolat és késő középkori cserépedény-töredékek kerültek elő.

A romok felfedezése után bővítettük észak felé a feltárást, egészen a kereszteződő falig, amely elválasztja a folyosót a palotaudvart a külső udvarral összekötő közlekedőtől. Ezen a szakaszon egy 1,6 m széles támpillér maradványait tártuk fel, mely merőleges a templom északi falára és hasonlóan a főfalhoz, vágott mészkőből alakították ki. Mivel a romok felfedezése óriási jelentőséggel bír a műemlék és a rehabilitáció szempontjából, folytattuk a feltárást kelet felé, az egész folyosó területén, melynek a 3-as és 4-es szelvény névvel illettünk. A kutatott területen a kelet-nyugati irányú fal mellett felfedeztünk egy újabb falat, mely délről csatlakozik az épület északi falához. Szélességét nem ismerjük, mert részben ráül a barokk kori árkádpillér és az árkádívet kitöltő 20. századi fal alapozása.

A keleti homlokzat barokk pilléreinek a megerősítése után elbontottuk az addig biztonsági okokból megtartott, 3-as és 4-es szelvény közötti profilt. Alatta egy összefüggő téglafalazatot találtunk, melynek a nyugati síkját a 4-es szelvényben is

megtaláltuk. Erre ráhelyezve, in situ helyzetben, fedeztünk fel két sírkövet: az első a nyugati a pincegádor alatt fekszik, kelet-nyugati tájolású, párhuzamosan a külső, északi fallal. A rajta elhelyezkedő méteres föld és a mellette folyó munkálatok miatt még nem kutattuk behatóan. Déli szélén három, a kopás miatt nehezen olvasható gótikus minuszcula foglal helyet. Ettől egy méterre, keletre a található a másik sírkő. Nagyrésze a barokk pillér alatt helyezkedik el, ezért délnyugati sarkán kívül ezt a darabot nem mertük bolygatni. Mindkét sírkő 2,5 méteres mélységben található és a felületi kopás miatt sejthető, hogy valamikor jártak rajtuk.

Gótikus sírkő a középkori kápolna romjai alatt

Az utolsó szelvényben 1,8 méter mélyen felfedeztünk egy kelet-nyugati tájolású zömök falat, melynek az északi síkja vágott mészkő és homokkő tömbökből áll, és a falkorona alatt egyszerű, csapott lábazati párkány díszíti. A fal déli síkja az árkádpillér alapozása alatt fut el, jelenleg nem férünk hozzá, de számításaink szerint a szélessége több mint két méter, jóval túlhaladva a vele párhuzamos északi fal szélességét.

Figyelembe véve a falszélességek között jelentkező különbségeket és az északi fal csekély szélességét, egyre valószínűbb, hogy a feltárás alatt levő helyiség nem a székesegyház tornyának a maradványa, ahogy eredetileg sejtettük, hanem egy *kápolna* romjai, mely a székesegyház sarkán, az északnyugati torony mellett helyezkedett el és a 15. század folyamán toldhatták hozzá a templom tornyához.

A fedelmi palota alagsorának déli lejárátát a délnyugati szárny átépítésével egyidejűleg szüntették meg az 1881–1884-es munkálatok során, mivel az új épület alapozásával kettévágták a lejáratot. Emellett egy hevederív alapozása miatt is áttörték a boltívet, melyet a későbbiekben szükséges lesz kijavítani. Ezen a szakaszon még megtalálható a lejáratot az alagsortól elválasztó íves kőkeret in situ töredéke. A lejárát színültig volt az új szárny építéséből kitermelt talajjal, melyben a késő középkortól a 19. századig terjedő töredékes használati tárgyak kerültek elő.

A fedelmi palota délnyugati szárnyának (ma B épület) folyosója alatt végzett kutatásaink hozták napvilágra a középkori *gótikus katedrális nyugati homlokzatának* egy szakaszát, mely a 14. századi átalakításokkal alakult ki, Báthory András püspök-

A középkori székesegyház nyugati bejárata

sége idején. A jelenlegi járósintttől három méter mélységben fedeztük fel az épület nyugati bejáratának a küszöbét. Ez nagyméretű vágott homokkő tömbökből áll, élénk használatát a rajtuk látható kopás jelzi. Továbbra is láthatóak a nyugati kapu faragott kőkeretének nyomai, amelyeket az 1881-es építkezések során fedeztek fel és emeltek ki. Mivel a székesegyház nyugati portikusza az egyik legfontosabb része az épületnek, fontosnak tartjuk, hogy bemutassuk a nagyközönség számára is.

Az első templomot a nagyváradi vár területén Szent László (1077–1095) király alapította 1090-ben a Szűzanya tiszteletére. A templomhoz egy 24 tagú káptalant rendelt. Később a prépostság mellé költöztette Bihar várából a püspökséget.

1120 körül László király élettelen testét Somogyvárról áthozták a váradi várba, az általa alapított egyházba, ahol 1192. június 27-én, III. Celestine pápa szentté avatta. Sírja jelentős zarándokhely lett, melyet rendszeresen látogattak a magyar királyok. A Szent király sírja jelentős számú zarándokot vonzott a városba, hozzájárulva ezzel a település fejlődéséhez.

1241-ben a mongol támadás megsemmisíti a várat és a várost. Rogerius kanonok részletesen írta meg az egyház megsemmisülését. A templomot újjáépítették, a tatárjárás után azonban túl kicsinek bizonyult, és 1320 után jelentős újjáépítési folyamat indult el, ezúttal már gótikus stílusban. Báthory András, Futaki Demeter és Bebek Domonkos püspökök idejében történt az átépítés. A munkálatok a 15. század elején fejeződtek be. Ekkor érte el maximális méretét a székesegyház: a teljes hossza kb. 80 méter, szélessége 43 méter a keleti tornyoknál.

A váradi székesegyház a legkeletibb királyi temetkezési hely a középkori Magyar Királyság egykori területén. Négy királyt temettek ide: Szent Lászlót 1120 körül, 1235-ben II. Andrást (őt később átviszik a Temes megyei Egresre), IV. Lászlót is itt temették el, miután megölték a kunok 1290-ben a közeli Köröszegen, végül Luxemburgi Zsigmondot 1437-ben. Mellettük két királyné is itt alussza örök álmát: Beatrix királyné, Károly (Róbert) király második felesége és 1396-ban Mária királyné, Luxemburgi Zsigmond király felesége.

A 16. század második fele végül megpecsételte a székesegyház sorsát. Szent László sírját 1565-ben kirabolták, s a szentély is elpusztult. Végül az épületet a korai 17. században lebontották és faragott köveit beépítették az épülő új erődítménybe és a fejedelmi palotába.

A legújabb kutatásokkal lehetőség nyílik arra, hogy meghatározzuk a székesegyháznak a fejedelmi palotán belül elhelyezkedő alaprajzát, amelyet eddig nem vizsgáltak. Úgyszintén rétegtani vizsgálatokra lehetőség van, hiszen ezek mindkét szárnyban a 17. századi bontások óta érintetlenek. De lehetőség adódik a középkori falazatok közötti kapcsolatok vizsgálatára, a különböző járósíntek kutatására és különösen a fejedelmi palota nyugati és délnyugati szárnya alatti szegmens alaprajzának a megfelelő elkészítésére.

A székesegyház romjainak a bemutatása a fejedelmi palota és az egész felújítás leglátványosabb eleme lesz.

A felújítás szegletpontjaként került sor a vár területén *a járósínt csökkentésére*, melynek az volt a célja, hogy visszaállítsuk a 18. század végén létező szintet. A munkálatot megkönnyítette az, hogy a 18. század 70-es éveiben egy sor épületet építettek a vár területén, hogy fenntarthatóbbá tegyék katonai szempontból a laktanyává minősített erődöt. Ezen épületek alapozási szintjeinek a felhasználásával tudjuk a 18. század végi szintet helyreállítani. A feltöltések eltávolítása során teljesen ismeretlen rendeltetésű épületek romjait is megtaláltuk, de olyan középkori romok is előkerültek, melyeket említenek a források, de eddig nem tudtuk beazonosítani a helyüket. Ezek előfordulási helye a vár északi és nyugati külső udvarai, hiszen a fejedelmi palotától délre eső területekkel együtt ezek a részek kerültek munkálat alá a felújítások első fázisában.

A középkori püspökvár védelmi rendszerét képezték a külső és belső várfalak. Az első előkerült létesítmény a tavalyi év során a *középkori belső várfal* egy szakasza. A tisztai laktanyától délre folyó szintcsökkentési munkálatok folyamán bukkantunk rá kb. 80 cm-rel a jelenlegi járósínt alatt. A kőből készült várfalszakasz felfedezése hatalmas előrelépést jelent a vár közép-

kori védelmi rendszerének a feltérképezésében, hiszen az északi oldalon ez az első alkalom arra, hogy feltárjuk a belső védelmi gyűrűnek egy szakaszát. A vár déli oldalán már sikerült néhány helyen lokalizálni a belső gyűrűt, a középkori püspöki palota ásatásaiban (1991–1998), vagy a mostani felújítási munkálatokat megelőző épületkutató szelvényeinél (2007).

A váradi püspökvár középkori belső gyűrűjét a tatárjárás idején és utána több szakaszban építették fel, mert a püspöki intézményt körülölelő földvár védelmi rendszere elavult és már nem volt képes felvenni a versenyt az egyre fejlődő haditechnikával. A kutatások során felfedeztünk egy, a várfalra merőlegesen rátapadó kőfalat. A több mint két méter vastag falazat kötésben állt a várfallal, így elképzelhető, hogy egy négyzetes alaprajzú bástya helyének a meghatározásával lettünk gazdagabbak.

A tisztai laktanya nyugati és keleti alagsorának takarításakor fedeztük fel a középkori *külső várfal* egy szakaszát és pontosan dokumentálni tudtuk mind a nyugati, mind a keleti oldalon a befutási és kifutási helyet. A nyugati alagsorban a külső várfal egy része eddig is észrevehető volt, mert helyenként a falkorona magasabban áll a jelenlegi járósintnél. A most feltárt szakasz egy, a múlt század hatvanas éveiben utólag elfalazott és feltöltött helyiség padlószintjén rajzolódott ki.

A keleti alagsor boltozatának a helyreállítása után megtörtént a pince kitakarítása. Ennek során fedeztük fel a szépen kirajzolódó középkori várfalat, mely északnyugat-délkelet irányba vágja át az épületet.

A szintcsökkentés váratlan felfedezése a fejedelmi palota északnyugati sarkánál jelentkezett, ahol a lebontott palotabástya déli fala mellett ráleltünk egy középkori eredetű épület romjaira. Kutatásaink csupán kis területre korlátozódtak, mert nyugat felől három gesztenyefa akadályozta az ásatást. A megtisztított területen találtunk két egymásra merőleges falat, melyek közül a szélesebbik nagyjából keletelt. Mindkettő befut a késő reneszánsz palotabástya déli fala alá, az épület alagsorában pedig már nem követhető nyomon, mert alighanem kitermel-

ték a pince ásásakor. A falakról letermelt földből kismennyiségű középkori és kora újkori kerámia került elő embercsontokkal, melyek nem voltak anatómiai helyzetben.

Az emberi szórványcsontok nagy mennyisége alapján az az elképzelésünk, hogy e helyen állt a középkorban *Keresztelő Szent János káptalan* épületének egy töredékét fedeztük fel. Első írásos említése 1472-ből származik, alapítását Bunyitay Vince is Vitéz János váradi püspöknek tulajdonítja. Utolsó ismert kanonokja 1509-ben fordul elő, de a források még említik 1554-ben.

Szintén a talajszint csökkentésének a következtében került elő (újra) a *kaputorony*, mely a nyugati bejárat előterében helyezkedik el. Nyugati felére ráépült a barokk kori istálló és kocsiszín épülete. A tornyot már érintette régészeti kutatás 2001-ben, amikor is részlegesen feltárták az épület déli, külső oldalát.

A belső védelmi gyűrű és a kaputorony találkozási pontja

Kutatásunk a torony külső, keleti síkjára korlátozódott, mert a keleti falsíktól nyugat fele a szintcsökkentés már megtörtént. Ide húztunk egy keskeny kutatóárkot, melyből kiderült, hogy a toronytól délre elterülő laktanya a középkori létesítmény bontása után épült. Ennél érdekesebb, hogy a kutatóárok délnyugati sarkában a torony íve megtörik és déli irányban egy falban folytatódik. A torony szerves része a belső középkori védelmi gyűrűnek, a kutatások alapján nem közvetlenül a tatárjárás után, hanem a 14. század derekán építették.

A Habsburg-uralom idején épült adminisztrációs épület és a fejedelmi palota nyugati szárnya közötti külső udvar régészeti szempontból – a vár több más pontjához hasonlóan – fehér folt volt. A 90-es években véletlenszerűen fedezték fel az ún. „csatornát”, melynek hossza és méretei arra engedtek következtetni, hogy egy jóval fontosabb építmény húzódik párhuzamosan a barokk kori épület keleti homlokzatával. Ezt látszott megerősíteni az a régészeti szelvény, melyet 2007-ben húztunk a jelenlegi I épület keleti homlokzatára.

A 2010 novemberében megásott szelvénynek többek között az lett volna a feladata, hogy a „csatorna mítoszt” megerősítse, vagy megdöntse. Utóbbi sikerült. A befolyt sár és föld eltávolítása után kiderült, hogy egy majd 2 méteres belmagasságú pince helyzetét sikerült meghatároznunk, melynek a nyugati oldalán szellőzők sorozata található.

Az építménytől délre kettős, párhuzamos fal romjai kerültek elő, melyek egy folyosót zártak közre. Ennek enyhén ívelt alakja arra engedett következtetni, hogy egy kör- vagy részben kör alakú épületről (toronyról vagy bástyáról) van szó. Ehhez hasonlóan tártunk fel 2007-ben a vár északi oldalán, de pénz- és időhiány miatt akkor nem sikerült megállapítani, hogy *toronye* vagy *bástya*. Most kiderült, hogy az építmény nem szerves része a két védelmi gyűrűnek. A kutatások alapján a 16. század első felében épült tornyokról van szó, melyek a Fráter György által létrehozott új védelmi rendszernek lehettek sarokpontjai.

A tiszti laktanya alagsorának a felújítása során találtunk rá egy középkori *kútra*. A kút az alagsor egyik helyreállítandó fala alatt helyezkedett el, és akkor került napvilágra, amikor a munkások leástak a fal mellett, hogy a megerősítést ez eredeti falsíktól indítsák.

A terméskövekből kialakított kutat két és fél méter mélységben sikerült feltárnunk, betöltéséből nagymennyiségű kerámia, kevés üveg, fémtárgy és faragott kő került elő. A kút eredetileg mélyebb volt, de sem időnk, sem technikai eszközeink nem voltak arra, hogy folytassuk a feltárást a talajvíz megjelenése után. A feltárt kút egy, a középkori vár szempontjából alig kutatott helyen helyezkedik el, s mivel a két középkori várfal közé esik a helye, ezért építése a 15-16. századra datálható.

A váradi várban jelenleg is folynak a régészeti kutatások, megfigyelések, melyek célja a város magját képező, sokáig éltető, szellemi és kulturális javait biztosító erődítmény feltárása a tudományon keresztül a látogatók, a nagyközönség számára. Mivel a teljes feltárás idő és anyagi források hiányában ilyen rövid idő alatt nem valósulhat meg, a célunk az, hogy létrehozunk egy olyan információ halmazt, melyet a jövőben meginduló és hosszú távra tervező kutatások alapja lesz, s ezeket nemcsak a régészeti ásatások, de a középkori várat bemutató rekonstrukciók is felhasználják. Arra törekszünk, hogy minél jobban megismerjük azt a várat, melynek az értékei még mindig a föld alatt nyugszanak...

2004

Február 10. Elkészült a Partiumi füzetek 26. száma: György Irén: Szalacs kismonográfiája.

Március 6. Emlékünnepély dr. Károly József Irenaeus pre-montrei tanár születésének 150., halálának 75. évfordulója tiszteletére. Egy rövid műsor után Dukrét Géza ismertette a tudós életművét bemutató könyvet, a Partiumi füzetek sorozatában: Pásztai Ottó: „Aki fényt hagyott maga után...” – Dr. Károly Irén József élete és munkássága.

Március 19. Elkészült a Partiumi füzetek 28. száma: Balla Erzsébet, Török Ferenc: Albis kismonográfiája.

Március 20. Partiumi Honismereti Találkozó.

A konferenciát a Partiumi Keresztény Egyetem Bolyai termében tartottuk, melynek témái: A Bocskai-szabadságharc; A 20. század öröksége. A következő előadások hangzottak el:

- Kupán Árpád: Bocskai István szerepe Erdély történetében.
- Borbély Gábor: A Bocskai-szabadságharc kezdeti szakasza.
- Dr. Gerhárdt László: A szabadságharc fő kovácsmesterének, Szentesy Dánielnek élete – ismertette Pásztai Ottó.
- Bessenyei István: Bujdosás Árpádon.
- Pávai Gyula: Jókai Mór Aradon.
- Péter I. Zoltán: A nagyváradi városházi faliképek.
- Bara István: A vetési református műemlék templom.
- Székely Antal: Pettyéni műemlékek – ismertette Nagy Aranka.
- Kiss Zoltán: A Krasznai és a Magyarkeceli Református Egyházközség vagyonfosztása.

Ezután emléktáblát avattunk K. Nagy Sándor tiszteletére az egyetem udvarán. Beszédet mondott dr. Hermán M. János

előadó-tanácsos, majd Dukrét Géza ismertette a nagy helytörténész életét és munkásságát. Csúry István főjegyző imája után lelepleztük az emléktáblát. Ezt követően rövid közgyűlést tartottunk, melyen Dánielisz Endre beszámolt az Arany János portán tervezett építkezésről, kérve társaságunk állásfoglalását a nem ideillő építkezés miatt.

Március 26. Elkészült a Jubileumi Rákóczi Évek könyvsorozatának 2. kötete, Istennel a hazáért és a szabadságért címen. A kötet az előző évben elhangzott előadásokat tartalmazza.

Március 27–29. Résztvettünk Borsiban, a II. Rákóczi Ferenc szülőhelyén rendezett ünnepélyen, közös szervezésben a Királyhágómelléki Református Egyházkerülettel. Ötven személyes csoporttal indultunk Nagyváradról, köztünk a Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium tizenöt diákjával. Szombaton megálltunk Miskolcon, Kassán, majd szálláshelyünkre értünk Szőlöskére. Vasárnap délelőtt egy Bodrog-közi kirándulást szerveztünk. Királyhelmeceen Bogoly János tanár várt minket, mint idegenvezető. Megnéztük a Millenniumi díszteret, a Lorántffy-kúriát, a Perényi-várromot. Szentesen meglátogattuk a román kori református műemlék templomot, Kisgéresen a tufába vajt pincekomplexumot, Perbenyiken a Mailáth-kastélyt.

13 órakor kezdődött a nagyságos fejedelem születésének 328. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepség, Borsiban. A várpalotában tartott istentisztelet után, amelyet Erdélyi Géza, a Szlovákiai Református Egyházkerület püspöke vezetett, az ünnepség a vár előtt álló Rákóczi-szobor előtt folytatódott. A Himnusz eléneklése után Hajdú Jenő, a II. Rákóczi Ferenc Emléktársaság elnöke nyitotta meg az ünnepséget. Ünnepi beszédet tartott Tókécs László püspök, Hegedűs Lóránt püspök, Halzl József, a Rákóczi Szövetség elnöke, Nick Ferenc, a Falvak Kultúráért Alapítvány elnöke és Dukrét Géza, a PBMEB elnöke. Szavalat után, zenei kíséret mellett következett a koszorúzás, a végén elénekeltük a Szózatot. Az ünnepély után közös ebéd várta a résztvevőket.

A harmadik nap, Sárospatakon megtekintettük a református kollégium könyvtárát, a kollégium múzeumát, majd a

Rákóczi-várkastélyt. Hazafelé menet még megálltunk egy órás városnézésre Tokajon.

Április 30. Könyvbemutató Biharpüspökiben. Antal Béla Biharpüspöki című kötetét Dukrét Géza ismertette a negyvenéves évfordulót ünneplő általános iskola kertjében.

Május 8. Pályázati díjkiosztó ünnepség az egyházkerület dísztermében szerveztük meg, a Varadinum ünnepek keretében. A télen meghirdetett pályázat témái a következők voltak: A 20. század öröksége, a Rákóczi- és a Bocskai-szabadságharc emlékezete, Jókai a Partiumban és a Bánságban. Összesen 33 pályá-

Pályázati díjkiosztó ünnepség

zat érkezett, melyből 14 diákdolgozat volt. A magas színvonalú dolgozatok elbírálása nehéz döntés elé állította a zsűrit, melynek tagjai Mihálka Zoltán (elnök), Kupán Árpád, Kordics Imre, Pásztai Ottó voltak.

Június 11-13. Műemlék-látogatás. Széphegyi László, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Szegedi Irodájának vezető felügyelője, a Műemlékfelügyeleti Igazgatóság nevében meghívott minket egy háromnapos műemlék-látogatásra, melyen egy ötven tagú társasággal vettünk részt. Az első nap: Gyulán meglátogattunk műemlékek: várfürdő, Almássy-Harruckern-kastély, vár,

Szent Miklós-templom, ebéd a Halászcárdában, látogatás a Városházán, a százéves cukrászdában. Békéscsabán: Városháza, evangélikus nagy- és kistemplom, szlovák tájház, Munkácsy Mihály-emlékház, szállás. Második nap Szabadkígyós: Wenckheim-kastély; Mezőhegyes: ménesközpont, régi városháza, magtár; Makón ebéd a Kisbagoly vendéglőben; Szeged: Fogadalmi templom, Dóm tér, Kárász utca, Klauzál tér, Városháza, alsóvárosi templom és kolostor; Hódmezővásárhely: Városháza, tájház, református ótemplom, vacsora a Fekete Sas Szállodában; szállás Békéscsabán. Harmadik nap Szarvas: arborétum, Tessedik Sámuel Múzeum, szárazmalom; Vésztő Mágor: régészeti kiállítás, a Csolt-monostor romjai, szoborpark; ebéd Vésztőn, indulás haza.

Július 15. Elekes Julianna-emlékkiállítás megnyitója a Lorántffy Egyházi Központ múzeumtermében. A hímezgyűjteményt Bartos Elekes Ildikó állította össze, a család tulajdonában levő anyagból.

Július 28. Elkészült a Partiumi füzetek 31. száma, Kiss Kálmán: Egri község kismonográfiája.

Augusztus 12–18. XII. Partiumi Honismereti Tábor – Élesd.

A táborban közel negyvenen vettek részt, zömében Nagyváradról, a többiek Szilágysomlyóról, a cserkészcspattól, Zilahról és Gálospetriből jöttek. A délelőttök most is munkával teltek. A református templom melletti kis parkot kellett kitakarítani, ahol a város világháborús emlékművet akar felállítani. A hetedik nap a tábor a megérdemelt autóbuzsos kirándulással végződött. Megtekintették Magyargyerőmonostor, Magyarvalkó, Körösfő, Bánffyhunad Árpád-kori műemlék templomait.

Augusztus 21–23. Honismereti kirándulás közösen az EKÉ-vel. Az első nap: Dés – református templom, Beszterce – városnézés, szállás. Második nap: Harina – evangélikus templom, Cegőtelke – a cserhádi csata emlékműve, Árokajla – Bethlen-kastély, arborétum, Sajóudvarhely – református templom, Somkerék – református templom, szállás Besztercén. Harmadik nap: Bethlen – református templom és kastély, Szamosújvár – örmény templom, Bonchida – református templom és kastély, Kolozsmonostor.

Szeptember 10–12. Partiumi Honismereti Konferencia – Sárközüjlak.

A rangos eseményt a Mezőgazdasági Szakközépiskola dísztermében tartották. A helytörténeti munkában, történelmi örökségünk megóvásában, a honismereti nevelésben elért kimagasló eredményeiért az idei Fényes Elek-díjakat a következők kapták: Péter I. Zoltán Nagyváradról, Bara István Szatmárnémetiből, Csanádi János, Kisjenőből.

Partiumi Honismereti Konferencia – Sárközüjlak-Kőszegremete

Hagyományunknak megfelelően az első előadások a vendéglátó település megismerésével kezdődtek. Anzik Albert helybeli tanár Sárközüjlak történetéről, Sebesi János a község mai arculatáról beszélt. Ezután a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója tiszteletére a következő előadások hangzottak el: dr. Szénássy Zoltán (Komárom-Szlovákia) Bocskai felvidéki hadjáratairól, dr. Csorba Csaba (Budapest) Bocskai várairól, Bessenyei István (Segesvár) Bocskai István egyházpolitikájáról

értekezett. Csanádi János Kisjenőből ismertette a partiumiak szerepét az Erdélyi Magyar Írói Rend megalapításában; Antal Béla bemutatta Biharpüspöki világháborús emlékműjének kálváriáját, Emődi Tamás ismertette a legújabb kutatási eredményeket a siteri templom falkutatásáról és a szentjobbi ásatásokról. Az idei Jókai-év keretében elhangzott három előadás: Karacs Zsigmond (Budapest) bemutatta Szénási magisztert, Jókai váradai regényalakját, dr. Szénássy Zoltán Jókainak a Partiummal való kapcsolatait, Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti) pedig a szatmáriak Jókai-tiszteletét. Az előadások sora Széphegyi László diavetítésével végződött, Békés megye veszélyeztetett műemlékeiről. Ezután a közeli világháborús emlékműnél Anzik Albert ismertette az emlékmű hányattatott történetét, elhelyeztük a kegyelet koszorúját, majd elénekeltük a Himnuszt.

Másnap a következő előadások hangzottak el: Péter I. Zoltán a váradai várban épült első római katolikus székesegyházról, Pálkovács István (Temesvár) egy német klasszikus, Lénau bán-sági magyar szobráról és emléktáblájáról, dr. Vesselényi Gy. Tibor (Nagyvárad) az ipartörténeti műemlék- és emlékhelyvédelem néhány Bihar megyei vonatkozásáról értekezett. Ezután néhány személyiségről hangzott el előadás: Deák József (Borosbesbes): Váradai Török család története; Pávai Gyula (Arad): Dálnoki Nagy Lajos, Székely Antal (Ombod): Dr. Vass Sándor állatorvos. Lakóné Hegyi Éva (Zilah) az úrihímzés történetét ismertette, A „varrás” művészete több évszázaddal ezelőtt címen, bemutatva több régi eredeti hímzést; dr. Sebestyén Kálmán (Budapest) egy elfelejtett színházról beszélt, a Szatmári Népszínházról; dr. Bura László (Szatmárnémeti) pedig helytörténet-írásunk buktatóiról; Krestyán Ilona (Temesvár) konkrét adatokat közölt Temesvár és vonzáskörzetének gazdasági kapcsolatairól a 20. század első két évtizedében; Borbély Gábor (Nagyvárad) az Érmellék szőlészetéről beszélt, a filoxéra után, Szuhányi Sándor (Érmihályfalva) pedig Jakab Rezsőről, Érmihályfalva főjegyzőjéről, aki a homoki szőlőt betelepítette; Kupán Árpád (Nagyvárad) egy szomorú eseményt ismertetett, a mezőbikácsi lázadás következményeit; Nagy Aranka (Nagy-

várad) bemutatta a nepáli magyarokat; Kovács Rozália (Érmihályfalva) a Turul nemzetség által Érmihályfalva környékén alapított, de már elpusztult településeket mérte fel. A konferencia közgyűléssel végződött. Először Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke üdvözölte a konferenciát. Dukrét Géza röviden beszámolt a két konferencia közötti jelentősebb eseményekről. Filep Mária Debrecenből ismertette az ottani honismereti tevékenységet, majd határozat született a két egyesület szorosabb kapcsolatainak kialakítására. Közösén meghatároztuk a jövő év kutatási témáit.

Este istentiszteleten vettünk részt a református templomban. Dukrét Géza elnök, a X. konferencia alkalmából Em-léklapot adott át azoknak, akik kitűntek a tudományos munkában és aktívan részt vettek az egyesület működésében. Kitüntetésben részesültek a következők: Antal Béla, aki minden konferencián Biharpüspökiről tartott előadást, melyek anyaga most jelent meg önálló kötetben; Bessenyei István, a sarmasági konferencia szervezője, bár elköltözött a Partiumból, de azóta is minden konferenciára előadással jön; Borbély Gábor, az Érmellék legjobb kutatója, számos cikk szerzője, most készül önálló kötete; Bordás István, aki személygépkocsijával segíti az elnökség munkáját; Farkas Piroska, pénztárosunk, pénzügyeink lebonyolítója, ott van minden rendezvényen; Fazekas Lóránd, Szatmár megyei területi elnök, számos pályázat nyertese; Hitter Ferenc, a felsőbányai konferencia szervezője, önálló kötetei jelentek meg; Jóna Piroska, minden pályázaton részt vesz, a legtöbb első díjat vitte el; Karacs Zsigmond, bár budapesti, de már tagunknak tekintjük, mindenkit kiségit az általa gyűjtött adatokkal; Kiss Kálmán, most jelent meg önálló kötete Egriről; Kovács Rozália, szinte állandó előadónk, néprajzi pályázatok nyertese; Kupán Árpád, számos tanulmány szerzője, a pályázatokot elbíráló zsűri állandó tagja, a Jubileumi Rákóczi Évek lelkes szervezője, önálló kötete jelent meg; Lakóné Hegyi Éva, számos tanulmány szerzője, a konferenciák állandó előadója; Mihálka Magdolna, kiadványaink szakavatott korrektora; Nánási Julianna, kiadványaink állandó terjesztője; Pálkovács István,

Temes megye területi elnöke, az ottani műemlékvédelem vezetője, a pontosság mintaképe, önálló kötete jelent meg; Pávai Gyula, irodalmi szervező, számos kötet szerzője, a konferencia állandó előadója; Szalai Ilona, az érmihályfalvi csoport szervezője, az Érintő című honismereti lap menedzsere; Székely Antal, egyesületünk legidősebb tagja, minden konferenciára előadással jön; Ujj János, Arad megyei területi elnök, példásan irányítja a megyei csoportot. Ezután az elnök köszöntötte az új tagokat és átadta a tagsági könyvecskéket.

A vasárnapi szakmai kirándulás csak felemásan sikeredett. Közvetlenül az indulás után az autóbusz elromlott, így néhány személygépkocsival a társaságnak csak a fele tudta bejárni a tervezett útvonalat. Avasújvároson meglátogattuk a református templomot és megkoszorúztuk a nemrég felavatott világháborús emlékművet, Vámfalun a vidék egyetlen működő fazekasmesterénél jártunk, Avasfelsőfalun a görögkatolikus templomot, a vízimalmot, Bikszádon az ásványvízforrást és a 18. századi kolostort tekintettük meg. A kirándulás fénypontja a Kőszegremetén álló, Erdély egyetlen Széchenyi-emlékművének meglátogatása volt. Az obeliszk megkoszorúzása után megtekintettük a közeli kányaházi víztárolót, majd visszatértünk Sárköz-újlakra.

Elhangzott 26 előadás, amelyet több mint hatvanan hallgattak meg. Eljöttek a település magyar anyanyelvű tanárai is.

Szeptember 19. Mezőtelegd – Szoboravató-ünnepség Bocskai Istvánné Hagymássy Kata tiszteletére. Ezután az általunk szervezett tudományos ülészak következett a templomban. Az utóbbi előadások hangzottak el: Kupán Árpád: Mezőtelegd és története, Emódi Tamás: A református műemlék templom és síremlékei, Borbély Gábor: A Bocskai-szabadságharc kezdetei, Péter István: Bocskai István egyházpolitikája, Dánielisz Endre: Bocskai hajdúinak városa, Nagyszalonta.

Október 16. A Jubileumi Rákóczi Évek (2003–2011), a Bocskai-évek (2004–2006) és a Balassi-jubileumi év keretében tudományos ülészakot szerveztünk, közösen a Királyhágómelléki Református Egyházkerülettel, a Lorántffy Zsuzsanna Egy-

házi Központban. Megnyitó beszédet mondott Tőkés László püspök, Dukrét Géza elnök és dr. Kreczinger István, a Bocskai Szövetség elnöke. Majd a következő előadások hangzottak el: dr. R. Várkonyi Ágnes emeritus professzor: Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában; dr. Magyar András: II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választásának néhány kérdése; Mészáros Kálmán: A Partium közjogi helyzete a Rákóczi-szabadságharcban; Seres István: A sólyomkői vár Rákóczi-kori védelme Szoboszlai Sámuel levelezése tükrében; Sárkány Viola: Hol született Bocskai István?; dr. Nyakas Miklós: Bocskai István és a hajdúk; dr. Csorba Csaba: Bocskai István csatái; Kupán Árpád: Balassi Bálint, a végvári vitéz és reneszánsz költő. Délután ünnepi műsor következett az Egyházkerületi Székház dísztermében.

Október 20. Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban. Péter I. Zoltán Nagyvárad római katolikus székesegyháza című kötetét Kupán Árpád, Mózes Teréz A révi népi fazekasság monográfiája című kötetét Dukrét Géza ismertette. Verset mondott S. Németh Katalin.

Október 24. Könyvbemutató Réven. Előzetesen beszédet mondott Hasas János, a Pro Rév Alapítvány elnöke és Dorel Cosma révi polgármester. Mózes Teréz könyvét Dukrét Géza mutatta be.

November 6. Pályázati díjkiosztó ünnepség. A Jubileumi Rákóczi Évek keretében A Rákóczi-szabadságharc és Erdély címen pályázatot hirdettünk az erdélyi és partiumi felekezeti iskolák számára. A beérkezett dolgozatokból nyolcat lehetett elbírálni.

November 13. Nagysándor József-emlékülés. A Bihar Megyei és Nagyvárad Civil Szervezetek Szövetsége és a PBMEB közösen szervezte meg, a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központ múzeumtermében. Bevezetőt Dukrét Géza tartott, melyben kifejtette, hogy ez az emlékülés az aradi mártír tábornok születésének 200. évfordulójára rendezett sorozat záróeseménye. A következő előadások hangzottak el: dr. Fleisz János: Nagysándor József és Nagyvárad, dr. Katona Tamás: Nagysándor József a szabadságharc vértanú tábornoka. Ezután Dukrét Géza

ismertette dr. Fleisz János: A leghazafiasabb érzelmű tábornok. Nagysándor József (1804–1849) című kötetét. Közreműködött S. Németh Katalin tanárnő.

November 27. A PBMEB elnökségi ülése a PKE Fényes Elek-termében. Véglegesítettük a 2005-ös év programját.

December 9. Könyvbemutató Aradon, a Tulipán könyvesboltban. Ujj János bevezetője után Dukrét Géza ismertette a bizottság könyvkiadói tevékenységét, majd bemutatta Fleisz János Nagysándor Józsefről szóló kötetét. Kupán Árpád ismertette nemrég megjelent munkáját, Szabadkőművesek Nagyváradon címen. Ezután Dukrét Géza mutatta be Mózes Teréz A révi népi fazekasság monográfiája című, valamint néhány, az utóbbi időben a Partiumi füzetek sorozatában megjelent kötetet.

PÉTER I. ZOLTÁN

JUBILÁLÓ NAGYVÁRADI KIRÁLYSZOBOR

Ebben az évben 120 éve lesz annak, hogy Újváros főterén felállították Szent László bronzszobrát. Ez már a negyedik ilyen jellegű köztéri szobra volt a városnak, hiszen Szent László király (1077–1095) alakja különleges helyet foglal el Nagyvárad múltjában. Nevéhez fűződik a váradi katolikus prépostság, majd a püspökség és közvetett úton magának a városnak a megalapítása is. Mert ahogy a város egykori megyés püspöke, Nagyméltóságú és Főtisztelendő Tempfli József megállapította: „Az első László nevet viselő magyar király a legkeresztényibb, egyben a leglovagiasabb fejedelem volt, akiben erények sora egyesült: alázatos jámborság, nagylelkű hősiesség, lángoló hazaszeretet, józan belátás, a családi és egyéni sérelmek fölé való emelkedés képessége, a tévedések felismerése és jóvátétele – ebből adódott össze az a nagyság, mely megacélozta nemzete erejét is, hitet adott neki, s utat mutatott a jövőbe. Szent László népének belső jólét s külső tekintély biztosított helyet a világban. Ezért hajtunk fejez ma is nagysága előtt.”¹

Nem csoda hát, hogy a lovagkirályként is tisztelt, 1192-ben szentté avatott I. László emlékét már közel hat és fél évszázada igyekeztek köztéri szoborban megörökíteni Váradon, abban a városban, amelyben védőszentként tisztelte őt a klérus és a lakosság is.² Elsőként a 14. században két köztéri szobrot állítottak Szent Lászlónak a váradi várban: egy álló és egy lovas szobrot. Mindkettő a Kolozsvári testvérpár, Márton és György alkotása.

¹ Tempfli József megyés püspök előszava In: Szent László és városa. Budapest, 1992. 5.p.

² Péter I. Zoltán: *Szent László alakja a nagyváradi köztéri szobrászatban.* In: Bihari Napló Kalendárium Nagyvárad, 1997, 65. p.

Szent László várbeli álló szobra

Szent László álló szobra mellett Futaki Demeter püspök (1345–1372) a Kolozsvári testvérpártól, Mártontól és Györgytől megrendelte Szent István és Szent Imre szobrát is. A művészet-történészek megállapítása szerint a testvérek a szobrokat egy ősi technológiával, a viaszvesztéses eljárással öntötték. Ezt a módszert Nyugaton az antikvitás óta nem alkalmazták életnagyságú szobrok készítéséhez.³

Az álló szobrok a székesegyház déli oldalán állhattak, a katedrális ottani főbejárata előtt. Feltételezésünket erősítik azok a visszaemlékezők, akik az álló szobrok közelében, velük egy sorban később felállított Szent László lovas szobornak várbeli elhelyezéséről írtak.

Az álló királysobrok közül balról az első Szent Lászlót ábrázolta. Nyakában lánc lógott, azon kard, kezében csatabárdot és pajzsot tartott.⁴ Az előbbi leírást Bunyitay Vince még kiegészítette azzal, hogy mindhárom szoboralak koronás, kardos, sarkantyús volt. Szent László szobrának pajzsán latin nyelvű felírás volt: Anno Domini MCCC70 Serenissimo Principe regnante Domino Ludovio Rege Hungariae venerabilis Dominus Pater Demetrius Episcopus Varadiensis fieri fecit has sanctorum imagines per Martinum et Georgium, filios magistri Nicolai pictoris de Colosvar.⁵ A szöveg magyar változata: Az Úrnak 1370. esztendejében őfelsége Lajos, Magyarország királya uralkodása alatt állíttatta eme szobrokat tisztelendő Deme-

³ [http://Koloszvári testvérek, Márton és György - A viaszvesztéses eljárás évszázadokkal ezelőtt alakult ki, és elsősorban az ötvösség és a szobrászat területén alkalmazták előszeretettel. A viaszból kézzel mintáztott szobor hűen visszaadja alkotója keze munkáját. Olyannyira, hogy gyakran még a művész ujjlenyomata is felfedezhető az öntvényen. Az így létrehozott alkotáson nem jelennek meg a legtöbb öntészeti eljárásra jellemző osztófelületek melletti kitüremkedések, sorják, így a végső megmunkálás, a cizellálás sokkal kevesebb munkát igényel. \(\[http:// Öntészet\]\(http://Öntészet\)\)](http://Koloszvári%20testvérek,%20Márton%20és%20György%20-%20A%20viaszvesztéses%20eljárás%20évszázadokkal%20ezelőtt%20alakult%20ki,%20és%20elsősorban%20az%20ötvösség%20és%20a%20szobrászat%20területén%20alkalmazták%20előszeretettel.%20A%20viaszból%20kézzel%20mintáztott%20szobor%20hűen%20visszaadja%20alkotója%20keze%20munkáját.%20Olyannyira,%20hogy%20gyakran%20még%20a%20művész%20ujjlenyomata%20is%20felfedezhető%20az%20öntvényen.%20Az%20így%20létrehozott%20alkotáson%20nem%20jelennek%20meg%20a%20legtöbb%20öntészeti%20eljárásra%20jellemző%20osztófelületek%20melletti%20kitüremkedések,%20sorják,%20így%20a%20végső%20megmunkálás,%20a%20cizellálás%20sokkal%20kevesebb%20munkát%20igényel.%20)

⁴ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története*. 1. köt. Nagyvárad, 1883, 188. p.

⁵ Bunyitay Vince: *Szent László király emlékezete*. Szentté avatása hétszázados évfordulójának váradi ünneplése alkalmával. Budapest, 1892, 60. p. - Miskolczi Csulyak István jegyezte le 1609-ben a Szent László álló szobrának pajzsán levő felírást.

ter atya, Várad püspöke, Miklós kolozsvári festőművész Márton és György fiai által.⁶

Szalárdi János szerint ezek oszlopokon álló statuák voltak.⁷

„Az eredeti Szt. László szobor – és vele együtt a hasonló felépítésű Szt. István és Szt. Imre szobor – a protorenaissance legkiválóbb alkotásainak sorába tartozhattak. Nagy jelentőségük abban rejlik, hogy formai megoldásukban, sőt anyagukban is függetlenek az architektúrától, ami a középkornak a dómokhoz kötött kőszobrászatával szemben óriási lépés, és ezzel a leghatározottabban a renaissance problémáit előlegzik, annak útját készítik elő” – állapította meg Balogh Jolán.⁸

A váradi szobrok felállítása után, a Kolozsvári testvérpár 1373-ban Prága városa számára elkészítette a sárkányölő Szent György lovas szobrát, amely ma is látható a Hradzsín udvarán, a Szent Vítus dóm mellett. E szobor másolatát 1904-ben Kolozsváron is felállították, így abból következtetni lehet Márton és György művészetére.⁹

A lovagkirály lovas szobra a várban

Zudar János püspök (1383–1395) nagy tisztelője volt Szent Lászlónak, ezért a Szent György lovas szobor felállítását követően, megbízta Márton és György mestert, hogy készítsenek számára egy Szent Lászlót ábrázoló lovas szobrot. A megbízás időpontja nem ismert, az ellenben tény, hogy 1390-re már elkészült.¹⁰ A szobrot 1390. szeptember 8-án ünnepélye-

⁶ Bunyitay 1892, i. m. 60. p.

⁷ Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Magyar Helikon Budapest, 1980, 618. p.; Bálint István János (szerk.): *Boldog Várad*. Héttorony Budapest, 1992, 212. p.

⁸ Balogh Jolán: *Varadinum-Várad vára*. 1. köt. Akadémiai Kiadó Budapest, 1982, 20–21. p.

⁹ Balogh 1. köt. 1982, i. m. 20–21. p.; Bunyitay Vince 1892, i. m. 61. p.;- Budapestben is több másolata ismert a Szent György-szobornak. Az egyik köztéren felállított példánya a Halászbástya lépcsősorának alján látható, a másik az Epreskertben. (Wikipédia: Kolozsvári testvérek.)

¹⁰ Bunyitay 1. köt. 1883, i. m. 209. p.

sen Luxemburgi Zsigmond király és felesége, Mária királyné jelenlétében leplezték le. A műalkotás talapzatán ellenben az állt, hogy már május 20-án elkészült.¹¹ Miskolczi Csulyak István jegyezte le 1609-ben a ló alatti talapzaton levő pajzs feliratát, amely latinul így szól: „*Anno M. 390 die XX mensis Maii Rege Sigismundo et Maria Regina feliciter regnantibus hoc opus fieri fecit Reverendus in Christo Pater Dominus Joannes Episcopus Varadiensis per Magistros Martinum et Georgium de Colosvar in honorem Sancti Ladislai Regis.*” Magyarul: 1390. év május 20-án Zsigmond király és Mária királynő boldog uralkodása alatt állíttatta e műremeket tisztelendő atya János, váradi püspök, Márton és György kolozsvári mesterek által, Szent László király tiszteletére.¹²

A lovas szobor Szent Lászlót – Bunyitay Vince szerint – úgy tüntette fel, ahogy a nemzet emlékében élt: nyílt helyen, harci ménjén ülve, jobbában csatabárddal, amint éppen csatába vágat, hogy megvédjé övéit s szent hitét.¹³

Nyílt helyen állították fel márvány talapzatra Szent László ércbe öntött aranyozott lovas szobrát. A kérdés csupán az, hogy a vár melyik részén? Bunyitay Vince 1883-ben azt írta, hogy a vár nyugati kapujától jobbra, a székesegyház s a püspöki palota közt, amannak főajtaja előtt állt.¹⁴

A korabeli szemtanúk bár különféleképpen határozták meg a lovas szobor helyét, de ezekből a leírásokból lényegileg azonos következtetésre lehet jutni: a székesegyház és a püspöki palota közötti téren állt, ahová egysorban a három álló királyszobrot is felállították.¹⁵

Balogh Jolán szerint Kolozsvári Mártonnak és Györgynek ez az építészeti háttértől teljesen független, szabad tere komponált lovas szobra lehetett a fő műve. „*Alkotásuk mely nemzeti szimbólummá lett, a klasszikus kor óta az első szabad téren felállított*

¹¹ Bunyitay 1. köt. 1883, i. m. 210. p.; Bunyitay 1892, i. m. 62. p.

¹² Bunyitay 1. köt. 1883, i. m. 210. p.; Bunyitay 1892, i. m. 62. p.; Nemeskey Andor: Szent László régi lovasszobra. In: Nagyvárad, 1893. szeptember 10.

¹³ Bunyitay 1. köt. 1883, i. m. 209. p.

¹⁴ Bunyitay 1. köt. 1883, i. m. 209. p.

¹⁵ Péter I. Zoltán: *A nagyváradai vár királyszobrai*. In: Várad 11. sz., 2011

bronz lovas szobor, mely nemcsak vallásos eszménykép volt, mint a Szent György, hanem egy nagy uralkodó személyének a megjelenítése. A lovas szoborról szemtanúk (Janus Pannonius, a Peer-kódexének költője, Heltai Gáspár, Szamosközy István, Miskolczy Csulyak István) mind magasztalólag írnak. [...] Márton és György kolozsvári szobrászok művészete a jövő fejlődés irányát jelző, úttörő jelenség. Azok a problémák, melyekkel ők foglalkoztak: az álló alak, az ágaskodó lovas és a lépő lovas szobrászi megfogalmazása a renaissance legfőbb problémái lesznek a következő században. Az új feladatokat egyúttal mind új anyagban, a bronzban oldották meg, mely újszerű elgondolások megvalósítására nagy lehetőséget adott. Szobraik a gótikus stílus kötöttségéből kibontakozó valószerű felfogásukkal jellegzetesen protorenaissance alkotások. Művészetüknek ez az úttörő jellege emeli őket az egyetemes szobrászat irányt jelző nagy egyéniségei közé.”¹⁶

A szobrok három évszázadon keresztül dacoltak az idővel, egészen 1660. augusztus 28-ig, amikor a törökök elfoglalták a váradi várat, és sok más értékkel együtt elpusztították az általuk bálványoknak tartott királysobrokat is. Szalárdi János szemtanúként így emlékezett: *„Az három oszlopon álló és I. László király lovas nagy mesterségesen öntetett statuáit, állóképeit, hogy nekik mintegy reliquiák volna semmiféle képen nem szenvedni, mindenestül diribról-darabra roncsolták vala.”¹⁷*

Az ostromnál jelen levő Evlia Cselebi török világutazó is beszámolt a szobrokról – amint ő írta –, Várad várának talizmánjairól. Írása pontatlanságokkal és túlzásokkal teli, ennek ellenére megismerhetjük belőle a törökök vélekedését e műalkotásokról, és nyomon követhetjük az útjukat egészen Belgrádig, hiszen Evlia Cselebi is elkísérte őket. *„Várad belső vára előtt néhány híres uralkodónak szobra állott. Némelyike [valójában mind – sz. m.] bronzból volt, s [egyike] lovon ülő helyzetben volt felállítva. Fácseti Ali aga azt mondá, hogy miféle bélpoklos bálványszobrok ezek? Lovát neki ugratván szablyáját úgy dobta az említett bronzszoborhoz, hogy annak a szobornak jobb karját egyszerre leszakította,*

¹⁶ Balogh 1. köt. 1982, i. m. 24–25. p.

¹⁷ Szalárdi 1980, i. m. 633. p.

mint egy ugorkát. A többi nép is kardjával csapott erre a bálványra. Némelyeknek a kardjuk darabokra törött, de Ali agának régi német kardja volt s néhány bálványt összevagdalt vele. Ezek a szobrok oly szépek voltak, hogy mindegyik ragyogott az aranytól, midegyik felért egy-egy Rum[élia] tartomány adójával. Szemeik éjjel-világító kőből, körmeik húsz karátos gyémántból voltak [??], némelyiknek kezében drágaköves [??], zománcos buzogány és dárda volt, derekukat öv, vállukat pajzs díszítette. Némelyik [egyik – sz. m.] lóháton ülve, másik [a többi – sz. m.] pedig gyalog volt; aki lovaikat látta azt vélte, hogy elevenek. Mindegyiknek termete felért két ember természetével. [...] Ali pasa a fennebb említett szobrokat, csodálatos képeket, néhány ezer harangot és csengetyüt, a különféle mozsárágyukat, a szépen kidolgozott ágyukat és más hadiszereket mind húsz-harminc pár bivalytól és ökörtől vont szekerekre rakatta. [...] Váradról Ali pasa agájával s mintegy háromezer katonával és hétszáz podgyászos szekérral isten nevében déli irányba mentünk s Feketebátor várába érkeztünk. Onnan Jenő várába, onnan Temesváron és Dentán áthaladva Pancsova palánkára érkeztünk. Innen három napig szállítottuk át hajókon a sok szekeret és podgyászt s Belgrád várába érkeztünk. [...] A főszerdár megparancsolta, hogy a Sárospatak és Székelyhíd várak ellen indítandó hadjáratra a váradi várból hozott ércszobrokból ágyúkat öntsenek. Egy szobrot ferbádi kalapácsokkal százezer baj és vesződség között összetörtek, azután tűzbe tették azt, csakhogy lehetetlen volt megolvasztani, azért végtére kihúzták a tűzből és felhagytak a munkával.”¹⁸

Így pusztultak el a váradi királyszobrok, Kolozsvári Márton és György alkotásai.

Kőszobor a város piacán

A török fennhatóság utáni viszontagságos évtizedek alatt nem is gondolhattak a váradiak köztéri szobor állítására. Elsőként majd csak 1735-ben a megye rendjei Szűz Máriának állítottak egy kőből faragott szobrot a vármegyeháza előtti téren.

¹⁸ Evlia Cselebi: *Török világotató magyarországi utazása 1660-1664*. M. Tud. Akadémia Budapest, 1904, 41-44 .p.

Szent László kőszobra

A második kőszobrot a káptalan adományából Szent Lászlónak emelték 1738. június 27-én a Kispiac (a későbbi Szent László, a mai Unirii tér) mértani középpontjában.¹⁹ A szobor egy négyzetes alapú, felfelé karcsusodó és fűzőes jón pillérfőben végződő talapzaton állt. Az aránytalan szoboralak vállán palást, fején korona, bal kezében országalma volt. Biró József a Kolozsvári testvérek pompás szobrának korcs epigonjaként emlegette.²⁰ De nemigen lehettek vele megelégedve a 18. század végén a váradiak sem, K. Nagy Sándor is azt írta róla hogy a már megkopott kőszobor sok éretlen gúnynak volt kitéve.²¹ Schlauch Lőrinc bíboros, váradi püspök (1887–1902) 1890-ben elhatározta, hogy a lovagkirály szentté avatásának 700. évfordulójára új szobrot állíttat. De addig is, amíg ez elkészül, elrendelte a kőszobor restaurálását. A talapzaton kijavították a töréseket, a király alakját fehér színnel vonták be.²²

¹⁹ K. Nagy Sándor: *Bihar-ország* II. köt. Nagyvárad, 1885, 103. p.

²⁰ Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Budapest 1932, 16. p.

²¹ K. Nagy 1885, *i. m.* 102. p.

²² *Nagyvárad* (napilap) 1890. augusztus 26.

A szobrot 1893-ban átköltöztették a Pray György (ma Berzei) utcai papnevelde udvarára, ugyanis egy héttel korábban a tér közepére felállították a király új bronzszobrát. A tér képeinek változásáról a *Nagyvárad* napilap 1893. szeptember 16-i száma is beszámolt: „*A Kispiac [a későbbi Szent László, a mai Unirii tér] külső képén nagy változás esett tegnap ismét. Akik délután jártak arra, keresték Szent László királynak megszokott régi köszobrát, de már csak az alap néhány törmelékét találták ott. Tegnap reggel hozzáláttak a munkások az idő által kissé megviselt régi szobor elszállításához és délutánra már elhelyezték sértetlenül egy hosszú kocsira. A búcsú igazán megható volt. Tenger nép bámulta a régi emléket, amikor a Kispiacról elvitték. A régi szobrot egészen sértetlenül sikerült a róm[ai] kat[olikus] papnevelde udvarára vinni, ahol azt egy kis renoválás után fel fogják állítani.*”²³

Később, az 1940-es évek végén a köszobrot a püspökségi kertbe szállították, végül 1962-ben jótékony kezek elásták az akkori múzeum kertjében, hogy megmentsék az utókor számára. 1999-ben Tempfli József megyés püspök kiásatta a szobrot, majd restaurálása után 2000. május 21-én a Varadinum-ünnepség keretében felállította a székesegyház oldalbejárata mellé.

Sajnálatos, hogy a váradi köztéri barokk szobrászatunknak ez az egyedül fennmaradt emléke a szükségesnél alacsonyabb, ráadásul stílustalan talapzatra került, ami hátrányosan befolyásolja térhatását. Talán egyszer ezen is változtatni lehet és a korabeli talapzat fennmaradt képe alapján a posztamentum hiteles másával helyettesítik a mostanit, amelyre még azt sem vészték fel, hogy kit is ábrázol a szobor...

A szobor napfényre kerülése annak idején nagy szenzációt keltett. Ebből az alkalomból a *Bihari Napló* egy egész oldalt szentelt az esemény ismertetésére, illetve az előzmények felidézésére. Ezt közöljük most teljes terjedelmében:

„... *Mindig is nagy tisztelet övezte Szent Lászlót. E tisztelet egyik megnyilvánulása az volt, hogy az uralkodónak köztéri szobrokat állítottak. Először több mint hatszáz éve emeltek szobrot Váradon a*

²³ Nagyvárad: *Szent László költözködik*. 1893. szeptember 16.

lovagkirálynak. Sajnos az 1370-ben mintázott álló és a húsz évvel később készített lovas szobrát 1660-ban a törökök megsemmisítették. Legközelebb 1738-ban állítottak szobrot Szent Lászlónak, a rövidesen róla elnevezett téren. Bár ez művészi értékében elmarad a Kolozsvári testvérek alkotásaitól, érdeme elvitathatatlan a váradi barokk köztéri szobrászat egyedül megmaradt emlékeként és helytörténeti, egyházi jelentősége miatt. Ezért is öröndetes, hogy több évtizedes föld alatti rejtőzködés után neprivágra került. Restaurálják, ismét felállítják, s akkor kulturális örökségünk részeként mindenki megcsodálhatja majd.

Felfokozott izgalommal gyülekezett egy kis csoport március 25. reggelén az egykori múzeum (a mostani Gyermekpalota) udvarán. Régen dédelgetett vágyuk, hogy kiássák az itt föld alá rejtett Szent László-köszobrot, és méltó helyen ismét felállítsák. Az ötlet már jó pár éve megszületett, többször tárgyaltak erről a Varadinum kuratóriumi ülésein is, de a feltárás mindig elmaradt.

Biró József művészettörténész doktori értekezésében elég bírálónan vélekedett a szoborról, azt írta, hogy aránytalanul nagy fejjel egy szomorú karikatúra benyomását kelti. Talán részben ezért is voltak fenntartásai Tempfli József megyés püspöknek a feltárással szemben. Jakobovits Miklós képzőművész a szobor művészi értékét illetően túlzónak találja Biró megállapítását. »A szegedi Fekete múzeumban láttam egy csodálatos Szent László-szobrot. Szintén közel 300 éves barokk szobor volt. Az is nagy fejjel készült, groteszk felfogásban. Ennek megvan a maga oka, a jellegzetessége, a meseszerűsége. Hogy honnan indul a művészetben ez a szemlélet? A régi etruszk művészetben gyökerezik. A klasszikus görög és római felfogással ellentétben ez esetben inkább az élet mindennapjait akarták visszaadni, és kicsit groteszk, közvetlen hangulatban túlozták el a figurákat. Ez a szemlélet folytatódott a művészettörténetben a román kori szobrászatban is. A szenteket és Jézust általában nagy fejjel ábrázolták. Nem azért, mert a szobrász nem tudta a megfelelő arányokat, hanem sokkal inkább azért, mert a fej szuggesztivitásával akarta kifejezni a rendkívüli lelkierőt. Ebben az esetben a szépség a különösség felé tolódott el, tehát a művészi erő és szuggesztivitás váltotta fel az addig megszokott szépség fogalmát. Ez figyelhető meg a barokk szobrászatban is.«

Az első csákányütéstől a szobor feltűnéséig

A római katolikus püspökség jóváhagyásával és a szükséges engedélyek birtokában a már említett márciusi reggelen Alexandru Sășianu művészettörténész, Jakobovits Miklós és Márta képzőművész házaspár, Emődi András okleveles restaurátor és több társuk az egykori múzeum udvari szárnyának sarkánál gyülekezett. Ezt a helyet mutatta meg annak idején Jurcsák Tibor Sandu Sășianunak, hogy ha majd eljön az idő a szobor kiásására, tudja, hogy hol kell keresni. Időközben megérkezett Vlad Spoială, a múzeum egykori igazgatója is, aki szintén ezt a helyet jelölte meg.

A Secco Kft. három munkatársa hozzákezdett a feltáráshoz. Vezetőjük, Sipos Tibor jó érzékkel óvatosságra intette őket. Miután felbontották az aszfaltréteget, a gyenge minőségű betonlap alól mintegy tíz centi mélységben előtűnt a szobor palástjának redője. Felszabadult öröm váltotta fel az izgalmat: valóban jól emlékeztek a szemtanúk, közel négy évtized távlatából is. Miután megállapították, hogy a szobrot a fallal párhuzamosan földelték el, a fej irányában folytatták a feltárást.

A kőszobrot az 1940-es évek végén a püspökségi kertbe szállították. A folytatást már Vlad Spoială, a múzeum egykori igazgatója mesélte el: »Kőtárat akartunk létesíteni a múzeumban. Mivel úgy láttuk, hogy a szobor veszélyben van, azt is átszállítottuk a múzeum udvarára. A kőanyagot egy fészkerben tároltuk, de a szobrot féltettük, mivel az egy magyar királyt ábrázolt, a váradi katolikus püspökség megalapítóját. Elástuk, nehogy megsemmisítsék.«

Alexandru Sășianu szerint is ez volt a szobor elásásának az oka. Az akkori politikai helyzet miatt választották ezt a megoldást 1962-ben. A közreműködők közül Jurcsák Tibor, Nicolae Chidioșan és Vlad Spoială nevére emlékezett. Elismeréssel szólt róluk Jakobovits Miklós is. Felidézte Hora Coriolan szavait is: »Eljön még az idő, amikor ki lehet majd ásni és értékelni lehet Szent László szobrát.« Valóban eljött. A 261 éves műalkotás a föld alatt töltött közel négy évtized után ismét napvilágot látott...

Előkerül a barokk kőszobor

Igen óvatosan távolították el a földet az oldalára fektetett szoborról. Először úgy tűnt, hogy csak jelentéktelen sérüléseket szenvedett, de amikor a nyakához értek, már látszott, hogy a feje le van törve. Valószínűleg akkor történt ez, amikor a gödörbe eresztették a szobrot. Bár kezdetben csak konzerválásról esett szó, ez bizonyossá tette, hogy szakavatott kőrestaurátorra van szükség. Pótolni kell a kisebb lepattant részeket, valamint a bal kezet, az országalmával együtt. Erre azonban csak a kora délutáni kiemelés után derült fény. Hiányzott a koronáról is a fémkereszt és a másik kézből a jogar. Ezek fémrészek, ha az elásáskor meg is voltak, a föld alatt elrozsdásodtak. Találtak is néhány korrodálódott fémteredéket. Az országalma nem került elő. A letört kar helyéről következtetni lehet, hogy a szobrot valószínűleg torzóban ásták el. Emődi András meg is jegyezte, hogy szakavatott kőrestaurátorra kell bízni a felújítást. A kiegészítés mellett rétegenként fel kell tární a festéknyomokat is, amelyek azt igazolják, hogy egykoron ez a műalkotás is festett volt, mint a barokk szobrok legtöbbször.

Tudomásunk szerint 1890-ben javították legutóbb, a talapzattal együtt. A Nagyvárad napilap szerint ekkor vonták be fehér színnel, igaz arról nem írtak, hogy előzőleg milyen volt. Jól felismerhető ez a fehér réteg, a pántoknál az aranyozás, máshol pedig a lehámlott fehér alatt a piros festék. A csiszolt felületről lepattant darabkák arról tanúskodnak, hogy a szobrász kristályos kemény mészkövet használt. A festéknyomok láttán talán érdemes volna mérlegelni azt is, hogy akárcsak annak idején, most is festve állítsák fel a szobrot. [Nem így történt – sz. m.]

A kiásás hírére többen is megfordultak a helyszínen: a Gyermekpalota és a múzeum igazgatója, újságírók, tévések és más érdeklődők. A gyermekek kíváncsian nézelődtek. Néhányan azon tanakodtak, kit is ábrázolhat a szobor. Az egyik tudálékos kívágtá: »Ez Sztéfan cel Mare!...«

Szent László kőszobrát a káptalan adományából állították fel 1738. július 24-én a Szent László tér mértani középpontjában (a későbbi szobrok helyétől keletre, a teret átszelő közút mellett.) Csáky Miklós püspök (1737-1747) valószínűleg szükségmegoldásnak tekin-

tette, mert évekig foglalkoztatta egy lépcsős, magas talapzatú márványszobor gondolata. Ma már nem tudni, hogy mi okból, de kegyes szándéka meghiúsult. Csak 1893 szeptemberében állítottak új szobrot Szent Lászlónak a róla elnevezett téren, de azt nem márványból, hanem bronzból készítették. Tóth Istvánnak ez az alkotása 1923-tól a Bazilika előtt látható.

A kőszobrot 1893-ban a papnevelde (a mai Berzei utcában) udvarára költöztették, négyzetes alapú, felfelé karcsúsodó, fűzéses jón pillérfő-formában végződő eredeti talapzatával együtt. Jó lenne, ha e talapzat másolatára kerülne, ha most ismét felállítják. [Nem így történt – sz. m.]

A további tervek

Mivel a szobrot nemcsak konzerválni, hanem restaurálni is kell, az idei Varadinum előtt már nem lehet felállítani. Dönteni kell ellenben arról, hogy hol is álljon majd. Jakobovits Miklós a vártemplom udvarára gondolt, az ottani rusztikus barokk környezetre, de Tempfli püspök szerint annak nincs még tisztázva a tulajdonjoga, ezért inkább a Bazilika bátsó udvarát ajánlotta. Felmerült az is, hogy a mellékbejárathoz kerüljön. [Így is lett – sz. m.] A megyés püspök még nem döntött erről, de azt fontosnak tartotta közölni: örül, hogy hosszú évek vajjúdásai után sikerült kiásni a szobrot. Ezúton is köszönetet mond a Tanfelügyelőségnek, a Gyermekpalota, a Körösvidéki Múzeum, a Polgármesteri Hivatal vezetőinek a feltárás jóváhagyásáért. Megköszönte a lelkiismeretes munkát is mindazoknak, akik valamilyen formában hozzájárultak a kiásáshoz. »És bár nem eléggé arányos, szemet gyönyörködtető a szobor, a történelmi értéke megvan. Számunkra értéket jelent már csak azért is, mert őseinknek is azt képviselt. Már emiatt sem hagyhattuk a föld alatt Szent Lászlónak ezt a szobrát, amely egyben múltunkra és elődeinkre is emlékeztet« – fogalmazott Tempfli József megyés püspök. /Péter I. Zoltán/”²⁴

²⁴ Péter I. Zoltán: *Napvilágra került Szent László kőszobra*. In: Bihari Napló, 1999. április 2.

Megvalósulatlan lovas szobrok

A katolikus egyház vezetői már a felállításától kezdve Szent László kőszobra helyett egy reprezentatív alkotást szerettek volna látni a város főterén. Gróf Csáky Miklós püspök (1737–1747) minden valószínűség szerint csak szükségmegoldásnak tekintette ezt a kőszobrot, mert még felállítása után is évekig szerepelt levelezésében a Szent László-szobor gondolata. A püspök lépcsős, magas talapzatú márványszobrot szeretett volna. Már 1738 augusztusában kérte a káptalantól a márványszobor tervét, de csak 1743-ban kapta kézhez.²⁵ Ma már nem lehet tudni, hogy milyen okból, de a püspök terve csak kegyes szándék maradt.

Egy évszázad múlva Lajcsák Ferenc püspök (1827– 1842) is szoborállítási tervet forgatott a fejében. Már tárgyalt is a kiváló szobrászművésszel, Ferenczy Istvánnal egy vörösrézből készített lovas szoborról.

Annak felállítása után a kőszobrot a székesegyház elé vitték volna. A művész 1834. október 8-án keltezett szerződés-tervezetéből tudható, hogy hatalmas, vörösrézből vert lovas szobrot tervezett, hasonlót József császár bécsi szobrához. Szent László alakját a művész mintegy 2,5 méteresre tervezte, a lovat ezzel arányosra. A talapzat két oldalát Szent László-legendákból merített bronz domborművek díszítették volna, például a kunokkal való harc, illetve a sziklából való vízfakasztás jelene. Elő- és hátlapjára feliratos réztáblák kerültek volna. A szobrot a szerződés szerint 1838. június 27-re kellett volna elkészíteni, hogy Szent László napján lehessen leleplezni.²⁶

A szobor ügyében Lajcsák püspök tárgyalásba bocsátkozott a káptalannal, de a terv végül nem valósult meg. Ennek oka az lehetett, hogy abban az időben egy kisebb földrengés az egyházmegye területén templomokat, iskolákat rongált meg, de még a székesegyház homlokzatát is, és így a szoborra szánt 10 ezer ezüst forintot is a javításokra fordították.

²⁵ Biró 1932, *i. m.* 16. p.

²⁶ Biró 1932, *i. m.* 149.p. -

A püspök ekkor még nem mondott le a tervről, valami kevésbé költséges megoldást ajánlott a művésznek: kőszobrot, vagy bronzból öntöttet, de az előbbit Ferenczy technikailag kivihetetlennek tartotta, az öntés pedig véleménye szerint még többre került volna. Így aztán a püspök és a szobrászművész közötti néhány levélváltás után az ügy annyiban maradt.²⁷ Tegyük hozzá: az utókor veszteségére!

Majd hatvan év elteltével Lajcsák Ferenc püspök szándéka valósággá vált. Igaz nem vert bronz lovas szobor, hanem öntött álló szobor formájában...

A százhusz éves bronzszobor

Szent László bronzszobra 1893. szeptember 10-én került a hasonló nevű tér közepére, hogy felváltsa az egykori kőszobrot. A városalapító király új szobrát Schlauch Lőrinc bíboros püspök (1887–1908) rendelte meg Tóth István szobrászművésztől, aki ebben az időben Strobl Alajos műhelyében dolgozott. Az öntést 1893 nyarán a budapesti Beschorner öntőműhelyben végezték. A *Pesti Napló* egyik tudósítója szerint Szent László agyagmintázatu teste – akkor még fej és lábak nélkül – „*éppen akkor volt a sülyesztő medencében az ércöntő teknő alatt. Az öntés akkor, a látogatás alatt ment végbe, remélhetőleg jó sikerrel*” – tette hozzá a hírt átvevő *Nagyvárad* napilap egyik cikkírója. Ugyanő megírta azt is, hogy László király koronás feje már a cizeláló műhelyben volt a lábaival együtt, mire megállapította: eszerint már az egész alak ércbe van öntve, csupán az összeillesztés és az egész alak átcezálása van hátra.²⁸

Türelmetlenül várta a lakosság az új szobor felavatását. Egy nappal előtte, a *Nagyvárad* egy kisformátumú, egyoldalas különkiadással számolt be a nagy eseményről. Tudatták a programot is: 9 órától a Szent László-templomban ünnepi istentisztelet lesz, melyet fényes segédlettel Schlauch Lőrinc bíboros püspök

²⁷ Biró 1932, i. m. 85–86. p.

²⁸ Nagyvárad: *A Szent László szobor*. 1893. július 16.

végez. Mise közben Nogely István tb. kanonok, a latin szer-tartású papnevelde igazgatója tart hitszónoklatot. A mise vége-zével az egybegyültek kivonulnak a szoborhoz, ahol a bíboros püspök felszenteli és megáldja a szobrot.²⁹

A szobor leleplezésének napján az alábbi ismertető jelent meg, úgyszintén az előbb idézett lapban: „...*A múlt évben Nagyváradon lezajlott fényes ünnepek: László király szentté avatásának 700-ados évfordulója, s ezzel kapcsolatban Nagyvárad-nak a törökök alól való felszabadításának 200-ados emlékünnepe alkalmából fogalmazódott meg Nagyvárad tudós püspöke dr. Schlauch Lőrinc és a káptalan tagjainál, hogy múlt századbeli elődeinkhez híven, közös költségen a régi, omladozó kőszobor helyett a nagy király-hoz méltó ércszobrot állíttatnak Nagyvárad legszebb terére.*

A szobor készítését Tóth István fiatal magyar szobrászra bízták, ki mint a híres bécsi szobrász: Zumbusch tanítványa, számos elsőrendű kitüntetést, pályadíjat nyert. A szobor már kész, s ma délelőtt szenteli fel Nagyvárad bíboros püspöke.

A három méter magas, óriási ércalak Szent László királyt álló helyzet-ben tünteti fel. A szoborfelállítók célja volt, hogy a szobor Szent Lászlót mint magyar királyt, mint hőst és mint szentet tüntesse fel. Ezt kellett a művésznek megoldania, s mint szakértők mondják, el is érte a célt...³⁰

A fenti cél érdekében a lovagkirály fején a szent korona, vállán hímzett palást, bal kezét egy földre támasztott palloson tartja, csípőjén pihentetett jobb keze mögött csatabárd függ. A szobor négy sarkánál egy-egy kisebb talapzaton címerpajzsot tartó bronzoroszlánokat helyeztek el. A címerpajzsokon Magyar-

²⁹ Nagyvárad különkiadása: *A Szent László szobor leleplezése*. 1893. szeptember 9.

³⁰ Nagyvárad: *Szent László új szobra*. 1893. szeptember 10. - Tóth István (Szombat-hely, 1861. november 9. - Budapest, 1934. december 12.) magyar szobrászművész. Tanulmányait a bécsi Akadémián végezte, majd Budapesten telepedett le. 1908-ban részt vett a Bartha Miklós szoborpályázaton. Számos egyházi tárgyú szobrot, nyilvános emléket és zsánerfigurát mintázott. A formaszépségre való törekvést naturalista fölfogással egyesíti. A szombathelyi Szent Quirin templomban nyugszik, sírhelyét a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság „A” kategóriában a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította. Köztéri szobrai: Budapest: Kossuth Lajos, Hunyadi János, Nepomuki Szent János (készült 1921-ben, az ostrom során, 1944/45-ben elpusztult) Polipölő; Szentes: Kossuth Lajos; Szombathely: Szent Márton (a székesegyházban),

Szent László bronzszobra a főtéren

ország, Nagyvárad és Schlauch Lőrinc püspök címere, valamint Szent László pecsétje láthatók. A kis talapzatokat kovácsoltvas kerítés köti össze.

A szobor felavatásról a helyi sajtó szeptember 12-én számolt be, az alábbi cikkben: *„A nagy magyar király, a kereszténység első hőse, s a nagyváradi egyházmegye alapítójának új szobra előtt borult le vasárnap Nagyvárad bíboros püspöke egyházmegyéje papságával, hogy azt a jövő kegyeletének átadja.*

A hős király szobra, mely élő emléke a bíboros és a káptalan áldozatkészségének, ott áll Nagyvárad piacán, ércbe öntve, örök büszkesége lesz e szobor városunknak. Mert habár Szent László sírját s testének elporlott maradványait nem is tudtuk fellelni a földnek századévek óta lerakódott rétegei között, ez a szobor, mely magasan emelkedik a föld felé, örökké emlékeztetni fog bennünket arra, hogy Szent László erős magyar szelleme közöttünk lebeg s vezérli tetteinket.

A fölavatás napján, már a kora reggeli órákban nagy közönség lepte el Nagyvárad hatalmas méretű főterét, gyönyörködve annak imponáns díszében, a szent király bronzalakjában.

A szent király szobra mindenkire a legkedvezőbb hatást gyakorolta. Tiszta, nemes, fölemelő az a hatás, melyet egy fiatal, kitűnő szobrásztehetség ihletteljes alkotásával lelkünkben kelt. A nagy király egész alakja imponáló; arckifejezése pedig a leghívebben tünteti fel a bölcs, az erélyes, a vitéz, a szent királyt.

A szakértők vélekedését, melyek a szobrot kifogástalan alkotásnak jelentették ki, szentesítette most az egész közvélemény, mely egész nap nyüzsgő néptömeggel ellátta körül a szobrot és gyönyörködve halmozta el dicséreteivel Nagyvárad főterének büszkeségét.

A fölavatás ünnepélyéről tudósítónk a következőket jelenti:

Szily János, Horvát Boldizsár; Nagyvárad: Szent László egész alakos bronzszobra (1893) és Szaniszló Ferenc püspök egész alakos bronzszobra (1896) a székesegyház előtt. A Pietà szobor (1906) eredetileg az olasz plébániatemplom előtt állt, jelenleg a hajó melletti udvaron. Jelesebb művei közé tartozik még a nagyméretű Bosszú, a budai Várhegy alján lévő férfiak (polippal küzdő) és a Szépművészeti Múzeumban lévő kis bronzcsoport, mely padon ülő magyar parasztlányokat ábrázol. Számos alkotása látható a szegedi Fogadalmi templomban és a nagyváradi székesegyház főoltárán. ([http:// Tóth István szobrász 1861. Wikipédia.](http://TóthIstván.szobrasz1861.Wikipédia.))

Az ünnepi istentisztelet

Az ünnepély első részét a Szent László-templomban tartott ünnepi istentisztelet képezte. A volt püspöki székesegyház zsúfolásig megtelt a hívekkel, akik a kardinális érkezését várták.

Künn, a templom körül, s az egész téren ezernyi ezer népsokaság állott, kik között a rendet dísruhás rendőrök és tűzoltók tartották fenn, Papolcsy kapitány s a többi biztos felügyelete alatt.

A templomban az első padok voltak fenntartva a notabilitásoknak, akik azonban gyér számban jelentek meg. Ott voltak b. Dóry József főispán, Sal Ferenc polgármester, Papp János, Bordé Ferenc, Darvassy Lajos tanácsosok, Ragány János v. főszámvevő, Szücs István levéltárnok, továbbá Bozóky Alajos jogakadémiai igazgató, Cziffra Gerő m. főpénztárnok, a püspökség uradalmi tisztikara Gócz Lajos főtitkár az élen, az ügyvédi, az orvosi kar több tagja. Az apácázárdák növendékei lobogó alatt, nagyrészt fehérruhásan, koszorúval a templomban képeztek két oldalt sorfalat.

A templomajtóban Nogáll püspök, Széchenyi, Zajnay, Petrovits, Schifner kanonokok teljes főpapi ornátusban, továbbá a káptalan többi tagja, s az alsóbb papság várták a bíborost, ki kilenc óra után érkezett meg díszfogatán, dr. Schweiger Rezső titkára kíséretében a harangok hangjai mellett.

Mindjárt megkezdődött a szentmise, melyet a bíbornok végzett. Az evangéliumkor Nogely István c. kanonok, a fitanító képezde, s az óvóképző igazgatója alkalmi szentbeszédet mondott. A lendületes szónoklat természetesen a nagy királlyal foglalkozott. Abból indult ki, hogy a mostani ünnepély befejezése a múlt évben lezajlott fényes ünnepségeknek. Felemlítette Nagyvárad gyors fejlődését. Pedig volt idő, mikor ki volt téve az elpusztulásnak. Magyar kezek kezdték, s a törökök fejezték be a rombolást. Az elpusztult Nagyvárad újraépítését mindig az áldozatkész főpapok kezdték, s jártak elől anyagilag, szellemileg a város emelésén. A tisztelet Szent László király iránt mindig megvolt Nagyváradon. Ezt bizonyítja, hogy szobrot emeltek már a régmúltban emlékezetére, tiszteletére. Majd felemlítette az elpusztult Szent László szobrot, s a ma is fennálló kőszobrot, s rátért az új szoborra. Mély hálával emelte ki a szobor készítettőjének, dr. Schlauch

Lőrinc bíbornoknak s a káptalannak áldozatkészségét, mely által a dicső nagy királynak századokig tartó, a városnak díszéül szolgáló emléket létesítettek. E bevezetés után rátért beszéde tulajdonképpeni tárgyára: Szent László király életének méltatására.

Történeti adatok csoportosításával jellemezte a magyar történelem sőt Európa kimagasló alakját, korának legnagyobb férfiát. A szónok különösen két szempontot ölelt fel: a hallgatóság elébe állítja Szent Lászlót, mint igazságosan ítélő bírót, s mint az igazságért harcoló hőst. A történelemből vett példákkal bizonyította be, hogy Szent László minden ítéletében az igazságot kereste s ezáltal bódította meg alattvalói szívét. De kimutatta egyúttal, hogy a nagy király irgalmas is tudott lenni.

Beszédének második részében, hol mint az igazságért harcoló hőst jellemezte Szent Lászlót, felemlítette Salamont, s ezáltal kezdett pártütést, akiket legyőzvéen, nem pusztította el, hanem letelepítette őket, otthont adott nekik, majd a keresztes hadjáratot említé fel.

Végül igen szép könyörgést mondott, melyben kérte Szent László királyt, hogy könyörögjön Istennél a koronás királyért, hazánkért, Mária országáért, hogy népe legyen boldog, legyen egyetértő a megpróbáltatás napjaiban, s vészben összeforruva.

A nagyon szép beszéd után folytatta a bíboros a misét, mely alatt a székesegyházi ének- és zenekar a következő egyházi műveket adta elő kitűnően, Kersch Ferenc karnagy vezetése mellett:

Kersch: Ecce Sacerdos

Biebl: Missa in C

Bach-Gounod: Ave Maria, melyet Tucsekne Lechner Sarolta úrnő gyönyörűen énekelt.

Igen szépen énekelt még Goszler Irma és Weinpoltné úrbölgyek.

A szentmise végeztével a szoborszenteléshez vonult ki a körmenet.

A bíboros a szobor előtt

Tíz óra után megkondultak a Szent László-templom harangjai; zúgó, ünnepi harangszó mellett vonult ki a templom visszhangzó boltíveinek homályából a körmenet templomi zászlóival, fehérbe öltözött, parányi lányainak hosszú sorával. Majd a papság aranydíszítéstől csillogó, fehér talárjai között jött a bíbornok, magas méltóságú teljes

díszében, utána ismét a papság nagy csoportja következett. A bíboros püspök a szobor előtt föllállított, bíborral bevont imazsámolyhoz járult, hogy onnan az emlékművet beszentalje.

Köröskörül az énekkar sorakozott, melyet a székesegyházi kar tagjai, s az óvónőképezde növendékei képeztek, kiknek ajkain egy Szent László korabeli ének zendült föl és áradt szét a gyönyörködő, bámuló közönség tengere fölött. Az Áldott legyen Isten kezdetű, 1695-ből való éneket adták elő.

Az emlékmű talapzatán díszes koszorú pihent, szalagján e felírás: »Gróf Stubenberg Józsefné szül. Nimptsch Anna grófnő.«

A bíbornok a szoborhoz lép. A szenteltvíztartó cseppjei csillogva hullanak a magas bronzalakra, a talapzatra és annak aranybetűire: Szent László király könnyörögj érettiünk.

Azután letérdelt. Magyarul mondott fennkölt imát a szent királyhoz. Köröskörül ismét felzendült az ének, zengő feltámadása Szent László korának. Szent László királyunk... Ez az ének 1674-ben keletkezett. Mindkettőt Kersch Ferenc karnagy harmonizálta nagyon szépen. S a hatalmas, fenséges, dicső szoboralak világtalan, mégis ékesszóló szemével messze-messze nézett a tolongó népocéán fölött, akik eljöttek az ő emlékét megünnepelni.

Derüs szeptemberi ég enybe, de azért ragyogó aranyesője hullott alá az egész fényes ünnepélyre. Köröskörül a tér házain csattogtak a nemzeti színű lobogók, a görögkatolikus püspökség rezidenciáján is.

Olyan szép volt ez a nemzetiszínű koszorú a nagy magyar király szobra körül...

*

Érdemesnek tartjuk felemlíteni, hogy a vasárnap felszentelt impozáns Szent László szobor elkészítésében, s felállításában a zseniális Tóth István szobrászon kívül még kik vettek részt. A szobor öntését a budapesti Beschorner-féle ércöntőde végezte s úgy az öntés, mint a cizelőzés kitűnően sikerült. A talapzatot kiváló minőségű pátyi kőből az Anderson Anselm kőfaragó cég készítette, míg a pompás stílszerű feliratok pontos, tiszta kivésése Löwy M. és társa sírkőraktárát s kőmetsző műhelyét dicséri. Meg kell emlékeznünk Rimanóczy Kálmánról, ki igazi törekvéssel, buzgalommal fáradozott, hogy a szobor felállítása, a tér rendezése oly rövid idő alatt készen legyen, s ne szenvedjen a felavatás ismét késedelmet.

Szent László bronzszobra a Székesegyház előtt

A múlt század elején a Kispiacon felállított Szent László király kőszobrát a napokban elszállítja Rimanóczy Kálmán a Szent László térről. Előbb a Bémer téren szándékoztak felállítani a régi szobrot, azonban újabb megállapodás szerint a r. kath. papnövelde belső kis kertjében lesz ismét felállítva a sok vihart átélt szobrocška.”³¹

Három nappal a szoboravatót követően egy külön újságcikkben Tóth István művészetét méltatták, aki igen szerényen mind-

³¹ Nagyvárad: *A Szent László szobor fölavatása*. 1893. szeptember 12.

össze annyit mondott a Szent László-szobor elkészültét követően, hogy: *„Hát bizony sok ambícióval és szorgalommal dolgoztam rajta.”*

Ezek után lássuk a Nagyvárad tárcáját, Tóth István - *A Szent László szobor alkotója* címmel:

„... Tóth István első nagyobb szoborművének teljes sikere után most már biztató és szép jövő vár, úgy a Strobl, mint a Zala iskola hívei sokat remélnek ettől a tehetséges kezdettől, aki a művészkörökben is méltó meglepetést keltett a Szent László szobor zseniális megalkotásával.

Tehetségét, melyet Mária Terézia, Radeczky és több remek szobormű készítője Zumbusch Gáspár bécsi szobrászművész és tanár csiszolt és fejlesztett, most volt először alkalma kifejezni, ámbar kisebb és szerényebb igényű műveivel már eddig is felköltötte az illetékes körök figyelmét. A szép jövő elé néző fiatal művész életrajzi adatait a következőkben foglaljuk össze:

Tóth István Szombathelyen született 1861. november 9-én. Középiskolai tanulmányait a felsőlővői reálgimnáziumban kezdte, ahol nem érzett ugyan valami nagy hajlandóságot az elméleti tudományok iránt, hanem annál nagyobb érdeklődést tanusított a rajz, nevezetesen a szabadkezi és távlati rajz iránt.

Tanulmányainak befejezése után a szülőiházba tért vissza, ahol atyjának gyárában nyert alkalmazást, aki Szombathelyen műasztalos volt. Szombathelyi életének ezen szakaszában hajlama a képzőművészetek és így először a festészet iránt az ottani székesegyház egynéhány alkotásában nyert ösztönző táplálást; a műhelyben a faragászat iránt érzett érdeklődése közben alkalmat nyert az alakító kísérletezésekre.

Ezen körülmények között felismerve hivatását 1882-ben alapos kiképzés céljából a bécsi akadémiaira ment és tanulmányait ott végezte Zumbusch Gáspár híres bécsi szobrász akadémiai tanár vezetése alatt, aki híres mester hírében állt. Tanulmányában évi 200 frt ösztöndíjjal a soproni kereskedelmi és iparkamara segélyezte eleinte, melyhez később 1885-től 1890-ig a vallás és közoktatási magyar királyi minisztérium évi 400 forintos ösztöndíjjal járult. Ezek által jutott olyan helyzetbe, hogy tanulmányait befejezhette. Tanulmányai alatt, 1888-ban egy bachans nő mintájával megnyerte a bécsi akadémiai mesteriskola nagydíját, 1889-ben egy Tóbiás búcsúját ábrázolt domborművével megnyerte a nagy aranyérmet.

1890-ben letelepedett Budapesten, ahol addig apróbb művek alkotásával foglalkozott. Első nagybbszerű alkotása a nagyváradi Szent László szobor, amelynek kíséretében szegénységének segélyére sietett ismét a vallás és közoktatási magyar királyi minisztérium, midőn a budai várkertbazár alsó pavilonját e szobor elkészítésében szükséges nagy helyiségül átengedte a készítés idejére. Időközben az átépítés alatt álló budai királyi palotában is nyert megbízatást a megnagyobbított trónterem erkélye fölé kívülről elhelyezendő irgalmasság allegóriai alakját ábrázoló mintájára, amely nagyban való kivitelre a m. kir. palota építési bizottsága által elfogadtatott. Ugyancsak eközben kapott megbízatást a magyar országház számára készítendő Zápolya János, I. Ferdinánd, továbbá Báthori Gábort és Rákóczi Zsigmond alakjainak elkészítésére.

Ennyiben ismertettük a Szent László szobor zseniális alkotójának biográfiáját, aki a város új monumentumának elkészítéséről még a következő érdekes részleteket adja elő:

A szobor tervét véglegesen 1892. március hóban fogadták el. 1893. április 15-én adta a művész gipszöntés alá Beschorner A. M. és fiai külső váci úti műintézetébe. A szobor a talapzattal együtt 7 méter magas. Az egész szobor 9 négyszögméter területen fekszik stílszerű kerítésével együtt. A talapzat és a kerítés renaissance stílusban van.

A bronzalakok ágyúérből vannak öntve. Szent László alakja kb. 1000 kilogramm, az oroslánok egyenként 150 kilogramm súlyúak. Az oroslánok alakításánál megjegyezte a művész, hogy azok, bár alkalmazásukban e heraldikai és a történelmi hagyomány momentumaira tekintettel volt, tényleg a kerítés díszítéséül és így a sarok kis piederstálok gombjául szolgálnak. A nagyobb alakban való mintázás azért volt elkerülendő, mert így a díszítési főcélt túlbaladóan szorosabb kontaktusba jutott volna a főalakkal, ami nem lehet egy szobor célja...³²

A szobor utóéletéhez tartozik, hogy az első világháború után, 1923-ban Szent László szobrát áthelyezték a püspöki palota kertjébe, a székesegyház főhomlokzata elé, hogy helyette a tér közepére egy lovas szobrot állíthassanak. De ez már nem Szent Lászlót, hanem Ferdinánd román királyt ábrázolta...

³² Nagyvárad: Tóth István. *A Szent László szobor alkotója*. 1893. szeptember 13.

Újabb lovas szobor tervek

A Kolozsvári testvérek 14. századi lovas szobra örök nosztalgiaként élt az utódok emlékezetében, a lovas szobor iránti vágy időről időre visszatért. Így történt ez gróf Széchényi Miklós püspök (1911–1923) idejében is. A püspök 1913. október 21-én ugyancsak Tóth István szombathelyi szobrászművészt bízta meg Szent László király lovas szobrának megmintázásával.³³ 1914. június 10-én Tóth István szobrászművész Nagyváradra jött és bemutatta az időközben megalakult szoborbizottság tagjainak a két szobortervezetét. Kijelentette, hogy a legfontosabb feladat egy megfelelő férfi modell megtalálása, akiben Szent Lászlót fogja bemutatni. Méltó feladatnak tartja az ágaskodó paripa összes szép vonásainak ábrázolását is.³⁴

A makett egyik változata léptető lován ábrázolta a királyt, a másik amint lovával legázolt egy pajzzsal védekező pogány vitézt. Az utóbbit fogadták el kivitelezésre. A szobor kicsinyített mása Szombathelyen Fazekas Jenő nagyprépost lakásán található³⁵ – ahogy az a szombathelyi Savaria Forum kiadvány egyik cikkében olvasható.

Szombathelyen a második változat makettje található, míg az első változat – a léptető lovon ülő királlyal – dr. Indig Ottó tulajdonában volt, aki erről így írt a Lovagkirály című váradi színházi bemutató műsorfüzetében: „...*Hosszas előtanulmányok után bronzba került a makett, a lovasszobor kicsinyített mása. Hárászi József ércszoboröntődjéből került ki az egyedi példány. 13×30 centiméteres talapzaton áll a robusztus, jobb lábát emelő paripa; a test dimenziói (30×35×8) erőt, szilajságot sugallnak. Nyergében ül a jobb kezében kardot emelő szent király. A 30 centiméteres alak lovagi öltözetben,*

³³ Béczy T. László: *Adalékok Nagyvárad művészettörténetéhez*. In: Bihari Napló, 1996. február 10–11.

³⁴ Kupán Árpád: *Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei. A városépítő Rimler Károly - a városmentő Dr. Soós István polgármester*. Partiumi füzetek 70. Nagyvárad, 2012, 59–60. p.

³⁵ Béczy 1996, i. m. február 10–11.; Dr. Kovács Jenő: Nagyvárad és Szombathely közös emlékei. In Savaria Fórum, 1995. szeptember 8.

*címeres mellvérttel, abroncs-koronával fején, büszke és egyenes tartással léptet lovával. Tekintete a messzi távolba néz, tekintélyt, magabiztosságot, szilárd jellemet és erős akaratot jelképez az alak.*³⁶

A világháború harmadik évében a növekvő anyagi gondok, nehézségek ellenére sem feledkeztek meg Nagyváradon a lovas szoborról. 1916 februárjában a szoborbizottság felkereste a művészt budapesti műtermében, hogy megtekintse a szobor agyagmintáját. A szobrász elmondta, hogy a szobor életnagyságban fogja ábrázolni a szent királyt.³⁷

A részletekről a *Tiszántúl* napilap számolt be. Többek között ismertették a bizottság tagjait: Széchényi Miklós püspök, elnök, Fetser Antal győri püspök, báró Forster Gyula, a műemlékek országos bizottságának elnöke, az országos képzőművészeti társulat alelnöke, Szmrecsányi Miklós ny. miniszteri tanácsos, Holló Barnabás szobrász, Foerk Ernő építész, Szmrecsányi Ödön, Fieber Henrik, az egyházművészeti tanács előadója, dr. Karácsonyi János, dr. Némethy Gyula és Brém Lőrinc, majd rátértek a szobor ismertetésére. „*A művész bemutatta a lovasszobornak egyharmad nagyságban készült agyagmintáját. A szobor életnagyságban fogja ábrázolni a szent királyt; a gondolat amit a szobor kifejez: Szent László, mint a kereszténység védelmezője tökéletesen legyőzi a pogányságot. Ezt a gondolatot úgy érzékelteti a művész, hogy Szent László a csatabárdjával lesújtott kunt átugratja. A földre sújtott kun a kardját és pajzsát védőleg tartja maga fölé s ez a pajzs az ugrató lónak is támaszt nyújt. Szent László arca a régi 1407-ből való Szent László hermának művészi mása. Fején kis abroncskorona, amelyen apró kereszték vannak. Mellén a legrégebb magyar címer. A szobor hatása művészi, megkapóan impozáns. A szoborbizottság tagjai elragadtatással szemlélték a valóban művészi alkotást, s báró Forster Gyula kijelentette, hogy »Szent László nagyváradi lovasszobra egyike lesz Magyarország legszebb szobrainak.«*

³⁶ Dr. Indig Ottó: *Elfújta a történelem*. In: Nagy Béla–Novák Ferenc–Rossa László: *A Lovagkirály. /Műsorfüzet/ 1995.*

³⁷ Kupán Árpád: *Tiszta szívből jövő köszöntés*. In: *A honismeret szolgálatában*. Nagyvárad, 2012, 251. p.

A bizottság egyhangúlag hozzájárult a szakértők véleményéhez, kik a mintát nagyon szépnek, teljes művészi hatásnak ítélték, elfogadták és a művészt a kivittel megbízták. Melegen gratuláltak a művésznek, kinek a szobor megalkotásával két évtizedes álma és vágyódása, tervezése válik valósággá.

A szobormintát most egész nagyságában kidolgozzák gipszből, azután következik az érbeöntés. Természetesen ez csak a háború után fog megtörténni, miután a háború alatt bronz nem áll rendelkezésre. A háború, mint egyéb művészi alkotásra, erre késettetőleg hat, de talán nem táplálunk túlságosan vérmes reményeket, ha azt hisszük, hogy 1917-ben már ott fog e diadalmas lovas szobor állani a székesegyház előtt, mint a régi, elpusztult lovas szobor, mely oly gyönyörűséges volt, hogy »nem elégedett senki reá nézni.« [!]³⁸

Nem került sor szoboröntésre a háború után, a cikkíró optimizmusa ellenére sem. Szent László lovas szobra öntésének még a lehetőségét is meghiusította az első világháborút követő impériumváltás.

A lovas szobor ügye majd csak a lovagkirály szentté avatásának 750. évfordulója alkalmából lett ismét időszerű. A római katolikus egyháztanács 1941. május 5-én tartott gyűlésén elhatározta, hogy a szent király dicsőségéhez méltó lovas szobrot emel. A polgármesteri hivatal Szent László-szoborbizottságot alakított. Soós István polgármester javaslatára a lovas szobrot nem a székesegyház elé, hanem a Szent László téren állították volna fel. Elvetették azt az ötletet, hogy a székesegyház elől visszahelyezzék a térre a király álló szobrát.³⁹ Arról, hogy kire bízták volna a lovas szobor megalkotását, nincs tudomásunk. Tóth István szobrászművész már nem jöhetett számításba, hiszen ő 1934-ben elhunyt, az 1916-ra agyagból megformált szobormintája rég megsemmisülhetett, a gipsz minta pedig nem biztos, hogy elkészült.

³⁸ Tiszántúl: *Szent László lovas szobra, Magyarország egyik legszebb szobra lesz.* 1916. február 8.

³⁹ Hlatky Endre: *Szent László éve.* Nagyvárad, 1942. 8. p.

De egyébként is a háborús körülmények megakadályozták a szobor felállítását, amelyet az 1942. évi Szent László-évfordulós ünnepségek idején egy későbbi feladatnak szántak. De erre az újabb rendszerváltozás miatt már nem kerülhetett sor. Így aztán Szent László sokszor tervezett, áhított lovas szobra ezúttal sem készülhetett el.

„Szent László ha nem is kelhetett tervezett-vágyott szobor életre figyelmeztet a múlandóságra; de reményt is fakaszt bennünk. A hittel élni és vállalni krédóját követeli ki belőlünk s azt a bizonyosságot sugallja, hogy bár a szobrok sorsát átrajzolja a történelem, a túlélésre és megmaradásra mindig van remény...”⁴⁰

A szerző önálló kötetei

- Nagyvárad római katolikus templomai.* Literatus Nagyvárad, 1992.
 „Hogy látva lássanak...” *Ady Endre Nagyváradon.* Széphalom Könyvműhely Budapest, 1993.
Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig. Convex Kiadó Nagyvárad, 1994.
Nagyvárad református templomai. KRE. Nagyvárad, 1996.
A nagyvárad-olaszi református templom. Erdélyi műemlékek 25. Kolozsvár, 1996.
Félixfürdő. PBMEB. Partiumi füzetek 3. Nagyvárad, 1998.
Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig. (Második bővített kiadás.) Convex Kiadó Nagyvárad, 1998.
Mesélő képeslapok. Nagyvárad 1885–1915. Noran Könyvkiadó, Budapest, 2002.
Ady Erdélyben. Noran Könyvkiadó, Budapest, 2003.
Városvédő írások. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2003.
Trei secole de arhitectură orădeană. [Nagyvárad építészetének három évszázada] MTCR. Nagyvárad, 2003.
Nagyvárad római katolikus székesegyházai. Partiumi füzetek 30. PBMEB. Nagyvárad, 2004.
Nagyvárad emlékképek. Partium Alapítvány Nagyvárad, 2004.
Nagyvárad száz éve és ma. Nagyvárad barangolás Ady nyomában. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2004.

⁴⁰ Dr. Indig 1995, i. m. /Műsorfüzet/

- Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége.* Noran Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- Ady és Léda - Egy szerelem története.* Noran Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon.* Noran Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- Nagyvárad műemlék épületei.* Partiumi füzetek 49. PBMET. Nagyvárad, 2008
- Ady és Csinszka - Egy másik szerelem története.* Noran Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- Magam szeretem, ha szeretlek. Ady Endre szerelmei - regényes életrajz.* Riport Kiadó, Nagyvárad, 2010.
- Nagyvárad. Múltidéző, városnéző kalauz.* Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2011.
- Szecessziós építészet Nagyváradon.* Partiumi füzetek 66. PBMET, Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2011.
- Nagyvárad városbáza.* Partiumi füzetek 67. PBMET, Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2011.
- Képzelt beszélgetések a fiatal Ady Endrével.* Europrint, Nagyvárad, 2011.
- A jelenkori Nagyvárad megalapítása.* Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2012.
- Újabb városvédő írások.* Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2012.

Társszerző

- Ady Endre Líceum - Emlékkönyv.* Analog Kiadó Nagyvárad. 1993.
- Istoria oraşului Oradea* [Nagyvárad városának története]. Cogito Kiadó, Nagyvárad, 1995.
- Nagyvárad - városismertető.* EKE. Nagyvárad, 1998.
- Püspökfürdő.* Partiumi füzetek 9, PBMEB. Nagyvárad, 1999.
- Nagyvárad* (Városnéző séta). Participatio Alapítvány, Nagyvárad, 2002.
- Oradea* (Tur de cunoaştere al oraşului). Participatio Alapítvány Nagyvárad, 2002.
- Nagyvárad-Oradea* (Sightseeing tour). Participatio Alapítvány Nagyvárad, 2002.
- Bihar megye útikönyve - Nagyvárad Érmellék, Berettyó völgye, Hegyköz.* Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2004.
- Nagyvárad - városismertető* (átdolgozott kiadás). Partiumi füzetek 44. PBMEB. Nagyvárad, 2006.
- Istoria oraşului Oradea* [Nagyvárad városának története] (átdolgozott kiadás). Cogito Kiadó, Nagyvárad, 2008.
- Katonaőseink nyomában.* Székesfehérvár, 2011.

Ady Endre sajtópere és börtönnapjai - Egy kis séta. Noran Libro, Budapest, 2012.

Gyűjteményes kiadások

Az újvárosi református templom. In: Boldog Várad, Héttorony Kiadó, Budapest, 1992.

Nagyvárad újkori temetőinek kialakulása. In: Hol sírjaik domborulnak. Partiumi füzetek 7. PBMEB. Nagyvárad, 1999.

Nagyvárad barokk művészete. In: Baroque routes-Barokk utak. A barokk-Európa és Debrecen-Nagyvárad konferencia anyagából. Debrecen, 1999.

Nagysándor József emléktáblája. In: A szabadságharc zászlaja alatt. Partiumi füzetek 13. PBMEB. Nagyvárad, 2000.

A két Rimanóczy. In: Városok és Műhelyek a századfordulón. Konferencia a kiegyezés utáni magyar építészetéről - 1867-1914. Budapest, 2000.

Islám építészet Váradon. In: Történeti tanulmányok X. (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa) Debrecen, 2002.

A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építésze. In: A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról. Partiumi füzetek 23. PBMEB. Nagyvárad, 2003.

Clădirea Primăriei municipiului Oradea. Istoric. Arhitectură și stil - Nagyvárad, városháza. Története. Építésze és stílusa. In: Oradea-Pagini de istorie - Nagyvárad - Történeti fejezetek. Editura Muzeului Țării Crișurilor. Oradea, 2003.

Nagyvárad egykori vashídjai. In: Nagyvárad ipartörténete. Partiumi füzetek 20. PBMET. Nagyvárad, 2008.

Újságcikkek a Bihar Napló Vigyázó kövek rovatából. In: Vigyázó kövek. Partiumi füzetek 61. PBMET. Nagyvárad, 2009.

Nagyvárad vázlatos történelme. In: Nagyvárad. Europrint, Nagyvárad, 2011.

Ady-emléktáblák nyomában. In: Nagyvárad. Europrint, Nagyvárad, 2011.

Nagy Endre, a konferanسیe műfaj megteremtője, avagy százéves a nagyváradi kabaré. In: Nagyvárad. Europrint, Nagyvárad, 2011.

Nagyvárad köztéri szobrászatának története. In: Nagyvárad. Europrint, Nagyvárad, 2011.

A váradi vár. In: Nagyvárad. Europrint, Nagyvárad, 2011.

Nagyváradi nézelődés. In: Nagyvárad. Europrint, Nagyvárad, 2011.

„Tessék kérem felemelt fejvel járni!...” In: Ráday Mihály hetven. Libri Kiadó, Budapest, 2012.

- A nagyváradi Fekete Sas-palota.* In: A Város- és Faluvédők Szövetsége XXXI. országos találkozója és konferenciája. Kecskemét, 2012.
20. *A nagyváradi vasúti közlekedés kezdetei.* In: A honismeret szolgálatában. Dukrét Géza 70. születésnapjára. PBMET. Nagyvárad, 2012.
- Az alkotó és szervező Ember.* In: A honismeret szolgálatában. Dukrét Géza 70. születésnapjára. PBMET. Nagyvárad, 2012.

Kitüntetései

- Pro Partium-díj* (2001)
Podmaniczky-díj (2004)
Fényes Elek-díj (2004)
Magyar Kultúráért Díj (2005)
A Román Kulturális Minisztérium Kiválósági Oklevele (2010)

2005

Március 11. Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központ múzeumtermében. Emödi János-Varga Árpád: Telegdi sírkövek, emléktáblák című kötetét Dukrét Géza, Jósa Piroska: Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál című kötetét Kupán Árpád ismertette.

Április 2. Partiumi Honismereti Találkozó.

A konferenciát a Partiumi Keresztény Egyetem Bolyai-termében tartottuk. A következő előadások hangzottak el:

- Pásztai Ottó: 875 éves a váradihegyfoki prépostság.
- Kordics Imre: Körösszeg vára.
- Kiss Zoltán: A somlyói Báthory-vár.
- Bessenyei István: Az erkölcs átalakulása a 20. században.
- Pávai Gyula: Egy elfelejtett aradi költő, Kövér Erzsébet.
- Ujj János: Arad 1944-es bombázása.
- Kupán Árpád: A mozizás kezdetei Nagyváradon.
- Nagy Aranka: Bárkányi János a Rákóczi-család gyóntatója és bizalmasa.

- Székely Antal: Ombod neve védelmében.

Az előadások után közgyűlést tartottunk, melynek témái a következők voltak: bírósági bejegyzés, fotódokumentációs archívum létrehozása, a meghirdetett pályázatok zsűritagjainak megválasztása.

Április 10. Érsemjén, Fráter Loránd halálának 75. évfordulója. A rendezvény ünnepi istentisztelettel kezdődött a református templomban, majd a temetőben, megkoszorúzták a nótáskapitány sírját. Ezután az új emlékház avatása következett, a nemrég rendbetett Fux-kúriában, ahol beszédet mondott Balázs József polgármester. Az ünnepély a polgármesteri hivatal gyűlés-

termében folytatódott. Fráter Loránd életét és munkásságát Dukrét Géza ismertette, majd méltatta Balácsi József polgármester példaadó tevékenységét és javasolta, hogy az őszi konferencián kapja meg a Fényes Elek-díjat, hagyományörző tevékenységéért. Kupán Árpád érdekes epizódokat ismertetett a zeneszerző közéleti tevékenységéről, majd Csorba Teréz a Fráter család történetéről értekezett. Ezután, ünnepélyes keretek között, együttműködési egyezményt írtak alá a Hajdúság-Partium Értékmentő Egyesülettel, amelyet Filep Mária elnöknő látott el kézjeggyével. Végezetül emléklapot osztottak ki a szervezőknek és a jelenlevő tizenhét tagunknak.

Április 28. Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központ múzeumtermében, a Varadinum-ünnepségek keretében. Dukrét Géza Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében című kötetét Nagy Aranka ismertette.

Április 30. Pályázati díjkiosztó ünnepség, a Varadinum keretében.

Témái a következők voltak: Pusztulóban lévő műemlékeink, Élő népi mesterségek és Műszaki személyiségeink. A zsűri tagjai Kupán Árpád, Borbély Gábor, Kordics Imre és Pásztai Ottó voltak. A pályázatra összesen 24 dolgozat érkezett, melyből 14 a felnőtt és 10 a diák kategóriában. Kupán Árpád, a zsűri elnöke ismertette az eredményt.

Május 21. A Nyíló Akác Napok keretében Érmihályfalván szervezték meg a Mi utcánk című ifjúsági honismereti vetélkedőt a PBMEB helybeli tagjai, Kovács Rozália és Szalai Ilona. A díjkiosztó ünnepség után a polgármesteri hivatal dísztermében mutatták be Érmihályfalva, Barangolás múltban és jelenben című kötetet. A kötet szerzői: Kovács Rozália, Szalai Ilona, Nánási Zoltán, Nánási Noémi, Szuhányi Katalin, Szuhányi Sándor, Bokor Irén tagtársaink, a Dr. Andrassy Ernő Honismereti Kör tagjai.

Június 9. Elkészült a Partiumi füzetek 36. száma, Anzik Albert: Sárközújlak, kétnyelvű faluismertető.

Június 12. Emléktábla avatása Érköbölkúton ifj. Gyalókey Lajos tiszteletére.

Az ünnepi istentiszteletet a református templomban tartották, ahol Tókécs László püspök hirdetett igét. Dukrét Géza ismertette ifj. Gyalóky Lajos életútját, majd Borbély Gábor részletesen beszélt Erköbőkút történelméről. Ebben az iskolai évben végzett nyolcadikos diákok búcsúműsora következett. Ezután kivonultak a templom bejárata mellé, ahol beszédet mondott Filep Mária, a Hajdúság-Partium Értékmentő Egyesület elnöke, aki a debreceni küldöttséget vezette, majd leleplezték az emléktáblát.

Augusztus 12–18. XIII. Honismereti tábor Szentjobbyon.

A sátoertábor a hajdani vár területén, az apátság épületeinek előterében levő öreg gesztenyefák alatt állítottuk fel. A tábor-

A XIII. Honismereti tábor Szentjobbyon

ban közel negyvenen vettek részt, Nagyváradról, Érmihályfalváról, Gálospetriből, Margittáról, Nagyszalontáról, Szentjobbyról, valamint a szilágysomlyói cserkészcsapat tagjai.

Szeptember 9–11. XI. Partiumi Honismereti Konferencia, Zsombolya.

Az ünnepi megnyitó közös volt az ugyanitt megrendezett Magyar Polgármesterek Találkozásával.

Fényes Elek-díjat kapott Kupán Árpád történész, Kordics Imre helytörténész Nagyváradról és Ujj János történész Aradról. Az idén rendhagyó módon, díjat kapott Balázsi József, Érsemjén polgármestere, példamutató hagyományőrző és hagyományteremtő tevékenységéért. Szent László-emlékplakettet kapott Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke, a két egyesület közötti kitűnő kapcsolat ápolásáért. Tízen kaptak emléklapot a helytörténeti kutatásban és a szervezeti életben kitűnt tevékenységért.

Az első előadást Kaba Gábor polgármester tartotta Zsombolya történetéről és jelenéről. Ezután különváltak a polgármesterek. Majd a következő előadások hangzottak el: Vicse Károly, temesvári tanár a Bánság történetét, Krestyán Ilona tanárnő Zsombolya kistérségi gazdasági viszonyait ismertette a 20. században, dr. Blazovich László, a Szegedi Egyetem tanára érdekesítő előadást tartott a magyarországi településhálózat változásairól, különös tekintettel a Dél-Alföldre és Aradra.

Délután a következő előadásokat hallgattuk meg: Kordics Imre, Nagyvárad, Bihar megye pusztuló műemlékeit, Bara István, Szatmárnémeti, Szatmár megye már elpusztult és pusztuló műemlékeit ismertette, Velcsov Margit, Nagyszentmiklós, a Révai Miklós obeliszk történetét, Ujj János, Arad, az újaradi Szentháromság-szobor és keresztek szomorú sorsát mutatta be. Maksay Ádám, kolozsvári építész vitaindító Pusztuló templomaink című előadását, a szerző jelenléte hiányában, Dukrét Géza olvasta fel, amely valóban heves vitát váltott ki a műemlékvédők körében.

Szombat délelőtt a következő előadások hangzottak el: Fazekas Lóránd, Szatmárnémeti, a szatmári tűzoltótorony száz évét ismertette. Dr. Wagner Péter, Budapestről, a széki népi építkezést mutatta be, valamint az erről készült kiállítását. Ezután könyvbemutatók következtek: Jancsó Árpád: Temesvár régi ábrázolásai, valamint Krestyán Ilona: A temesvári iparoktatás kezdeteiről című köteteket Jancsó Árpád építész ismertette. Dukrét Géza: Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében című kötetet Nagy Aranka, Nagyvárad, Érmihályfalva - Barangolás

múltban és jelenben című kötetet Kovács Rozália, Érmihályfalva, valamint Dukrét Géza: Hegyköz, történeti monográfia című kötetét Kupán Árpád, Nagyvárad, mutatta be. Lázár Éva, mezőfelei tanítónő, a gyékény feldolgozását ismertette, mint élő népi kismesterséget. Puskel Péter, Arad, a helyi érdekű vasutak megálmodója és megépítője, Boros Béni mérnök munkásságát ismertette. Pávai Gyula, szintén Aradról, egy elfelejtett aradi költő, Csécsi Nagy Erzsébet költészetéről értekezett, Veselényi Gy. Tibor, Nagyvárad, Bihar megye kisiparának metamorfózisát mutatta be a 20. század derekáról. Székely Sára, nagykarolyi néprajzos a nagykarolyi kékfestés titkaiba vezetett be, majd Pásztai Ottó, Nagyvárad, a váradi szemkórház és a Grósz család történetét ismertette. Dr. Dávid Gyula, a Debreceni Egyetem tanára izgalmas előadást tartott a magyar nyelv múltjáról és jövőjéről.

Délután Deák József, Borossebes, a borossebesi civilizáció történetét, Székely Antal, Ombod, a 240 éves ombodi iskolát ismertette, Kupán Árpád, Nagyvárad, a filmgyártás próbálkozásait és sikereit sorolta fel a 20. század első évtizedeiből. Érdekes előadást tartott Bessenyei István, Segesvár, a keresztény naptár kialakulásáról. Az előadásokat közgyűlés követte, amelyen a rövid beszámoló után az egyesület aktuális problémáit tárgyalták meg. A közgyűlés tisztújítással zárult, a régi elnökséget újra megválasztották: elnök Dukrét Géza, alelnök Bara István, Szatmárnémeti, titkár Nagy Aranka, Nagyvárad.

A harmadik nap szakmai kirándulással telt: Csatádon (Lenauheim) megtekintették a Lenau-émlékmúzeumot és szobrot, Nagyszentmiklóson a Nákó-kastélyban levő Bartók Béla-émlékmúzeumot, a római katolikus templomot, Csanádon a hajdani püspöki székesegyházat.

A több mint hetven résztvevő számos új ismerettel gazdagodva és lelkileg feltöltődve tért haza.

Szeptember 24–25. A Jubileumi Rákóczi Évek keretében egyesületünk 14 tagja részt vett az Ónodon és Egerben szervezett emlékünnepeken, II. Rákóczi Ferenc Magyarország vezérlő fejedelemmé választásának 300. évfordulója tiszteletére.

XI. Partiumi Honismereti Konferencia - Zombolya

Szombat délelőtt Ónodon az Ónodi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület tagsága, élén dr. Ágoston István elnökkel, fogadta a társaságot. A program nyitó áhítattal kezdődött a református templomban, Victor Anna lelkipásztor szolgálatával, majd dr. Ágoston István üdvözölte a partiumiakat, Dukrét Géza, a PBMEB elnöke köszöntötte a helybelieket. Ezután megtekintettük az ónodi várat, majd megkoszorúztuk Lorántffy Zsuzsanna szobrát.

Egerben dr. Kádár Zsolt esperes várt minket a Kálvin Házban. Röviden ismertette a református egyház helyzetét a

városban, az Egervölgyi Református Egyházmegyéét, valamint a Kálvin Ház történetét és szerepét.

Vasárnap 10 órától ünnepi istentiszteleten vettünk részt a református templomban. 12 órakor emléktáblát avattunk a Kálvin Házban. Dr. Kádár Zsolt esperes és Tókes László püspök bevezetője után Dukrét Géza tartotta az avatóbeszédet.

15 órától ökumenikus istentisztelet volt az Egri Bazilikában. Rendezvényünk tudományos ülészakkal folytatódott az egri vár gótikus püspöki palotájában. Az egybegyűlteket dr. Petercsák Tivadar, a Dobó István Vármúzeum igazgatója üdvözölte. Dukrét Géza, a PBMEB elnöke bevezetőjében ismertette a Jubileumi Rákóczi Évek programját, s beszámolt az eddigi rendezvényekről, majd a következő előadások hangzottak el: dr. Csohány János professzor: II. Rákóczi Ferenc vallásügyi politikája; dr. Ágoston István egyháztörténész: II. Rákóczi Ferenc vallásossága; Kupán Árpád történész: Bihar megye és Várad a Rákóczi-szabadságharc idején.

Ezután megnéztük a gótikus palota emeletén lévő vármúzeumot.

Október 14. Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Református Egyházi Központban. Dukrét Géza Hegyköz című történeti monográfiáját Kupán Árpád ismertette.

November 13. Emléktábla-avatás Zsibón, a zsidói csata emlékére. Váradról egy mikrobusszal mentünk az ünnepélyre. A református templomban Csomay Árpád generális direktor tartotta az ünnepi istentiszteletet. Ezt követően Molnár Endre helyi lelkipásztor köszöntötte a vendégeket. Borbély Gábor előadást tartott II. Rákóczi Ferenc 300 évvel ezelőtt elvesztett zsidói csatájáról. Ezután a szilágysomlyói Báthory István cserkészcsapat mutatott be az eseményhez illő műsort, Erdei János cserkészparancsnok vezetésével. Az emléktábla avatása a templomkertben folytatódott. Dukrét Géza mondott avatóbeszédet, a templom falán leleplezett emléktáblát Csomay Árpád áldotta meg.

November 16. Könyvbemutató az Ady Endre Középiskola könyvtárában. Dánielisz Endre: A szarutól a fésűig című kötetét Dukrét Géza ismertette.

November 18. Emlékezés Biró József művészettörténész halálának 60. évfordulója tiszteletére. A megemlékezést a hajdani zsidó leánygimnázium egyik termében tartottuk, abban az épületben, amelyben Biró József született. Dr. Lővei Pál, budapesti művészettörténész felelevenítette Biró József munkásságát, aki elsősorban Erdély műemlékeit tanulmányozta. Könyvei ma is alapvető munkáknak számítanak. Dr. Kovács András kolozsvári művészettörténész elsősorban Biró erdélyi kastélyokról megjelent könyvét méltatta. Külön is beszélt a bonchidai kastélyról, vetített képekkel alátámasztva, ahogy azt még Biró láthatta. Emódi Tamás műépítész főleg Biró József váradi jellegű munkáira helyezte a hangsúlyt. Színes képeken keresztül mutatta be azokat az épületeket, amelyekről Biró írt doktori dolgozatában. Dr. Fleisz János történész összegezve az elhangzottakat, kihangsúlyozta, hogy Biró József munkásságát, ha nem is befejezettnek, de egésznek kell tekinteni. Az előadások után megkoszorúztuk Biró József emléktábláját, amelyet még 1994-ben avattunk.

Délután a Lorántffy Egyházi Központban tartottuk meg egyesületünk elnökségi ülését, amelyen meghatároztuk a 2006. év programját.

December 3. Jubileumi Egyházkerületi Közgyűlés az újvárosi református templomban. A lelkézszentelés után Tőkés László püspök átadta a Pro Partium-díjakat. Ennek keretében a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság megkapta a Pro Partium-díjat, e régió értékeinek feltárása és megszeretése érdekében kifejtett tevékenységéért.

December 9. Aradon a Csiky Gergely Líceumban negyedik alkalommal tartották meg az iskola névadójának napját. A hangulatos rendezvényen két emléktáblát avattak az iskola folyosóján az iskola egykori jeles tanárai tiszteletére. Krenner Miklós (1875–1968) történelemtanár és kiváló publicista munkásságát Pávai Gyula méltatta, kiemelve az ő szerepét az újságírás megújításában. A tavaly elhunyt dr. Kovács Géza (1925–2004) tanárról és helytörténész tevékenységéről Ujj János beszélt, méltatva a pedagógust, több mint húsz kötet és kétszáznál több szakcikket publikáló történészt, és közösség-szervezőt.

December 10–11. Aradon a belvárosi református templom imaterme adott otthont az aradi Kölcsey Egyesület szervezte Fábíán-napok című rendezvénysorozatának. A szombaton sorra került tudományos ülészekon Ujj János (Fábíán Gáborról, a monográfusról), Pávai Gyula (Fábíán Gábor az irodalmár), valamint a Magyar Művelődési Intézet két főtanácsosa, Halász Péter és Romhányi András (A helytörténeti kutatás jelentőségéről) tartott előadást.

December 22. születésének 80. évfordulóján avatták fel Aradon a Csiky Gergely Líceum első emeleti folyosóján, a néhány nappal korábban leleplezett emléktábla alatt dr. Kovách Géza domborművét. Ujj János aradi helytörténész, A „Gazsi” című könyv írója méltatta a 2004-ben elhunyt kolléga és barát érdemeit.

KUPÁN ÁRPÁD

FÉLÉVEZREDES VITATÉMA DÓZSA GYÖRGY SZEREPÉRŐL

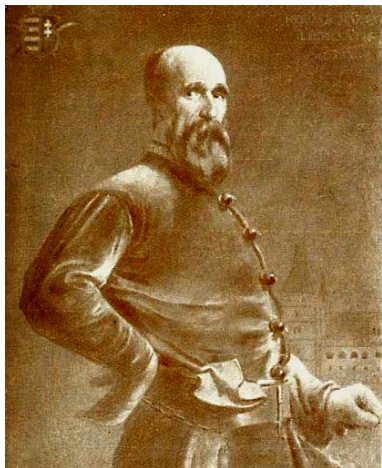
Neve egybeforrt középkori történelmünk legnagyobb jobbágy-felkelésével, az 1514-es parasztháborúval, amely évszázadokra meghatározta népünk sorsának alakulását.

Az „osztályharcos” marxista történetírás dogmatikus képet rajzolt róla, a jobbágyság felszabadítójának és nemes urak megbüntetőjének ábrázolta. Kortárs ellenfelei viszont azzal vádolták, hogy a nemesség hatalmára tört és a parasztok királya akart lenni. A történelmi tények pontos feltárására törekvő történetírás ma már lezártnak tekinti ezt a kérdést. A Dózsa György által vezetett parasztháború jelentős történelmi esemény volt, amely kihatott népünk későbbi életére, sorsának alakulására. Ezért fontos felidézni az ötszázéves történetet.

A címben felvetett vitatémára határozott választ adhatunk: Dózsa György hős hazafi volt, aki nem csak hazáját, hanem népét is szerette. S ezért állt a meggyötört, megalázott, kisémmizett jobbágyság élére.

Dózsa György dálnoki telke 1900-ból

Dózsa György

Hősünk a háromszéki Dálnokon született 1470 körül, s öccsével, Gergellyel együtt, mint szabad székely lovaskatona szolgált Nándorfehérváron. A korabeli források valószínűleg székely volta miatt Székely Györgyként is említik. A nevezetes 1514. év február 28-án párviadalban legyőzött és megölt egy török tisztet, s ezért II. Ulászló király megjutalmazta, s nemesi címet adott számára. Nem sokkal ezután, 1514 márciusában, húsvét napján, az er-

dődi (Szatmár megyei, jobbágyszármazású Bakócz Tamás esztergomi érsek és pápai legátus Budán kihirdeti X. Leó pápa bulláját, amely törökellenes kereszties hadjáratba hívta Magyarország népét, köztük a jobbágyokat is, akiknek szabadulást ígért a várt győzelem után.

Bakócz az akkor már igen nagy népszerűségnek örvendő Dózsa Györgyöt nevezte ki a formálódó kereszties hadak fővezérévé. 1514. április 24-én. Hatásköre a Pest alatt gyülekezett keresztiesekre terjedt ki. Dózsa mellett ekkor jelent meg Mészáros Lőrinc ceglédi plébános, szenvedélyes, erős egyéniség, aki jól ismerte a paraszti népet s bajait, s tudott a nyelvükön beszélni. Amint a jobbágyság fegyverkezni kezdett, bizonyos óhajokat fejezett ki helyzetének javítására, nehéz terheinek csökkentésére. Erről a nemesség hallani sem akart, sőt megpróbálta visszatartani a jobbágyait a hadba vonulástól. Mészáros Lőrinc meggyőzte Dózsát a nép igazáról, a jobbágyok jogos követeléseiről. Bakócz érsek már május 15-én betiltotta a további toborzást, mert a parasztok tömegesen hagyták el a földesúri birtokokat. Dózsa nyíltan kijelentette, hogy a király alattvalójának tekinti magát, s kész neki engedelmeskedni, de nem az uraknak, kiknek végtelen önzése tönkreteszi a köznépet.

Dózsa György ekkor már elindult dél felé a török ellen. Átkelve a Maroson, Csáky Miklós csanádi püspök és Báthori István temesi ispán hadaival találta szembe magát. 1514. május 22–24. között Apátfalvánál az úri hadak győztek, de a parasztsereg nagylaki rajtaütése Dózsa győzelmével végződött. Dózsa serege már nem a törökök ellen harcolt, hanem az elnyomó főurak ellen, s útját mindinkább a vérontás és rombolás jellemezte.

A király, II. Ulászló fegyverrel igyekezett a mozgalomnak véget vetni. Báthori István temesi grófort, a Délvidék főkapitányát nevezte ki fővezérré, s elrendelte, hogy a nemeség Báthorihoz csatlakozzék. Ugyanakkor mozgósította Szapolyai János erdélyi vajdát, s valamennyi királyi kapitányát, az egyházi és világi főurak bandériumait a lázadás elfojtására.

Dózsa hatalmas seregével az Alföldre vonult, elfoglalta Csanád várát. Több foglyát, köztük Csáky Miklós püspököt és Ravazdy György nagybirtokost karóba húzatta. Ezalatt Mézsaáros Lőrinc serege behatolt Bihar megyébe és itt is csatlakoztak kereszties seregéhez az elnyomott jobbágyok. A felkelők lerombolták Székelyhíd és Körösszeg megerősített kastélyait. A

Dózsa György megkoronázása

Derkovits: Dózsa a várfokon

bihari nemesi bandériumok és a püspök seregei Pöstyén Gergely vezetésével rátámadtak a felkelőkre, végül kénytelenek a váradi várba menekülni a paraszti sereg elől. A felkelők betörték Váradra, felgyújtották az itteni nemesi lakokat, s megpróbálták a vár ostromát is. Közben Szapolyai hírére véve a bihari eseményeknek, Tomori Pált küldte a várban rekedtek felmentésére. A felkelők, hogy ne kerüljenek két tűz közé, elhagyták Váradot.

Ezalatt Dózsa parasztserege a nagylaki győzelem után elfoglalta Nagylak és Zádorlak erődeit, Arad városát, Lippa, Világos és Solymos várait. Telegdy István királyi kincstartót, a gyűlölt nemest Arad vármegyei birtokán végezték ki a felkelők.

1514. június 13-án Dózsa György fősergével Temesvár alá nyomult, ahol a fővezér, Báthori István 1500 főnyi seregével védte a várat. Az ostromló parasztsereget 1514. július derekán Szapolyai János erdélyi fejedelem erős és jól fölfegyverzett hadával hátba támadta. A két tűz közé került parasztsereg sorsa ezzel megpecsételődött. 1514. július 20-án Dózsa csatát veszített

és sebesülten fogságba esett testvérével, Gergellyel együtt. A csatában és a csatavesztés után a csatamezőn és menekülés közben több ezer paraszt pusztult el, esett áldozatul a nemesek mérhetetlen gyűlöletének.

A 19. század végén Biharország neves történésze, K. Nagy Sándor megírta *A jobbágság története Magyarországon* című könyvét, melyben részletesen kitér a parasztháború történetére is. Az ő szavait idézzük: „Dózsa Györgyöt foglyul ejtése után a kegyetlenkedés kitalálásában nagymester Zápolya [Szapolyai] parancsára anyaszült meztelen előhurcoltatták, fején izzó vas ko-

Dózsa kivégzése

ronával, kezében tüzes vas királyi pálcával, és beültették az izzó vastrónba, hol a hóhérok tüzes vas fogókkal csipdesik, midőn elővezetik 15 napig ébezettett, s az ébségtől és kínzás miatt örülté tett társait és azok ébes fogaikkal öntudatlanul szaggatják vezérük összeégetett testét, s midőn az így félig sült, félig halott testet felnégyelik az emberi érzelmet nem ismerő hóhérok, hogy darabjait - mások rettentő példájára - kifüggesztik: Buda, Pest, Fejérvár és Nagyvárad kapuira.”

Dózsa szobra Dálnokon

A véres parasztháború négy hónapja alatt több mint 70 ezer ember pusztult el, s felbecsülhetetlen rombolásokkal, károkkal sújtotta az országot. A király még 1514-ben országgyűlést hívott össze. A gyűlölet munkája ott Rákoson nyert tetetőzést. A győztes és bosszút lihegő nemesség tömegesen jelent meg ezen a „vad országgyűlésen” (ahogy ezt később I. Ferdinánd király nevezte). Itt fogadták el a Werbőczy István által megfogalmazott Tripartitum – Hármaskönyv néven ismerté vált törvényeket, melynek 71 cikkelyéből 62 a jobbágyságra vonatkozik, őket sújtja. A törvény nem a bűnösöket büntette, hanem kegyetlen bosszút állt az egész jobbágyságon, kimondván rá a földhözköötött rabszolgaságot. Ez a törvény nemcsak a vallás és az erkölcs legelemibb parancsaiba ütközött, de nemzeti összetartozás, egység súlyos sérelmét is okozta, sőt meggyengítette az ország anyagi helyzetét is. A törvények előírták a földesurak kártalanítását, a tettesek és a „vádolhatók” szigorú büntetését is. A jobbágytömegek fásultan, közönyösen nézték a viszonyok alakulását.

Így 1514-ben tényleg kettészakították azt a nemzeti egységet, amely a középkor rendi tagoltsága közepette is fennállt. 1514-től

tulajdonképpen két nemzet élt Magyarországon: a magyar urak, vagyis a nemesség és a milliónyi földhözkött, jognélküli dolgozók, a jobbágyok tömege.

A már idézett K. Nagy Sándor így vélekedett a 19. század végén írt könyvében: „*Ezen törvények átkos köpenyeye alatt 20-30 ezer ember gyilkoltatott meg, s így rövid fél év alatt mintegy 100.000 munkáskéz pusztított ki árva hazánkból, oly munkás, ki emberhez illő bánásmód mellett nagygyá, dicsővé tette volna e hazát. Az életben maradt és örökös rabságra ítélt jobbágyság anyagi terheit, a robotot, dézsmát, adókat, díjakat jelentősen növelték.*”

Ha nem lett volna szükség rá, a nemesség teljesen kiirtotta volna a parasztságot, amint azt a Hármaskönyv nyíltan ki is mondja: „... *hogy ne tűnjenek el a földről az összes jobbágyok, akik nélkül a nemesek nem élhetnének*” – ismerik be maguk a hűbérurak, – csak a parasztok kapitányait és vezetőit pusztították el.

Mindezek az események előjátékai voltak – közvetve és közvetlenül hozzájárultak a magyarság középkori történelmének legnagyobb tragédiájához, a mohácsi vész bekövetkezéséhez 1526-ban – a középkori magyar állam felbomlásához.

A néptömegeket semmi sem buzdította többé a hűbéri állam és a nemesség védelmére, többé már nem támogatták a velük oly kegyetlenül elbánókat. Különben a nemesség félelmében nem is mert fegyvert adni a parasztok kezébe, s így a hűbéri magyar királyság összeomlott a török janicsárok és szpáhik csapásai alatt.

Az elmondottak ismeretében Ady szavaival zárjuk emlékező írásunkat: „*Nekünk Mohács kellett!*”

Forrásmunkák

K. Nagy Sándor: *A jobbágyság története Magyarországon*. Nagybecskerek, 1891.

Márki Sándor: *Dózsa György*. Budapest, 1913.

Acsády Ignác: *A magyar birodalom története*. Budapest, 1904.

Szakály Ferenc: *Magyarok Európában*. II. köt. Virágkor és hanyatlás 1440-1711. Bp. 1990.

Varga Domokos: *A magyarság története 1526-ig*. Budapest, 1992.

Pascu, Ștefan: *Istoria Transilvaniei*. București, 1988.

A szerző megjelent kötetei

- Mezőtelegd története.* Társszerző. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1996.
- Mezőtelegd iskolatörténete.* Partiumi füzetek 15. PBMEB, Nagyvárad, 2001.
- Istennel a hazáért és szabadságért.* Társszerző. Jubileumi Rákóczi Évek 2. PBMEB. Nagyvárad, 2003.
- Szabadkőművesek Nagyváradon.* Nagyvárad Ady Társaság, 2004.
- Mezőbikácsi bősök és áldozatok.* Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, 2005.
- Istennel a hazáért és szabadságért.* Társszerző. Jubileumi Rákóczi Évek 3. PBMEB. Nagyvárad, 2005.
- Ősi magyar falu a peremvidéken.* Bors Község Önkormányzata, Nagyszántói Református Egyházközség, 2006.
- 1956 emlékezete Biharban.* Társszerző, Partiumi füzetek 45, PBMEB, Nagyvárad, 2006.
- A mozi évszázada Nagyváradon.* Partiumi füzetek 47, PBMET, Nagyvárad, 2007.
- Hűség és helytállás. Biharszentjánosi krónika.* Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2008.
- Párbuzamos életrajzok.* Partiumi füzetek 62. PBMET, Nagyvárad, 2010.
- Istennel a hazáért és szabadságért.* Társszerző. Jubileumi Rákóczi Évek 4. PBMET. Nagyvárad, 2011.
- Istennel a hazáért és szabadságért.* Társszerző. Jubileumi Rákóczi Évek 5. PBMET. Nagyvárad, 2012.
- Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei.* Partiumi füzetek 70, PBMET, Nagyvárad, 2012.

Kitüntetései

- Adyról szóló írását beválasztották *Az év esszéi kötetbe*, 2004.
- Fényes Elek-díj*, PBMEB, 2005.
- Magyar Kultúráért-díj*, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezetétől, 2009.
- Magyar Helytállásért-díj*, a Romániai Magyar Nemzeti Tanácstól, 2010.

2006

Február 7. Aradon, a Jelen Házban került sor az Aradi sírkertek című előadásra az Aradi Hagyományőrző Polgárok és a pécskai Kálmány Lajos Egyesület közös rendezésében. Ujj János ismertette az aradi temetők mintegy ezer éves történetét, a jelenleg is működő temetők közül négynek a kialakulását.

Április 1. Partiumi Honismereti Találkozó.

A hagyományos tavaszi konferenciát a Partiumi Keresztény Egyetemen tartottuk. A következő előadások hangzottak el:

- Kupán Árpád (Nagyvárad): Bocskai István a vallásszabadság védelmében.
- Sárkány Viola (Kismarja): A Bocskai-kápolna helyreállítása és a bécsi béke évfordulója.

Partiumi Honismereti Találkozó

- Bartos Elekes Ildikó (Nagyvárad): Derékbetört életpálya, 1956.
- Horber Pál (Nagyvárad): Egy gyalogos 1956-ja Marosvásárhelyen.
- Bessenyei István (Segesvár): Portörülés a reformáció.
- Pávai Gyula (Arad): Echaradt Sándor levelei az aradi Kultúrpalota igazgatójához.
- Puskel Péter (Arad): A százéves aradhegyaljai motorvasút.
- Székely Antal (Ombod): Pettyéni műemlékek.
- Kovács Rozália (Érmihályfalva): Húszéves a Nyíló Akácnéptáncsoport.

Az előadások után közgyűlés következett. Megbeszéltük az ideai kutatási témákat.

Április 23. Emléktábla avatása Zelk Zoltán tiszteletére, Érmihályfalván. Közel százan gyűltek össze a városi könyvtár, erre az alkalomra felújított épülete előtt. Kovács Zoltán polgármester üdvözölte a megjelenteket. Sóki Béla parlamenti képviselő Zelk Zoltán emberi nagyságáról beszélt, Dukrét Géza a költő életpályáját ismertette, valamint Szilágyi Aladár, a Nagyváradai Ady Társaság elnöke tartott beszédet.

Május 14–21. Festum Varadinum: ennek keretében:

Május 16-án közösen a Premontrei Öregdiákok Egyesületével Dutka Ákos emlékünnepet szerveztünk a Tibor Ernő Galériában. A költő életéről és munkásságáról Pásztai Ottó és Kupán Árpád tartott előadást.

Május 19-én a Lorántffy Egyházi Központ múzeumtermében szerveztük meg Százéves a villamosközlekedés Nagyváradon című rendezvényünket. Nagy István tanár vetítéses előadást tartott e témában, bemutatva a villamosközlekedés történetét, a különböző járműtípusokat a száz év folyamán. Közreműködött Zétényi Zsigmond mérnök, egyetemi tanár. A Nagy István, Páll József, Zsíros Attila: Álmban csönget egy picit című kötetet Dukrét Géza ismertette. A könyv bemutatása után a szerzők is bemutatkoztak, elmesélve érzelmi hozzáállásukat e témához.

Május 20. Pályázati díjkiosztó ünnepségünket a Partiumi Keresztény Egyetemen tartottuk. A novemberben meghirdetett

pályázat témái a következők voltak: 1956 emlékezete, II. Rákóczi Ferenc művelődéspolitikája, Pusztuló műemlékeink. A zsűri tagjai Kupán Árpád, Borbély Gábor, Kordics Imre voltak. A pályázatra összesen 19 dolgozat érkezett, melyből 8 felnőtt és 11 diák kategóriában.

Június 10. Bartók-emlékünnap Nagyszentmiklóson.

A zeneszerző születésének 125. évfordulójának szentelt ünnepséget egyesületünk szervezte meg, a helybeli Velcsov Margit

Bartók-emlékünnap Nagyszentmiklóson

tanárnő segítségével. A rendezvényt a Nákó-kastély dísztermében tartottuk. Dukrét Géza köszöntötte a megjelenteket. Velcsov Margit Bartók Béla és Nagyszentmiklós kapcsolatáról értekezett. Ezután Péter László egyetemi tanár (Kolozsvár) Bartók és Ady című előadását tartotta meg, majd Tácsi Erika (Temesvár) ismertette a temesvári Bartók Béla Kórus történetét. Hozzászólt Tamás Sándor, a helybeli Pro Bartók Társaság elnöke. A műsort könyvbemutató követte. Velcsov Margit: Bartók Béla és Nagyszentmiklós. 1971–2006. című kötetét Dukrét Géza ismertette. Ezután megkoszorúztuk, Bartók Béla szobrát.

Június 23. A Szent Korona Szövetség II. Bihari Találkozója.

A rendezvényt egyesületünk és a Bihari Református Egyház-
község szervezte meg. A találkozó a római katolikus templom
kertjében kezdődött, ahol megkoszorúzták Szent István szobrát. A program a református templomban folytatódott: Csernák Béla helybeli református lelkipásztor köszöntötte a vendégeket. Nagy Gizella polgármester bemutatta Bihar községet. Kiss Imre

elnök a történelmi kötelékeket hangsúlyozta. Ezután három előadás hangzott el: Tempfli József megyés püspök: A Szent István király alapította Bihari püspökség ezer éve, Fodor József általános helynök: Bihar község története. Ezt követően a vikárius Szent István-emlékérmet adott át Kiss Imrének, Dukrét Gézának és Pásztai Ottónak. A harmadik előadás, Dukrét Géza: A Szent Jobb és Szentjobb község története volt.

Június 24. Emléknap Ottományban. Ezen a reggelen az 1999-ben állított világháborús emlékműre felkerült a turulmadár. Szabó István ny. tanár, az emlékmű készítője köszöntötte a megjelenteket. Porsztner Sarolta polgármester méltatta Szabó István lokálpatriotizmusát, majd a díszpolgári címet adományozta Szentjóni Szabó Andornak, Szentjóni Szabó László jakobinus költő rokonának. A budapesti gépészmérnök a költőről és a turulmadárról tartott ismertetőt. A turulmadárhoz kapcsolódó jelképrendszerről Dukrét Géza tartott előadást. Az ünnepség a falu feletti Várdombon folytatódott. Fráter Loránd nótáskapitány tiszteletére emléktáblát lepleztek le, amelyet Szabó István készített és borospincéje mellett a csupasz földbe betonozva állítatott fel. Az emléktáblánál Kupán Árpád idézte fel a dalszerző életét. Ezután elénekeltük néhány nótáját.

Június 28. Az Aradi Hagyományőrző Polgárok Egyesülete és a pécskai Kálmány Lajos Egyesület közös rendezésében került sor Aradon, a Jelen Házban, az Aradi iparos-dinasztiák című előadásra. Az est előadója Puskel Péter helytörténész, közíró volt, a házigazda tisztet Ujj János töltötte be.

Szeptember 1-3. XII. Partiumi Honismereti Konferencia – Szilágycseh.

A példásan restaurált református templomban szerveztük. A köszöntések után a Fényes Elek-díjak átadása következett. A díszoklevelet és a vele járó bronzplakettet a következők kapták meg: Borbély Gábor Nagyváradról, Puskel Péter Aradról, Kiss Kálmán Túrterebesről. A különdíjat Hasas János kapta Révről, példamutató hagyományőrző és hagyományteremtő tevékenységéért. A konferenciát megtisztelte jelenlétével Ráday Mihály, aki könyveket adott át az egyesületnek.

XII. Partiumi Honismereti Konferencia – Szilágycseh

A konferencia fő témái 1956 emlékezete, Bocskai István halálának 400. évfordulója, II. Rákóczi Ferenc művelődéspolitikája és Pusztuló műemlékeink voltak. A két nap alatt 17 előadás hangzott el. A konferencia hagyományosan helytörténeti előadásokkal kezdődött: Molnár Kálmán a szilágycsehi református templom történetét ismertette, beleágazva a település történetébe. Jakab Rita építész mérnök részletesen bemutatta a templom restaurálását. Délután a következő előadások hangzottak el: Mihálka Zoltán (Nagyvárad) az 1956-os eseményeket taglalta, Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): Rab Árpád, egy magányos ötvenhatos emlékezete, Joikits Attila (Szilágysomlyó): A megfélemlített város című előadását ismertette. Borbély Gábor (Nagyvárad) Bocskai István szabadságharcáról, Kupán Árpád (Nagyvárad) II. Rákóczi Ferenc művelődéspolitikájáról értekezett.

Második nap a következő előadások hangzottak el: Péter I. Zoltán (Nagyvárad) a műemlék, műemlékvédelem, műemlékek helyreállítása fogalmait tisztázta, Kordics Imre (Nagyvárad) a megyénkben folyó kastélyfelmérő programot ismertette, Bara Zoltán (Szatmárnémeti) Szatmár megye középkori várait és

kastélyait mutatta be, Ujj János (Arad) az aradi középkori bazilikáról értekezett. Ezután két ipartörténeti értekezés hangzott el: Puskel Péter (Arad): Száz éve indult útjára az Arad-Hegyaljai motorvasút, Jancsó Árpád (Temesvár): A kostéji vízlépcső, a Béga-hajózás kulcsa. Dukrét Géza Bihar megye turista történelmét vázolta fel, a nemrég megjelent kötetének ismertetésével. Az előadások után a konferencia résztvevői megkoszorúzták a templom udvarán felállított millecenáriumi kopjafát, valamint Fábíán Dániel, 1848-as szabadságharcos lelkipásztor emléktábláját.

Délután Antal Béla (Biharpüspöki) Biharpüspöki történelmi eseményeit ismertette A történetek ne vesszenek a feledés homályába címen, Krestyán Ilona (Temesvár) A Leyvittek szerepe Temesvár gazdasági, kulturális és közéletében című család-történetét, Kovács Rozália (Érmihályfalva) pedig az érmihályfalvi temetőket mutatta be. Nemrég jelent meg a könyve, ezen a címen. A konferencia közgyűléssel végződött, amelyen meg tárgyaltuk az egyesület fontosabb problémáit.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Dél előtt megismerkedtünk Nagybánya főterének helyreállításával. A rehabilitációs munkálatokat Jakab Rita építésmérnök ismertette, a várost Balogh Béla nyugalmazott levéltáros mutatta be. Délután Tasnádon Bíró Lajos néprajztudós szobránál megemlékezést és koszorúzást tartottunk, majd meglátogattuk Ady Endre szülőházát Érmindszenten.

Október 2. Az Erdődön megtalált és restaurált Petőfi-szobor felavatása a szatmári Németi Református Egyházközség közösségi termében, ahol a szobor helyet kapott. Valamikor az erdődi vár úgynevezett „Petőfi-tornyában” volt elhelyezve. A rendezvény az Ady Endre Társaság keretében zajlott. A szobrot Fazekas Lóránd találta meg és Volosin György restaurálta.

Október 8. Könyvbemutató Érmihályfalván, a Dióverő – Októberi „Szíp” Napok kulturális rendezvény keretében. A rendezvényt a Bartók Béla Művelődési Házban tartották meg. Kovács Rozália: Érmihályfalvi temetők című kötetét Dukrét Géza ismertette.

Könyvbemutató Érmihályfalván

Jubileumi Rákóczi Évek. Tudományos konferencia
a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központ múzeumtermében

Október 12. Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központ múzeumtermében. Dukrét Géza: A bihari turizmus története című kötetét Tiponut Tibor tanár, Dukrét Géza, Péter I. Zoltán: Nagyvárad – városismertető című kötetét Molnár Judit tanárnő ismertette. Közreműködött S. Németh Katalin.

November 18. – Jubileumi Rákóczi Évek. Tudományos konferencia a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központ múzeumtermében. A következő előadások hangzottak el: Dr. Kovács Sándor Iván (Budapest): „A meghitt fürtös Rákóczi-fej”. A fejedelem mint politikus és a néphagyomány Rákócziája; Kiss Endre József (Sárospatak): Könyvkultúra a fejedelem környezetében; Lukács Olga (Kolozsvár): II. Rákóczi Ferenc oktatás és művelődéspolitikája; Kupán Árpád (Nagyvárad): II. Rákóczi Ferenc művelődéspolitikája; Dr. Nyakas Miklós (Hajdúböszörmény): A bécsi békekötés; Sárkány Viola (Kismarja): A fejedelmi háztól a fejedelmi sírba; Dukrét Géza (Nagyvárad): Száz évvel ezelőtt hozták haza a fejedelem hamvait.

Délután elnökségi ülést tartottunk. Összeállítottuk a jövő évi programot. Meghatároztuk a jövő év kutatási témáit, amelyek egyben pályázatunk témái is.

November 25. Bíró Lajos-megemlékezés Tasnádon, a Bíró Lajos Ökológiai Társaság rendezésében a neves Új-Guinea-kutató születésének 150. és halálának 75 évfordulója alkalmából. Részt vett Fazekas Lóránd. Ez alkalomból jelent meg a Bíró Lajos emlékezete című kiadvány. A kötetben szereplő tanulmányok között szerepel Fazekas Lóránd Bíró Lajos életútja című írása is.

December 2. Szatmárnémetiben Gellért Sándorra emlékeztek, születésének 90. évfordulója alkalmából. Az ülészakon elhangzott Kiss Kálmán Gellért Sándor a helytörténész című előadása.

December 3. Könyvbemutató Nagyszántón, a református templomban. Kupán Árpád: Ősi magyar falu a peremvidéken című, Nagyszántó történeti monográfiáját Dukrét Géza ismertette.

December 14. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság megkapta a Kós Károly Díjat, a településvédelem és a településszépítés területén végzett kimagasló tevékenysége elismeréseként. A díjakat dr. Szaló Péter területfejlesztési és építésügyi szakállamtitkár adta át, az ünnepségen jelen volt Fegyverneky Sándor, az ÖTM építésügyi és településrendezési főosztályának vezetője. Az ünnepélyes átadásra az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium (ÖTM) földszinti nagytermében került sor.

December 15. Megjelent Fazekas Lóránd Hit és hagyomány Kökényesd vallási életében című vallásnéprajzi kiadványa.

PUSKEL PÉTER

HELYIÉRDEKŰ VASUTAK MEGÁLMOÓJA ÉS ÉPÍTŐJE

Arad gazdag ipartörténete mindmáig csak töredékesen, egy-egy nagyüzem jubileuma kapcsán keltette fel a kutatók figyelmét. Feldolgozásra váró hallatlanul izgalmas terület, amely más helytörténeti vonatkozásra is fényt derít.

Jelen dolgozat is egy ilyen jellegű törekvés apró láncszeme.

A szabad királyi város cím kivívását (1834) követően a 19. század második felében hihetetlenül felgyorsult a Maros alsó folyásánál fekvő település fejlődése. Alig negyedszázad alatt Arad a fontos közlekedési utak mentén fekvő ipari és kereskedelmi központtá nőtte ki magát.

Az általános gazdasági felemelkedés emberi tényezőit kutatva, minduntalan rábukkanunk olyan kimagasló műszaki személyiségekre, akik a motor szerepét töltötték be ebben a folyamatban. Közös vonásuk, hogy nemcsak felismerték a kor parancsszavát, hanem pragmatikus gondolkodásuk eredményes cselekvőkészséggel is párosult. Ilyen értelemben említjük meg Közép-Európa legnagyobb vagongyárát (1892) a Maros-parti városban megalapozó Weitzer János, a bécsi Burg és a budavári palota bútorzatát legyártó Lengyel Lőrinc, a Monarchia leghíresebb szeszyárát (1851) üzemeltető Neuman testvérek, a repülőkonstruktor, Némethy Emil, vagy Arad modern arcúlatát megálmodó Szántay Lajos és Tabakovits Emil műépítészek nevét.

A jeles aradi műszaki értelmiségiek között nemcsak az időrend, hanem teljesítménye okán is elsőként kell megemlítenünk Boros Béni mérnököt, aki a vasútépítésben, vízgazdálkodásban végzett úttörő munkát és alkotott maradandót.

Nem csupán helyi nagyság volt, hanem országos, ha úgy tetszik, közép-európai szaktekintély, akinek tudására, véleményére a korabeli szakminiszterek is sokat adtak.

Erdélyben, a Körösök völgyében a 19. század második felében szinte minden jelentős partvédelmi, vízszabályozási és vasútépítési munkálathoz közvetlen „köze” volt ennek a kreatív szakembernek.

Boros Béni nagysága abban is megmutatkozott, hogy számos vonatkozásban jóval megelőzte korát. Egy olyan időszakban, amikor hazájában még viszonylag kevés volt a mérnök, s még ritkább a vasútépítésben képzett szakember, nem elégedett meg a külföldi egyetemeken szerzett tudással, hanem szüntelenül tökéletesítette ismereteit és ezeket hazája érdekében kamatoztatta. Elképzelései túllépték szűkebb pátriája határait. Nem ragadt le a vidéknél, hanem tájegységekben, régiókban gondolkodott. Terveihez mindig megtalálta a pénzforrásokat, valamint a legjobb kivitelezőket.

Mai szóhasználattal élve igazi menedzser volt egy polgáriadó, de a feudális társadalom gondolkodásának számtalan balasztját hordozó világban.

A sors igazságtalansága és az utókor hálátlansága, hogy munkájának későbbi haszonélvezői, majd az utókorban egymást követő megyei potentátok többsége számára Boros Béni neve ismeretlenül és idegenül cseng.

Zelenai Boros Béni 1839-ben született Aradon. Családja a Nógrád megyei Zelenéről került Aradra. Őse, Boros Jakab I. Lipót császár-királytól 1700-ban nyert nemességet, fia, Boros Mátyás és unokája, Mihály a 18. század második felében költözött Aradra. Édesapja, Boros Márton elemi iskolai tanító volt Aradon, aki igen szigorúan nevelte két fiát.

A fiatal Boros Béni elemi és gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte. Igen jó tanuló volt, akárcsak testvéröccse, Vida. (Ez utóbbiból megbecsült főgimnázium tanár és ismert szakíró lett Aradon.)

Béni, kitűnő eredménnyel érettségizett 1857-ben. A bécsi, majd a prágai műegyetemre iratkozott be, ahol út-, vasút-, víz-

és szárazépítést tanult. Egyetemi hallgatóként tökéletesítette gimnáziumi nyelvtudását: folyékonyan beszélt németül, franciául, angolul. Később elsajátította a román nyelvet is.

Pályafutása első munkahelyén a pécskai kincstári uradalom felmérésével bízták meg. Szaktudására és szorgalmára hamar felfigyeltek és rövidesen kinevezték Csongrád vármegye főmérnökévé. Új beosztásában a gyakori tiszai árvizek elkerülésére töltéserősítési munkálatokat vezetett.

Ebben az időszakban, a közép-európai országokban gyorsan terjedő vasútépítési láz, a fellendülő tömegáru-szállítás a vasúthálózat gyors fejlődését tette szükségessé. A fiatal szakembert hamarosan áthelyezték a vasúthoz. A Nagyvárad–Gyula–Szeged–Szabadka–Baja–Fiume vasútvonal építésének előkészületi munkálatait irányította. Itt is feltűnt széles érdeklődéskörével, sokoldalúságával. Ennek köszönhetően bevonták az érmelléki hajózási és öntözőcsatorna megtervezésébe is. Jó ideig mindkét területen eredményesen kamatoztatta tudását.

Tévedés volna azt hinni, hogy ezek után Boros Béni pályája egyenesen felfelé ívelt. A hatvanas évek közepén belebukott az erdélyi vasútvonal építkezésébe. Vállalkozóként ugyanis Marosillye környékén az Alföldről verbuvált munkásokkal dolgozott. Az esős, hűvös időjárás késleltette a kivitelezést. Ráadásul járvány is megtizedelte az építőket.

A fiatal, becsvágyó mérnöknek el kellett szenvednie első, szerencsére, utolsó kudarcát is. A legjobban az fájt neki, hogy megcsappant iránta a bizalom, és néhány évig nem kapott megfelelő megrendelést. Nehezen dolgozta fel a sikertelenséget. Anyagilag is gödörbe került, de nem adta fel. Tovább tökéletesítette tudását, és Nagyszébenben letette az államépítészeti műszaki vizsgát is. Ennek köszönhetően került Szászvárosba, ahol hosszas kilincselés után szinte előlről kellett mindent kezdenie: részfeladattal bízták meg az Algyógy–Zalatna közötti hegyút kiépítésében.

A nagy átfogó vasútvonalak építésének időszakában viszont már nem nélkülözhatték szaktudását.

A kiegyezés évében, 1867-ben mintegy kétezer kilométer vasúti pályával rendelkezett Magyarország.¹ Erdélynek és a Felvidéknek akkoriban még nem volt elkészült vasútja. Alig hat év leforgása alatt, 1873-ra már hatezer kilométeren közlekedhettek szerelvények. Ez a közép-európai vasúti infrastruktúra-építésben páratlanul gyors ütemnek számított.²

A vasútépítés fellendítette a szénbányászatot, lehetővé tette a vas- és fémipar fejlődését, az élénk mezőgazdasági áruforgalmat olyannyira, hogy a vaspályák építése a 19. századi magyarság történetének legnagyobb tájformáló vállalkozásának tekinthető.

A kiegyezés után a Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium kiküldte Boros Bénit a Párizsi Világkiállításra. Hazatérése után a Nagyvárad-Kolozsvár-Marosvásárhelyi vasútépítésére kapott engedélyt, majd az Arad-Temesvár közötti vaspálya építésében osztályvezető főmérnökként működött közre. Ez a két sikeres munkát visszaadta önbizalmát.

Már ezek alapján Boros Béni a Magyar Államvasutak történetének kiemelkedő alakja lett.

Ha csupán ennyire korlátozódott volna a pályája, akkor is a kimagasló műszaki személyiségek között volna a helye.

A fiatal aradi mérnök neve mégis igazán a helyiérdekű (vicinális) vasútak építésével fonódott össze.

Vérbeli lokálpatriótaként Boros Béni felismerte, hogy a történelmi Magyarország és Erdély közötti fontos kereskedelmi utak csomópontjában Arad és a Körösök vidéke hangsúlyosabb szerepet tölthet be az általános gazdasági fejlődésben. Ugyanakkor rájött arra, hogy a Partium települései közötti jobb közlekedést és áruforgalmat a helyiérdekű, vasútvonalakkal lehetne megvalósítani, mert megépítésük jóval olcsóbb, mint a fővasútaké, kezelésük is egyszerűbb. (Ezt a kérdést korábban ún. másodrendű vasutakkal próbálták megoldani, csakhogy ezek a fővasutak szabványai szerint épültek és emiatt nagyon drágák voltak.)

¹ Gergely András-Szász Zoltán: *Kiegyezés után*, Gondolat, 1978, 129. old

² *Uo.* 130. old.

Boros Béni 1874-ben megjelentette *Az Arad-körös-völgyi vasút tervezete* című tanulmányát, amelyet szakkörökben nagy elismeréssel fogadtak. Értékezésében kidolgozta az Aradot a Körösök völgyével összekötő helyi érdekű vasútvonal tervét és költségvetését. A kiváló mérnök mai szaknyelven élve „megvalósíthatósági” tanulmányában olyan olcsó építkezési árakat jelölt meg, amelyekre korábban nem volt példa a vasútépítésben. Másként a fiatal mérnök terve eleve bukásra lett volna ítélve, ugyanis a korábbi felfokozott vasútépítési ütem miatt az 1870-es évekre, a gazdasági válság időszakára az államkassza kiürült és a pár éves stagnálás elkerülhetetlennek látszott.³ Nem is említve azt a tényt, hogy ilyen előzmények mellett vicinális vaspályák kiépítésére az országban elsőként csak egy olyan fanatikus szakember gondolhatott, mint Boros Béni.

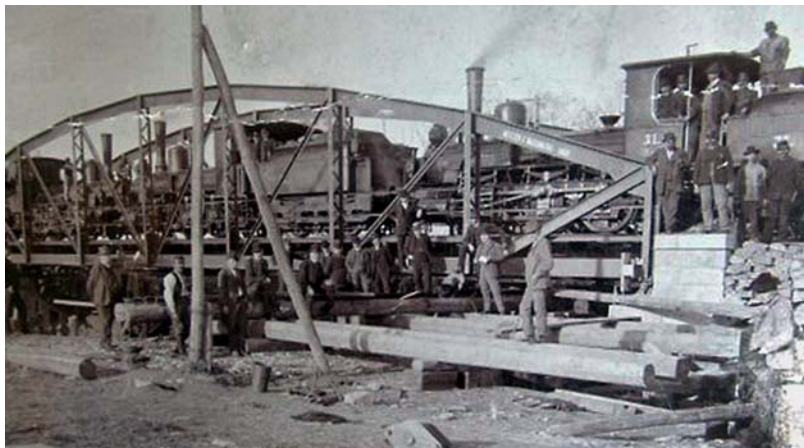
Az általános gazdasági recesszió vármegyei szinten is erőteljesen megmutatkozott. Ráadásul a vicinális vonalak tekintetében még igencsak joghézagos volt a törvénykezés. Csupán 1880. június 14-én életbe léptetett törvény 31. paragrafusa szabályozta ezt, majd később 1888-ban az említett paragrafust kiegészítve foglalta keretbe az Országgyűlés az idevágó törvényes előírásokat.⁴

Boros Béni zseniális ötletének megvalósítását tovább nehezítette a nagybirtokosság kezdeti passzivitása. Atzél Péter Arad megyei főispán, a vasútépítés egyik lelkes támogatójának terve rossz omennek bizonyult. Atzél azt szerette volna elérni, hogy az erdélyi vasútvonalat a Fehér-Körös völgyén át vezessék. A törvényhozás a főispán javaslatát elvetette és az erdélyi összekötő vonal a Maros völgyét jelölte ki.

Boros Béni a kedvezőtlen előjelekkel mit sem törődve, bízott a sikerben. Tényekkel alátámasztott gazdasági számításának köszönhetően 1875-ben megkapta a kivitelezési engedélyt. Vállalkozása jellegében is úttörőnek tekinthető. Boros mérnök rámutatott arra, hogy a kavics helyett használható homokágyazat,

³ *Uo.* 130. old.

⁴ *Révai Nagy Lexikona*, 1913, 9. kötet, 723. old.

Terhelési próba a Körös-hídon (Dézna mellett)

az alacsonyabb vonatsebesség, a közúti sorompók helyett felállítandó figyelmeztető táblák, a csak a nappali órákra korlátozott forgalom miatt jóval olcsóbbak az építkezési és az üzemeltetési költségek. A hasznos teherforgalom mellett nagy előny az is, hogy a vidéki lakosság egy napnál sokkal gyorsabban megközelítheti a járási székhelyeket, sőt a megyeszékhelyet is.

Az Arad-Körösvölgyi Vasúti Társaság alakuló ülésén, 1875 decemberében Borost beválasztották az Igazgató Tanácsba, majd 1876 márciusában kinevezték a Társaság igazgató-főmérnökévé.

A hazai vasútépítés történetében rendkívüli fontos volt a földbirtokosok meggyőzése a vasút előnyeiről, hogy a mezőgazdasági területeket átengedjék a vágányfektetési munkálatokra. Boros Béni azonban tudta, kik azok a befolyásos személyek, akiket meg kell nyernie a cél érdekében. Atzél Péter főispán segítségével sikerült meggyőznie Nachtnebel Ödönt, Arad városi főmérnökét, akivel aztán együtt dolgozták ki a vasútépítési részvénytársaság alapszabályzatát.

Arad megye hangadóit és befolyásos személyiségeit, pénzembereit nem felvilágosult gondolkodásuknak köszönhetően, hanem személyi érdekeltységüket felcsillantva, sikerült tervéhez megnyernie a fiatal mérnöknek.

Andrényi Károly nagykereskedő és bankember, báró Bohus János és Zsigmond földbirtokos, Domány József udvari borszállító, báró Urbán Iván későbbi főispán, Varjassy József, illetve Zselénszki Róbert gróf, ha kezdetben vonakodtak is, Boros Béni meggyőző érvelésének köszönhetően végül nemcsak kockázatot, hanem fantáziát és jó befektetési lehetőséget láttak a vasútépítésben. Olyannyira, hogy magánvagyonukkal vállaltak jótállást az Arad Megyei Takarékpénztártól felvett 300 ezer forint jelzálogkölcsönért.

A gyakorlati akadályok elhárultak. Megkezdődött a vágányfektetés.

Az első megépített szakasz ünnepélyes megnyitását 1877. február 1-jén tartották, amikor a gőzös a 41 km-re lévő Pankotáig húzta el a szerelvényt.

1881-ben forgalomba helyezték a Borosjenő–Borossebes vonalat: 26 km;

1883-ban a Makó–Mezőhegyes vonalat: 37 km;

1884-ben a Kétegyháza–Kisjenő vonalat: 27 km;

1884-ben az Arad–Csanád vonalat.

Az Arad–Csanádi Vasutak Palotája

1887-ben a Pankota-Borosjenő vonalat: 22 km;

1887-ben a Kisjenő-Újszentanna vonalat: 27 km;

1888-ban a Borossebes-Jószáshely vonalat.

Ugyancsak 1888-ban átalakították a 13,6 km hosszú Borosjenő-Csermő iparvágányt közforgalmú vasúttá.

Eközben a szomszédos Csanád megyében árgus szemekkel figyelték az aradiak igyekezetét. A sikeren felbátorodva, hasonló lépésre szánták el magukat. Ők is megszerezték az építkezési engedélyt és Lónyai főispán támogatásával, megalakították a Csanádi Vasúti Társaságot. Ezúttal jóval könnyebb dolguk volt, hiszen létezett már törvény és jól bevált precedens a helyi érdekű vasútépítésre.

Ráadásul keskeny nyomtávú mellékvonalak kiépítésével a vicinálisok olyan területeket is bekapcsoltak a vasúthálózatba, ahová akkoriban nem juthattak még el a normál nyomtávon közlekedő vasparipák. Ezek összhossza meghaladta a 130 km-t.

Boros Béni javaslatára a két vasúti társaságot 1893-ban összevonták, amely Arad-Csanádi Egyesült Vasúttak Rt. (ACSEV) néven vált ismertté.

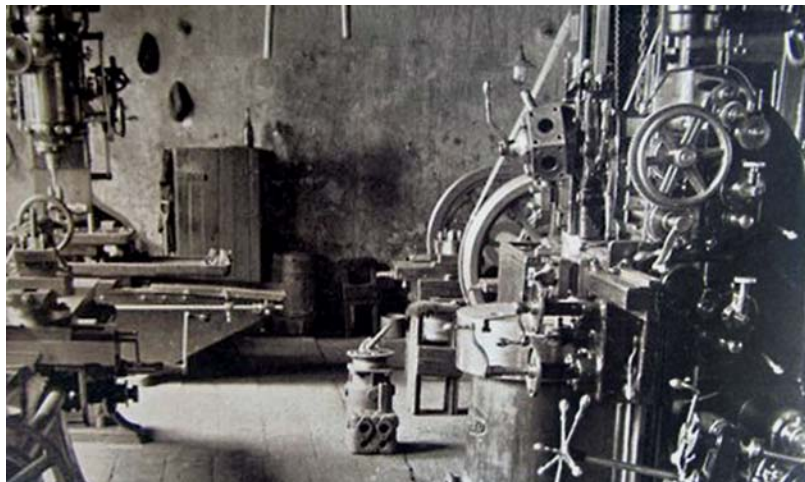
A részvénytársaság 1895-ben, majd 1896-ban a Gurahonc-Jószáshely-Nagyhalmágy-Brád vonalat adta át a nyilvános forgalomnak. Ez a vonal teljes hossza elérte az 55 km-t.

A teljes hálózat hossza 415 km volt.

A kor viszonyait jól tükrözi az a tény, hogy az államkincstár egy fillérrel se járult hozzá az építkezéshez. A költségeket a helyi birtokosok, részvényesek magántőkéjükből és banki hitelek-ből fedezték.

A részvénytársaság központja Aradon volt. A városháza tőszomszédságában 1888-1892 között felépítették a társaság ma is látható három utcára néző kétemeletes igazgatósági épületét. Később pedig a főutcán saját takarékpénztárt is építtetett az ACSEV. (Ma ez a Nemzeti Bank helyi fiókjának a székhelye.) Az aradi javítóműhely mellett az ACSEV vidéken több melléüzemágot működtetett.

A tervező-építő Boros Béni e jeles intézmény vezérigazgatója volt 1896. április 15-én bekövetkezett haláláig. Korai halálát az

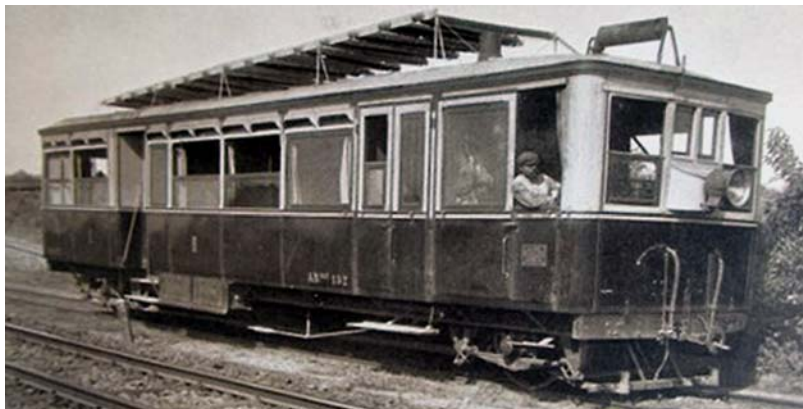

Életkép az egykori javítóműhelyből

Olaszországban szerzett és többször kiújuló maláriája okozta. Szinte országos méretű részvét mellett kísérték utolsó útjára az aradi Felsőtemetőbe.

Az ACSEV volt az első vasútvállalat a történelmi Magyarországon, amely bevezette a motorkocsik használatát. Ez akkoriban a kontinensen is újdonságnak számított. Először 1903. március 15-én Arad és Battonya között indult meg a rendszeres motoros vasúti forgalom és pár év alatt az ACSEV minden vonalán rátértek a motoros vontatásra, melyek üzemeltetése jóval olcsóbb volt. Az első nagyvasúti motoros járművek Boros Béni nevét viselték. A kezdetben gőzüzemű, majd benzines végül dízel motorkocsikat állított üzembe. Ezeket a Weitzer János vagongyárban gyártották és üzemeltetésük jóval olcsóbb volt. Az egyik ilyen kocsit felújították és most a szentendrei múzeumban van.

Boros Béni több aradi részvénytársaság és civil szervezet tagjaként a gazdasági és társadalmi élet számos területén letette névjegyét. Közéleti szerepvállalását is példamutatóként említhetjük. Arad megye Borosjenő választókerületének országgyűlési képviselője volt 1887-től haláláig.

Boros Béni-vagon

Emberi nagyságának érzékeltetésére hadd említsünk két példát: a szegedi nagy árvíz idején saját bárkájával vett részt a lakosság megmentésében; már nagybetegen, maradék erejét összeszedve felutazott Budapestre, hogy az Országgyűlésben megtartsa élénk visszhangot kiváltó beszédét a vicinális vasutak védelmében.

Mi sem bizonyítja jobban érvei helytállóságát, mint az a tény, hogy a vicinális vasút az elkövetkező években országszerte elterjedt.

Az Aradi Kereskedelmi és Iparkamara 1908-as évi jelentése szerint az ACSEV 1908-ban 224926 személyt és 1 005 639 tonna árut szállított.

Az első világháború előtt, 1914-ben 13 316 km-es összhosszúságuk (beleszámítva az 1571 km-es keskenyomtávú vonalakat is) már jóval meghaladta a 9912 km-es fővonalakét.⁵

A közép-európai vasútépítés kimagasló alakja, Boros Béni három szakmunkát jelentetett meg nyomtatásban. Kettőt a vasútépítésről, egyet pedig a vasúti díjszabásokról.⁶

⁵ *Technikai Lexikon*. Budapest, 1928.

⁶ *Az Arad-Körösvölgyi vasút tervezete*, 1875, *Arad-Körösvölgyi vasút tervezete*, 1879, *Vasútaink csoportosítása és a vasúti tarifák*, 1880

Halála után 1919-ig az aradi főtér felső szakaszát róla nevezték el Boros Béni térnek.

Utódja az ACSEV vezérigazgatói székében dr. Fábry Sándor lett. Az egykori Békés megyei főispán 12 évig vezette Magyarország legnagyobb magánvasútjának ügyeit és főként ügyes adminisztratív és szociális intézkedéseivel megőrizte a vasútársaság gazdasági egyensúlyát. Szakmai szempontból azonban már nem tudott elődje, Boros Béni színvonalára emelkedni. A későbbiek során Koromzay Frigyes, majd Károlyi Gyula gróf, illetve Dániel Tibor báró vezette az ACSEV-et.

A trianoni határok kettévágták az ACSEV-vonalakat Ottlaka-Elek, illetve Pécska-Battonya magasságában. Román területén mintegy 250 km-nyi vonal maradt.⁷

Az áldozatos munkájával létrehozott ACSEV-et 1923-ban beolvastották a Román Államvasutakba. A motorkocsi-üzemeltetést a CFR megszüntette.

Aradon 1926. november 17-én a két ország kormánybizottsága megállapodott az ACSEV tulajdonjogáról. A román állam állampapírokban 7 millió svájci frank értékében váltotta meg az ACSEV romániai vonalait.⁸

A nyugdíjvagyon ügyében is megállapodtak, mégpedig úgy, hogy az érte járó megváltási összeget a részvényesek között osztják majd ki. Az ACSEV közgyűlése 1926 decemberében jóváhagyta az igazgatóság és a kormány megállapodását.

A Trianont követő években hamar rájöttek arra, hogy a két ország közötti vasúti közlekedés legalább részleges visszaállítása mindkét ország számára létfontosságú. Először Kürtös-nél (Curtici) illesztették össze a vasúti sín páracat, majd Bihar-püspökinél.⁹ A Szeged-Arad közötti közvetlen kapcsolat visszaállítására nem került sor.

⁷ Nagy Tamás: *Az aradi-csanádi egyesült vasútak története*, in Belvedere Meridionale, Szeged, 2008.

⁸ *Erdélyi Hírlap*, 1926. X. évfolyam, 2548. sz., dec. 3

⁹ *Erdélyi Hírlap*, 1926. X. évf. 2536. sz. nov. 19.

A helyiérdekű vasút világosi indóháza

Pécska és Battonya között a vasúti határforgalom és 1944-ig működött.

(Az ACSEV egykori magyar vonalait 1923-ban a Győr-Sopron-Ebenfurt Vasúti Társaság, 1927-ben a Szeged-Csanádi Vasút Rt. vette át.)

Az impériumváltást követően az aradi utcaneveket átkeresztelték. A Boros Béni térből Bul. Regele Ferdinand lett.

Meglepő gyorsasággal feledésbe merült a közép-európai vasútépítés egyik jeles alakjának, a helyiérdekű vasutak út-törőjének neve és életpályája.

Ma is használatos Aradon az ACSEV- palota, vagy románul a Palatul Cenad elnevezés, de már édeskevesen tudják miről, illetve kiről is van szó.

Az ACSEV története a románság előtt, sajnos, teljesen ismeretlen, hiszen, tudomásom szerint, egyetlen tudományos ülészakon se dolgozták fel, az utóbbi nyolcvan évben napvilágot látott monográfiákban csupán pár sornyi terjedelemben írtak róla, Boros Béni nevét pedig meg se említették.

Marad a csekély remény, hogy egy majdani aradi technikatörténeti kiállításon (a város gazdag ipari múltja feltétlen szükségessé teszi e tárgyi és írásos emlékek összegyűjtését), méltó helyet kap Boros Béni, a magyar vicinálisok atyja, az első keskenyvágányú vasút megálmodója és megépítője.

Újabbán a magyar-román kistérségi együttműködés során egyre hangsúlyozottabban vetődik fel az Ottlaka-Elek, de főleg a Pécska-Battonya közötti vasútvonal újramegnyitása.

Forrásmunkák

- Márki Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. I, II. Arad 1895.
- Révai Nagy Lexikona*, Budapest, 1911.
- Statisztikai Közlemények: Vasutak*, (1900–1902).
- Az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak RT. alapszabályai. Arad, 1886.
- Az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak RT. Nyugdíjintézete. Arad, 1885.
- Az Arad-Körösvölgyi Vasúti Társaság közgyűlése. Arad, 1878.
- Boros Béni: *Az Arad-Körösvölgyi Vasút tervezete*. Arad, 1874.
- Gergely András– Szász Zoltán: *Kiegészés után*. Budapest, Gondolat, 1978.
- Puskel Péter: *Vaspályák megálmodója és megépítője: Arad marad*, Alma Mater Kiadó, Arad, 1997.
- Puskel Péter: *A Csanádi palota és lakói*. Jelen 1997. július 12.
- Újhelyi Géza: *A vasútügy története*. Budapest, 1910.
- Vörös László: *Magyar Vasúti Évkönyv*. 1880–1881.
- Nagy Tamás: *Az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak története*. in: Belvedere Meridionale, Szeged 2008.
- Kubinszky Mihály: *Gondolatok a helyi érdekű vasutak jelentőségéről*. Uo.

A szerző önálló kötetei

- Arad marad*. Alma Mater Alapítvány, Arad, 1977.
- Arad redivivus*. Alma Mater Alapítvány, Arad, 1998.
- Emléklapok a régi Aradról*. Irodalmi Jelen Könyvek, 2005.
- Nyakig a pácban*. Irodalmi Jelen Könyvek. Arad, 2008.
- Aradi sikertörténetek*. Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2010.
- Legendák az aradi vértanúkról*. Kölcsey Egyesület, Feckés Könyvek, Arad, 2010.
- 150 év a Gutenberg galaxison*. Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2011.

Társszerző

- Az aradi magyar nyelvű oktatás*. Emlékkönyv: 1919–1997. Alma Mater Alapítvány, Arad, 1997.

- Arad - monografia oraşului*. Editura Nigredo, Arad, 1999.
Kiszabadítottuk: Az aradi Szabadság-szobor története. RMDSZ, Kolozsvár, 2004.
 Lizica Miha: *Mișcarea teatrală arădeană după înfăptuirea Marii Uniri*. Editura Academiei Române, București, 2009.
Dicționarul presei arădene. Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011.
 RJ Galery: *Humorból elégtelen*. Alma Mater Alapítvány, Arad, 2011.
Arad épített és kulturális öröksége. Turisztikai film szövege és forgatókönyve. Közép- és Kelet-európai VITO Program. Arad, 2012.

Műfordítás

- Medeleanu, Horia: *Emil Vitroel. Kritikai monográfia*. Vitroel Emil Alapítvány, Arad, 2004.
 Medeleanu, Horia: *Alaszu Pál. Művészeti monográfia*. Arad, 2005.
 Iuliana Petrian: *Az álmodozó*. Mirador Kiadó, Arad, 2010.

Kitüntetései

- 35 év a sajtó szolgálatában emléklapelt*, Irodalmi Jelen Kiadó és Pro Prezens Alapítvány, 2003.
Fényes Elek-díj, PBMEB. 2006
Pályázati I. díj, PBMEB. 2006.
A Legjobb Külföldi Könyv díja, az Emléklapok a régi Aradról című kötetért. Szegedi Könyvvásár, 2006.
Arad városa Kiválósági-díja, Helytörténeti kutató munkájának elismeréseként és Arad hírnevének folyamatos öregbítéséért. Arad Muncipium Önkormányzata 2009.
Kölcsey-díj, oklevél és emléklapelt, helytörténet-kutató tevékenységéért, az aradi magyar hagyományok ápolásáért. Kölcsey Egyesület, Arad, 2010.
Magyar Újságírók Románia Egyesületének nívódíja (MÚRE), Arad kulturális és történelmi öröksége megőrzése érdekében végzett kiemelkedő munkájáért, 2010.
Emléklap, 150 éves az aradi sajtó. Arad, 2011.
Wieser Tibor Alap kuratóriumának emléklapja, Arad kulturális és történelmi öröksége megőrzése érdekében végzett kiemelkedő munkájáért. 2012.
Dizoklevél: Mișcarea arădeană, az aradi közösség érdekében kifejtett munkájáért. 2013.

2007

Február 14. Egriben Csúry Bálint emlékünnepséget tartottak. Az ünnepség előadói: Kiss Kálmán, a túrterebesi iskola igazgatója, Bura László nyelvész és Kónya László megyei főtanfelügyelő-helyettes voltak.

Február 27. Közjegyző előtt aláírtuk az Alapító okmányt és az Alapszabályzatot. Alapító tagok: Borbély Gábor, Dukrét Géza, Dukrét Aranka, Farkas Piroska, Gőnyey Éva, Kupán Árpád, Pásztai Ottó. Másnap beadtuk az okmányokat a bíróságon.

Március 9. Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban: Kupán Árpád, Dukrét Géza: 1956 emlékezete Biharban. Erre az eseményre meghívtuk a volt 56-osokat. A terem zsúfolásig megtelt. Az 56-osok közül sokan hozzászóltak. Kiosztottuk számukra a tiszteletpéldányokat.

Március 27. Bejegyezték egyesületünket a bíróságon.

Április 14. Partiumi Honismereti Találkozó. Elhangzott három előadás:

- Kordics Imre (Nagyvárad): Hegyesi Márton emlékezete.
- Bessenyei István (Segesvár): Konfesszionizmus és ökumenizmus.
- Kovács Rozália (Érmihályfalva): „Gencsy Zsigmond, Rákóczi mezei hadainak ezeres kapitánya”.

Rendkívüli közgyűlés következett. Mint jogi személyiség, egyesületünk felvette a Társaság nevet, a Bizottság helyett. A törvény értelmében a régi tagság újrairatkozott a társaságba, s új tagsági könyvecskét kapott. Dukrét Géza felolvasta az alapító okiratot, majd ismertette az Alapszabályzatot. Ezt követően titkos szavazással megválasztották az igazgatótanácsot. A jelenlévők egyhangúan választották meg a következőket: elnök Dukrét

Géza (Nagyvárad), alelnök Bara István (Szatmárnémeti), titkár Gőnyey Éva (Nagyvárad), tagok: Kupán Árpád (Nagyvárad), Ujj János (Arad), Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti), Pálkovács István (Temesvár), Erdei János (Szilágysomlyó). Kinevezték a pénztárost: Fărcaș Piroska, a könyvelőt: Nagy Magda. Megválasztották a cenzort: Fülöp Gyöngyi.

Partiumi Honismereti Találkozó

A közgyűlésen résztvettek a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány kuratóriumi tagjai: Révász Tiborné, Flóris János, dr. Kertész János, Fehér István, dr. Villányi László. Révász Tiborné bemutatta a 2006 júliusában alakult, isaszegi székhelyű alapítványt. Azért jöttek, hogy felvegyék a kapcsolatot társaságunkkal.

Március 17. Könyvbemutató Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete Illyés Gyula Archivumának rendezésében. Pomogáts Béla, a bemutató főrendezője és védnöke ismertette egyesületünk sokoldalú tevékenységét, kihangsúlyozva helytörténeti kutatómunkáját, melynek eredményeit a Partiumi füzetek teszik közismertté. Dukrét Géza és Kupán Árpád 15 könyvet mutatott be.

Május 5. Pályázati díjkiosztó ünnepség a Varadinum-ünnepség keretében. 15 pályázat érkezett be, melyből 8 felnőtt és 7 diákdolgozat. Nagyon magas volt a színvonal.

Pályázati díjkiosztó ünnepség a Varadinum-ünnepség keretében

Május 6. Aradon az evangélikus-lutheránus templom ima-termében mutatták be az aradi olvasóknak Pávai Gyula Mesélő aradi házak című, a Partiumi füzetek 52. kiadványaként megjelent könyvét.

Május 27. Kirándulást szerveztünk Pünkösöd Kalotaszegen címen, a következő útvonalon: Kalotaszentkirály - Magyarvalkó - Bánffyhunjad - Magyargyerőmonostor - Körösfő.

Június 1. Kihoztuk a nyomdából a Partiumi füzetek 46. számát: Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében. Összeállította Thurzó Sándor zenetörténész. A könyvbemutató június 2-án volt a Lorántffy Egyházi Központban. A könyvet Kupán Árpád ismertette.

Július 8. - Csokaly. Fényes Elek születésének 200. évfordulója. A rendezvényt közösen szervezte a Partiumi és Bánási Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Fényes Elek Társaság és a helyi önkormányzat. Emléküléssel kezdődött, a csokalyi református gyülekezeti teremben. Előadást tartott: Kupán Árpád: Fényes Elek a helytörténet, honismeret úttörője, Dukrét Géza: Magyarország fizikai és gazdaságföldrajzi képe Fényes Elek

Csokaly. Fényes Elek születésének 200. évfordulója

Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban

műveiben, Borbély Gábor a bihari tájat és gazdaságot taglalta Fényes Elek műveinek tükrében, Cservid Levente: Fényes Elek csokalyi emlékezete címen. Az ünnepi istentisztelet után a rendezvény a Fényes Elek-parkban folytatódott. Beszédet mondott Fényes Elek szobránál Gyurcsik Zoltán polgármester, Pete István szenátor, Sóki Béla képviselő, Dukrét Géza és Cservid Levente, a Fényes Elek Társaság elnöke. Koszorúzás után a székelyhídi református kórus és a helyi iskola műsora következett. Jelen voltak a debreceni és budapesti Fényes Elek iskolák képviselői. Ezután az árkádsorok között megtekinthették a Fényes Elek Társaság dokumentum-kiállítását.

Július 10. Fényes Elek-megemlékezést tartott az Erdélyi Kárpát Egyesület a Partiumi Keresztény Egyetem Fényes Elek-termében. Előadást tartott Kupán Árpád Fényes Elek, a helytörténet és a honismeret úttörője címen, Dukrét Géza Fényes Elek honismereti és geográfiai munkásságát ismertette. Hermán M. János előadó-tanácsos párhuzamot vont a napjainkban tapasztaltak és Fényes Elek korának politikai, közéleti történései között. Ezután megkoszorúzták az egyetem udvarán elhelyezett emléktáblát.

Július 14. Biró József művészettörténész születésének 100. évfordulóját, a hajdani zsidó leánygimnáziumban, születési helyén szerveztük meg. Előadást tartott: Lővei Pál (Budapest), Kovács András (Kolozsvár), Emődi Tamás (Nagyvárad), Biró Ádám (Párizs). Péter I. Zoltán ismertette Biró József: Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei című, általunk kiadott reprint kötetet.

Július 29. Emléktábla avatása Erdőhegyen, dr. Balogh Ernő professzor, barlangkutató, természetfotós születésének 125. évfordulója tiszteletére. Az ige hirdetés után Csanádi János ny. tanár felelevenítette Balogh Ernő életútját. A jelen levő Balogh család nevében ifj. Balogh Ernő, az egyik unoka köszönte meg a szép ünnepséget. A református templom külső falán elhelyezett emléktáblát Hunyadi László magyarországi szobrászművész és Kátai Lajos nagyzeréni kőfaragó készítette, melynek állítását a PBMET, az RMDSZ Arad megyei szervezete, az EMKE aradi

Emödi Tamás előadása Biró József művészettörténész születésének 100. évfordulóján

tagozata, valamint a helyi református egyház presbitériuma támogatta. Az emléktáblánál Dukrét Géza mondott beszédet, majd Kovács Gyula lelkésszel közösen leplezte le. Ezután Magyar Gábor budapesti geológus nyitotta meg a Balogh Ernő természetfotóiból összeállított kiállítást, a lelkészlak folyosóján.

Augusztus 30. Emlékülés és táblaavatás Hegyesi Márton tiszteletére, halálának 100. évfordulóján. Jelen volt Tőkés László püspök, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány tagjai: Révász Gizella, Szendrő Dénes és Flóris János. Kupán Árpád Hegyesi Márton életét és munkásságát ismertette. Szendrő Dénes az 1849. április 6-án lezajlott isaszegi csatáról beszélt, Dukrét Géza ismertette Hegyesi Márton

1885-ben megjelent történelmi monográfiáját: Bihar vármegye 1848–49-ben. A Partiumi Keresztény Egyetem udvarán elhelyezett emléktáblánál Tőkés László püspök mondott avatóbeszédet. A táblát Révász Gizella és Flóris János leplezte le.

Augusztus 31.–szeptember 2. XIII. Partiumi Honismereti Konferencia – Szatmárnémeti.

A konferencia központi témái a következők voltak: II. Rákóczi Ferenc Erdélyben, Pusztuló műemlékeink, Településeink arcualata, A 20. század öröksége. A Fényes Elek-díjat az idén a következők kapták meg: Dánielisz Endre Nagyszalontáról, Jóna Piroska Nagyváradról, Kovács Rozália Érmihályfalváról. A különdíjat Bognár Levente, Arad alpolgármestere kapta, példamutató hagyományőrző és hagyományteremtő tevékenységéért. Ugyanakkor Emléklapot kaptak azok, akik hozzájárultak a konferencia megszervezéséhez.

A konferencia hagyományosan a helytörténeti előadásokkal kezdődött: Mandula Tibor Szatmárnémeti, a Szamos-parti város történetét ismertette, Kónya László főtanfelügyelő helyettes Bethlen Gábor és Szatmár megye kapcsolatait boncolgatta a levelezések, feljegyzések alapján, dr. Bura László Szatmárnémeti felsőoktatásáról értekezett.

Délután a Jubileumi Rákóczi Évekhez kapcsoló előadások hangzottak el: Kupán Árpád (Nagyvárad) II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választását ismertette, dr. Csorba Csaba (Budapest) a tiszántúli Rákóczi-várakat mutatta be, a szabadságharc időszakában, Nagy Aranka (Nagyvárad) a fejedelem diplomáciájáról beszélt. Ezt városnézés követte. A németi református gyülekezeti teremben Fazekas Lóránd szatmári tanár elmesélte, hogyan mentett meg egy pusztulóban levő Petőfi-szobrot, amelyet ebben a teremben állítottak fel. Sípos Miklós esperes ismertette a Németi Református Egyházközség történetét, gyülekezeti életét, majd meglátogattuk az egyházközség templomát. A város műemlék épületeit és főterét Bara István építész-mérnök mutatta be.

Másnap a műemlékvédelemé volt a szó: Starmüller Géza (Kolozsvár) Szatmár várát, Ujj János (Arad) az aradi főter ki-

alakulásának történetét, Péter I. Zoltán (Nagyvárad) Nagyvárad központjának kialakulását, Jancsó Árpád (Temesvár) a temesvári nagyállomás történetét, Nagy Mária (Nagyvárad) Várad-Őssi római katolikus templomát ismertette. Szünet után évfordulós személyiségeinkkel ismerkedhettünk meg. A következő előadások hangzottak el: Dukrét Géza (Nagyvárad): A honismeret atyja, Fényes Elek születésének 200. évfordulója, Tóthpál Tamás (Kolozsvár): Száz éve halt meg Hegyesi Márton, az 1848-49-es szabadságharc kutatója, Bara István (Szatmárnémeti): 130 éve született Kelemen Lajos, Erdély nagy levéltárosa, Csanádi János (Kisjenő): Dr. Balogh Ernő geológus, barlangkutató, természetfotós (1882-1969), Pávai Gyula (Arad): Egy aradi tanító a két világháború között, Bokor Irén (Érmihályfalva): „Megtettem mindent, amit megtehettem”. Száz éve született Dsida Jenő.

XIII. Partiumi Honismereti Konferencia - Szatmárnémeti

Délután Antal Béla (Nagyvárad) Biharpüspöki névörökségének alakulásáról értekezett, Krestyán Ilona (Temesvár) emléktöredékeket ismertetett a zsilvásári internálótábor foglyairól, Szendrő Dénes (Isaszeg) Isaszeg emlékműveit mutatta be, majd Széphegyi László (Hódmezővásárhely) a Kárpát-medence szél-

malairól vetített képeket. A konferencia közgyűléssel végződött, amelyen megtárgyaltuk egyesületünk legfontosabb problémáit.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Vetésen meglátogattuk a református templomot és a Szerdahelyi-kúria romos épületét. Kismajtényban megkoszorúztuk az 1711-es szatmári béke emlékművét. Nagykárolyban megtekintettük a Károlyi-kastélyt, majd Kaplonyban a Károlyi család temetkezési helyét. Meglátogattuk Csanáros római katolikus templomát, ahol a templomkertben megkoszorúztuk a világháborús emlékművet, Mezőfényen pedig a turulmadaras emlékművet. Berén megcsodáltuk a református templomban nem rég feltárt falképeket, majd megnéztük a csomaközi fa-harangtornyot. A több mint hetven résztvevő számos információval gazdagodva, érzelmekkel feltöltődve érkezett haza.

Október 14. Könyvbemutató Érmihályfalván. Kovács Rozália: Nagy családok, fényes idők Érmihályfalván. A könyvet Dukrét Géza ismertette.

Könyvbemutató Érmihályfalván

Október 21. Honismereti kirándulás, közösen az EKÉ-vel, Dukrét Géza vezetésével, a következő útvonalon: Szilágysomlyó – Kraszna – Magyarkecel – Krasznahorvát – Somlyóújlak – Ákos – Erdőd. Idegenvezetésben besegített Joikits Attila.

Október 25. Könyvbemutató Kolozsváron, a Kriza János Néprajzi Társaság székházában. Pozsony Ferenc, a KJNT elnöke köszöntötte a megjelenteket. A rendezvény Sófalvi István Ér-

melléki pincék című fényképkiállításának megnyitásával kezdődött. A pincékről Borbély Gábor tartott előadást. A Partiumi füzetek sorozatát Dukrét Géza mutatta be. Ezután Dánielisz Endre és Kovács Rozália ismertették legújabb köteteiket.

November 25. Elnökségi ülés. Összeállították a 2008. év programját, meghatározták a következő év tematikáját. Megvitatták a Partiumi füzetek jövő évre tervezett kiadványait, majd javaslatok hangzóttak el a jövő évi Fényes Elek-díjak odaítélésére.

December 6. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban. Kupán Árpád A mozi évszázada Nagyváradon című kötetét Péter I. Zoltán ismertette.

KOVÁCS ROZÁLIA

ÉRMIHÁLYFALVI BETLEHEMES JÁTÉK

Szereplők:

*Beköszöntő angyal**I. angyal**II. angyal**Huszár**Betyár**Öreg (pásztor)*

A betlehemes csapat a ház bejárati ajtaja előtt áll meg és énekelni kezd:

Csordapásztorok, midőn Betlehembe

csordát őriznek, éjjel a mezőbe.

Isten angyali jövének melléjük,

nagy félelemmel telik meg ő szívök.

Örömet mondok, nagy örömet néktek,

Mert ma született a ti üdvösségetek.

Menjetek el csak gyorsan a városba,

Ott találjátok Jézust a jászolba.

Elindulának, Jézushoz jutának,

Szüz Máriának jó napot mondának.

Másik közös ének:

Betlehemnek pusztájában, pásztorok vigyázásában,

született a kis Jézuska a jászolba.

Helyezettvén, betakarván a pólyába.

Ugyan József mit gondoltál?

Hogy istállót választottál?

Nem találtam nyughelyet a városban,

hanem itt a barmok között a jászolban.

A kis Jézus nagyon fázik,
 A jászolból ki se látszik.
 Édesanyja takargatja két karjával,
 az állat meg melengeti párájával.

Beköszöntő: (egyedül bekopog és a következőt mondja)

Jó estét uraim, született Jézuska.
 Itt vagyunk mindnyájan pásztorok.
 Örül és örvendez ádám maradéka,
 mert ma született a világ megváltója.
 Nem született ágyban, sem fényes palotában,
 kezdte életét egy rongyos istállóban.
 Felkérem az urakat, ha rám hallgatnának,
 betlehemes társaim igen nagyon fájnak.
 Beengedném őket, ha beszabad volna!

Szabadra, kiszól:

Gyertek, gyertek be ti mennyből jött angyalok,
 Hadd látom mit tudtok!

A csapat énekelve bejön, elől a két angyal a betlehemmél, amit az asztalra tesznek. Helyet hagynak a szereplőknek, akik a szerepük mondásakor kissé előbbre lépnek.

Közös ének:

Krisztus Jézus született, örvendezzünk!
 néki öröm éneket zengedezzünk.
 Dávidnak véréből, tiszta szűz méhéből
 Született Krisztus nekünk.
 Mert már nekünk született, akik örvendezzetek!

II. Angyal:

Én mennyből jött angyal vagyok,
 Tinéktek most nagy hírt mondok:
 Ma született a ki Jézus!
 - Hát te, huszár mit tudsz?

Huszár:

Huszár vagyok, tokaji bort iszok,
 reggel meleget, este hideget

az már nekem mindegy.
(előrántja kardját) Kard villog a kezemben,
 bátorság a szívemben.
 Ha felnövök, huszár leszek.
 Lovamra szép nyeret teszek.
 Puha szőrit, hogy megóvja,
 bársonyból lesz takarója.
 Néha, néha cukrot is kap,
 ha kedvem szerint ugrat.
 Felséges királyom azt írja koporsóm oldalára,
 Derék kis katona volt az ő huszára.

Betyár:

Állj félre barátom, én is hadd beszéljek!
 Mert egy ilyen-olyan, hinc-hánc legénytől
 mint te nem is igen félek.
 Betyár vagyok, még az apám se vót más,
 ostor fityeg bal vállamon, mégpediglen karikás.
 Leng a virág kiskalapom tetején,
 Most vettem a túri vásár elején.
 A múlt éjjel mit tettem?
 Egy földesúrnál bementem.
 Kisperselyem asztalára letettem. *(leteszi a perselyt az asztalra)*
 Mondtam neki, tegyen bele pénzt, vagy bármit,
 mert ha nem, erőszakkal elveszem.
 Az úr ijedtében teletömte ezüsttel, arannyal,
 úgy bocsátott engemet utamra.
 Falu végén alig értem nem messze,
 kilenc zsandár jött utánam sietve.
 Az első tiszt volt,
 kisperselyemmel úgy megvágta, szörnyet halt.
 Kisperselyem után nem érkeztem kapkodni,
 érkeztem a daruszőrű paripámra pattanni.
 Daruszőrű paripámnak kitört a jégen a lába,
 így maradtam egy ingbe, gatyába,
 mint nyáron a piros alma hajába.
(kikiált) Jöjjön be kend, öregapám!

(az ajtó előtt álló öreggel a bezárt ajtón keresztül társalog)

Öreg:

Bemennék, szerelmes gyermekem, de attól félek,
hogy a forró kukucával kiveritek a fogamat.

Betyár: Nem, nem, kend öregapám, csak jöjjön be!

Öreg: Bemennék szerelmes gyermekem, de attól félek, hogy a
hetvenhétméteres kolbászt a nyakamba akasszátok és megfullok.

Betyár:

Nem, nem kend öregapám, de vigyázzon.
mert hétméteres árok van, itt ugrani kell,
szép leánynak köszönni kell!

Öreg:

Bemennék, szerelmes gyermekem, de nem lelem az ajtókilincset!

Betyár:

Sarka felől, öreg! *(az öreg motoz)*

Öreg:

Ott keresem, mégse lelem!

Betyár: *(kinyitja az ajtót)*

Na, jöjjön be!

Öreg: *(zörgős botjával átugorja a küszöböt, bejön)*

Hipp, hopp szerencsés, lencsés füstölt kolbászt adjon az
örök Uristen!

Hát ti, pásztorársaim, idebent esztek, isztok

az öregnek erről a deres szakálláról nem is gondoltok?

Vigyázzatok, mert ez a kótya-vetye bot végig csúsz-mász a
hátatokon.

Az egész csapat énekel

Öröm hangzik mindenfelől,

Megjött a Messiás.

Született a kis Jézuska,

Egész világ megváltója,

Lábához borulva alle-alleluja!

Lábához borulva alle-alleluja!

Vígan zengjetez citeraák, Jézus született!

Harsogjatok gyors trombiták,

Isten emberek.
 Mert született Messiás, bizonyítja Szentírás.
 Legyen öröm mennyen, földön,
 Glória mondás.

I. Angyal:

Glória, glória!

Betyár:

Hallod pajtás, tepertős csusza!

II. Angyal:

Glória! Glória!

Betyár:

Tarka disznó az ólba.

Öreg:

Hány óra cimbora?

Betyár:

Fél zöldre, feküdjön le kend erre a sima földre!

Öreg: (lefekszik)

Ha én ide lefekszek,

többé juhász nem leszek,

fejem alá vetek egy tüzes kereket,

Hogy az ördögök, el ne vigyenek!

Ti meg mondjátok, az angyali verseket.

(ének) Kelj fel már te öreg, ne aluggyál!
 Nézd meg a kis Jézust, hogy mit csinál.
 Felkelvén meglátnád a Máriát, Máriát,
 születője, Szent Fiát.

Betyár:

Keljen fel, kend öregapám,

mert olyat vágok a kend farára,

hogy kihasad a kend bundája!

Csapófát az öreg alá!

Öreg:

Igen, a nagyanyád alá, nem egy ilyen

120 éves fiatalember alá!

Betyár:

Mit álmodott kend, öregapám?

Öreg:

Várjál szerelmes gyermekem, hadd vegyem ki
fülemből a taplót, szememből a csipát.

Bejártam Indigát, Bindigát, mégse kaptam egy porcijó
pálinkát!

Betyár: (fordítva nyújtja az üres kulacsot)

Itt a kulacs, igyék hát!

Öreg:

Lám, lám, milyen a mostani fiatalság,
Az öregnek fenékkal fordítják a kulacsot.

Betyár:

Befagyott a szája!

Öreg:

Adjatok oda, a házigazdának, engesztelje ki egy kis meleg
borocskával!

Betyár: (az asztalra teszi a kulacsot)

Engesztelik már!

Öreg:

Vót még az öregnek egy nótája is.

Betyár:

Mék vót az öreg?

Mindenki énekel, az öreg botját a földhöz veregetve forog csendesen.

Vedd rád juhász a bundát, a bundát,
fogjunk göndör báránykát, fogjunk göndör báránykát.

Sík mezőben, zöld erdőben

Sétál, pipál, furulyál, furulyál

Billeg, ballag, meg-megáll.

Billeg, ballag, meg-megáll.

Botja hegyén úgy megáll, mint egy báb

Juhaira úgy vigyáz, juhaira úgy vigyáz.

Öreg: (énekel)

Az öreg juhásznak jól megyen dolga,
mert megházasodni nem lehet soha.

Nem lehet, nem szabad,
nem illik a tánc a juhásznak.

Mindenki énekel:

most lehet,
most szabad, most illik a
tánc a juhásznak.

Az ének végeztével véget is ér a játék. A beköszöntő angyal elköszön:

Nosza pajtás, fogd az ajtót,
kezedbe a kilincstartót,
mert már innen eltávoznak,
Boldog ünnepet kívánunk!

Záró ének, ami alatt lassan indulnak kifelé a betlehemesek

Nosza, nosza jó gazda, jó gazda,
Eressz minket utunkra,
Házadra, nyájadra, szálljon Isten áldása!
Isten áldja meg e háznak gazdáját,
Családját, jószágát, boros kamaráját! -

Legismertebb karácsonyi népi szokás gyermekkoromban, az 1940-50-es években a betlehemezés, a betlehemes játék volt.

A betlehemezés, mint hagyomány a magyar falvakban a 19. században terjedt el. Tizenéves gyermekek, (fiúk) mutatták be, maguk készítették a kivilágított betlehemet, mely papírból, lécből készült, ezzel járták be a rokonok, ismerős családok házait karácsonykor.

A településünkön játszott betlehemes játékoknak négy variációját találtam, ez a most közreadott anyag a legteljesebb. Ezt a betlehemeset az 1910-ben született Gábor Kálmán tanította be gyermekeinek, s azok pajtásainak a 40-es években. Ő az apjától tanulta, aki 1865-ben született. A szövegnek leírt változata nem volt, emlékezetből tanította, így maradt fenn. A betlehemeset 1995-1996-ban gyűjtöttem Érmihályfalván. Magnószalagra mondta: Rizó Pálné Szabó Karola, 72 éves, Magdás Pálné Szabó Erzsébet, 70 éves, felénekelte Fügedy Mihályné Gábor Ilona, 65 éves.

A szerző megjelent kötetei

- Barangolás múltban és jelenben.* Érmihályfalva, 2005 – társszerző.
Érmihályfalvi temetők. Partiumi füzetek 43, PBMEB, Nagyvárad, 2006.
Nagy családok, jényes idők. Érmihályfalva, 2007.
Istennel a hazáért és szabadságért. Társszerző. Jubileumi Rákóczi Évek 4.
 PBMET, Nagyvárad, 2011.

Kitüntetései

- Kriza János Néprajzi Társaság* 1999. évi pályázatán III. díj.
XLVI. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat 2000. Budapest IV. díj.
XLVII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat 2002. Budapest IV. díj.
 PBMET Varadinum pályázatán III. díj, 2005.
Fényes Elek-díj, PBMET. 2007.
Pódium-díj, Érmihályfalva, 2008, a város művelődési életében betöltött szerepéért.
Magyar Kultúráért Emlékplakett, 2013, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezetétől.

2008

Január 6. Könyvbemutató Micskén. Gavallér Lajos: Micske a nevek tükrében című kötetet Borbély Gábor ismertette. A helybeli lelkipásztor kötetének bemutatóján színültig megtelt a gyülekezeti terem.

Január 25. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban. Három könyvet ismertettünk. Jakó Zsigmond: Bihar megye

Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban

a török pusztítás előtt, hasonmás kiadás, bemutatta Emődi Tamás; Gavallér Lajos: Micske a nevek tükrében, bemutatta Borbély Gábor; Csernák Béla: Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez, bemutatta ifj. Csernák Béla lelkipásztor, a hajdani püspök unokája.

Március 7. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban: Péter I. Zoltán: Nagyvárad műemlék épületei című kötetét Dukrét Géza ismertette.

Március 10. Jubileumi könyvbemutató Budapesten, a Magyarok Házában. Színültig megtelt teremben mutatták be a Partiumi füzetek 50., jubileumi kötetét, Nagyvárad ipartörténetét. Az ünnepséget a Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövet-

Jubileumi könyvbemutató Budapesten

ségének elnöke, Medvigy Endre, a rendezvény főszervezője nyitotta meg. Dr. Csorba Csaba egyetemi tanár ismertette a könyvet és a vele kapcsolatos gondolatait. Dukrét Géza bemutatta egyesületünket és könyvkiadásunk eredményeit. Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke egyesületünk sokrétű tevékenységéről és kapcsolatairól beszélt. Hozzászólott Pásztai Ottó, Makai Zoltán és még többen a nézők közül.

Március 14. Jubileumi könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban. A rendezvény moderátora Péter I. Zoltán volt. Dukrét Géza ismertette tízéves könyvkiadásunk eredményeit. Dr. Fleisz János mutatta be az 50. kötetet: Nagyvárad ipartörténete címen. Úgy vélte, hogy méltó megünneplése a jubileumi kötetnek, hogy tizenhárom szerző járult hozzá a könyv anyagának összeállításához, melyek a következők: Benedek Klára, Béres-Ranyák Katalin, Coroiu Nicolae, Dukrét Géza, Hevesi Sándor, Hochhauser Ronald, Kelemen Emőke, Makai Zoltán, Nagy

Jubileumi könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban

István, Pásztai Ottó, Péter I. Zoltán, Szél Sándor, Vesselényi Gy. Tibor. Szerinte felbecsülhetetlen forrásanyag ez a kiadvány, amely kiinduló pontja lehet egy részletes kutatásnak.

Március 28–30. A Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány meghívására háromnapos konferencián vettünk részt Isaszegen. Az első nap délelőtt megtekintettük a gödöllői temetőt, az Agrártudományi Egyetemet. Délután tartották az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékére szervezett konferencia ünnepélyes megnyitóját. A megjelenteket Flóris János és a nagyközség polgármestere köszöntötte. Másnap délelőtt meglátogattuk a temetőt, az öregtemplomot, a hegyen lévő hősök sírjait, a katonaszobrot. Délután tartották a konferencia második részét. Előadást tartott Kupán Árpád: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc a Partiumban és Bánságban címmel. Dukrét Géza az aradi Szabadság-szobor történetét ismertette, majd vetített előadásában bemutatta a Partiumban található emlékműveket. Vasárnap Isaszeg nagyközséggel ismerkedett a társaság, Szendrő Dénes vezetésével.

Április 19. Partiumi Honismereti Találkozó. A konferencia első részében honismereti előadások hangzottak el. Kupán Árpád a szentjánosi nagy perről értekezett. Pálkovács István, Temesvárról, a 150 évvel ezelőtt épült dettai vasútról beszélt és annak gazdasági vonatkozásairól. Kiss Zoltán krasznai helytörténész a református iskolák nehézségeit ecsetelte a két világháború között

Partiumi Honismereti Találkozó

és annak szilágysági vonatkozásait. Jancsó Árpád Temesvárról a Hunyadiak korát ismertette, Hollós zászló Temesvár felett címen, korabeli képeket, térképeket, festményeket vetítve. Ezután Dukrét László informatikus mérnök, az egyesület általa szerkesztett honlapját mutatta be, amelyet immár bárki megtekinthet a világhálón, a www.pbmet.ro címen. Kiss Kálmán Túrterebesről Csúry Bálint Szamosháti szótárát ismertette. Ujj János aradi történész tanulmányának címe Arad és a marosi határőrvidék volt. Ezt követően rövid könyvbemutatók következtek: Kovács Rozália: Nagycsaládok, fényes idők Érmihályfalván, Jóna Piroska: Bihari sorsok a változó időben, Ujj János: Arad építészeti emlékei, Pávai Gyula: Mesélő házak Aradon.

A konferencia második részében közgyűlést tartottak, amely két beszámolóval kezdődött. Dukrét Géza elnök az egyesület tevékenységeiről számolt be, az őszi konferenciától eltelt időszakban, Nagy Magda az évi pénzügyi beszámolót ismertette. Ezután megbeszélték a társaság aktuális problémáit. A 15 éves évfordulóra emlékkönyvet adnak ki.

Április 25. Hármaskönyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban, a Varadinum-ünnepségek keretében. Jósa Piroška: Bihari sorsok a változó időben című kötetét Kupán Árpád ismertette. Pávai Gyula: Mesélő aradi házak és Ujj János: Arad építészeti emlékei című köteteket Dukrét Géza mutatta be.

Április 26. Pályázati díjkiosztó ünnepség.

Május 17. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, valamint a PBMET tanácskozást szerveztek a civil szervezetek szerepéről a közművelődésben Hagyomány és közművelődés címen, a Partiumi Keresztény Egyetem Bolyai-termében. A tanácskozást köszöntötte Vinczéné Pálfi Judit, az egyházkerület részéről, Borbáth Erika, a MMI főigazgatója és Dukrét Géza, a PBMET elnöke. Halász Péter, az intézet főtanácsosa Hagyomány és közművelődés címen tartott előadást. Ezután következett a partiumi magyar civil szervezetek beszámolója: Dánielisz Endre (Nagyszalonta), Hasas János (Pro Rév Egyesület, elnök), Jakabffy László (Nagyvárad, Erdélyi Magyar Műszaki Társaság), Jánosi Endre (Temesvár, Techni), László Afrodita (Érmihályfalva), Pásztai Ottó (Nagyvárad, Premontrei Öreg Diákok Egyesülete, elnök), Pestean Erika (Végvár), Pintér István (Nagyvárad, Partiumi Magyar Művelődési Céh), Széll Kató (Nagyvárad, Tibor Ernő Galéria), Thurzó Sándor (Nagyvárad, zenetudós). Végül Dukrét Géza mutatta be az egyesületet, kihangsúlyozva annak honismereti céljait.

Pályázati díjkiosztó ünnepség

Május 21. Aradon a belvárosi református templom imatermében mutatták be az olvasóknak Ujj János Arad építészeti emlékei című könyvét. A Partium füzetek sorozatában megjelent kiadványt dr. Pálfi Sándor ismertette.

Miszótfalusi Kis Miklós emlékmúzeuma előtt

Július 14–21. Közösen az EKÉ-vel kirándulást szerveztünk a következő útvonalon: Nagybánya – Máramarossziget – máramarosi fatemplomok – észak-moldovai kolostorok – Szamosújvár – Nagyvárád. A kirándulást Dukrét Géza vezette, besegített Jakab Rita (Nagybánya) és Zolopcsuk Róbert (Máramarossziget).

Szeptember 5–7. XIV. Partiumi Honismereti Konferencia – Érsemjén.

A Társaság 15. évfordulója alkalmából Dukrét Géza elnök beszámolt az egyesület sokoldalú tevékenységéről, eredményeiről. A tizenöt év alatt 14 konferenciát, ugyanannyi honismereti találkozót, 13 honismereti tábor, számos megemlékezést szerveztek, kiadtak 55 kötetet a Partiumi füzetek könyvsorozatában és hetet a sorozaton kívül, felavattak 19 emléktáblát. Ezt követően átadták az idei kitüntetések. Fényes Elek-díjban részesült Pásztai Ottó (Nagyvárád), Antal Béla (Biharpüspöki), Jancsó Árpád (Temesvár), a különdíjat Kovács Zoltán, Érmihályfalva polgármestere kapta. Révész Gizella, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány elnöke Szent István-emlékplakettet, Balácsi József polgármester és Csorba Teréz érsemjéni tanárnő emléklapot kapott.

XIV. Partiumi Honismereti Konferencia - Érsemjén

A konferencia fő témái a következők voltak: A reneszánsz éve, Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei, Pusztuló műemlékeink, A 20. század öröksége. Az előadások sora hagyományosan, a konferenciának helyt adó Érsemjén megismerésével kezdődött. Csorba Teréz tanárnő a település természeti viszonyait, történelmét ismertette, Balázi József Érsemjén hétköznapijairól, elért eredményeiről beszélt. A program egy film vetítésével folytatódott, Felix Terra. A nagyváradi vár címen, amelyet Villányi Zoltán, Balla Tünde és Lakatos Attila készítettek. Ezután egy szakmai előadás következett Épületvédelem a gyakorlatban címen, amelyet Köteles Dieter, a Bisonsol cég mérnöke tartott.

Délután a következő előadások hangzottak el: Kiss Endre József (Sárospatak) az Érmellékről beszélt, ahogyan Kazinczy Ferenc emlékezetében élt, dr. Vekov Károly (Kolozsvár) az értelmiség sorsát mutatta be, Oláh Miklós életpályáján keresztül, dr. Csorba Csaba (Budapest) az Értelmiségiek nemesítése a Partiumban a 16–19. században című értekezést tartotta. Wanek Ferenc (Kolozsvár) egy elfelejtett középkori erődről, Mezősomlyóról beszélt, Starmüller Géza (Kolozsvár) a zilahi Wesselényi-szoborkompozíciót mutatta be és annak alkotóját, Fadrusz Jánost. Ezt egy könyvbemutató követte: dr. Jancsó Árpád (Te-

Fényes Elek-díjban részesültek:
Antal Béla, Jancsó Árpád, Pásztai Ottó és Révász Gizella

mesvár) ismertette legújabb kötetét A Béga, a Bánság elkényeztetett folyója. Erdei János (Szilágysomlyó) vetített képeken keresztül mutatta be az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékeit a Berettyó- és a Kraszna-menti településeken. E feltáró

munkát diákjaival együtt végezte, amellyel a tavaszi pályázati díjkiosztó ünnepségen első díjat nyert.

Az előadások után a társaság megkoszorúzta Kazinczy Ferenc szobrát, majd meglátogatták a Kazinczy Ferenc-, Fráter Loránd- és Csiha Kálmán-emlékházat.

Másnap délelőtt Pekár István (Budapest) az Érmellék, a Berettyó-mente és a Hegyköz örökségét mutatta be, televíziós szemmel. Ujj János (Arad) az egykori törökkori várról tartott előadást, amelyet egy újabb film vetítése követett, a felsőbányai római katolikus templom felszentelésének 150. évfordulójáról, melyet Hitter Ferenc készített. Szünet után dr. Vajda Sándor (Borosjenő) két 1848-49-es vértanú életútját követte, akik Borosjenőhöz kötődtek. Dr. Jancsó Árpád (Temesvár) a Béga-csatorna történetéről, Tácsi Erika (Temesvár) Újszentes telepes falu történetéről, Kordics Imre (Nagyvárad) Nagyvárad 1940-44 közötti magyar utcanevéről tartott előadást. Dánielisz Endre (Nagyszalonta) Nagyszalonta történelméről érkezett, az 1944-48 közötti időszak bizonytalan éveiről.

Ebéd után egy nagyon érdekes előadást hallottunk Borbély Gábortól (Nagyvárad) az érmelléki borturizmus jelentőségéről. Deák Csaba (Nagyszalonta) a gyulavidéki HÉV történetét ismertette, Nagy Aranka (Nagyvárad) az 1848-1849-es szabadságharc híres orvosairól beszélt, Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti) egy háborús katonasors emlékezetére épült kis emlékművet mutatott be. Krestyán Ilona (Temesvár) Kulcsár Sándor író életpályáját ismertette. Ezután Szabó Zsolt (Kolozsvár) a 60 éves Művelődés című folyóirat történetéről és szerepéről beszélt.

A konferencia Közgyűléssel zárult, amelyen megbeszéltük az egyesület legfontosabb problémáit. Este az érmihályfalvi GGG Irodalmi Stúdió tagjai Wass Albert-műsort mutattak be, Bokor Irén vezetésével.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Érmihályfalván emléktáblát avattunk Kuthy Lajos író tiszteletére. Üdvözlő beszédet Kovács Zoltán polgármester tartott, majd Kovács Rozália Kuthy Lajos életét és munkásságát ismertette. A kirándulás Magyarországon folytatódott. Meglátogattuk

Nyíracsad Árpád-kori templomát. Majd ellátogattunk Álmosdra. Előbb megkoszorúztuk az Álmosd-diószegi csata emlékművét, majd megtekintettük a Kölcsey Ferenc Emlékházat. Délben visszatértünk Érsemjénbe. Délután megnéztük Siter Árpád-kori templomát, ahol meghallgattuk Emődi Tamás szakavatott előadását, aki a templom restaurálását vezette.

A több mint száz résztvevő számos információval gazdagodva, érzelmekkel feltöltődve érkezett haza.

Szeptember 19. Könyvbemutató Nagyváradon, a Lorántffy Egyházi Központ múzeumtermében. Dukrét Géza: Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében II. című kötetet Kupán Árpád, K. Nagy Sándor: Bihar-ország című hasonmás kiadását Péter I.

Könyvbemutató Nagyváradon

Zoltán, Épített örökségünk a helytörténeti kutatás tükrében című évkönyvünket Dukrét Géza ismertette.

Szeptember 20. Emléktábla avatása Ottományban, Szentmihályiné Szabó Mária tiszteletére. Az emléktáblát tagtársunk, Szabó István készítette az író születésének 120. évfordulójára. A táblát a református templom falán helyezték el. Az ünnepséget Porsztner Sarolta polgármester nyitotta meg, majd felolvasta

azt a tanácsi határozatot, melyben az írónőnek post mortem, a település díszpolgára címet adományozták. Szabó István az író nő életét és munkásságát ismertette.

Október 24. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban. Partiumi füzetek 56. kötete: Orosz Otília Valéria:

Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében című kötetet Fekete Csaba, a debreceni nagykönyvtár munkatársa ismertette.

November 11. Nagyszalonta, könyvbemutató a Magyar Ház nagytermében. Dánielisz Endre: Nagyszalonta a 20. században című könyvét a szerző ismertette.

November 27. Könyvbemutató Feketeerdőn. Rozin Elemér: A torzulás szépsége című, Feketeerdőről szóló kötetét Dukrét Géza ismertette. Hozzászolt Létay Zoltán, Élesd alpolgármestere, Hasas János, a Pro Rév Egyesület elnöke, tagtársunk. Jelen volt még Bordás István.

December 21. Könyvbemutató a biharszentjánosi református templomban. Az ígét Baracsi Levente arad-belvárosi lelkipásztor hirdette. Csomay Árpád helyi lelkipásztor köszöntötte a megjelenteket. Kupán Árpád: Hűség és helytállás. Biharszentjánosi krónika című kötetét Dukrét Géza ismertette. E monumentális kötet nemcsak Szentjános történiáját mutatja be, hanem Biharország történelméen keresztül végigvezet minket nemzeti történelmünk korszakain is.

Réven ünnepi műsor keretében emlékeztek meg a kétszáz évvel ezelőtt született Bersek József babérkoszorús honvéd huszárezredesről. Hasas János alpolgármester köszöntőjében hangsúlyozta Bersek József érdemeit, aki életének utolsó szakaszát Réven élte le. Varkucs József helyi tanár olvasta fel Kupán Árpád A szabadságharcos Bersek József emlékezete című tanulmányát. Ezután Dánielisz Endre Bersek József és Arany János kapcsolatát ismertette.

2008 díjazottjai

LAUDATIO

Pásztai Ottó tiszteletére

Pásztai Ottó 1929. július 8-án született Nagyváradon. Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte. Más ekkor kitűnt sokoldalú tevékenységével. A Premontrei gimnázium számos egyesületében munkálkodott, mint jegyző a Mária Kongregációban, őrsvetető-helyettes a cserkészeknél, az iskolai sportkörben (kosárlabda, céllövészet, kardvívás, úszás, majd később labdarúgás, röplabda, asztalitenisz), aranyjelvényes volt a Diákkaptában. 1945–1948 között az önképzőkör elnöke.

Az érettségi után, 1948–1949 között a Szörme gyár kikészítő részlegén, majd a tervosztályon dolgozott.

1954-ben a Bolyai Tudományegyetem kémia karán végzett. Vegyész diplomával a kezében a Transilvania Festékgyárba került. 1954–1969 között részlegvezető, majd minőségi ellenőr, a tervosztály vezetője, majd a termelési osztály vezetője, technikai szaktanácsadó. 1958-tól mint vegyész vegyész mérnökként ismerték el. Az üzemek összevonása után, 1969–1988 között a Sinteza vegyipari kombinátban dolgozott, ahol a lakk-, festék-, és szerves pigmentek gyártása mellett, gyógyszerek, növényvédőszer, töltőanyagok, oxigén- és vulkanizáló-, valamint fémdobozgyártással is foglalkoztak. Tagja volt annak az öttagú bizottságnak, amely a lakk- és festékipar több mint 1300 receptjét dolgozta ki és elkészítette az állami szabványokat.

Közben számos tudományos cikket írt a kémiai szakfolyóiratba. Évente szaktanfolyamot tartott a vegyipari dolgozók számára. Közel száz elfogadott újítási javaslata és hét szabadalma volt. Megalapította az üzem szakkönyvtárát.

Ugyanakkor a bíróság által kinevezett vegyipari szakértő volt, s ebben a funkciójában résztvett külföldi vásárokon. A szakminisztérium részéről mint szerződés-kötő járt a közel-ke-

leti országokban. Tevékenyen részt vett minden beruházási munka előkészítésében, folyamatos ellenőrzésében, s a gyártási technológiák beindításában.

E szakmai tevékenység mellett aktívan részt vett a város társadalmi életében. 34 évig volt elnöke a Sportkörnek, amely 12 szakosztállyal működött. Tagja volt a Városi Sportbizottságnak. Az atlétikában több városi bajnokot nevelt, mint súlyemelőket, asztaliteniszezőket, sakkozókat. 33 év alatt 306 kirándulást szervezett, 12034 résztvevővel. 23 évig volt a városi, illetve a megyei sakkbizottság elnöke.

1988-ban ment nyugdíjba. 1990–1998 között részt vett több kft. munkájában.

1994-ben megalapították a Premontrei Öregdiákok Egyesületét, melynek elnöke mind a mai napig. Ennek keretében számos emlékünnepelet, könyvbemutatót, szerveztek, valamint versenyeket középiskolásoknak, emléktáblákat avattak. Népes küldöttséggel vesznek részt Gödöllőn a Kárpát-medencei Premontrei Öregdiákok találkozóján. 1999-től félévenként szerkeszti az egyesület Hírlevelét. Egyesületük számos könyvet adott ki, melyeknek írója vagy társszerzője volt: A Nagyváradi Premontrei Öregdiákok emlékkönyve, A szentmártoni tanya, rendház, kastély, templom és község, valamint a Félixfürdő története (1996), Röhög a vesém, Derű az iskolapadban (1998), A nagyváradi római katolikus középiskolai oktatás és a Premontrei Főgimnázium története 1718–1848 (2005), Így sakkoztunk mi... Nagyvárad és Bihar megye saktörténete (2005), Dutka Ákos, Új idők megszállottja (2006), Nótacsokor I-II. (2007), A nagyváradi műkedvelő színjátszás története (2007), Fényt hagyni magunk után. Katolikus papköltők antológiája (2007), Jeles egykori premontrei diákok (2008).

Még meg kell említeni, hogy alelnöke a Partiumi Magyar Nyugdíjasok Egyesületének.

1998-tól aktív tagja egyesületünknek. Előadásokat tartott szinte majdnem minden találkozón és konferencián, melyeknek egy részét közzé is tettük mind a lapunkban, mind különböző gyűjteményes kötetekben. Meghirdetett pályázatainkon eleinte

mint pályázó vett részt, majd mint a zsűri tagja. Ugyanakkor sikeresen mozgósította a város középiskoláit e pályázatokban való részvételre. Ő hozta létre azt a kapcsolatrendszert, amely egyesületünk és a különböző középiskolák között alakult ki. A Partiumi füzetek könyvsorozatában önálló kötete jelent meg 2004-ben, „Aki fényt hagyott maga után...” Dr. Károly Irén József élete és munkássága címen. 2008-ban társszerzője volt a Nagyváradi ipartörténete című kötetnek.

E sokoldalú tevékenysége alapján Pásztai Ottó méltán érdemelte ki a Fényes Elek-díjat, amelyet most sok szeretettel nyújtunk át, további jó munkát és jó egészséget kívánva.

Érsemjén, 2008. szeptember 5.

Dukrét Géza

LAUDATIO

Antal Béla tiszteletére

Antal Béla 1924. január 24-én született Biharpüspökiben. Életének első szakasza a népmesékből ismert legkisebb fiú helyzetehez, sorsához hasonlítható. Egy hatgyermekes család legkisebb fiaként indult az életbe, így már a családban megtanulta az összetartás, a másokért való felelősségvállalás és a szorgalmas munkavégzés szükségességét. Elemi iskolai tanulmányait kitűnő eredménnyel végezte, viszont szülei iparos pályára irányították. Kitanulta a műbútorasztalos szakmát, de nem elégedett meg ennyivel. Asztalossegédként dolgozva elvégezte a középiskolát, de még egy lakberendezési tanfolyamot is.

Ekkor szült bele életébe először a történelem. 1944. szeptember 1-jén, a második világháború utolsó szakaszában behívták katonának. Rövid kiképzés után 1945 januárjában már a keleti frontra vitték katonatársaival együtt, a Varsó alatti Sirac nevű településen táboroztak le. Éppen 21. születésnapján az erőteljes szovjet támadások hatására parancsot kaptak a „szervezett” visszavonulásra. Alakulatuk a visszavonuló német csapatok hátvédje-

ként állandó életveszélyben menetelt nyugatra, nagy veszteségeket szenvedve. 1945. április 30-ról május 1-re virradólag Berlin mellett, Potsdamban, szovjet hadifogságba estek. Előbb a lengyelországi Poznan melletti gyűjtőtáborba vitték, s onnan a brianszki nagyerdőbe, ahol embertelen körülmények között, nyomorúságos élelmezés mellett majdnem egy évig erdőkitermelésben dolgoztatták azokat, akiket nem vitt el a vérhas vagy a tífusz. 1946 januárjától az Oka folyó torkolatánál működő hatalmas vegyi üzem lágerébe került, ahol némileg jobb körülmények között életveszélyes munkát végeztek. Itt már némi pénzt is kaptak, sőt még kultúrcsoportot is szerveztek, melyben Antal Béla is tevékenykedett.

1948. augusztus 1-jén szabadult a hadifogoly lágerből, de egy hónapot még a foksányi (Focşani) lágerben tartották vissza, s csak 1948. szeptember 3-án ért haza.

Hazatérve csakhamar elhelyezkedett szakmájában. Az igyekvő, szorgalmas ifjúra felfigyelt a vezetőség és kiemelte a termelőmunkából, irodai adminisztrációs munkát kapott. A vállalat vezetőségének anyagi és erkölcsi támogatásával felkészülhetett a bukaresti műszaki egyetem felvételi vizsgájára. 1950 őszén sikeresen felvételizett, de a tanévkezdés után alig egy hónappal többedmagával eltanácsolták innen, azzal az indoklással, hogy nem ismerik megfelelően a román nyelvet. Átirányították őket az akkor induló ún. munkásegyetemre.

A Nagyváradon is létrehozott intézmény kétéves, bentlakásos, egész napos programmal működő volt, amely nem adott egyetemi diplomát, de feljogosított bármely egyetemen való továbbtanulásra. Antal Béla sikeresen elvégezte a két évet, közben 1951-ben megnősült. Felesége „áldott, jó lelkű, családcentrikus gondolkozású volt”, aki nem akadályozta, sőt, segítette továbbtanulási tervének megvalósításában. 1952-ben megkezdte tanulmányait a Bolyai Tudományegyetem történelem szakán. Egyetemi évei alatt, a második évtől bekapcsolódott a diák tudományos kör kutatómunkájába, Ferenczi István, Csetri Elek és Jakó Zsigmond tanárok irányításával. 1956-ban államvizsgázott, s kinevezték a nagyváradai 3-as Számú Középiszkola (a mai

Ady-líceum) történelemtanárává. A következő tanévben az Oncsatelepi, akkori nevén 13-as általános iskolába nevezték ki iskolaigazgatónak, ahol befejezte az iskolaépítést, rendbe tette az iskola környékét, megszervezte a szülői munkaközösséget, irányította az iskolai és iskolán kívüli nevelő munkát. Két tanév után visszahelyezték a 3-as Számú Középfiskolába, az esti tagozat igazgatójává nevezték ki. Ezt a tiszteletet öt éven át töltötte be eredményesen.

1964 őszén saját kérésére, hivatkozva a hadifogságban szerzett betegségére, áthelyezték szülőfalujába, Biharpüspökibe, de kérése ellenére nem csupán történelemtanárnak, hanem igazgatónak is. Itt szintén be kellett fejeznie az új iskola építésének munkálatait, rendbe tenni az iskolaudvart, kertet, sportpályát építeni stb., s ehhez a tevékenységéhez sikeresen felhasználta korábbi tapasztalatait.

Tanári és iskolai tevékenysége mellett helytörténeti szakkört szervezett, s folytatta az akkori Népi egyetemen korábban is tartott előadásorozatait.

1984. augusztus 31-én nyugdíjba vonult, de továbbra is részt vett Biharpüspöki községében. Az 1989-es rendszerváltás után egyik fő szervezője volt a helyi RMDSZ létrehozásának és évekig részt vett irányításában. 1991-ben 1076 tagja volt a helyi szervezetnek. Részt vett a székhely, majd a kultúrotthon megteremtésében. 1993-ban az ő irányításával hozták felszínre az 1963-ban ledöntött és elásott első világháborús emlékművet, de a tatarozáshoz és az összetört márványtábla pótlásához nem kapták meg az engedélyt. 1996-ban a református sírkertben egy márvány obeliszket állítottak a második világháború polgári áldozatai emlékére. 2004 májusában sikerült köztéren felállítani és újraszentelni a restaurált első világháborús emlékművet.

Antal Béla kezdettől fogva bekapcsolódott a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság - ma már Társaság - munkájába, s itt bontakozott ki igazán helytörténeti kutatómunkája, melyet a mai napig is fáradhatatlanul, sikeresen és eredményesen folytat. Számos dolgozattal jelentkezett konferenciáinkon, rendezvényeinken elsősorban Biharpüspöki

múltjával, történetével kapcsolatban. 2004-ben jelent meg a Partiumi füzetek kiskönyv sorozatunkban Biharpüspöki monográfiája című értékes és nagy érdeklődéssel fogadott munkája, amit azóta sem tekint befejezettnek, lezártnak, újabb és újabb részleteket dolgoz fel a község múltjából.

Korábban több cikke, tanulmánya jelent meg az egykori Fáklyában, majd a Bihari Naplóban, a Crisia című román nyelvű kiadványban, a Harangszóban. Tagja a Nobilitás Egyesületnek is, ahol több alkalommal tartott megemlékező előadásokat jelentős történelmi évfordulókról.

Értékelve gazdag és sikeres életpályáját, helytörténeti kutatómunkáját a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság vezetősége tisztelettel, nagyrabecsüléssel nyújtja át Antal Bélának a Fényes Elek-díjat, továbbra is sikeres munkát és jó egészséget kívánva.

Érsemjén, 2008. szeptember 5.

Kupán Árpád

LAUDATIO

Dr. Jancsó Árpád tiszteletére

Dr. Jancsó Árpád mérnök 1954. március 14-én született Temesvár mellett, Felsőbencseken, tanító szülőktől. Iskoláit a Temesvári Magyar Tannyelvű Líceumban, a mai Bartók Béla Líceumban végezte. Ebből az időszakból ismerem, a rendkívül széles érdeklődésű, reál pályára készülő, de a magyar nyelv és irodalom olimpiák országos szakaszán díjazott, diákfolyóiratot szerkesztő kiváló diákot.

A Temesvári Műszaki Egyetem Építőmérnöki karán szerzett út-, híd-, és vasútépítő mérnöki oklevelet, 1979-ben. Még ebben az évben kezdte el tevékenységét a Temesvári Tartományi Út- és Hídigazgatóságon. Előbb a nagyszentmiklósi aszfaltkeverő- és építőtelep vezetője, majd az Igazgatóság műszaki irodájának főnökhelyettese. Nyolc évig tervezőmérnök a tervezőosztályon.

1996-tól 2002-ig az Igazgatóság kettéválásával alakult Temesvári Út- és Hídépítő Vállalatnál dolgozott, ahol a Temes Megyei Kirendeltség vezetője, majd 1998-tól a műszaki osztály mérnöke volt. 2002. január elsejétől a Nemzeti Rádiókommunikációs Rt. Temesvári Kirendeltsége beruházási és fejlesztési osztályának mérnöke, 2007 novemberétől a Temesvári Útigazgatóság műtárgy-tervező osztályának vezetője.

1991-ben francia állami ösztöndíjjal három hónapig a SETRA-nál tanulmányozta Franciaország útügyi fejlesztéseit, ötször részesült Domus Hungarica Scientiarum et Artium ösztöndíjban, valamint többször kapott Pro Renovanda Cultura Hungariae ösztöndíjat. 2006-ban védte meg doktori értekezését, azóta műszaki doktor.

Számos hazai és magyarországi konferencián vett részt.

Tudományos tevékenysége, főbb kutatási témái: a Bánság integrált közlekedési rendszere: múlt, jelen, jövő; műszaki emlékeink feltárása, megőrzése, megismertetése; a magyar műszaki nyelv ápolása; régi hidak felújításának műszaki kérdései; korszerű útépitési technológiák; Temesvár és a Bánság története; a temesvári vár története; Temesvár képi ábrázolása a 16–19. században.

Tanulmányai jelentek meg hazai és külföldi szakmai lapokban, konferencia-kiadványokban. Több, mint kétszáz cikket közölt. Eddig 23 kötete jelent meg, 15 kötetnek egyedüli, nyolc kötetnek társszerzője. Hiszi és vallja, történelmünket, értékeinket a velünk és a körülöttünk lévő népekkel is meg kell ismertetni, ezért közölte írásait román, német és angol nyelven is. Magyar, román, és német nyelven megjelent kötetei többnyire a Bánság útjairól, hídjairól szólnak, de könyve jelent meg a Béga-folyóról, Buziásfürdőről, kiemelkedő jelentőségű, úttörő volta miatt a Magyar-Román, Román-Magyar Útügyi Műszaki Szótár, amelynek egyedüli szerzője, illetve a Magyar-Román, Román-Magyar Vasútépitési szakszótár, amelynek társszerzője – mindkettő a szaknyelv helyes használatát célozza.

A Varadinum 2008-as pályázatán I. díjban részesült.

Előadásokat tart érdeklődési körének témáiból temesvári művelődési intézményekben, konferenciákon.

A „Régi (J) óvilág” bánsági honismereti folyóirat szerkesztője, külső munkatársa a temesvári Heti Új Szónak, az ezekben megjelenő írásai a tudománynépszerűsítést, értékmentést, honismeretet/ismertetést szolgálják.

Tagja számos tudományos intézetnek és szervezetnek: a Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületének, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Építési- és Építészeti Szakbizottságának, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaságnak, a Romániai Útügyi Szakmai Szervezetnek, alapító tagja a temesvári egyetemi oktatók és tudományos kutatók egyesületének /TECHNÉ/, a temesvári Ormós Zsigmond Közművelődési Társaságnak.

Tagja és 2007 szeptembere óta területi elnöke a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság Temes megyei szervezetének. Ebben a minőségben bővítette a tagságot, érdeklődőket, szerzőket, támogatókat nyert meg az ügynek.

A fentiek dióhéjban tartalmazzák dr. Jancsó Árpád munkásságát, de véleményem szerint meggyőző a hallgatót, illetve olvasót arról, hogy méltó a Fényes Elek nevével fémjelzett díjra.

Érsemjén, 2008. szeptember 5.

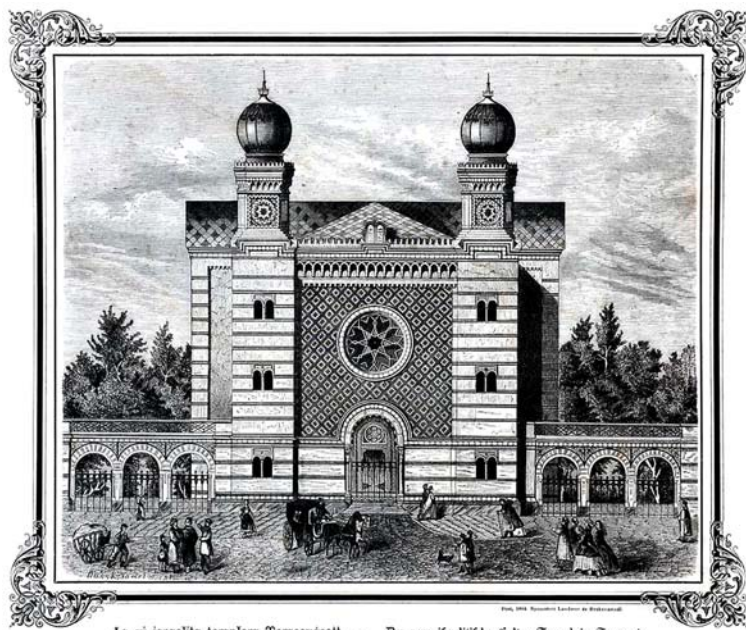
Tácsi Erika

DR. JANCsó ÁRPÁD

A TEMESVÁR-BELVÁROSI ZSINAGÓGA TÖRTÉNETE

A 19. század közepén a várbeli régi zsinagóga már kicsinek bizonyult, szükség volt egy minden igényeket kielégítő nagy templom megépítésére. Ehhez főleg az 1860-as októberi diploma, az alkotmány helyreállítása és a Bánságnak az anyaországhoz való újracsatolása után (1860. december 27.) teremődtek meg a feltételek. Az impozáns zsinagóga megépítését buziási Eisentädter Ignác akkori hitközségi elnök és Hirschfeld Móric (akit 1863-ban választottak főrabbinává) kezdeményezésére határozták el a temesvári askenázok. Hirschfeld az 1863. szeptember 16-ai hitközségi ülésen javasolta az új templom építését. A munkálatokat már ebben az évben elkezdték. Az új zsinagóga nem a régi helyén épült, mint egyes helytörténészek állítják, hanem a vár Kórház, később Erzsébet (ma Mărășești) utcájának a 185-ös és 186-os számú házhelyén, a Ferenc-rendi kolostor egykori telekrészén, ennek szomszédságában.

Eisentädter Ignác kimagasló polgára volt a városnak. Nagybecskereki kereskedőcsalád sarja, már kitanult kereskedőként állt be honvédnek. Főhadnagyi rangban vett részt a magyar szabadságharc csatáiban. 1854-ben jött Temesvárra és nagybátyjának 1809-ben alapított nagybani kereskedésében dolgozott. Nemsokára ennek vezetője és társtulajdonosa lett. Majdnem minden temesvári kulturális és kereskedelmi társaság aktív tagja volt. A hitközség 1866-ban választotta elnökévé (Singer Jakab szerint 1870. június 20-án, ld. Singer Jakab: Temesvári rab-bik...). Egy év múlva már a Temes, Torontál, Krassó-Szörény és Arad vármegyék zsidóságát törmörítő XXIII. Izraelita Körzet elnöke. A temesvári Lloyd Társaság igazgatója és a Kereskedelmi kamara elnökeként a kereskedőtársadalom elismertetése érde-

Az új izraelita templom Temesvárott. – Der neue israelitische Cultus-Tempel in Temesvár.

Rusz K. fametszete 1865-ből

kében is érdemeket szerzett. Temesvár gazdasági felvirágoztatásáért tett erőfeszítéseinek honorálásaként I. Ferenc József királyunk 1881-ben a „buziási” előnevet adományozta és magyar nemesi rangra emelte, majd 1891-ben kereskedelmi tanácsossá nevezte ki. A haza hű szolgája, a hazafiasság szószólója volt, városi tanácsos. *„Előharcosa és bajnoka lett a hazafias eszméknek, a magyar színészetnek és hírlapirodalomnak. A magyar nyelv terjesztése volt az eszménye. A XXIII. községkerület és a temesvári izraelita hitközség példátlan áldozatkészségű elnöke volt...”* (Singer Jakab: A temesvári zsidók az 1848–49-iki szabadságharcban). Támogatta a dél-magyarországi kereskedelmet, Temesvár iparának fejlesztését. Temesvár hű polgárát 1893. április 9-én tízezer temesvári kísérte utolsó útjára.

A modern zsinagóga építésének költségeit a hitközségi tagok önkéntes adományaiból fedezték. Hirschfeld Móric főrabbi fel-

A zsinagóga napjainkban

A torony részlete

hívására, aki 1863-tól lett hittársainak lelki vezetője, gondozója, megalakult egy 11 tagból álló templomépítési bizottság az előmunkálatok foganatosítására. Tagjai: Grünbaum Márk elnök, Eisenstädter S. Ignác pénztárnok, Freund Jakab, Gotthilf Ede, Weisz Bálint, Weisz Hermann, Jetelesz Márk, Schack Fülöp, Heim Lipót, Weisz Sándor és Steibach Bernát.

Hirschfeld rabbi a szószékről is a templomépítést propagálta. Áldozathozatalra lelkesített. Monumentális istenházát terveztek építtetni, azonban az anyagi lehetőségek ennek gátat szabtak. Közrejátszott még az a tény is, hogy a gyárvárosi zsidók külön hitközséghez tartozóknak tekintették magukat és célul tűzték ki egy saját zsinagóga felépítését városrészükben. Ez vezetett aztán a hitközség formális szétválásához is majd 1870-ben.

A munkálatok befejezésének gyorsítása végett 1864-ben a belvárosi zsidóság hitelekért is folyamodott. A díszes épületet, melynek építési költségei elérték a 100 ezer forintot, 1865. szeptember 19-én (5625 Ellul 28) szelichos harmadik napján nagy fényvel, orgonakisérettel, az összlakosság részvétele mellett gyönyörű beszéddel avatta fel dr. Hirschfeld Móric főrabbi.

A fényes ünnepélyen részt vettek Temesvár polgári és katonai vezetői is.

Az őszi ünnepeken már új formában, modern szertartással a „Mannheimer” machor szerint imádkoztak.

Az ünnepélyes szertartás programját, melynek egy példányát a Temesvári Állami Levéltár őrzi, Hazay Róza nyomdájában készítették. A nyolcoldalas kis, német nyelvű füzetcskéből megtudjuk, hogy a ceremónia délelőtt tíz órakor kezdődött az utolsó téglá elhelyezésével. Az alapítási és építési okirat szövegét a felszentelési ima után olvasták fel. Felcsendült a „*Milyen szépek a te sátraid Jákob, a te hajlékaid Izrael...! Belépek házádba, óh, Uram!*” Ezután következett a frigyháza kinyitása, melyet az örök láng meggyújtása követett. A jelenlévők meghatódva hallgatták a rabbi szavait: „*Halljad Izráel!... Egy a mi istenünk, nagy a mi Urunk, szent az Ő neve*”, majd a kórus hangjai töltötték be a szent hajlékot. A prédikáció előtt felhangzott Hirschl úrnak, a kórus vezetőjének erre az alkalomra komponált dalműve: „*Vater, dieses haus auf Erden / Bauten wir zu Deinen Ruhm...*” A prédikáció után a 111. zsoltár zengett, utána pedig a felszentelési és hálaima következett. Az eseményt a „*Volkshymne*” zárta. Az avatás után a hívek szerenádót adtak a rabbijuk tiszteletére.

A *Temesvarer Zeitung* 1865. szeptember 19-i száma az aznapi templomavatásról *Der neue israelitische Tempel in Temesvar* című cikkében számol be. Az írás szerzője felvázolja a felavatott zsinagóga építésének történetét is.

A régi zsinagóga már nem felelt meg az igényeknek, ezért a cikk szerint 1862 októberében a belvárosi zsidó közösség előljárói tanácskozást tartottak, melyen megvitatták milyen módon és mely eszközökkel lehetne megvalósítani az új zsinagógát. A megbeszélést Scharmann Sámuel előjárósági tag javaslatára és vezetésével tartották. Egy templomépítő bizottságot hoztak létre, melynek tagjai a következők voltak: Eisenstädter S. Ignác, Scharmann Sámuel, Freund Jakab, Gotthilf Ede, Weiß Bálint, Weiß Hermann, Jeiteles Márk, Weiß Sándor, Heim Lipót, Schak Fülöp, Weigl Ignác és Weiß Gerzson. A bizottság elnöke

Grünbaum Márk lett, az elnökhelyettesi és pénztárnoki tisztséget Eisenstädter S. Ignác, az ellenőrit pedig Weiß Hemann töltötte be.

A pénzügyi kérdéseket tisztázván, pár hónap múltán a Kórház utcában megvásároltak két építési telket. A bécsi Schumann Károly (Karl) építész tervezte zsinagóga felépítését a helybéli Glenc Frigyes építész-vállalkozóra bízta. *„A helyi hitközség, az építésen munkálkodó művészek talentuma és a kézművesek ügyességének, egyesült erőfeszítésüknek köszönhetően a városi templom két évi építómunka után ma díszes külsővel és belsővel befejezést nyert”* – írta Temesvár akkor legolvasottabb lapja.

A munkálatok befejezésének gyorsítása végett 1864-ben a belvárosi zsidóság hitelekért is folyamodott.

A zsinagóga építéséről Temesvár nagy magyar történésze, Pesty Frigyes számol be a Vasárnapi Újságban (Pesty Frigyes: A temesvári izraelita templom). A cikk közli az új istenháza fametszetét is. *„Remélhető, hogy az izraelita templom 1864. évi szeptemberig tökéletesen felépül, a midón is felszenteltetvén, vallásos rendeltetésén kívül egyszersmind emléke lesz hívei egyetértésének és áldozatkészségének”* – fejezi be ismertetését.

A mór-bizánci stílusú templom belső tere 15 öl hosszú, 12 öl széles; a főhajóban és a két oldalhajóban 424 férfiának biztosított ülőhely található, a nők részére a két oldalhajó fölött elhelyezett karzatokon 320 ülőhelyet alakítottak ki.

„Külön fényes kiképzést kapott a szentély és a vele szemben lévő, a főajtó fölött elhelyezkedő karzat, melyet ú. n. stucco-lustro technikával alakítottak ki” – jegyzi meg az újság tudósítója. A festés megegyezik az épület építészeti stílusával, sötét tónusú, gazdag aranyozással. Nappal a fény 24 kisebb és 4 nagyméretű ablakon világítja meg a belső teret, az esti istentiszteletek idején a világosságot a főkupola alatt függő 150 gázegővel ellátott gazdagon aranyozott csillár biztosítja. A cikkíró szerint a helyi közösség áldozatvállalását bizonyítja a több mint 100 ezer forint költséggel felépített pompás templom. A tudósítás befejezéseként fontos megjegyzést olvashatunk, miszerint az 1863-as szűkös évben a templomépítés számos helyi mesterembernek biztosított munkát, megélhetést.

Az újság harmadik oldalán szintén szerző nélkül, „*Mutter-schmuck. Gedanken bei der Gelegenheit der feierlichen Einweihung der neuerbauten Synagoge Temesvar*” címmel közölnek olvasói levelet. Ebben a szerző kifejti, hogy a középkorban sokat szenvedett vallás, mely mind a kereszténységnek, mind az iszlámnak is szülőanyja, gyökere, a földrészre jobb időket hozó fényáram világosságának („egy valódi Zephir”) köszönhetően most, az új időknek megfelelő, pompás új ruhát kapott.

A város díszét egy korabeli metszet is megőrökíti.

A téglából formált ékszerdoboz tervezője a bécsi Schumann Károly építész volt.

Az épületet két hagymakupolás sisakkal fedett mór stílusú torony emeli ki az utca házainak magasságvonalából. Közbul Mózes kőtáblája (a Szövetség két táblája) hirdeti az isteni ígét. A főhomlokzatot két torony zárja közre. Rajtuk három szinten láthatunk szép, reneszánsz stílusú ikerablakokat. Felső harmadukat barna színű majolika csavardísz keretezi. A többszínű téglából mintázott mór stílusú homlokzatot színes kerámiadíszekkel ékesítették. A csipkés ívű díszbejárat két oldalán szép kovácsoltvas lámpatartók dicsérik a temesvári iparosok munkáját. Az épület központi részén nagyméretű kupola emlékeztet a népét védő sátorra. Közepén színes üvegfedésű laternán ömlik a fény. Az épületnek mind a négy oldalán színes rózsablakok vannak. A két oldalhajót két szinten ikerablakok világítják meg. Mindegyik oldalon tizenkettő. A főbejárat fölött lévő körablak külön légiességet kölcsönöz az épületnek. A homlokzatot ezenkívül hat, középen míves oszlopfősz oszloppal osz-

A frigyszekrény

tott ikerablak teszi mozgalmassá. Különösen szépek a faragott kő ablakkeretek.

A belvárosi zsinagóga hasonlít archetípusára, azaz előképére, a Ludwig Förster tervezte (belső terét azonban Schulek Frigyes alakította ki), 1854–1859 között épült budapesti Dohány utcai nagy zsinagógára, mely meghonosította Magyarországon a toronyos zsinagógákat. Talán ezért tévesztik össze a két templom tervezőit.

A hatalmas belső tér körülbelül háromezer hívőt képes befogadni.

A templom belseje három tagolású: egy nagyméretű kupolával fedett főhajó és kétoldalt egy-egy mellékhajó. A mellékhajókban, két szinten öntöttvas oszlopokra támaszkodó karzatokat építettek a nők számára. A férőhelyek szaporítására 1915-ben a főbejárat fölé újabb karzatos építettek. Figyelemre méltóak a szépen díszített oszlopfők.

A gyönyörűen megmunkált frigyszekrény a keleti falba van építve. Szébb időket látott hatalmas kárpit takarja, melyre a hitközség kiválóinak neveit hímezték. A műemrek textília már foszladozik. Ha nem kerül múzeumba, nyomavész. Előtte még megvan a nagy gonddal megmunkált kovácsoltvas korlát.

A nagyméretű kupola festése még mostani, leromlott állapotban is lenyűgözi a szemlélőt. A mór ornamentika ötvöződik bizánci jegyekkel. A keleti falon, a frigyszekrénytől balra és jobbra hatalmas színezett nyolcszögű csillagok vannak.

A régi zsinagógából átköltöztették az 1810-ben készült orgonát, melynek alkotóját nem ismerjük. Ezt 1899-ben váltotta fel egy új hangszer, a híres temesvári orgonagyáros, Wegenstein Lipót remeke, egy kétmanuális, 19 (Frantz Metz szerint) regiszteres orgona, mely a 29-es gyári sorszámot viseli. Ennek költségeit az 1893-ban elhunyt buzíasi Eisenstädter Ignác adományából fedezték. Az orgona beszerzésére már 1899 nyarán versenytárgyalást írtak ki, melyet közöltek a helyi lapokban: *„Pályázat orgonaszállításra. A temesvári izraelita hitközség templomában felállítandó húsz (20) hangzó változatú (klingende Register) új (pneumatikus szerkezetű) orgonára ezennel pályázat hirdettetik (...) zárt*

ajánlataikat legkésőbb f. é. szeptember hó 10-éig az alólírott elnökséghez nyujtsák be. (...) Végül eddig használt jó karban levő 10 változatú (regiszteres) orgonánk eladására is egyuttal pályázatot hirdetünk. Az eladás feltételei a hitközség titkári hivatala által közöltetnek. Temesvárott, 1899 évi július havában. A temesvári izr. hitközség elnöksége Kümmelheim Ármin titkár, Sternthal Salamon elnök” (Temesvarer Zeitung, No. 167/1899. július 23., vasárnap, 7. o. Magyar nyelvű hirdetés: „Pályázat orgonaszállításra”).

A régi hangszert Franz Metz zenetörténész szerint Hadad templomának adták el.

A zsinagógában 1867. február 24-én, az alkotmány visszaállításának megünneplésére, dr. Hirschfeld Móric főrabbi nagyhatású beszédet tartott. Az eseményt Ormós Zsigmond első alispán és Weigl polgármester is megtisztelték jelenlétükkel.

Dr. Hirschfeld Móric másik nagyhatásos ünnepi beszéde 1869. január 26-án hangzott el, a zsidók polgárosítása alkalmából tartott fényes istentiszteleten. Negyvennégy oldalas füzetben nyomtatásban is megjelent (Hirschfeld M. Oberrabbiner: *„Rede zur Feier der Gleichberechtigung der Israeliten, gehalten zu Temesvár, am 26-ten Januar 1868”*, Temesvár, 1868). A könyvecske eladásából befolyt jövedelmet a főrabbi a temesvári honvédegyeletnek ajánlotta fel.

A belvárosi hitközségből a gyárvárosi tagok 1870-ben, majd a józsefvárosi tagok váltak ki, ezért ez megfogyatkozott, nehéz anyagi helyzetbe került. Az új templom építésének terhei túlhaladták erejét, nem volt miből törleszteni a templomépítésre felvett hiteleket. Már a rabbi fizetését sem tudták folyósítani. A hitközség anyagi gondjait a bőkezű támogató, buziási Eisenstädter Ignác oldotta meg, megmentve ezáltal a hitközséget.

1872-ben Temesvárra látogatott Ferenc József király, aki bejárta a Bánság árvíz sújtotta vidékeit. Május 7-én meglátogatta a belvárosi zsinagógát is. Itt dr. Hirschfeld Móric főrabbi üdvözölte. Ekkor, a király jelenlétében újra felavatták a belvárosi neológok zsinagógáját. E jeles eseményt örökíti meg a bejárat tól jobb oldalt látható magyar nyelvű márvány emléktábla. Felirata: *„Ő CSÁSZ. ÉS APOST. KIRÁLYI FELSÉGE / ELSŐ*

FERENCZ JÓZSEF / KORONÁS KIRÁLYUNK / 1872^{ik} évi május hó 7 ikén / eme szent hajlékot legmagasabb / látogatásával szerencsételvén, díszes / templomunkat legkegyesebb / tetszésnyilvánításaival, / mintegy újjólag felavatta. / Ezen márványlap hirdesse a késő / unokáknak e nagy nap emlékezetét, / örök tanuságául annak, hogy a Habsburg / dynasztia hagyományos / vallásos kegyelete kiterjed minden / egyházra és minden felekezetre!”

Vele szemközt, a bal oldali falon azonos formájú és díszítésű márványtábla állít emléket a zsinagóga építőinek. Szövege szerint: „*ISTEN SZOLGÁLATÁNAK SZENTELT / és szab. kir. városunk díszére váló ezen templom / a hitközség összes tagjának páratlan / áldozatkészségéből. / Schumann Károly bécsi építész terve után / 186^{3/4} években emeltetett / és 1865^{ik} évi szeptember hó 19 ikén / (egysoros héber nyelvű szöveg) / nagy ünnepélyességekkel felszenteltetett / Az építés körül el nem muló érdemeket / szerzettek maguknak különösen: / BUZLÁSI EISENSTÄDTER IGNÁTZ S. / a temesvári izraelita hitközség elnöke, / továbbá: SCHARMANN SÁMUEL, GRÜNBAUM MARCUS, / WEISZ SÁNDOR, MISKOLCZI GOTTHILF EDE, WEISZ HERMANN, / KLEIN SALAMON, RECHT IGNÁTZ, FREUND JAKAB és WEISZ GERSON, / hitközségi választmányi tagok. / Ezen érdemes férfiak / buzgó tevékenységének és ernyedetlen fáradozásainak / hálás elismerésül és örök emlékül!”*

A fehér márványtáblák Kerschele & Kubitsek műhelyében készültek.

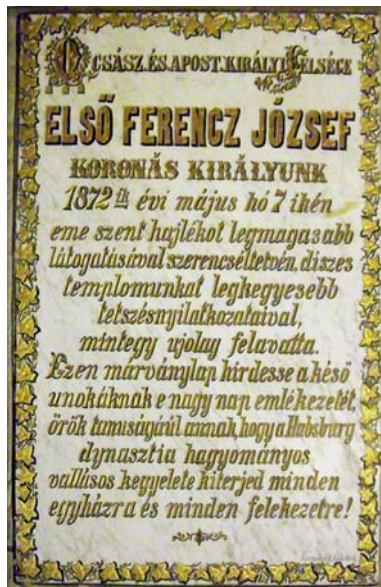
Ekkor már a német nyelvet felváltotta a magyar. A hitközség a magyar zsidóság egyetemes gyűlése után a kongresszushoz csatlakozott. A belvárosi templom tehát neológ zsinagóga. Ekkor már a temesvári zsidóság túlnyomó része érzelmileg és műveltségében összeforrt a magyarsággal.

A főrabbi 1872-ben lemondott állásáról, jólmenő tőzsdeügynök lett Bécsben.

A belvárosi neológ hitközség a már két éve üresen álló rabbiszék betöltésére 1874. június 25-én pályázatot hirdetett. Egyetemi végzettségű, alapos talmud-tudású, kitűnő szónoki képességgel bíró főrabbit kerestek. A magyar nyelvet szóban és írásban nem ismerők esetében kötelezvényt kértek, hogy meg-

Emléktábla az építetők és az építész nevével

I. Ferenc József király látogatásának alkalmából elhelyezett emléktábla 1872-ből

választásuk esetén két év alatt megtanulnak magyarul. Fizetés-ajánlatuk évi 2 000 forint, ingyen lakás és mellékjövedelem volt. Erős, gazdag, elismert közösséggé vált ekkorra a belvárosi hitközség. Ezt bizonyítja, hogy rendkívül sokan, harminchárman pályáztak a főrabbi tisztségére. Dr. Lőw Immánuel szegedi főrabbi (ki többször látta el Temesváron is a rabbifunkciókat) ajánlatára, dr. Lőwy Mór akkor még berlini rabbijelöltet hívták meg próbaszónoklatra. Ennek ünnepi szónoklatai nagyon megnyerték a temesvári hívek tetszését. Hatásukra 1879. október 19-én egyhangúlag megválasztották a hat év óta betöltetlen belvárosi askenázi hitközség főrabbi állásra.

Lőwy Mór 1849. október 14-én született a Somogy megyei Mosdós kisközségben. A közeli Kaposvárrott tanult, ahol héber és talmudi ismereteket szerzett. Középiskoláit Nagyváradon végezte, majd a berlini Hochschule für die Wissenschaft des Judentums és egyúttal a berlini Tudományegyetem bölcsész-

karán tanult. 1879-ben arab nyelvből és bölcsletről Würzburgban szerezte meg bölcsészettudori oklevelét.

A Béga-parti városba költözése után tevékenyen vett részt Temesvár és a vidék kultúr- és társadalmi életében. Ő avatta fel 1882. augusztus 27-én a dettai zsinagógát. 1885-ben törvényhatósági taggá választották.

Majd 30 évi temesvári pásztorokodása alatt Löwy Mór szóki-mondó, a népszerűséget nem kereső, de népszerű, kötelességét teljesítő egyenes jellemű, lelkiismeretes egyéniség volt. Nemcsak hittársainak, hanem más felekezetek hívei is nagyra becsülték, szerették. Megmagyarosította a temesvári zsidó hitéletet. Erről így vall *Jubiláris Beszédék Hivatalba lépésének 25 éves évfordulóján* című munkájában, 1904-ben: „*Mikor én hivatalba léptem, hitközségünk - úgy mint félerészben városunk is - jóformán még egészen német volt. Templomunkban alig hangzott el magyar hitszónoklat - vagy akárcsak ima - s a hittanítás is, az egész vonalon, német nyelven folyt. Én ez utóbbit mindjárt az első években teljesen megmagyarosítottam és behoztam egyúttal az akkoriban szinte még egészen ujkeletű ifjusági istentiszteletet, csakhamar kizárólag magyar nyelvű exhortációkkal. Nemsokára aztán áttértünk csaknem az összes nem-héber imák, majd pedig, az esketési és temetési beszédeken kívül, a tulajdonképeni templomi szentbeszédnek részben való megmagyarosítására is.*”

Példát mutatott emelkedett etikájú életével, magatartásával, tetteivel, és gazdag irodalmi munkásságával a templom falain kívül is. Terjesztője, ápolója volt a tudománynak. (dr. Perls Ádám: *Háromszoros sírás, gyászbeszéd Löwy Mór főrabbi fölött.*)

1908. április 22-én halt meg Abbáziában, ahol gyógyulását remélte. Április 29-én kísérték utolsó útjára Temesváron. (Lőw Immanuel: *Gyászbeszéd Löwy Mór fölött*, In: *Száz beszéd*, p. 358.)

Hőn óhajtott vágya a temesvári hitközség újraegyesítése (ne legyen versengés és irigység a hitközségek és ezek tagjai között, harc a tisztségekért) nem valósult meg.

Sírfeliratának magyar nyelvű szövege: LÓWY MÓR DR. FŐRABBI 1879-1908 / SZÜL MOSDÓSON 1849 OCT. 14-ÉN / MEGH. ABBÁZIÁBAN 1908 ÁPR. 25 / A LEGDUSABB SZERETET: A KEGYELET / EMELTE EZT A KÖVET E SIR

FÖLÉ, / MELY ALATT EGY MELEG SZIVŰ, TUDÓS PAP, /
 A LEGNEMESEBB FÉRJ, A LEGJÓSÁGOSABB APA / S EGY
 SOKAT SZENVEDETT, NYILT, PURITÁN EMBER / ALUSSZA
 ÖRÖK ÁLMÁT.

A trianoni békediktátum után a temesvári zsidóság is kereste helyét az új rendben. A magyar anyanyelvüket, a magyar kultúrájukat azonban csak néhányan adták fel. A második világháborút követő masszív kivándorlás (alijjázás) után az orgona elnémult, a billentyűit, akárcsak a templom padjait portakaró lepte be. A homlokzat tégláit is kikezdte az idő, a nap, az eső, a szél romboló hatása. Nagy darabokban hull a vakolat, a falfestés is sok helyen, leginkább a kupolán szenvedett károkat. 1985-ben bezárták. Temesvári személyiségek 1998-ban újraalapították a Temesvári Filharmóniai Társaságot (nem azonos a Temesvári Banatul Filharmónia intézményével). Az újraalakult Társaság fő célja egy megfelelő koncertterem kialakítása volt. Mivel a megfogyatkozott számú hitközség már nem tudta rendben tartani templomát, Neumann Ernő főrabbi (aki tagja volt a Filharmóniai Társaságnak) 2001. január 30-án 50 évre szóló szerződést kötött a zenekedvelő társasággal. Ennek értelmében az utóbbi rendbeteszi, kijavítja a templomot, félévszázadig állagmegóvást végez, a belső teret pedig egy 440 személyes koncertteremmé alakítja. Mint annyi más, hívek nélkül maradt templomot, az eredeti forma minél jobb megőrzése mellett. A hitközség kikötötte, hogy a volt zsinagóga falai között sohase csendüljön fel Richard Wagner által komponált zenedarab. A polgármesteri hivatal a helyi Andreescu & Gaivoronschi építészirodával elkészíttette az átalakítási terveket. A szerkezeti megerősítés terveinek kidolgozását a szintén temesvári H. I. Struct szaktervező irodára bízta. A munkálatok elvégzésére a Castrum-Tim építővállalattal kötöttek szerződést. A Temesvári Polgármesteri Hivatal által kibocsátott 930/20.05.2003. számú építési engedély szerint a munkálatok elkezdésének ideje 2003. október 10., az átadás időpontja 2008. október 10. Bár 2005-ben tartottak egy hangversenyt, a félig-meddig beállványozott épületen nem dolgozott szorgos munkáskéz. Allaga tovább

romlik, málladozik. Jelenleg sem látni építőmunkásokat a zsinagóga háza táján. 2009. május 17-én Neumann Ernő főrabbi emlékét idézték fel. Ez alkalomból megnyitották a zsinagógát és egy koncertet rendeztek. A temesváriak még reménykednek egy szép, patinás hangversenyteremben, a városunkból elszármazottak pedig abban, hogy majd csak megmenekül az enyészettől őseik szent háza.

Forrásmunkák

- *** Temesvarer Zeitung, 1865. 09. 19., p. 1: *Der neue israelitische Tempel in Temesvar.*
- *** Temesvarer Zeitung No. 167/1899. július 23., vasárnap, p. 7. Magyar nyelvű hirdetés: *Pályázat orgonaszállításra.*
- Baróti Lajos: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.* Temesvár, Csanád-egyház. Ny., 1893–1907.
- Berkeszi István: *Temesvár szabad királyi város kis monographiája.* Temesvár, 1900.
- Borovszky Samu (szerk): *Temes vármegye és Temesvár.* Budapest, [1912]
- Borsi-Kálmán Béla: *Polgárosodott nemes avagy (Meg)nemesedett polgár: írások a „nemesi polgárisodás”.* Pécs, 2002.
- Borsi-Kálmán Béla: *Őt nemzedék, és ami előtte következik...* Budapest, 2006.
- Jancsó Árpád: *Temesvári zsinagógák,* In: Régi(j)óvilág, 2009. június, p. 25–32.
- Jancsó Árpád: *Tündérbárfa ég és föld között. 111 éves a gyárvárosi zsinagóga.* In: Mindenki Kalendárium, Temesvár, 2010, p. 209–216.
- Jancsó Árpád: *Temesvár zsidósága. A várbeli zsinagógák.* In: Mindenki Kalendárium, Temesvár, 2011, p. 212–224.
- Jancsó Árpád: *A józsefvárosi zsinagóga.* In: Mindenki Kalendárium, Temesvár, 2012, p. 185–191.
- Jancsó Árpád: *Partium*
- Jancsó Árpád: *Temesvári zsinagógák, temesvári rabbik.* Könyv kézírata.
- Löwy Mór: *Jubiláris Beszédék Hivatalba lépésének 25 éves évfordulóján, 1904. november 13-án.* Temesvár, 1904.
- Metz, Franz: *Temeswar Innenstadt Synagoge* (internet)
- Pesty, Frigyes: *A temesvári izraelita templom,* In: Vasárnapi Újság, 8. sz., 1864. febr. 21., p. 76–77.
- Singer Jakab: *Temesvári rabbik a XVII és XIX-ik században.* Seini (Szinérváralja) 1928.

- Singer Jakab: *Temesmegye és a zsidók polgárosítása*. Különnyomat az „IMIT” évkönyvéből, Budapest, 1907.
- Singer Jakab: *A temesvári zsidók az 1848–49-iki szabadságharcban*. Különnyomat a Történelmi és Régészeti Értesítő 1913. évi III. és IV. füzetéből, Temesvár, Csanádegyházmegyei könyvnyomda, 1914.
- Singer Jakab: *Adatok a bánáti zsidók történetéhez a XVII. században*. Különnyomat a Bloch Mózes emlékműből, Budapest, 1905. Márkus Samu Könyvnyomdai Műintézete.
- Singer Jakab: *Timișoarai zsinagógák*, In: Almanahul evreesc. Jüdisches Jahrbuch und Kalender. Zsidó évkönyv és naptár. 5697. 1936–1937 Szerk. dr. Drechsler Miksa, dr. Naschitz Imre, Lax A. Salvator II. évfolyam. Kiadja az Erdély-Bánáti Országos Izraelita Iroda p. 209–217.
- Szentkláray Jenő: *Mercy kormányzata a Temesi Bánságban*. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századi történetéhez, Budapest, 1909.
- Toronyi Zsuzsa: *A pesti bitközség a templomépítkezések idején*, In: Baumhorn Lipót építész/architect 1860–1932, a Magyar Zsidó Múzeum kiadása, Budapest, 1999.
- Ujvári Péter (szerk): *Magyar zsidó lexikon*, Budapest, 1929.

A szerző megjelent kötetei

Több mint 300 tanulmány, cikk, több hazai és külföldi szakmai lapban, konferenciakiadványban, más sajtótermékekben és 26 kötet (18 kötetnek egyedüli, 8 kötetnek társszerzője). Külön kiadványok, könyvek:

- Întreținerea drumurilor. Secțiunea 14. Întreținerea acostamentelor și trotuarelor;* (Társszerző), Centrul de editare C.F.D.P. Eurohot; București; 1994.
- Magyar-Román; Román-Magyar Útügyi Műszaki Szótár;* Műszaki Fordító és Szolgáltató Rt; Budapest; 1996.
- A temesvári Bega-hidak krónikája;* Kiadja a Magyar Útügyi Társaság; Budapest-Temesvár; 1999.
- Drumul meu în MLM;* Editura Mirton; Timișoara; 1998.
- Dokumentumok Temesvár huszadik század elején épített hídjainak történetéhez;* Mirton Könyvkiadó; Temesvár; 2000.
- Rajtuk taposunk. A Bánság útjai a 19. században;* Partiumi füzetek 14, PBMEB, Nagyvárad, 2000.

- Vasútépítési szakszótár.* I. Magyar-román, II. Román-magyar; Társszerző, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság Kolozsvár és a Magyar Államvasutak Rt. Budapest; 1. kiadás, 2000.
- Istoricul podurilor din Timișoara;* Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica XXIX, Editura Mirton; Timișoara; 2001.
- Timișoara - Temesvár - Temeswar - Temišvar;* Bridges across the Bega River, Editura Mirton, Timișoara, 2001.
- Az aszfalt nem azért van, hogy összefirkálják. Franciaországi útjegyzetek;* Mirton Könyvkiadó, Temesvár, 2002.
- Temeswar und seine Brücken;* Mirton Verlag; Temeswar; 2003.
- Temesvár rövid története.* Temesvár, 2003.
- Maderspach;* (magyarul) (Társszerző.) Art Press Könyvkiadó Temesvár, 2004.
- Maderspach;* (románul) (Társszerző.) Editura Art Press, Timișoara, 2004.
- Timișoara veche. 16 imagini de epocă I.;* (Társszerző.) Editura Mirton; Timișoara, 2004.
- Timișoara veche. 16 imagini de epocă II.;* (Társszerző.) Editura Mirton; Timișoara, 2004.
- Temesvár régi ábrázolásai;* Társszerző. Mentor Könyvkiadó; Marosvásárhely, 2005.
- Timișoara veche. Imagini de epocă III.;* (Társszerző.) Editura Mirton; Timișoara, 2006.
- Tehnologii tradiționale și moderne la construcția podurilor din Banat,* Teză de doctorat, Editura Politehnica, Timișoara, 2006.
- Memorabilia Anno MDCCXVI;* Mirton; Timișoara/Temesvár; 2007.
- Buziás régen és most;* Mirton Könyvkiadó, Temesvár, 2007.
- A bánáti utak első törzskönyve. Prima carte a drumurilor din Banat.* 1848, Politehnica Könyvkiadó-Editura Politehnica, Temesvár-Timișoara, 2007.
- A Bega, a Bánság elkényeztetett folyója;* Mirton Könyvkiadó, Temesvár, 2007.
- Temesvár vízzerőműve. Működő műszaki emlékünk;* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010.
- Hărtile tipărite ale Timișoarei - Temesvár nyomtatott térképei 1850-2010;* Cosmopolitanart, Timișoara, 2011.
- Az Arad-Temesvár vasútvonal története.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012.

Kitüntetései

Oklevél, a FIB (Federation Internationale du Beton) Magyar Tagozattól, 1996.

Díszoklevél, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2002.

Jubileumi emléklap, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2006.

Emléklap és plakett, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2009.

Fényes Elek-díj, PBMEB, 2008.

Sajó Elemér-emlékplakett, Magyar Köztársaság Vízügyi és Környezetvédelmi Minisztériuma, 2010.

Pesty Frigyes-díj, Heti Új Szó Baráti Társaság, 2012.

Podmaniczky Frigyes-díj, Város és Faluvédő Társaságok Szövetsége – Hungaria Nostra, 2012.

2009

Január 15. Megjelent tagtársunk, Pálkovács István könyve: „Nézz vándor e jelre, és dobbanjon a szíved...” címmel. A 115 oldalas kis könyvben a szerző bemutatja a Temesköznek 1848-as még létező vagy eltűnt emlékműveit, emléktábláit.

Január 23. Érsemjén, a Kazinczy-év megnyitó ünnepe, a Fráter Loránd Művelődési Házban. Az ünnepséget közösen szerveztük a helyi polgármesteri hivatallal. A megnyitót összekötöttük a Magyar Kultúra Napjának megünneplésével. A rendezvényt Balázi József polgármester nyitotta meg. Ünnepi beszédet mondott Kuzmányi István, a Magyar Miniszterelnöki Hivatal nemzetpolitikai osztályának vezetője és Cseke Attila szenátor. Az ezt követő ünnepi műsorban közreműködött Meleg Vilmos színművész, a Kazinczy Ferenc Általános Iskola tanulói, az érmihályfalvi GGG Irodalmi Stúdió. Az ünnep második részében előadást tartott Fehér József, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke, aki a széphalmi Magyar Nyelv Múzeumának létrejöttéről beszélt. Nagy Edit Érsemjén szülöttének kultuszáról beszélt. Kupán Árpád Kazinczy szabadkőművesi tevékenységéről, Csorba Sándor a Kazinczy-szobor történetéről értekezett.

Március 28. Partiumi Honismereti Találkozó.

A PKE Bartók-termében tartottuk. Több mint ötvenen vettek részt. A következő előadások hangzottak el:

- Kovács Rozália: Adatok a Sárközy-család történetéhez.
- Dánielisz Endre: Nagyszalonta a 20. században. Felvirágzás és megtorpanás (1901-1919).
- Ujj János: Arad dinamikusan fejlődő város. 1700-1914.
- Jancsó Árpád: Buziás-fürdő csillogása és hanyatlása.

- Puskel Péter: Az aradi autógyár és sikertörténete.
 - Emödi Tamás: A Partium egyházi műemlékeinél végzett kutatások.
 - Mihálka Nándor: Tereprendezési munkálatok a váradi vár Csonka-bástyáján.
- Az előadásokat közgyűlés követte, amelynek napirendi pontjai a következők voltak:
- Megemlékezés Székely Antal tagtársunkról.
 - Az elnökség bővítése: Kovács Rozália Érmihályfalváról és Wanek Ferenc Kolozsvárról
 - Együttműködési Megállapodás aláírása a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvánnyal. Az alapítvány részéről Révász Gizella elnök, egyesületünk részéről Dukrét Géza elnök írta alá.
 - Módosítások a tevékenységi tervben.
 - Pályázat, konferenciaszervezés, táblaavatás, könyv- és lapkiadás, temetőfelmérés.
 - A Fényes Elek-díjak odaítélése.

Április 5-7. Isaszegi Konferencia: Máskép a szabadságharcról.

Egyesületünk részéről tizenketten vettünk részt. Az első nap, délután két előadást hallgattunk meg, majd csatlakoztunk a városi ünnepséghez: megemlékezés és koszorúzás a református templomnál, a lengyel hazafiak emléktáblájánál, majd a Szentgyörgy-pusztai Kőkeresztnél. Másnap négy előadás hangzott el, közülük, Vajda Sándor: Gróf Leiningen-Westerburg Károly és gróf Vécsey Károly honvédtábornokok, aradi vértanúk életútja. Délután látogatás a honvédsíroknál, majd városi ünnep a Szoborhegy lábánál: a Magyar Hagyományőrző Világszövetség és az Isaszegi Hagyományőrzők díszfelvonulása, amelyet nagyszabású csatajelenet követett. Ezután koszorúztunk a Honvéd-szobornál. Harmadnap meglátogattuk Pákozdon az 1848-1849-es emlékhelyet és múzeumot.

Május 15. Könyvbemutató a Varadinum-ünnepségek keretében, a Lorántffy Egyházi Központ múzeumtermében. Dukrét Géza: Épített örökségünk Bihar megyében című kötetét Péter I. Zoltán ismertette. Az ismertetőt vetítés egészítette ki.

Május 16. Díjkiosztó ünnepség. Pályázatunkra 13 diák és öt felnőtt jelentkezett, amelynek témái Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc emlékeinek nyomában és Pusztuló műemlékeink voltak.

Június 14. Emléktábla avatása Biharfélegyházán, Jakó Zsigmond akadémikus tiszteletére, közösen az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel. Jelen volt Jakó Klára és családja. Az ünnepi istentiszteletet Csúry István püspökhelyettes tartotta a református templomban. Megnyitó beszédet Dukrét Géza, táblaavatóbeszédet Egyed Ákos akadémikus, az EME elnöke mondott. Az emléktáblát a templom falán leplezték le.

Július 24. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban. Borbély Gábor: Szőlő és bor az Érmelléken című kötetét

Borbély Gábor: Szőlő és bor az Érmelléken című kötetének bemutatója

Dukrét Géza ismertette. A bemutató után borkóstolót szerveztünk, amelyre eljöttek a bihariószegi és élesdi borászok.

Augusztus 22. Érsemjén. A bölcsőtől a sírig címen, emlékülést szerveztünk, közösen a helyi önkormányzattal, a Fráter Loránd Művelődési Központban, Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója tiszteletére.

Az ünnepséget a Szózat elénekülésével nyitották meg. Gellért Gyula, az Érmelléki Református Egyházmegye espe-

rese, rövid áhítatot tartott, majd Balácsi József polgármester, mint házigazda, köszöntötte a vendégeket. Ezután Dukrét Géza, a PBMET elnöke szeretettel köszöntötte a több mint kétszáz jelenlevőt, mind az anyaországból, mind a Partiumból. Majd emléklakettet és emléklapot nyújtott át Balácsi József polgármesternek, a társszervezői feladat elvállalásáért, Gellért Gyula

esperesnek, az előadónak, valamint a civil szervezetek vezetőinek.

A következő előadások hangzottak el:

- Taar Erzsébet (Érsemjén): Kazinczy és Érsemjén.
- Dr. Fehér József (Sátoraljaújhely): Kazinczy és Alsóregmec.
- Kiss Endre József (Sárospatak): Kazinczy és Sárospatak.
- Dr. Kováts Miklós (Kassa): Kazinczy és Kassa.
- Dr. Kováts Dániel (Szeged): Kazinczy és Széphalom.

Délután a következő előadások hangzottak el:

- Dr. Bakó Endre (Debrecen): Kazinczy Ferenc a debreceni irodalomtörténet-írás tükrében.

- Debreczeni-Droppán Béla (Budapest) Kazinczy-ünnep 1859-ben.

Ezután könyvbemutatók következtek: A bölcsőtől a sírig című előadás-gyűjteményt Dukrét Géza, a kötet szerkesztője ismertette. Csorba Sándor: Aranygyökerek című tárlatvezető kiadványt, annak szerkesztője, Sándor Mária mutatta be. Ezt követően megkoszorúzták a Kazinczy-szobrot és Kazinczy Lajos csónak alakú fejfáját. Az egész napos rendezvény a Kazinczy-Fráter-Csiha-emplékház látogatásával ért véget.

Szeptember 4-6. XV. Partiumi Honismereti Konferencia – Hadad.

A konferenciát a Dégenfeld-kastélyban tartottuk. A XV. konferencia alkalmából Dukrét Géza ismertette az eddigi konferenciák témáit és az itt átadott Fényes Elek-díjak tulajdonosait. Ezt követően átadták az idei kitüntetések. Fényes Elek-díjban részesült Szabó István (Ottomány), Erdei János (Szilágy-somlyó), Hitter Ferenc (Felsőbánya) és dr. Vajda Sándor (Borosjenő). A helytörténeti kutatásban, a honismereti nevelésben, az egyesületi munkában végzett példamutató tevékenységért díszoklevelet kapott Bara István (Szatmárnémeti), Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti), Jakab Rita (Nagybánya), Kupán Árpád (Nagyvárad), Jancsó Árpád (Temesvár), Ujj János (Arad), Wanek Ferenc (Kolozsvár), Kovács Rozália (Érmihályfalva), Nagyváradról Mihálka Magdolna, Pásztai Ottó, Gőnyey Éva, Bordás István.

Fényes Elek-díjban részesültek:
Erdei János, Szabó István, Hitter Ferenc és dr. Vajda Sándor

A konferencia fő témái a következők voltak: Ipartörténeti műemlékek, Pusztuló műemlékeink, A 20. század öröksége. Az előadások sora hagyományosan, a konferenciának helyt adó Hadad megismerésével kezdődött. Némethi János, hadadi földrajztanár a település természeti viszonyait, történelmét ismertette, majd Kaszta István (Nagybánya) a hadadiak küzdelmei történelmük folyamán címen tartott előadást.

Délután a következő előadások hangzottak el: dr. Egyed Ákos akadémikus professzor (Kolozsvár) ismertette a 150 éves

XV. Partiumi Honismereti Konferencia – Hadad

Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységét, Sebestyén József (Budapest) a műemlékvédelem, örökségvédelem aktuális problémáit boncolgatta, dr. Csorba Csaba (Szolnok) a kastélyok és kúriák 20. századi sorsáról beszélt, Dukrét Géza vetített képek segítségével mutatta be Bihar megye pusztuló műemlékeit és végül Kiss Zoltán (Kraszna) Adalékok a református felekezeti oktatás 1945–1948 közötti történetéhez című tanulmányában a szilágysági tanítósorsokat ismertette. Előadások után a társaság, Németi János tanár vezetésével megtekintette a Wesselényi-kastélyt és a református templomot. Este filmvetítés következett, Hitter Ferenc Felsőbánya varázsa címen a művésztelep festményeit mutatta be.

Másnap délelőtt Harangozó Imre (Újkígyós) ortodox templomok középkori freskóit mutatta be, amelyek Szent királyainkat ábrázolják, Starmüller Géza (Kolozsvár) Kővár és vidékének történelemformáló szerepét ismertette, Vajda Sándor (Borosjenő) Barabás Miklós oltárképeit mutatta be a borosjenői római katolikus templomból, Wanek Ferenc (Kolozsvár) a két hadadi csata történetét és jelentőségét taglalta, majd Jancsó Árpád (Temesvár) a százéves temesvári vízi erőműről, mint ipari

műemlékről tartott érdekes előadást. Ezt követően Dukrét Géza ismertette Kiss Kálmán: Túrterebes iskola- és egyháztörténete című kötetét, amely a Partiumi füzetek 59. kötete. A bemutató után Kiss Kálmán is hozzászólt. Szünet után dr. Egyed Ákos professzor (Kolozsvár) a kétszáz éve meghalt Wesselényi Miklós-ról érkezett, Halász Péter (Budapest) Morvay Péterről, az Ecsedi-láp néprajzi kutatójáról emlékezett meg, aki épp száz évvel ezelőtt született, Ráday Mihály egy kisfilmet mutatott be a nagyváradi neológ zsidó temetőről, Kupán Árpád (Nagyvárad) a Dobrai Református Egyházközség életét ismertette.

Délután Tácsi Erika (Temesvár) mutatta be Herczeg Ferenc munkásságát, aki első Nobel-díjasunk lehetett volna. Horber Pál (Nagyvárad) Dr. Balogh Ernő professzorról és a meziádi Czárán Gyula cseppkőbarlangról érkezett, Krestyán Ilona (Temesvár) Temesvár társadalmi és kulturális helyzetképét ecsetelte a két világháború között, Jancsó Árpád (Temesvár) a százéves temesvári Liget úti híd építéstörténetéről tartott előadást, majd Antal Béla (Nagyvárad) ismertette Biharpüspöki névkataszterét a 13. századtól kezdve. A konferencia Közgyűléssel zárult, amelyen megtárgyaltuk az egyesület legfontosabb problémáit. Az új tagok átvették tagsági könyvecskéiket. Este tábortűz és nótaszó zárta a napot.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Bogdándon megtekintettük a Sípos László tájházat, ahol megemlékeztünk, az épp tíz éve elhunyt tagtársunkról, Sípos Lászlóról. Szilágyolompérton megcsodáltuk a kazettás mennyezetű református templomot és meglátgattuk az Ady-emlékeket, Érszakácsin megnéztük a református templomot. Dobrán Kurta-Tótos Szabolcs lelkipásztor tartott előadást a templomról, majd mint házigazda meghívta a társaságot ebédre. Délután megtekintettük az Árpád-kori, román stílusú református templomot Ákoson. Kirándulásunk a nagykárolyi református és római katolikus templomok látogatásával zárult, ahol Némethi János tanár kalauzolt minket.

Az összesen 87 résztvevő számos információval gazdagodva, érzelmekkel feltöltődve érkezett haza.

Szeptember 18. A székelyhídi református templomban tartott istentisztelet után Péter I. Zoltán ismertette Borbély Gábor Szőlő és bor az Érmelléken című kötetét. Ezután a Pro Érmellék Társaság post mortem Borbély Gábornak adományozta az első Érmellék Díszpolgára címet.

Szeptember 29. Könyvbemutató az Ady Endre Középiskolában. Dánielisz Endre: Nagyszalonta népköltészeti hagyományaiából című antológiáját Dukrét Géza ismertette.

Október 25. Emléktábla-avatás Jakó Zsigmond tiszteletére Micskén, a családi kúria hátsó homlokzatán. Az emléktáblát közösen állította a Magyar Tudományos Akadémia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem és a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Emlékbeszédet Orosz István mondott, a Debreceni Akadémiai Bizottság részéről. A táblát Jakó Klára leplezte le, Gellért Gyula esperes mondott áldást. Egyesületünk részéről Dukrét Géza és Bartos Elekes Ildikó koszorúzott.

December 13. Könyvbemutató Ottományban. A református templomban tartott istentisztelet után, Szentjóby Szabó Andor: Ottomány szülötte, Kufstein halottja című, a Partiumi füzetek 60. kötetét Dukrét Géza ismertette.

December 22. Kihoztuk a nyomdából Györffy István: Fekete-Körös-völgyi magyarság című hasonmás kiadásunkat.

2009. díjazottjai

LAUDATIO

Szabó István tiszteletére

Szabó István nyugalmazott tanár 1934. december 14-én született Ottományban. Elemi iskoláit szülőfalujában, a középiskolát Margittán végezte. Érettségi után előbb elvégezte a Nagybányai Tanárképző Főiskola természetrajz-mezőgazdaságtan karát, majd a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem biológia szakán szerzett oklevelet.

Munkaviszonyát könyvelőként kezdte az ottományi szövetkezeti üzletben, majd ugyanitt üzletvezető lett. Ezt követően négy éven át a helyi általános iskola tanára volt, majd tizenhárom éven keresztül mint az iskola igazgatója tevékenykedett. Hathatós tevékenysége alatt épült fel az iskola új épülete és látták el új bútorzattal. Már ekkor kezdett helytörténeti kutatással foglalkozni. Majd húsz éven keresztül a Szalacsi Általános Iskola tanára, ahol kémiát tanított. 34 éven keresztül az ottományi kultúrház igazgatója volt. Kiharcolta a kultúrház általános javítását, a villany bevezetését.

Már 1989 előtt, majd utána is, tanácsos volt a helyi tanácsban, Szalacson, ahol Ottomány lakosainak érdekeit képviselte. 1996–2000 között a szalacsi önkormányzat alpolgármestere volt. Különböző akciókat szervezett a falu önállóságának visszaszerzéséért. Ezért többször ellentétbe került a helyi hatalmaságokkal. Külön foglalkozott az Érmellék mocsarainak, tavainak, hajdani élővilágának visszaállításával. Ennek érdekében tanulmányokat és beadványokat készített. Így került kapcsolatba a mi egyesületünkkel, mert ezt a mozgalmat hivatalosan mi indítottuk el.

Már mint fiatal tanár foglalkozott a falu történetével, nagy szülőtteivel. Később, mint tanácsos még alaposabban megismerkedett a település területével, határaival, élővilágával. Fel-

használva többéves tapasztalatát, kutatását, beleértve levéltári kutatást is, valamint hatalmas adattárát, 2002-ben megírta Ottomány monográfiáját, amely a Partiumi füzetek 18. köteteként jelent meg. Nyugodtan állíthatjuk, hogy ma is példaképként állhat előttünk, hogy hogyan kell megírni egy falumonográfiát.

Hagyományőrző tevékenysége is régebbi keletű. Számos emléktábla és emlékmű kezdeményezése, elkészíttetése, és felavatása is az ő nevéhez fűződik, amelyeket anyagilag is nagybárá ő állott. Így 1995-ben emléktáblát készíttetett, amely megjelölte azt a helyet, ahol Szentjóni Szabó László szülőháza állott. 1999-ben avatták fel a világháborús emlékművet, amelyet ő tervezett és saját költségén készíttettek el. Mivel ráfogták, hogy hiányosak az engedélyek, ezért hárommillió lejre büntették meg, ami akkor nagy összeg volt. 2006-ban turulmadarat készíttetett az emlékműre. 2003-ban kezdeményezte Cs. Nagy Dániel lelkipásztor emléktáblájának állítását a református templom portikusában. 2006-ban emléktáblát készíttetett és avatott fel a Várhegyen, Fráter Loránd tiszteletére. 2007-ben emléktáblát készíttetett a Komáromi-kúria falára, megjelölve, mint műemléket. Majd holokauszt emlékművet készíttetett az 1944-ben deportált zsidók emlékére és csónak alakú síremléket állított ismeretlen német katonák emlékére. 2008 őszén domborműves emléktáblát készíttetett Szentmihályiné Szabó Mária írónő, a falu nagy szülőtte emlékére, amelyet a templom falán lepleztek le. Sajnos ezekhez sem intézmény, sem valamilyen szervezet nem nyújtott anyagi támogatást. S amint hallottam, a tanár úr további meglepetésekkel fogja szolgálni szeretett faluját és annak népét.

Szabó István aktívan kiveszi részét egyesületünk tevékenységében. Mindenütt ott van, résztvesz az Érmellék minden rendezvényén. Ha valahol véletlenül nem jelenik meg, azonnal megjegyzi hiányát. Nélküle nem képzelhetők el az Érmellék településeinek rendezvényei, ünnepei. És nem túlzásképpen mondom, de e kistérség egyik legjobban közismert és tisztelt személyisége. És mindezek ismeretében nagy szeretettel nyújtjuk át a

méltán megérdemelt Fényes Elek-díjat, további sikereket és jó egészséget kívánva.

Hadad, 2009. szeptember 4.

Dukrét Géza

LAUDATIO

Erdei János tiszteletére

Erdei János 1955. december 16-án született a Bihar megyei Köröstárkányban. A meghitt családi környezet és a csodálatos táj, melyben nevelkedett, olyan közeg volt számára, amely forrásául szolgált ember- és természetszeretetének. Kitűnő szakmai felkészültségű, remek szervezőképességgel rendelkező, időt, energiát nem sajnáló, gazdag és sokrétű munkásságot eredményesen folytató, örökmozgó egyéniség.

Elemi és általános iskolai tanulmányait szülőfalujában, középiskolai tanulmányait a Nagyvárad 4-es Számú Líceum magyar tagozatán 1974-ben fejezte be. Főiskolai tanulmányait történelem szakon Suceavan, egyetemi tanulmányait földrajz szakon Kolozsváron, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végezte el. Tanári pályafutását 1978-ban kezdte el, tanított: Diósadon, Kárásztelken, Perecsenben, Keresteleken, 1990-től Szilágysomlyón fejté ki áldozatos és áldásos tevékenységét, kezdettől fogva fő feladatának tartva és nagy sikerrel megvalósítva a tanórákon kívüli tevékenységeket.

A közösségépítésben, a hagyományörzésben, a történelmi örökség megóvásában, a helytörténeti kutatómunkában, a honismereti nevelésben végzett munkája számottevő.

1990-ben alapító tagja a Romániai Magyar Cserkész Szövetségnek és a 16-os Báthory István cserkészcsapatnak. Részt vett az Erdélyi Kárpát Egyesület újjáalakuló találkozóján Gyergyószárhegyen.

A Szilágysomlyói Református Egyházközség presbitere, 1992-2007 között pedig annak főgondnoka.

1992-96 között Szilágysomlyó városi tanácsának RMDSZ-es képviselője, majd 2000-2004 között függetlenként képviselte az itteni magyar közösség érdekeit.

1992-től mint az RMPSZ Szilágy megyei alelnöke és Szilágysomlyó körzetének elnöke őszinte odaadással, az egymás iránti felelősség szellemében segíti kollégáit.

Kezdetől fogva tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaságnak.

Legtöbb időt a cserkészetnek áldoz, mondhatni annak szerelmese, aki a természet szépségeit kollégáinak és diákjainak is igyekszik bemutatni, valamint megtanítani őket annak tiszteletére, szeretetére, megőrzésére. Cserkészeti tevékenységének keretén belül is többirányú a munkálkodása: történelmi és más jellegű ünnepi megemlékezéseket szervez a cserkészekkel, évente nyári táborokban vesznek részt, mindig más helyszíneken, melyeknek egyik fontos célja a honismereti nevelés. Cserkészcsapatával együtt 1998-ban részt vettek Valkóváralján a várrom megtakarításában, 2001-ben a révi temető régi síremlékeinek rendbetételében, ugyanezen a településen turista útvonalak karbantartási munkálatait is elvégezték, 2003-ban Gálospetriben a Fráter-kúriához tartozó arborétum kitakarításában, 2005-ben Szentjobbon a hajdani Bocskai vár környezetének megtakarításában. Cserkész csapatának tagjai részt vettek a PBMET által meghirdetett ifjúsági pályázatokon is, melynek eredményei 2008-2009 között két első, egy második és egy harmadik díj.

Cserkészcsapatával 2006-tól rendszeresen részt vesznek az országos és nemzeti rovasíráversenyeken. 2007-ben a szamosújvári országos döntőn egyéniben első és harmadik díjat, a nemzeti döntőn Szegeden egyéniben harmadik díjat, csapatban második díjat szereztek. 2008-ban az országos versenyen egyéniben első és harmadik díjban, csapatban második díjban részesültek, a nemzeti döntőn Budapesten egyéniben három első helyezést értek el, csapatban másodikat. 2009-ben országos döntőn csapatban második díjat szereztek és meghívást kaptak a stuttgarti nemzeti rovasírás döntőre.

2007-től minden évben jelen vannak a Dalos Pacsirta Országos Cserkész Dalversenyen, melynek évről évre a maroszentgyörgyi plébánia ad otthont.

Figyelmet fordít nemzetközi kapcsolatok kiépítésére és ápolására is: 1996-tól a Tiszavasvári Pethe Ferenc Általános Iskola diákközösségével, 1999-től a lodzi XIII. Bem József cserkészcsapattal és a Lengyel-Magyar Baráti Társasággal.

Kutatási és érdeklődési területei között szerepelnek a helytörténet, síremlékek felkutatása és rendbehozatala, a természet értékeinek közismertté tétele.

Dolgozatai jelentek meg különböző folyóiratokban és szakmai kiadványokban: a Szilágysomlyó református temetője című dolgozata a Hol sírjaink domborulnak című gyűjteményes kötetben, egy másik, Az 1848–1849-es szabadságharc eseményei Szilágysomlyón és környékén című pedig a Partium füzetek könyvsorozatának A szabadságharc zászlaja alatt című gyűjteményes kötetében olvasható.

Munkatársa a Szilágyság térképalkotó közösségnek, melynek munkája 2009-ben jelent meg. A PBMET által meghirdetett pályázatokon dolgozataival 2003-ban és 2005-ben egyaránt II. díjat nyert.

1999-ben az 1848–1849-es szabadságharc 150. évfordulója tiszteletére emléktáblákat (Bem dombormű és a 37 szilágysomlyói és környékbeli önkéntes névsora) állíttatott fel a szilágysomlyói református templomban, majd 2003-ban ugyanitt újabb emléktáblát avatott a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulója tiszteletére.

2008. március 14-én az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 160. évfordulójára két kopjafát adományozott és állíttatott fel a lodzi Bem József Általános Iskola közösségének.

2008 nyarán részt vett a Bem József erdélyi tavaszi hadjárat útvonalának bejárásán. 2009 nyarán részt vett a fántánelei és körösfői Vasvári Pál megemlékezések alkalmával szervezett zarándoklaton. 2009 július 25–31-e között részt vett a Berecktől Fehéregyházáig szervezett Bem–Petőfi-zarándoklaton.

2001–2005 között kezdeményezője és irányítója volt a szilágy-somlyói önálló magyar tannyelvű iskola szervezésének, melyet siker koronázott, munkájában a legnagyobb támogatást a szülői közösségtől kapva.

Sokoldalú tevékenységéért eddigi pályafutása során a következő elismerésekkel illeték:

1999-ben megkapta az RMPSZ Országos Elnökségének Ezüstgyopár díját.

2000-ben Emil Constantinescu, Románia elnöke az Ordinul Național pentru Merit în gradul de Cavaler címmel tüntette ki.

2001-ben Tiszavasvári Város Önkormányzati Képviselő Testülete Közéleti munkáért kitüntető díjat és Vasvári Pál-emlékérmet adott át neki.

2002-ben megkapta az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Országos Elnökségének és a Civil Fórumnak oklevelét.

2005. október 23-tól a Vitézi Rend tagja.

Tudása és munkabírása mellett jóindulata és segítőkészsége miatt is kollégái megbecsülése övezi. Emberi hozzáállását jól jellemzi, hogy mindig kész magára vállalni a legnehezebb feladatokat is. Munkásságának értékelésére itt csak dióhéjban nyílt alkalom, e gazdag életmű alapján a Fényes Elek-díj méltán illeti meg.

Kedves János, Isten éltesse, s fogadja tiszteletünk, köszönetünk és elismerésünk jeléül ezt a kitüntetést!

Hadad, 2009. szeptember 4.

Kiss Zoltán

LAUDATIO

Hitter Ferenc tiszteletére

Hitter Ferenc eddigi tevékenysége során több olyan mozzanatra figyelhettünk fel, amelyek között utat, szándékot és teljesítményt láthatunk mai, honismereti és műemlékvédelmi

tevékenységünk berkeihez és saját tevékenysége gazdag honismereti, helytörténeti és örökségünk megismeréséhez.

Több esetben hangzott el részéről, hogy abban a gyárban, ahol közgazdasági vezető tevékenységet folytatott hosszú évek során, várta a majd közelgő nyugdíjas éveit is. Mindez nem így történt, akárcsak a legtöbbünk esetében. 1989 előtt, annak ellenére, hogy felfigyelt a történelmi, főleg helytörténeti örökség gyűjtésére, alkalma nem volt mindezeket gyümölcsöztetni. Írt néha hasonló témájú cikket, de inkább fiókjának, amelyek nem jelenhettek meg sehol, s ilyen irányú munkát rendszeresen nem végzett.

Az a fordulat, amely sok ember életét is megváltoztatta, őt is kilendítette a megszokott, az addig járt útról és olyan irányba terelte, ahol újabbat, addig tiltottat lehetett érlelni.

1989 decemberében a helyi, felsőbányai RMDSZ alapító tagja, attól függetlenül, hogy nem sokat lehetett még sejteni a további fejleményekről. Ezen tevékenysége mellett megmaradt és sorozatosan, rövid időn belül a helyi szervezet titkára, alnöke és elnöke lett, a helyi önkormányzatok megalakulásától kezdődően pedig négy mandátum idején önkormányzati tanácsos, egyben pedig a város alpolgármestere volt.

Közéleti és kulturális munkássága meghatározó volt az ottani szervezet számára is. Székházat szerez a politikai szervezetnek, amelyben a magyarság összetartását szolgáló rendezvények kaptak helyet, gazdag kulturális tevékenységekkel bővelkedve, majd 1995-ben, magyarországi mintára létrehozta a Felsőbánya Műveltségszolgálat Alapítványt, elsőként az országban, hivatalosan bejegyeztetve.

Dukrét Gézával egy Jászberényben tartott néprajzi konferencián ismerkedik meg és rövid időn belül a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság aktív tagjává válik.

Helytörténeti tevékenységét több részre oszthatjuk. A gyűjtés és dokumentálódás volt egyik fontos munkája, annál is inkább, mivel Felsőbánya hivatalosan őrzött múltbéli dokumentumainak eltüntetésére, egyik fontos célja volt a sötét kommunista

rendszernek. Mindezek ellenére, már 1993-ban jelentkezik első kötetével, a Felsőbánya című kismonográfiával, amely abban az időben nagy jelentőséggel bírt. A helyi sajtóban jelennek meg cikkei is, főleg a múltat idéző, kimagasló személyiségeket vagy történelmi témákat boncolgatva.

A Felsőbánya kalauz címen megjelent kötet társszerzőjeként jelentkezik újra 1998-ban, helytörténeti munkával. Ezt követően 2002-ben jelent meg saját kiadásában az a nagyobb lélegzetvételű munka, amelynek a Felsőbányai arcképcsarnok címet adta és társszerzőjének, Pain Lajosnak, több helytörténeti egyéniséget ismertető cikkével gazdagította.

Egy mindenki számára, de reá nézve különösen ható sajnálatos esemény, a Tiszteljétek őseinket című kötet gyors megírására készíti, ami 2004. halottak napján lát napvilágot. Vandál kezek ledöntötték a felsőbányai temető szép, iparművészeti értékkel bíró öntöttvas síremlékeit. Szerencsére, a helytörténész Hitter Ferencnek megvoltak ezek fényképei. Ezentúl már csak könyvében lesznek láthatók ezek a jeles, kiemelkedő városi személyiségek emlékei, volt iparművészeti különlegességek.

A felsőbányai római katolikus templom felszentelésének 150. évfordulójára készült albumát sikerült kiváló minőségben megjelentetni 2008-ban. Következő kötete, amely kiadás alatt áll, a Szerencse fel! – Monte Medio címet kapta és ennek egyik fejezete a kommunista diktatúra egyik leggyalázatosabb elnyomását örökíti meg, az 1949–1956 közötti, a felsőbányai és környékbeli bányákban sínylődő és elpusztult politikai rabok helyzetét. Amint laudatióm elején említettem, a korabeli dokumentumok eltüntetése igen fontos volt a totalitárius rendszernek. Nos, ezek közül több vált hozzáférhetővé és a még élők közül is vannak már akik meg mernek szólalni.

Hitter Ferenc helytörténeti munkássága nem csak a kiadványokra szorítkozik. Dolgozatai jelentek meg a Partiumi füzetek sorozatában. Ő az, aki a felsőbányai lakosság széles köreiben népszerűsítette a honismeretet. 1999-ben Felsőbányán volt házigazdája a Partiumi Honismereti Konferenciának, több olyan

család bevonásával, akik ma is büszkék arra, hogy vendégül láthattak ilyen tevékenységet folytató híres személyiségeket.

Ezt megelőzően, a honismereti tevékenységek ismerőjeként, az RMDSZ és a Műveltségszolgálat tagjaival együtt építette ki azt a kőtárat a temetőben, amelyben a már veszélynek, az eltűnésnek kitett régi síremlékeket mentette meg. Ottani beszédéből idézek:

„Én a temetőt mindig úgy emlegetem, mint egy nyitott történelemlékönyvet... Világi megítélésben élő e temető mindaddig, amíg kapcsolatot tart az utódokkal, míg közölnivalója van az utókor számára. Megállapíthatjuk, hogy a 17 síremléken található nevek elődeinkről mondanak valamit... A temető, az „élők háza” addig él, míg az utókorban, a leszármazottakban, a földön élő emberekben él a kegyelet. Ezek a kegyeletet igénylő emlékek ugyanakkor, kultúrtörténeti kincseink közé tartoznak. Ha elhanyagoljuk őket, ha nem vesszük észre veszélyeztetett helyzetüket, ha vakon haladunk el mellettük, annyival szegeyebbek maradunk. Őseink köztük vannak és azt bizonyítják, hogy a történelem rendje nem tűri az igazságtalanságot” – mondta Hitter Ferenc a kőtár ünnepélyes avatásán.

A felsőbányai temetőben, a neves személyiségek megjelölt sírhelyének eltűnését mentve, 2004-ben eredeti helyére állít három újonnan készített sírkövet, melyeken Pilászi Mihály Félixnek, a katolikus templom építőjének, Pály Edének, több egyházi ének szerzőjének és Hazslinszki Józsefnek, a zárda építőjének neve áll és marad továbbra is emlékeztetőül.

Felsőbánya fontos helyet foglalt és foglal el a híres Nagybányai Festőkolónia mellett. Hitter Ferenc nem csak az 1920-as időszak kiemelkedő festőegyéniségeinek állított emléket, hanem a jelenlegi képzőművészeti tevékenység pártolójaként is említhetjük. Felsőbányára invitálta, szervezte és indította azt a nemzetközi Festőtábor, ami a Nagybányai Képzőművészeti és Kulturális Egyesület által évenként szervezett tábort jelentette és ami napjainkig ott működik, jeles művekkel gazdagítva azt a képzőművészeti örökséget, amelyre a felsőbányaiak mindig büszkék voltak és maradnak továbbra is.

Aki élvezte a pompás környezetet, mint többen önök közül is, melynek gyönyörűségét leírni nehezen lehet, annak Babits Mihály néhány sorával juttatom eszébe, hogy:

*„Magyar vagyok: lelkem,
Érzésem örökséget kapott,
Melyet nem dobok el:
A világot nem szégyeníteni kell,
Hanem gazdagítani.”*

Ezt teszi néha Hitter Ferenc is.

Újságírói tevékenységét ugyancsak elsősorban helytörténeti cikkei jellemzik. Több helyi és megyei hírlap, újság indítását kezdeményezte és végezte, közülük említésre méltó egy román napilapban magyar nyelven írott oldal szerkesztése, Máramaros hangja címen, a Felsőbánya lap szerkesztése, de főleg a Gutin-melléki Friss Újság, megyei napilap szerkesztése, melynek öt éven keresztül volt főszerkesztője. Az újságírói tevékenységek között említjük, úgyszintén magyar nyelvű műsor bevezetését a Galaxia rádióban, megyei terjedelmű szórással, két helyi TV-ben a magyar nyelvű műsor bevezetését és szerkesztését is. Ezeknek hatása mindmáig értékelt a hallgatók, nézők körében.

Legújabb tevékenységei között találjuk Hitter Ferencnek a dokumentumfilmek készítését. Ezek máris nagy elismerésnek örvendtek itthon, de főleg a határon túl, ahol, mint megtudhatuk, nagy jelentőséget tanúsítottak azok a jeles értelmiségiek, akik meghívták a szerzőt és rendezőt, magas szinten szervezett előadásra, például Stuttgartba, Németországba.

Honismereti, helytörténeti és művészettörténeti témák feldolgozásai örökítődnek meg ezeken a filmekben, melyeket a legfejlettebb technika felhasználásával lehet létrehozni és mindezek a honismeret értékeit hivatottak megőrizni, továbbadni.

Habár a laudatio címzettje nem foglalkozik építészettel, mégis belekontárkodott az emlékművek megmentésébe, természetesen az őt megillető hatáskörben. A giródtótfalusi 600 éves műemlék templom restaurálásának egyes mozzanatait segítette elő, valamint a felsőbányai Kálvária műemlék épület restau-

rálását követte figyelemmel. Ezekről, az idén, éppen ebben az időpontban kis füzeteket, ismertetőt jelentet meg. Aggódva követi és tesz amit tud a zárdaépület, Felsőbánya egyik legszebb, régi iskolaépülete megmentése érdekében.

Ha végigtekintünk a felsorolt tevékenységeken, melyekről megállapíthatjuk, hogy Felsőbánya helytörténetét gazdagították és átadják az utókornak is a több irányban végzett, s megmaradásra szánt ismereteket, akkor elmondhatjuk, hogy a honismeret, a műemlékek, a világban manapság sok helyen elhanyagolt régi örökségek felkarolójával, azok megmentőjével és sok tekintetben népszerűsítőjével találkozunk. Hitter Ferencnek ebből a „betegségből” többet nem sikerül kigyógyulnia. Adja Isten, hogy sokáig folytathassa ezen irányú tevékenységét, hogy sok mindent örökítsen és mentsen meg az utókor számára, s mindezekhez jó egészséget, hosszú termékeny éveket kívánunk.

Hadad, 2009. szeptember 4.

Jakab Rita

LAUDATIO

Dr. Vajda Sándor tiszteletére

Szórványosodó nemzetiségünknek hatványozottan szüksége van olyan vezéregyéniségekre, akik összefogják a széthulló kévét, összetartják, lelkesítik a közösséget, megerősítik a csüggedőket. Ilyen összetartó személyiség az Arad megyei Borosjenőben Vajda Sándor doktor úr.

Több mint három évtizede ismerem személyesen, kísérem figyelemmel tevékenységét. Tudom, mint a helyi református gyülekezet presbiterének, oroszánrésze volt abban, hogy a településen a korábbi kicsi imaház helyén felépült a templom. Egyik kezdeményezője, és azóta is lelkes szervezője az évente megrendezett, a település nagy szülöttéről, Horváth Béla színművészről elnevezett szavalóversenynek. A szavalóversenyt azon gyermekek számára írták ki, akiknek nem adatott meg, hogy anyanyelvükön tanuljanak. Az eddigi 15 kiírásón volt olyan

esztendő, amikor Borosjenőből és a megye magyar iskola nélküli településeiről (Csermő, Pankota, Selénd, Dezsőháza, Borossebes, Németszentpéter, Tornya) száznál több iskolás lépett színpadra, magyar költő versével. Előbb a városháza tanácstermében, majd amikor az kicsinek bizonyult, a művelődési házban. Ezeket a szavalóversenyeket évek óta Vajda Sándor irányítja, konferálja. És közösségerősítő munkát is végez, a borosjenői magyar közösségi összefüggések, elsősorban a farsangkor tartott magyar bálók szervezésével is.

Vajda Sándor a Bihar megyei Székelyhídon született 1942. január 23-án, református családban. Az általános iskolát Nagyváradon, az 5-ös sz. iskolában végezte. Az önképzőkörben Kőrösi Csoma Sándorról tartott ismertetést. Középiskolai tanulmányai (Nagyvárad 3. sz. Középiskola) idején sportrepüléssel foglalkozott, 1958-ban sikeres repülői vizsgát tett. Közben eljárhatott az Ady Endre Irodalmi Körbe, írogatott a Fáklya napilapba.

1961-ben sikerrel felvételizett a Kolozsvári Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem általános orvosi szakára, majd harmadévből átiratkozott a fogorvosi szakra, ahol fogorvosi képesítést szerzett. 1966-ban házasságot kötött. Felesége, Katalin az Arad megyei Selénd község szülőtte, infektológus, osztályvezető főorvosként vonult nyugdíjba.

Vajda Sándor 1967-ben került az Arad megyei Borosjenőbe. Az őt, és feleségét befogadó városhoz a mai napig hű maradt. 1972-ben szakorvosi képesítést szerzett. 1978–1990 között osztályvezető főorvos volt a Járóbeteg Rendelőben, ugyanakkor a helyi kórház helyettes igazgatói tisztségét is betöltötte. Az arc- és szájszészetben szakosította magát. Beiratkozott a doktorátusra, elnyerte az orvostudományok doktora címet is. Szakcikkei a Korunkban, tudománynépszerűsítő írásai hazai lapokban jelentek meg. Elnyerte az Egészségügy kiváló dolgozója címet (1979), valamint megkapta a Munka Érmét akkor (1981), amikor a kisebbségeket kevésszer terjesztették fel kitüntetésre. (Igaz, ezeket a kitüntetések sohasem viselte, azokkal nem kérkedett.) Több hazai és külföldi orvoskongresszuson, konferencián vett

részt. Közel negyven tudományos dolgozata és cikke jelent meg, többek között az orvostudományi Értesítőben.

Az 1989-es fordulatig az aradi Kulturális-Tudományos Egyetem magyar nyelvű kurzusain tartott előadásokat, de meghívták a Temesvári Népi Egyetem előadótanárának is. Az aradi Tóth Árpád Irodalmi Kör találkozóin rendszeresen szerepelt.

Vajda Sándor, az őt befogadó közösség és a település történetének lelkes kutatója. Elsősorban a Borosjenőben élt és tevékenykedett jeles személyiségek munkásságát kutatja. Kimerítő tanulmányt írt és közölt a festőművész, lepkegyűjtő Diószeghy László tevékenységéről. Kutatta és megírta a két vértanú tábornok, Leiningen-Westerburg Károly és Vecsey Károly borosjenői kötődéseit. Nagy szerepe volt abban, hogy mindkét tábornok emléktáblát kapott a településen. És kutatta, kutatja a nagy előd, dr. Balogh Ernő tevékenységét, valamint a településen templomot építő, Barabás Miklós festőművészt házukba befogadó, s tőle képet rendelő Atzél család történetét és megmaradt emlékeit.

Dolgozatait a hazai Partium, az aradi Szövétnek, a Nyugati Jelen, valamint külföldi lapok is közölték.

A PBMET, a MET (Magyar Egészségügyi Társaság), a Keresztény Orvosok Szövetségének a tagja, az EMKE borosjenői szervezetének az elnöke.

1994–1998 között betöltötte a Temesvári Református Egyházmegye főgondnoki tisztét, 1994-től tagja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület igazgató tanácsának, 1992-től tagja a romániai református egyház zsinatának is.

Lelkes közösségszervezői és tudományos, helytörténeti kutatómunkájának elismeréseként méltán veheti át Társaságunk neki odaítélt Fényes Elek-díját.

Hadad, 2009. szeptember 4.

Ujj János

DR. VAJDA SÁNDOR

NŐK, AKIK HAZÁJUK IRÁNTI HŰSÉGÜKET 1848-49-BEN TETTEKKEL BIZONYÍTOTTÁK

A magyarságnak nemcsak kiváló fiai, hanem neves leányai, asszonyai is voltak, akik tetteikkel bizonyították hazájuk iránti szeretetüket. A nők nagy része a magánszférán belül maradván, mások közszereplést vállalva munkálkodtak a nők emancipációjáért, a nemzeti műveltség terjesztéséért, a bebörtönzött honvédek megsegítéséért. A kényszerű szükség újfajta cselekvésre készítette őket. A férfiak hazafias indíttatású eszmei támogatása mellett nem elhanyagolható az a gyakorlati segítség sem, amelyet a nők adtak, akik otthon magukra maradván, a korábbinál sokkal nagyobb önállósággal és az ezzel járó felelősséggel szembesültek. Rájuk maradt a gyakran ápolásra szoruló öregek, gyermekek ellátása, ezenkívül a gazdaság irányítása, s a frontvonalak mögötti viszonylag békés hétköznapi megteremtése is. Mivel a férfiak elmentek politizálni vagy harcolni, fokozottan szükség volt arra, hogy valaki – természetesen egy nő – otthon maradjon és a családon belül kézben tartsa a dolgokat. A márciusi forradalom volt az, ami új utakat nyitott a nők közéleti szerepvállalása előtt is. A krónikák ugyan számos honleányról tudnak, akik már jóval korábban is segítették a férfiakat a török, majd a Habsburgok elleni küzdelmekben, mint például Rozgonyi Cecille, Zrínyi Ilona, Dobó Katica, Cecey Éva, Kanizsai Dorottya és mások. Mégis az 1848-as szabadságharc volt az, ahol a csatatéren is kipróbálhatta magát néhány bátor nő, akiknek teljesítményét még a férfitöbbségű történelemszakszakadalmak is elismerik. A polgári miliőből lépett ki néhány leány és asszony, hogy a forradalom előtt és alatt a megszokott női feladatok ellátásán túl nemüket el- és letagadva, férfiruhába bújva, fegyverrel vegyenek részt a haza védelmében.

Tudva tudták, hogy a jövőben mi vár rájuk, mégis felvállalták a számukra szokatlan feladatot. A teljesség hiányában ebből a hölgykoszorúból emelünk ki egy pár hősnőt, akik tisztí rangot kaptak helytállásukért a csatatéren.

Pfiffner Paulina

bátor feladatokat vállalt és megsebesült. A csatában tanúsított hősiességéért tisztté léptették elő. 1849 januárjában ismét lőtt sebet kapott, és a nagyszebeni kórházban ápolták, ahol fény derült arra, hogy voltaképpen katonaruhába bújt hölgy. A fegy-

Pfiffner Paulina emléktáblája
Gyulán

Pfiffner Paulina Mezőhegyesen született 1825-ben, apja olasz származású főhadnagy volt az osztrák seregben. Édesanyját, aki lengyel volt, tízéves korában vesztette el. Amikor apját Lengyelországba (Galíciába) helyezték, ő Mezőhegyesen maradt, majd Pestre ment, ahol a színésszettel próbálkozott, nem sok sikerrel. Egy vándortársulattal Erdélybe utazott és férfiszerepeket alakított Ligeti Kálmán néven. 23 éves korában férfiruhában jelentkezett az erdélyi seregbe, ahol hősiiesen harcolt Bem tábornok parancsnoksága alatt. A piski csatában

verletétel után Galíciába toloncolták, de miután ott apját nyugdíjba helyezték, visszatért Erdélybe és Pécskán sógorának, Kovács Józsefnek ügyvédi irodájában dolgozott. Meg kell említenünk, hogy amikor visszatért, ismét férfiruhát öltött és ügyvédbojtárként szerepelt, a helyi fiatalokkal együtt mu-

latott, mindenki Kálmánként ismerte. Pécskáról Meggyesre menekült, ahol írnokként alkalmazták, és itt tartóztatták le. Gyulára vitték, ahol a laktanyában fegyverhez jutott és 1853. szeptember 1-jén szíven lőtte magát. A gyulai kórházba szállították, ahol súlyos szenvedések után szeptember 29-én belehalt sérülésébe. Közadakozásból 1888-ban a gyulaiak szép sírreléket emeltek neki.

Lebstück Mária 1830. augusztus 15.-én született Zágrábban gazdag kereskedőcsaládban. 13 éves korában meghal édesapja

Pfiffner Paulina sírreléke Gyulán

Mária főhadnagy

Lebstück Mária

Lebstücker Mária síremléke

szülte meg a fiát, Jónák Pált. Férjét, aki ugyancsak az aradi várban raboskodott, 16 év várfogságra ítélték, és rabsága alatt meghalt. Máriát kiutasították Magyarországról, egy ideig Horvátországban, rokonainál élt, majd visszatért Győrbe, ahol találkozott volt katonatársával, Pasche Gyulával, akivel házasságot kötött, majd Komáromba költöztek, ahol 17 év házasság után a második férje is meghalt. Fia, Jónák Pál szobafestő és mázó lett Újpesten. Az özvegy hozzá költözött és mosásból, varrásból tartotta fenn magát. Honvédegyenruhában részt vett Aradon a mártír tábornokok emlékére állított obeliszk lelep-

és nagybátyja – aki ezredes – Bécsbe viszi azzal a céllal, hogy úrihölgyet neveljenek belőle és ott férjhez adják. Amikor Bécsben kitört a forradalom, Lebstücker Károly néven csatlakozott a barikádon küzdő jogászcsapathoz. A bécsi forradalom leverése után a jeges Rábán átkelve, Győrben jelentkezett a honvédeknél és onnan Pestre került. Részt vett a branyiszkói és a kápolnai összecsapásban, ott volt Buda visszavételénél is. A kápolnai csatában megsebesült, hősiességéért hadnaggyá léptették elő. Később is fanatikusan harcolt és főhadnagyi rangot kapott. Buda ostrománál ismerte meg Jónák József tüzérőrnagyot, akivel a harctéren házasságot kötöttek. A fegyverletétel után hat hónapig az aradi várban raboskodott, a vár mellett egy magánházban, katonai őrizet alatt

lezésén, valamint 1891-ben a szabadságharc relikviáiból rendezett kiállításon, itt ismerte meg Jókai Mór és cikket közölt róla. 1892. május 3-án hunyt el Ujpesten, 62 éves korában. Alakját 1942-ben Huszka Jenő és Szilágyi László örökítette meg a Mária főhadnagytól című operettben.

A szabadságharc hírszerzőszolgálatát még nem volt azonos a későbbi háborúkban már nélkülözhetetlen segédszervezettel. A honvédsereg parancsnokai – a kor szokásának megfelelően – az ellenség hadmozdulatairól és szándékáról többnyire alkalmi kémek jelentéseiből értesültek. A szabadságharc során vállalt hírszerzői feladatot például *Bányai Júlia*, aki 1824-ben Vízaknán született, és Sárosi Gyula ügyvéd felesége volt. 1848-ban a férje meghalt és ő – hogy eltarthassa magát – műlovarnőként dolgozott egy bécsi cirkuszban. A szabadságharc kitörése után férje nevében férfiruhában jelentkezett a honvédseregbe. Az erdélyi harcokban kitűnt bátorságával, és közlegényből a 27.

Bányai Júlia

honvédzászlóalj főhadnagya, majd századosa lett. Harcolt Gyulafehérvárnál, Zsibón, Dévánál és Kolozsvárnál is. Nemcsak a fegyveres harcokban vett részt, hanem francia nyelvtudása révén az osztrák és az orosz hadseregnél gyakran kémkedett is, táncosnői szerepben. Bem tábornok katonai kitüntetéssel jutalmazta hírszerző tevékenységét. A szabadságharc leverése után Törökországba emigrált, ahol Bem tábornok kapitánnyá léptette elő, már ismervén, hogy a honvédtiszti egyenruha hölgyet takar. 1850 februárjában férjhez ment egy honvédszázadoshoz, 1851–52-ben rövid időre visszatért Erdélybe, hogy részt vegyen egy osztrákellenes összeesküvésben. Ennek leplezése után ismét Törökországba menekült, majd férjével Kairóban telepedett le, itt nyitották meg a Fáraóhoz címzett fogadójukat. Kairóban halt meg 1883-ban 59 éves korában.

Kalandos életéről Thúry Zsuzsa írt regényt 1951-ben.

A hírszerzés terén kiemelkedő szolgálatokat végzett *Sorsich Júlia*, aki a szolnoki csata előtt a Tiszán átkelve, értékes információkkal látta el Vécsey tábornokot. *Gottlieb Róza* erdélyi születésű hölgy felajánlotta Bem tábornoknak, hogy adatokat gyűjt a császári és az orosz hadseregről, illetve a megszállt területen uralkodó viszonyokról. A románul és németül kiválóan beszélő özvegy gyümölcsáros román parasztlánynak öltözve ment a megszállt területekre és úgy fürkészte ki az ellenséget.

A nemzet ügyéért lelkesedő nők nemcsak a hadműveleti területen, hanem külföldön is értékes szolgálatokat tettek hazájuknak. Gyakran töltöttek be összekötő szerepet a magyar ügyet támogató külföldi diplomaták és a kormány között. Gyakran fordult meg külföldön egy magát báró *Beck Vilmának* nevező hölgy, aki a szabadságharc ideje alatt Racidula álnéven dolgozott a magyar ügy érdekében. 1850-ben nagy feltűnést keltő könyvet adott ki angol nyelven, amit magyarra is lefordítottak 1901-ben: Egy hölgy emlékiratai az 1848–49-iki magyar szabadságharcról. A könyvet állítólag nem is ő írta, hanem a titkára az ő elbeszélése alapján. Miután németre is lefordították, magára vont a közfigyelmet, az emigrációban élők számos valótlan-ságot fedeztek fel és nem fogadták be maguk közé. A bárói címet is saját maga adományozta személyének, és állítólag kettős kémtevékenységet végzett. Pénzügyi botrányba keveredett, ezért Londonban letartóztatták, és miközben kihallgatásra vitték, valószínűleg szívinfarktusban halt meg 1851-ben.

A nők nagy részének természetesen saját köreiken belül kellett a haza hasznára tevékenykedniük, pl. társaskörökben a magyar nemzeti műveltséget terjeszteni, a kiseddovás ügyét támogatni, a környezetükben lévő férfiakat a hazafiság jó útjára terelni, jó honfiakat és jó honleányokat nevelni. Feladataik közé tartozott a harcoló férfi fegyvereit és zászlóit felszalagozni, az apát, a kedvest, a férjet, a fiút hazavárni, a sebesülteket ápolni, a dicső halottakat eltemetni.

Kiemelkedő közszereplést vállalt *Kossuth Zsuzsanna*, aki tehetségét már korán bátyja szolgálatába állította, hiszen ő volt

a jobb keze a Törvényhatósági Tudósítások szerkesztésében. Ő szervezte a Fejér megyei honi védegyeletet, nagy hozzáértést és szervezőképességet bizonyítva. Férje, Meszlényi Rudolf 1847-ben meghalt, amikor Zsuzsanna harmadik gyermeküket várta. Zsuzsanna három gyermekével és 78 éves édesanyjával 1849. január 1-jén követte a kormányt Debrecenbe. Kossuth 1849. április 16-án kinevezte az összes tábori kórházak főápolónőjévé. Ebben a minőségben éjt nappallá téve megszervezte az önkéntes ápolónői szolgálatot. Emberfeletti munkájában segítette dr. Flor Ferenc és dr. Barna Ignác ezredorvosok. A szabadságharc végére 72 tábori kórházban 20 ezer ágy állt a sebesültek rendelkezésére. A hadikórházakban osztrák sebesülteket is ápoltak. Kossuth Zsuzsanna egészségügyi tevékenységével másfél évtizeddel megelőzte a Vöröskereszt genfi konvenciójának elveit. A világségi fegyverletétel után, menekülés közben meghalt másfél éves kislánya, aztán börtönbüntetés várt rá, kétszer a hírhedt pesti Újépületben, egyszer Bécsben, majd kiutasítás a Habsburg Birodalom területéről.

Kossuth Zsuzsanna

Kossuth Zsuzsanna mellszobra

Kossuth Zsuzsanna-emléklap

Először Lipszébe, majd Brüsszelbe utaztak, de maradásuk ott sem lehetett nyugodt, állandóan zaklatták őket. Idős édesanyja nagyon beteg volt, nem vállalkozhattak a tengeri utazásra, ezért a belga királyi családtól kért segítséget, hogy egyelőre maradhassanak Brüsszelben. Zsuzsanna kitanulta a csipkeverést és hamarosan egy kis üzemet nyitott. Miután édesanyja meghalt, 1853 tavaszán két leányával kiutazott New Yorkba. Ott is csipkeverőműhelyt nyitott, ruhavar-

rást vállalt, fáradhatatlanul dolgozott a gyermekeiért, leányait is munkára, önállóságra nevelte. Tüdőbetegsége kiújult és 1854. június 29-én meghalt.

Teleki Blanka

Gróf Teleki Blanka erdélyi születésű hölgy felvállalta a nők nevelését, szellemi műveltségük fejlesztését tartotta elsődlegesnek. Ő volt az első magyarországi óvodák megalapítójának, Brunswick Teréznek az unokahúga, és aki mindenben követte nagynénje nyomdokait. Fiatalon Münchenben és Párizsban festészetet, majd Budán Ferenczy Istvánnál szobrászatot tanult. 1846-ban magyar tan nyelvű leánynevelő intézetet nyitott Pesten. Ez az iskola számít az első olyan magyarországi leányiskolának, ahol

szakszerű oktatás folyt. A kiváló tanárok között volt Vasvári Pál (történelem), Hanák János (természetrájk) és Leővey Klára (nevelőnő). A szabadságharc alatt 1848 decemberében kénytelen volt az intézetet bezárni, Leővey Klarával együtt előbb Debrecenbe, Nagyváradra, majd a szatmár megyei pálfalvi kastélyába menekült. Önkéntes ápolónőnek jelentkezett különböző hadikórházakban, majd a szabadságharc bukása után részt vett a forradalmárok rejtegetésében, a menekülő honvédek megsegítésében. 1851-ben Bécsben elfogták és Pestre szállították. 1853-ban a haditörvényszék tízevi várfogságra ítélte, amelyet Brünnben, Olmützben és végül Kufsteinben töltött le. Leővey Klárát ötévi rabságra ítélték. Miután 1857. május 11-én amnesztiával szabadult a kufsteini börtönből, már többé nem tért haza, Ausztrián át Franciaországba utazott és hűgánál talált menedéket. Ott is sokat segített a

Teleki Blanka mellszobra

teleki Blanka-díj

Teleki Blanka-díj

menekülteknek, a rászorultaknak. Párizsban érte a halál 56 éves korában, 1862-ben. Földi maradványait 2008-ban hozták haza és Mártonvásáron, a Brunswick család kriptájába temették.

Leóvey Klára

Leóvey Klára a tanításban, a menekülésben, s a bujdosó honvédek megsegítésében is állandó társnője volt Teleki Blanka grófnőnek. Miután a börtönből szabadult, visszatért Erdélybe, ahol nevelőnői állást vállalt. Ő indítja el a Máramarosziget című folyóiratot, amiben rendszeresen közöl, de gyakran írt más folyóiratoknak és újságoknak is. 70 éves korában újra Budapestre költözött, több cikket írt a lapokba, de már nem tudott teljesen beilleszkedni, s 1897. április 8-án egy omnibusz halálra gázolta. Földi maradványait Máramaroszigeten a református temetőben helyezték örök nyugalomra.

Bohusné Szögyény Antónia

A szabadságharc kiemelkedő egyénisége volt *Bohusné Szögyény Antónia*. Kiváló műveltséggel rendelkezett, öt nyelvet beszélt, zongorára Liszt Ferenc tanította. Bohus Jánoshoz ment férjhez és a világosi kastélyba költöztek. Itt tárgyalt 1849. augusztus 12-én Görgey Frolov tábornokkal, a cári erők vezérkari főnökével a feltétel nélküli fegyverletételről. A vilá-

gosi kastélyban Bohusné tábori kórházat hozott létre, ahol a sebesülteket ápolták, élmeztek és szükség esetén ruhákkal láták el; az elhunytakat eltemették, hozzátartozóikat értesítették. A bebörtönzött honvédek megsegítése érdekében Bohusné adakozásra szólította fel embertársait, nemcsak az aradi várban raboskodók, hanem a Komáromban, Kufsteiban, Olmützben, Josephstadtban sánylódo honvédek is részesültek segélyben. Az osztrák titkosszolgálat emberei többször is házkutatást tartottak a kastélyban, nem nézték jó szemmel a raboskodó honvédek segítését. Gazdag jótékonyági tevékenységet fejtett ki, óvodát szervezett, bölcsődét nyitott a rászorulóknak, iskolát szervezett a vakok számára, amelyeket saját költségen

A világosi Bohus-kastély

Bohusné Szogyeny Antonia,
a fegyverletétel háziasszonya

Józsa Judit: Bohusné Szogyeny
Antonia (kerámiaszobor)

Bohusné Szögyény Antónia szobra
Világoson

tartott fenn. Mozgósította a község parasztasszonyait, -leányait, varrodát nyitott számukra, az anyagi alapot ő biztosította. A varrás mellett elbeszélgetett a falusi nőkkel a gyermeknevelésről, a higiéniai szabályok fontosságáról, a betegségek megelőzéséről, a háztartás vezetéséről. 1890. január 5-én halt meg Pesten, földi maradványait a világosi családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. A helybeli lakosság emlékére szobrot emelt, amelyet 1910. október 16-án lepleztek le. Bohusné Szögyény Antónia alakja és tevékenysége sok művészt megihletett, köz-

tük Renner Kálmánt, aki bronz domborműveken örökítette meg, valamint Józsa Judit kerámiaművészt is.

A szabadságharc alapvető kihatással volt számos nő életének alakulására. Volt, aki testi épségét, életét kockáztatta a csataterén, másoknak várfogság vagy emigráció jutott osztályrészül. A nők életének későbbi alakulása azonban gyakran azt mutatja, hogy közéleti szereplésüknek a férfiakénál is komolyabb, tragikusabb, s visszafordíthatatlan következménye lett, ezért is méltóak az utókor figyelmére, emlékeztére és megbecsülésére.

Forrásmunkák

- Bohus László: *A fegyverletétel háziasszonya*. Magyar Nemzet, 1998. augusztus 8.
 Bőjtke Jolán: *Kisdedővodások múltjából*. Korunk, 1977. július.
 Demény Lajos és mtsai: *1848 - Arcok, eszmék, tettek*. Kriterion, Bukarest, 1974.

- Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor: *Negyvennyolcz. A magyar szabadságharcz 1848-49-ben.* Révai Testvérek, Budapest, 1898.
- Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848-49-ben.* Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1999.
- Kalapis Zoltán: *Negyvennyolcnak nagy idejében.* Forrum Könyvkiadó, Novisad, 1998.
- Katona Tamás: *Az aradi vértanúk* 1-2. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Kovács Géza: *Az emlékező város.* Alma Mater Alapítvány, Arad, 1999.
- Mazalik Alfréd: *Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc eseményei a történelmi Máramarosban.* Máramaros Publ. és Műv. Egylet, Máramarossziget, 1999.
- Mózer István: *Az aradi Szabadság-szobor kálváriája.* Réthy és Réthy Bt., Szeged, 1999.
- Pávai Gyula: *Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc aradi emlékei, emlékbelyei.* Lutheránium Kft., 1998.
- Pintér Lajos: *Az aradi tizenhárom vértanú.* Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973.
- Puskel Péter: *Bobusné Szögyény Antónia.* Jelen, 1998. május 9., Arad.
- Pusztaszeri László: *Monte Carlo grófja.* Magyar Nők Lapja, 1991/3.
- Serdült Benke Éva: *Magyarhon fényes csillaga, Bobus Antónia, Világos nagyaszonya.* História 2009. március; 44-49. old.
- Supka Géza: *Nemzet és emlékezet 1848-1849.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Szilágyi Rita: *Nők a szabadságharcban.* Duna International Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- Vostinar Teodor: *Monografia comunei Şiria.* Arad, 1996.

A szerző kitüntetései

- Egészségügy Kiváló Dolgozója*, szakmai és tudományos munkájáért. Egészségügyi Minisztérium, 1979.
- Munka Érem*, egészségügyi szervezésért, szakmai és tudományos munkásságért. Románia Államtanácsa, 1981.
- Fényes Elek-díj*, PBMET. 2009.
- Pro Partium-díj*, sok évtizedes munkásságával hozzájárult a Részek reformátusságának és magyarságának hitbeli, erkölcsi, szellemi és anyagi megmaradásához, felemelkedéséhez. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 2012.

2010

Január 18. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központ múzeumtermében. A Magyar Kultúra Ünnepe megnyitójának keretében, S. Németh Katalin: *Vigyázó kövek* című, a Partiumi füzetek 61. kötetét Dukrét Géza ismertette.

S. Németh Katalin: *Vigyázó kövek* című könyvének bemutatója

Január 28. Aradon, a Csiky-napok rendezvényén avatták fel a róla elnevezett iskola első emeleti folyosóján Steinhübel Magda (1929–2005) emléktábláját. Az iskola egykori biológiatestárának tevékenységét Matekovits Mária ismertette. Jelen voltak Matekovits Mihály, Puskel Péter, Ujj János aradi tagtársaink.

Január 29. A Csiky Gergely Iskolacsoport folyosóján, a Csiky-napok rendezvényeként avatták fel Schön Istvánnak (1919–1957), az iskola egykori igazgatójának emléktábláját. Schön István matematikatanár 1951-től hat éven keresztül töltötte be az igaz-

gatói tisztet. Tevékenységéről Matekovits Mihály emlékezett meg. Jelen voltak még Matekovits Mária, Puskel Péter, Ujj János.

Februárban Érmihályfalván szervezték meg a II. Máté Imre szavalóversenyt gyermekeknek, Földézem érparti csendes falumat címen. A szervezők között volt Bokor Irén, Szalai Ilona, Baricz-Nánási Noémi.

Februárban Tácsi Erika volt a főszervezője a temesvári magyar nyugdíjasok első farsangi báljának.

Februárban Révai Miklós-emlékülés volt Nagyszentmiklóson és Ócsanádon, Velcsov Margit szervezésében. Megkoszorúzták a Révai-emléktáblákat.

Márciusban jelent meg az érmihályfalvai Városi múzeum ismertetője, melynek szövegszerkesztője Kovács Rozália volt.

Március 26–28. 14 tagú küldöttség vett részt az Isaszegi Konferencián. A társaságot Péter I. Zoltán vezette. Előadást

Az isaszegi konferencia résztvevői

tartott Kupán Árpád: Nagysándor József honvédtábornok, aradi vértanú életútja címen.

Március 28-án Bara István húsvéti képeslapjaiból nyílt kiállítás Túrterebesen. A megnyitón társaságunk tagjai közül jelen volt még ifj. Bara Csaba, Bara Eszter, Kiss Kálmán. A több mint 300 darab húsvéti üdvözlőtet bemutató kiállítás nagy sikernek örvendett

Április 3. Partiumi Honismereti Találkozó. A következő előadások hangzottak el:

Kordics Imre: A tordai csata; Mihálka Nándor: Leletmentő feltárás a Szalárd melletti Adorján várnál; Kovács Rozália: 150 éve halt meg a szabadságharc egyik személyisége, Bernáth József;

Partiumi Honismereti Találkozó

Puskel Péter: Ötven éve halt meg Asbóth Oszkár repülőmérnök, a helikopter feltalálója; Dánielisz Endre: A szalontai Rozványok családfeje. Kapcsolatuk Arany Jánosékkal.

Ezután megtartottuk év eleji közgyűlésünket, a következő napirendi pontokkal: Évi beszámoló; Pénzügyi beszámoló; Velcsov Margit beszámolója; Eseménynaptár; A XVI. Partiumi Honismereti Konferencia Nagyváradon; Fényes Elek-díjak odaítélése; Kirándulás a Felvidékre, a Jubileumi Rákóczi Évek keretében; Tagsági díj: 25 lej nyugdíjasnak, 40 lej dolgozónak.

Április 9-11. A Jubileumi Rákóczi Évek keretében kirándulást szerveztünk a Felvidékre, a következő útvonalon: Miskolc - Kassa - Csécs / Borsi - Jászói apátság - Szepsi városnézés - Torna - Csécs / Széphalom - Sátoraljaújhely - Sárospatak.

Április 30. A Varadinum-ünnepségek keretében könyvbemutatót tartottunk a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban. Kupán Árpád: Párhuzamos életrajzok című kötetét Dukrét

Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban

Géza ismertette. Ezt követően Bálint István János: Örök Szilágy című kötetét Péter I. Zoltán mutatta be.

Május 28. Szatmárnémeti. A Kölcsey Napok rendezvénysorozat utolsó napján, a Kölcsey Ferenc Főgimnáziumban, Mandula Tibor A magyarság története 1526-1711 között című könyvének bemutatójára került sor.

Június 6. Néprajzi, iskolai és egyháztörténeti múzeumot avattak Kökényesden. Az intézmény létrejötté Fazekas Lóránd, nyugalmazott tanárnak köszönhető, aki 1974-ben kezdte el gyűjteni a Túr menti település régi tárgyait. Az épületet a római katolikus egyház ajánlotta fel, ingyen és bérmentve. Fazekas Lóránd tevékenységét Sabadus Maria, a Rokka Egyesület képviselője, Simon Levente polgármester, és Enyedi István méltatta. Fazekas Lóránd érdekes részleteket közölt a tárgyak gyűjtéséről.

mányórzó Egyesülettel. Megnéztük a diószegi-álmosdi csata imitációját, majd megkoszorúztuk az emlékhely Emlékszikláját.

Szeptember 3-5. XVI. Partiumi Honismereti Konferencia – Nagyvárád, a Partiumi Keresztény Egyetem dísztermében.

Az első nap 112-en, a második nap 96-an vettek részt. Fényes Elek-díjat kapott: Starmüller Géza (Kolozsvár), Tácsi Erika (Temesvár), Mihálka Magdolna (Nagyvárád), valamint Gellért Gyula, bihardiószegi lelképásztor.

Fényes Elek-díjat kaptak:
Gellért Gyula, Mihálka Magdolna, Starmüller Géza és Tácsi Erika

A konferencia fő témái a következők voltak: Műemlékeink védelme; Helytörténet; A 20. század öröksége. Az előadások sora hagyományosan a konferenciának helyt adó Nagyváradi megismertetésével kezdődött: Lakatos Attila régész (Nagyváradi Város östörténetéről, a város határában történő ásatásokról) értekezett. Dukrét Géza (Nagyváradi) a város történetét ismertette, megalapításától a 19. századig. Dr. Fleisz János történész (Nagyváradi) előadása a város 19–20. századi eseményeit mutatta be.

Délután Mihálka Nándor történész (Nagyváradi) a váradi vár északi kazamatájának régészeti kutatásait ismertette, részletes felvételeken keresztül. Tácsi Erika (Temesvári) egy intézményről és annak megálmodójáról és létrehozójáról, Schaffer Károlyról értekezett, Matekovits Mihály (Aradi) az Aradi megyei iskolák névadóit ismertette, Berek Lajos (Budapest) Bocskai István közterületi szobrait mutatta be. Ezután Meleg Vilmos és Kupán Árpád egy kiállítást nyitottak meg, Bocskai István dokumentumaiból. Ezt követően a társaság a várossal ismerkedett. Jakabffy László építőmérnök részletesen bemutatta a váradi várat, az itt folyó munkálatokat, majd Péter I. Zoltán a városnézést vezette. Az este F. Márton Erzsébet színművész műsorával záródott.

Másnap délelőtt Ráday Mihály ismertette Budapest műemlékvédelmét, valamint kötelezettségeinket műemlékeink védelme érdekében. Szomorúan jelentette be, hogy az évtizedek óta közvetített Unokáink sem fogják látni című televíziós műsort megszüntették. Kupán Árpád (Nagyváradi) A legnagyobb magyar bihari napjai címen Széchenyi István bihari kötődéseit ismertette. Dr. Vajda Sándor (Borosjenői) a szabadságharc zárófejezetének színhelyéről és háziasszonyáról, Szőgyény Antóniáról értekezett. Csorba Teréz (Érsemjéni) Fráter Loránd nótáskapitány halálának 80. évfordulója alkalmából, mesélt az Érmellék „pacsirtájáról”. Ezt követően Jancsó Árpád bemutatta az utóbbi időben megjelent könyveit. Az előadások után megtekintettük a római katolikus székesegyházat vagy kis bazilikát, ahol Fodor József általános helynök bemutatta az egyház kincstárát.

A konferencia résztvevői a nagyváradai székesegyház előtt

Délután Dénes Zoltán (Debrecen) partiumi testvértelepülésekről, testvérgyülekezetekről, egyházi községekről, majd Merlák Zsuzsanna (Debrecen) a testvérvárosi kapcsolatok kialakításáról beszélt, a magyarországi Gyomaendrőd és Bihardiószeg között. Pásztai Ottó (Nagyvárad) Nagyvárad elpusztult és megmentett egyházi műemlékeit ismertette, Jancsó Árpád (Temesvár) Tündérhárfa ég és Föld között címen a Temesvár-gyárvárosi zsinagógát mutatta be. Debreczeni-Droppán Béla (Budapest) az épített örökség és a honismeret kapcsolatait boncolgatta, kihangsúlyozva a civil szervezetek felelősségét. Dánielisz Endre (Nagyszalonta) a Partium egyetlen hajdúvárosáról, Nagyszalontáról beszélt, Jósa Piroska (Nagyvárad) a Püspökfürdő és a Félixfürdő 20. század eleji helyzetét ismertette. Szendrő Dénes (Isaszeg) az isaszegi református gyülekezet alapításáról és szolgálatáról, Vallasek István (Kolozsvár) a buziásfürdői ásványvíz-hasznosítás történetéről, Makai Zoltán (Nagyvárad) a resicabányai vízmű és a Grebla-vízierőmű regényes történetéről tartott előadást.

A konferencia Közgyűléssel zárult, amelyen megtárgyaltuk az egyesület legfontosabb problémáit. Az új tagok átvették tagsági könyvecskéiket. Szálkai Tamás Debrecenből bemutatta a nemrég alakult honismereti egyesületet. A végén a tagság egy petíciót írt alá, hogy állítsák vissza Ráday Mihály műsorát. Este a rogeriuszi református templomban tartott orgonahangversenyt hallgatták meg. Közreműködött Kozma Gyula kántor.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Belényesben megtekintettük a református és a római katolikus templomot, Magyarremetén megcsodáltuk a református templomban a nemrég feltárt falképeket, Köröstárkányban meglátogattuk a református templomot, majd virágot helyeztünk el a hősök

A magyarremetei református templomban

emlékművénél. Tenkén megnéztük a református templomot és a természetrajzi múzeumot. Nagyszalontán, Dánielisz Endre vezetésével meglátogattuk az Arany János szülőháza helyén létesült tájházat, valamint a Csonkatornyot.

Szeptember 30.-október 2. XVII. Békési Népi Építészeti Tanácskozás. Egyesületünk mint társszevező szerepelt. Dukrét Géza üdvözölte a konferenciát, ismertette egyesületünk eredményeit. Másnap kirándultunk az Érmelléken, műemlék pincéket látogatva: Nagyszalonta - Gálospetri - Értarcsa - Szalacs - Székelyhíd - Létavértes. Az egyik autóbussz idegenvezetője Dukrét Géza volt. Harmadnap Kéri Gáspár és felesége tartott előadást Népi építészeti emlékek megőrzése és műemlékvédelem az Érmelléken címmel.

November 16. Részt vettünk a Pro Liberta Partium Alapítvány összejövetelén. Elhatároztuk, hogy közösen oldjuk meg a következőket: összeállítani Nagyvárad történelmét, magyar nyelven, amelyet feltesznek az internetre, a város honlapján. Ennek koordinálására Dukrét Gézát kérték fel. Elvégezzük a város műemlékeinek, műemlék jellegű épületeinek besorolását. Pá-

lyázatot nyújtunk be az első világháború magyar hőseinek, Doberdó határában állított négy gúla helyreállítására. Az ötödik gúlát Váradon állítanánk fel.

November 27. Elnökségi ülés. A Partiumi Keresztény Egyetemen tartottuk. Határozatok születtek a könyv- és lapkiadás jövőjéről, a pályázatok újraindításáról. Dénes Zoltán beszámolt a Mezőhegyesen történt megegyezésről, hogy jövőre ott szervezzük meg a konferenciánkat. Együttműködési szerződést írtunk alá a Pro Liberta Partium Alapítvánnyal.

December 8. Könyvbemutatót tartottunk Margittán, a Polgármesteri Hivatal dísztermében. Papp Attila: Az én Margittám című, a Partiumi füzetek 63. kötetét Dukrét Géza ismertette. Közreműködött a Varadinum vonósnégyes, a helyi iskolások, valamint ifj. Papp Attila elektronikus orgonán.

December 11. Kolozsvár. Szádeczky-Kardos Gyula professzor születésének 150., halálának 75. évfordulója alkalmából tudományos emlékkonferenciát szerveztünk a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Óváry-termében. Szervezők: az EMT, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság, az EME, a PBMET, a Sa-

Tudományos emlékkonferencia
a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Óváry-termében

pientia-Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a Pro Geológia Egyesület. Délelőtt megkoszorúztuk Szádeczky-Kardos Gyula síremlékét a Házsongárdi temetőben. Délután volt az emlék-ülés. Az ülés résztvevőit többek között Dukrét Géza is üdvö-

zölte. Egyesületünk részéről két előadás hangzott el: Fazekas Lóránd: Egy Bolyai tudományegyetemi relikvia, Wanek Ferenc: A Szamosfalvai-fürdő kutatástörténete és Szádeczky-Kardos Gyula. Az ülés második részében a zeneakadémia vonósnégyeseinek műsorát hallgattuk meg.

December 21. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központ múzeumtermében. Papp Attila Az én Margittám című kötetét Dukrét Géza ismertette. Hozzászólott ifj. Papp Attila és Schneider Antal. Közreműködött a Trio Fortissimo és ifj. Papp Attila elektronikus orgonán.

2010. díjazottjai

LAUDATIO

Starmüller Géza tiszteletére

Starmüller Géza képzőművész, művészettörténész és műépítész 1931. június 23-án született, a Borsod megyei Emődön. Minden szállal azonban, a Partiumhoz kötődik. Starmüller dédapja osztrák vasútépítőként került e honba, hol egyik leszármazottja a nagykárolyi Károlyi grófok erdői várának várnagya volt (Petőfi Sándor apósát követően). Géza, gyermekkorában, gyakori vendége volt e falunak. Édesapja Krasznaszentmiklóson született, két világháborúban szolgált a Magyar Hazát. Pia vénál az első világháborúban nyolcadmagával élték csak túl hadtestükből az árulás folytán vesztes ütközetet. Az első világháborút követően, a Romániához csatolt Szilágyságot elhagyva, átszökött a határon, ott nősült meg, így született Géza Borsod megyében. Iskolái egy részét is Miskolcon végezte, ahol „jól feltarisznyázták magyarsággal” írja egyik önéletrajzában.

1945-ben, a Romániában maradt Starmüller család férfitagjait a Szovjetunióba deportálták „málenkij robot”-ra, özvegy nagyanyja, két beteg nagynénjével támasz nélkül maradva, édes-

apja, hogy átvegye a család ügyeinek intézését, a hazajövetel mellett döntött. Így történt, hogy Géza iskoláit Szatmárnémeti híres iskolájában, a Kölcsey Ferenc Gimnáziumban végezte be 1949-ben. Ekkor került a frissen alakult kolozsvári Magyar Művészeti Intézet tehetségkutató vizsgáinak hálójába. Az Intézetet később három különálló intézeté szervezték át, ennek következtében a fiatal Starmüller Géza, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola három szakán párhuzamosan (művészetpedagógia, műépítészet-belépítészet és grafika) végzett. Utóbb, mint muzeológus, a történelem szakot is elvégezte.

Még diák korában, nemzetközi kiállítások tervezésével és rendezésével bízták meg, valamint részt vett a Román Tudományos Akadémia magyar kutatócsoportjával néprajzi kutatásban: a moldvai csángóvidéken, a Küküllő-mentén, a Szilágyságban, Torockón, a Barcaságban és a Mezőségeen tanulmányozva a népi építészetet. Miután az Intézetet megszüntették, meghívásra, a Román Akadémia kutatócsoportjával, a Mócvidék építészetével foglalkozott.

Amikor a bukaresti Falumúzeumba került, a türei fatemplomnak a háborúban eltűnt tornyát kellett újratervezni, Kós Károly (kinek felesége ebből a faluból származott) adatai segítségével készítette el a kiegészítési tervet, amit egy múzeumi építész állás felajánlásával ismertek el.

Egyetemi tanulmányai befejeztével azonban, minisztériumi megbízással, Balogh Edgár mellett, az erdélyi múzeumok alapkiállításainak átalakításával bízták meg. Így, szerződéses alapon, a Romániai Képzőművészeti Alap közvetítésével rendezhette Szatmárnémeti, Szamosújvár, Dés, Torda, Nagyenyed és Torockó múzeumait. Közben, művészi alkotásaival mind a mai napig rendszeresen részt vett, részt vesz, a hivatalos tárlatokon idehaza és külföldön. Számos hazai és nemzetközi művészi alkotótábor résztvevője, különösen 1990 után.

Hosszú éveken át dolgozott a kolozsvári Bánffy-palotában helyet kapott Művészeti Múzeumban. Ez idő tájt volt a kolozsvári 16 tagú Műemlékbizottság titkára, mindaddig, míg Elena Ceaușescu asszonynak köszönhetően, fel nem számolták az

Országos Műemlékbizottságot. Ekkori ténykedése közt végezte el Kolozs Megye műemlékeinek teljes leltárba vételét. (Szinte sorsszerűen, munkahelyeit legtöbbször azért kellett megváltoztatnia, mivel azok az intézetek megszűntek.)

Megbízást kapott a Kolozsvári Várostörténeti Múzeum megszervezésére. Restaurálták a Bethlen-bástyát, a Tűzoltótornyot, megnyitották a Gyógyszertörténeti Múzeumot. Munkáját a bukaresti átvételi bizottság személyesen megdicsérte, a múzeumot mégis megszüntette, helyében megalapítva az Erdélyi Történelmi Múzeumot. Ekkor került főépítésként a megyei tervező intézetbe, mely beosztásban tervfőnökként rendezhette az új múzeumot. Főépítési ténykedése alatt egyébként 175 műemlék restaurálását vezényelte le. Hatóköre négy megyére (Kolozs, Szilágy, Fehér és Beszterce) terjedt ki. Ha csak Kolozsvárt nézzük, személyesen neki tudható be, hogy a régi rendszerben a kolozsvári Főtér képét nem terhelték a capitoliumi farkas Mátyás királlyal való szembeállításával, hogy a Hinzpatika megúszta a lebontást (a földszinti sarokszoba feláldozásával), hogy a Hója-erdő peremén a Donát-szobor visszakerült (szobrász fia segítségével szétzúzott részei kiegészítésével) eredeti helyére.

Az 1989-es rendszerváltást követően, az RMDSZ megalakulásakor a műemlékvédelem hárult feladatául, de Balogh Edgár közbenjárására, ezt a megbízatást Balogh Ferencnek adta át, elvállalva a szépművészeti szekció irányítását. Ebben a feladatkörében, a Kós András és Abodi Nagy Béla javaslatára létrehozott Barabás Miklós Céh megalakulásánál bábáskodott. Javaslattal tett a Műemlékvédő Bizottság újraalakítására a Kulturális tárca akkori tulajdonosának, Andrei Pleşunak. A műemlékvédelem tehát megmaradt szíve csücskének, így kapta feladatul Csép Sándor közvetítésével, hogy Balogh Ferencsel végezzék el az erdélyi műemlékek képi (mozgóképi) rögzítését. (Megjegyzendő, filmes múltja régebbi, hiszen őt bízták meg a Pistriatul című román játékfilm kolozsvári forgatásánál a negyvenes évek eleji hangulat megtervezésével, de Xantus Gáborral hat rövidfilmet is forgatott.)

Nevéhez fűződik több mint 40 szobor, emlékmű és emléktábla tervezése és kivitelezése, így Mészkon a Balázs Ferenc szobra (fiával együtt), Gyalun a Millecentenáris Emlékmű a templomkertben, emléktáblák a Wesselényi, a Bánffy, és Jósika család képviselőinek, Szabó T. Attilának, Szabédi Lászlónak, Baranyai Detsi Jánosnak, Toroczkai Vigand Edének és másoknak emlékére.

Számos társaság, polgári és szakmai szervezet aktív tagja. Ezeken belül a művészi igényű, hiteles műemlékvédelem és – restaurálás következetes bajnoka. Így, a kolozsvári Szabadegyletem, majd Népfőiskola egyik szervezője, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság országos választmányának tagja. Ugyanakkor a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Barabás Miklós Céh, a Képzőművészeti alap, az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME), az Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE), a Kőváry László Honismereti Kör, a Kolozsvár Társaság és más egyesületek tagja, rendezvényeiken rendszeres előadó.

Szakmai és művészi munkásságán túl, szakirodalmi ténykedése is számottevő. Számos előadást tartott, írást jelentetett meg a műemlékvédelem, a művészettörténet, de a magyar történelem tárgyköréből is. Így, írásaiban foglalkozott az erdélyi középkori várépítéssel, hadászattal (ez doktori témája is); partiumi vonatkozásban írt az erdődi, a kővári és szatmárnémeti várról, a zibói kastélyról, a zilahi Wesselényi Miklós-szoborcsoportról, de a sóútról, Kolozsvár középkori Óváráról, az ot-tani Bocskai-házban lévő Bocskai-címerről, valamint kiemelkedő művészeti személyiségekről is, mint László Gyuláról, Nagy Albertről, Vetró Artúrról és másokról.

Még hadd ejtsék egy szót családjáról. Hét gyermeket nevelt föl, köztük több, kiváló művészt, de unokái is ezt az apai hagyományt viszik tovább.

Ha valaki, akkor Starmüller Géza valóban megérdemli a Fényes Elek-díjat, melynek átadásakor szívből kívánunk jó egészséget a további munkásságához, hogy gyümölcszeiben mindnyájan gyönyörködhessünk.

Nagyvárad, 2010. szeptember 3.

Wanek Ferenc

LAUDATIO

Mihálka Magdolna tiszteletére

Mihálka Magdolna a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság egyik legismertebb s legmegbecsültebb tagja, nem csupán közvetlensége, segítőkészsége, barátságos természete miatt, hanem elsősorban azon felbecsülhetetlen fontos munkája révén, amellyel immár a 65. kötetnél tartó Partiumi Füzetek könyvsorozatunk megjelenésénél korrektorként bábáskodik.

A ma már tősgyökeres váradivá vált Mihálka Magdi az Arad megyei Vadászon született ötgyermekes lelkeszi családban 1945. március 28-án. Elemi iskoláit szülőfalujában kezdte, majd családja Lugosra költözése után, 1954-től ott folytatta. Középsiskolai tanulmányait a lugosi magyar tannyelvű líceumban kezdte, s miután az 1959-ben megszűnt, a helyi román középiskola magyar tagozatán folytatta, és itt érettségizett 1962-ben.

Temesváron a Tanárképző Főiskola földrajz-történelem szakára csak román nyelven felvételizhetett – sikertelenül. Egy ideig helyettes óvónőként dolgozott Lugoson az árvaházi gyermekek óvodájában, közben folytatta a családban elkezdett zongoratanulást, dr. Viller József tanítványaként összhangzattant, és zeneelméletet is tanult. 1964-ben sikeresen felvételizett a temesvári Tanárképző Főiskola zenetanári szakára, s végig ösztöndíjasként tanult. Diplomája megszerzése után családi állapota révén Bukarestben lakott, de tanári állást csak a közeli Oltenița városkában kapott, ahol általános iskolában tanított, s három évig ingázott Bukarestből. Amikor a kötelező három év lejárt, lemondott a tanári állásáról. Családjuk barátja, a kolozsvári író, Marton Lili beajánlotta a Ion Creangă gyermek- és az Albatrosz ifjúsági kiadóhoz korrektornak, ahol külmunkatársaként dolgozott. Édesapja nyugdíjba vonulása után sikerült az Előre országos magyar nyelvű napilaphoz kerülnie, ahol 1980-ig dolgozott, majd két kisgyermekét úgymond főállású anyukaként nevelte 1985-ig. Ekkor a bukaresti magyar óvodában

vállalt helyettesítői állást, hogy gyerekeit tovább nevelhesse. 1989-ben tért vissza korábbi szakmájához, az Ifjúmunkás című lapnál lett korrektor.

1990 januárjában újságíró férjével együtt Váradra hívta Tőke Csaba és Szilágyi Aladár, az akkor induló Kelet-Nyugat című laphoz. Kezdetben a Bihari Naplónál dolgozott korrektorként, majd a Kelet-Nyugathoz 1991 tavaszáig, amikor ez a lap megszűnt. Ekkor az Erdélyi Naplóhoz került korrektorként, később olvasószerkesztő, majd szerkesztőségi titkár lett. 1997-től a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Sajtó és Könyvkiadó Osztályán dolgozott 2007-ig, nyugdíjba vonulásáig.

Értékelve az eddig elhangzottakat, megállapíthatjuk, hogy a szülői házban kapott nevelés, valamint a gazdag és változatos életpálya tapasztalatai megfelelő alapot biztosítottak számára, hogy mindig és minden körülmény között megőrizze embertársai iránti empátiáját, humánus gondolkozásmódját, segítőkészségét, közösséghez való hűségét és felelősségtudását.

Mindezt a gyakorlatban tetteivel, szolgálatával bizonyította Társaságunk körében is. 1998. október 10-én a IV. Partiumi Honismereti Konferencián lett történész-publicista férjével együtt hivatalosan tagja a PBMET-nek, de már ezt megelőzően is korrektúrázta a Partium című lapunkat. A második füzetrel kezdődően a Partiumi füzetek könyvsorozat valamennyi kötete az ő gondos, szakértő és lelkiismeretes munkájának is köszönheti azt az elismertséget, amelynek nemcsak szűkebb hazánkban, a Partiumban és a Bánságban, hanem mondhatjuk az egész magyar nyelvterületen örvend.

A könyvkiadóknál és az írott, nyomtatott magyar sajtóban végzett munkája során szerzett gazdag ismereteit sikeresen és hasznosan gyümölcsözteti Társaságunknál. Megbízható, tapasztalt munka- és segítőtársa elnökünknek, Dukrét Gézának, a könyvsorozat szerkesztőjének, de elmondhatjuk valamennyien, akiknek könyve jelent meg e sorozatban, hogy nem csupán hibáinkat, elírásainkat gyomlálta ki, hanem hasznos tanácsokat, ötleteket adott írásaink jobbítására, sőt még a nyomdai munkálatok tökéletesítésére is odafigyelt.

Értékelve Mihálka Magdi hasznos és fontos tevékenységét, felelősségtudatát, sok szeretettel és nagy tisztelettel nyújtjuk át számára a Fényes Elek-díjat, abban a reményben, hogy továbbra is, talán ha lehet még nagyobb odaadással és elkötelezettséggel folytassa eddigi munkáját Társaságunk kebelében.

Nagyvárad, 2010. szeptember 3.

Kupán Árpád

LAUDATIO

Tácsi Erika tiszteletére

Tácsi Erika Amália tisztviselő családban született Aradon, 1940. július 10-én. Szülővárosában érettségizett, majd a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem bölcsészkarán szerzett német-magyar szakos tanári oklevelet 1962-ben. 1976-tól első fokozatos tanár.

Számos hazai és külföldi szaktovábbképzésen vett részt: a kolozsvári egyetemen magyar szakos tanári tanfolyamokat hallgatott, 1977-ben a bukaresti Központi Továbbképző Intézetben elvégezte az iskolaigazgatók továbbképző tanfolyamát. A rendszerváltás után a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen a magyar szakos tanárok képzésén vett részt 1991, 1992 és 1996-ban, a Szegedi Tudományegyetemen 1994 és 1996-ban. 1995-ben a Nyíregyházi Főiskolán világirodalom, 1995-ben a Békéscsabai Főiskolán pedig pedagógia-pszichológia szakos kurzusokon bővítette szaktudását.

1994-ben Bonnban, majd 2001-ben Koppenhágában volt a nevelési intézmények menedzsmenete témájú előadásorozatok résztvevője.

Tácsi Erika ízig-vérig tanár, egész életét az oktatás és nevelés szolgálatába állította. Kinevezését a Zombolyai Líceumba kapta, 1962–1964 között itt tanított, majd 1964–1967 között a Temesvár szomszédságában lévő Újszentes általános iskolájában.

1967–1971 között a temesvári sztárliceum, a C.D. Loga tanára, 1970–1971 között aligazgatója is. 1971-ben, kihasználva a kedvező alkalmat, sikerült megalakítani Temesvár Magyar Tan nyelvű Liceumát (akkori nevén 2-es számú Matematika-Fizika Liceum, ma Bartók Béla Liceum). Ennek a magyar nyelvű intézménynek volt tanára 1971-től 1997-ig. 1971–1987 között, rendkívül nehéz időszakban a temesvári magyar kultúra e fellegvárának, reményének igazgatója. Óriási energiát vett igénybe a román nacionalisták, a szekuritáte embereinek állandó, megkülönböztetett figyelemmel kísért magyar intézmény törékeny hajóját a lesekedő szirtek között úgy átvezetni, hogy biztosítva legyen a tanuláshoz, képzéshez, oktatáshoz, neveléshez oly szükséges nyugodt légkör. Ebben meghatározó szerepe volt, Tácsi László kitűnő diplomáciai érzékkel megáldott, tanfelügyelő férjét maga mellett tudó Tácsi Erikának.

1997-ben ment nyugdíjba, de nem tudván meghazudtolni ízig-vérig pedagógus voltát, nem intett búcsút a katedrának. Szükség volt további munkájára: hívták és ő ment. 2009-ig tovább tanította édes anyanyelvünket a Bartókban, a temesvári Gerhardinum Katolikus Liceumban, az 1-es, 26-os és 29-es általános iskolákban. A magyar mellett sok tanulóval ismertette, szerettette meg Goethe nyelvét is.

2000–2003 között, meghívott tanárként az aradi Vasile Goldiş Egyetem magyar tanító- és óvónőképző szakán tanított, 2003–2006 között pedig ennek az egyetemnek temesvári kihelyezett, magyar tanítókat és óvónőket képző szakán magyar nyelvet és irodalmat, módszertant, gyermekirodalmat, idegen nyelvként pedig németet.

47 év oktatói munkája után sem pihen. Tovább szolgálja Temesvár magyarságának kultúréletét.

Tácsi Erika közéleti tevékenysége annyira bő, szerteágazó, hogy itt csak egy összefoglalóban próbálkozom ecsetelni. Már fiatal tanárként, 1962-ben Zsombolyán megpezsdtítette a kisváros magyar társadalmi életét: nőegyletet szervezett és vezetett. Bekapcsolódott a városi rádió adásainak szerkesztésébe és szívvel-lélekkel tanította meg a felnőtteket is a betűvetésre. Tevékeny

tagja volt a tanügyiek kórusának és a drámai körnek. Iskolán kívüli kultúrtevékenységét Újszentesen is folytatta. Temesvárra kerülve egymásután szervezte az irodalmi versenyeket. A diákokat legtöbbször saját lakásukban készítette fel. Olyan idők voltak, amikor az Ady-évforduló, vagy a József Attila irodalmi vetélkedő megszervezésének engedélyezésére is valóságos diplomáciai bravúrra volt szüksége, hisz a főnököknek minden, ami magyar gyanús volt.

Mindazok, akik nem éltek meg a nacionalista, totalitárius Ceaușescu-rendszert, talán nem is tudják megérteni mekkora kihívást jelentett a hetvenes években magyar diáklapot létrehozni, életben tartani. Tácsi Erika kijárta a jóváhagyásokat, pénzt szerzett, szerkesztőségbe tömörítette a tehetségesebb diákokat (többük ma kiváló, elismert forgatója a tollnak) és a néhai híres „Gaudeamus” utódjaként megszületett a „Juventus”.

A rendszerváltást követően megnyíltak a lehetőségek. Tácsi Erika nagyon sok versenyre, szimpóziumra, konferenciára, vagy egyszerűen csak kirándulásra vitte el tanítványait. Külön figyelmet fordított a közös gondolkodásra, értékeink megismerésére, tiszteletére. Az csak természetes, hogy a résztvevők felkészítését nagy erőbedobással végezte. Az eredmények magukért beszélnek. Nehéz lenne számba venni azt a sok díjat, elismerést, amelyeket diákjai kaptak a hazai és külföldi megmérettetéseken. S ha a díjak azok elnyerőinek nevére szólnak is, ott van, bár láthatatlanul a felkészítő tanár, Tácsi Erika neve.

Ha végigfutunk e rendezvények címein örömmel látjuk, hogy legtöbbjük témája a nemzet- és honismeret.

Tudományos és módszertani téren is jelentős munkásságot fejtett ki: 1972–1992 között a Tanügyminisztérium magyar nyelv és irodalom tanrend bizottságának tagjaként a tanterv szerkesztésében és jóváhagyásában vállalt szerepet. Szintén ebben az időszakban a magyar tantárgyolimpia országos előkészítő bizottságának tagja és zsűritag.

A Tankönyvkiadó több szakkönyvének volt szakmai referense.

A magyar tanítók fokozati vizsgára való felkészítéséhez szakmai előadások tartásával járult hozzá. A vizsgabizottságok tagjaként vállalt felelősséget a fokozati vizsgát tisztaságáért.

Számos vizsgáztató bizottság (érettségi, líceumi felvételi) tagja, alelnöke, elnöke.

Tudományos és szakkonferenciák szervezője, irányítója, előadója, résztvevője. Több előadást tartott, cikket írt a Temesvári Tanfelügyelőség Lapjába. Sok közülük honismereti jelentőséggel bír, például: Tudományos kutatások Temesvár iskoláiban az első világháború előtt, Dr. König Frigyes entomológus tudományos munkássága és kutatásai. Irodalomról, kultúráról írt cikkei jelentek meg a temesvári Szabad Szó (később Heti Új Szó), az aradi Nyugati Jelen, a makói Marosvidék hasábjain.

Eszterdomi krónikája címmel szerkesztette és adta ki 1992 és 1995-ben a temesvári magyar középiskola történetét, ennek újraalakulásától (1971) a kiadás évéig. A két kötet valódi kincseshányója a majdani iskola- és helytörténészeknek. Szintén Tácsi Erika munkája a temesvári C.D. Loga Főgimnázium 1999-ben megjelent monográfiájának a magyar szekció (mely 1959–1971 között működött itt) történetét bemutató fejezete.

Petőfi Sándor születése 150. évfordulójának tiszteletére nagysikerű, számos romániai magyar és román értelmiségit megmozgató szimpóziumot szervezett Temesváron. Az 1878–1917 között tevékenykedő Petőfi Sándor iskolai önképzőkörrel tartott értekezését Aradon és Bukarestben is igényelték, értékelték.

1993-ban szervezője volt a Temesvári Állami Magyar Színházban, az EMKE égisze alatt megtartott Kós Károly emlékünnepségnak és versenynek.

A Magyar Művelődési Minisztérium által kiírt pályázaton elnyert támogatásnak köszönhetően a temesvári Bartók Béla Líceumban Kárpát-medencei Tudományos Diáközülésszakot szervezett 1995-ben. Az özlésszak témája a helyi irodalomtörténet volt. Az 1997-es hasonló rendezvény témája a helyi néprajz tárgykörét foglalta magába. Felkészített diákja I. díjat kapott. Egy évre rá a dolgozat Sárospatakon is I. díjat nyert.

Tevékenységét már a rendszerváltás előtt is el kellett ismerjék. A hetvenes évek elején megkapta a Kiváló Tanár címet, valamint a Munkaérdemrendet.

Legújabban a tantárgyolimpián kiváló eredménnyel szereplő diákjainak alapos felkészítéséért 2008-ban Románia Kormánya részéről Kiválósági Díjat kapott. Az Oktatásügyi-, Kutatási és Ifjúsági Minisztérium szintén Kiválósági Díjban részesítette 2008 novemberében. 2008 és 2009-ben a Temes Megyei Tanács Pro Juventute díjjal tüntette ki.

Amire Tácsi Erika igazán büszke, azok a volt diákjai, akiknek nevével naponta találkozhatunk: tanárok, akik tovább viszik a tudás átadásának hagyományát, újságírók, tv és rádióriporterek, politikusok, mérnökök, orvosok..., a magyar iskolák egykori tanulói.

Az 1990-es évek elejétől tagja volt az Önkéntes Néprajzgyűjtők Társaságának. Ennek egyik találkozóján ismerkedett meg többek között a PBMEB tevékenységével.

Férje munkáját folytatva, 2006-tól a temesvári Bartók Béla Vegyeskórus menedzsere: viszi a kórust az ország és a külföld különböző helységeibe, autóbuszért könyörög, szállást szerez, étkezést biztosít a kórus tagjainak. Közben egybetartja, oktatja, neveli, lelkesíti, sikerélményt adva bátorítja a kis magyar közösséget. A Bartók Béla-kórust képviseli a Civiltanácsban.

Megalakulása, 1991 óta tagja a Bartók Béla Alapítványnak, melynek célja a tehetséges magyar tanulók felkarolása, támogatása.

Az 1990-es évek derekán többször vett részt Kovásznán a Kőrösi Csoma Sándor nevével fémjelzett szimpóziumon. Az ott tartott előadásait a konferencia kiadványaiban közzölték.

1996-tól a Románia-Dánia Baráti Egyesület tagja. E minőségben is hozzájárul ahhoz, hogy az északi országban minél többet tudjanak meg az itteni magyarok életéről, kultúrájáról.

Szintén 1996-tól tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaságnak, melynek legtöbb konferenciáján részt vett, különösen érdekes értekezésekkel.

Tácsi Erika, bátran mondhatom: már egy intézmény. Nyugdíjasként talán még többet tud dolgozni és tesz is a közért.

2010-ben is fáradhatatlanul dolgozik a közösségért. Februárban főszervezője volt a temesvári magyar nyugdíjasok - reményei szerint hagyományteremtő - I. farsangi báljának. Júniusban az újszentesi polgármester meghívására Petőfi-megemlékezést szervezett (előadás, Bartók Béla-kórus, diákszavaltók, ének, citerazenekar).

Ezért - immár a teljes, de még nem lezárt életműve fontosságát, hasznát, eredményességét, értékét véve alapul - javasolom és terjesztem elő Tácsi Erikát a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság Fényes Elek-díjára.

Nagyvárad, 2010. szeptember 3.

Dr. Jancsó Árpád

LAUDATIO

Gellért Gyula tiszteletére

1949. március 19-én született a Szatmár megyei Egri községben. Elemi iskoláit Mikolában, a középiskolát Szatmárnémetiben végezte, itt is érettségizett. 1966–1968 között geológiai technikumot végzett Vaskohszikláson (Ștei). Három és fél évet dolgozott a máramarosi színesfémércék feltárásánál.

Katonai szolgálat után, 1973–1978 között a Kolozsvári Egységes Protestáns Teológián szerzett oklevelet. Egy évet Aradon volt segédlelkész, majd tizenkét évet Szentjobbon szolgált, mint lelkész. 1990. április 1-jétől, a mai napig, bihardíószegi lelkész. Egy évet a svájci egyetem vendégdíákja volt, Zürichben.

1994. augusztus 30-án megválasztották az Érmelléki Egyházmegye esperesének, melynek szolgálata 2010 augusztusáig tartott. Visszaszerezte Nagyváradról az egyházmegye könyvtárát és levéltárát. Tíz éven keresztül egyházkerületi levéltáros, tíz évig volt az Érmelléki Református Diakóniai Alapítvány elnöke, tizenhat éven át zsinati tag volt. Hat éve, hogy a Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium iskolaszékének elnöke. Két évtizede szervezi a határmenti lelkésztalálkozót, két Bihar megyei és három határontúli egyházmegye között.

Az évtizedek folyamán sokat épített, többek között, amelyre a legbüszkébb, az emeletes szentjobbi parókia, majd a jankafalvi új templom

Hagyományőrző tevékenysége példamutató. Még felsorolni is hosszú. Számos előadást tartott mind belföldön, mind külföldön, a magyarságról, helytörténetről, nagy személyiségeinkről, a környezetvédelemről, a családról, az irodalomról. Számos emléktáblát és emlékhelyet létesített és avatott fel, zömében Bihardiószegen. Kronológiai sorrendben: 1994-ben Diószegi Kiss István püspök, valamint Bocskai István és a hajdúk győztes csatájának emlékére készítettet emléktáblát, 1996-ban világháborús emlékmű avatása, 2001-ben kopjafa állítása a Bocskai-szabadságharc emlékére, 2002-ben Kossuth Lajos szobrának újraavatása, 2003-ban Bocskai István emlékoszlopának avatása Jankafalván, 2004-ben Bocskai István bronzszobrának avatása, emlékszikla avatása a Nyúzóvölgyben a győztes csata emlékére, 2006-ban szervezte meg az első nyúzóvölgyi csataimitációt, márványtábla-avatása gróf Széchenyi Istvánnak, 2009-ben létrehozta a gróf Széchenyi István huszárszázadot. A huszároknak gyönyörű egyenruhát készítettet, Hajdúház avatása, emléktábla avatása a 400 éves műemlék templom falán, 2010-ben megszervezte az V. Vallási-művelődési-történeti népünnepélyt, összekötve a csataimitációval. Ezek mellett számtalan egyházi szolgálatot tartott különböző emlékhelyek, emléktáblák, emlékművek avatása alkalmából, az Érmellék különböző településein.

Ebben az évben fiatal lelkészekkel új egyházmegyei lapot indított, Református Érmellék címmel. Még meg kell említeni, hogy 2009-ben az Érmelléki Egyházmegyének üdülő- és táborozó helyet vásároltak, Sóllyomkőváron.

Gellért Gyula lelkipásztor e példamutató hagyományőrző tevékenységével méltán érdemelte ki a Fényes Elek-díjat. Sok sikert és jó egészséget kívánunk további önzetlen tevékenységéhez.

Nagyvárad, 2010. szeptember 3.

Dukrét Géza

TÁCSI ERIKA

ADALÉKOK ORMÓS ZSIGMOND JELLEMRAJZÁHOZ

A Bánságban nem ismeretlen Ormós Zsigmond sokrétű tevékenysége, számos átfogó méltatás született az utóbbi évtizedekben, avatottak tollából, különösen idén, születésének 200. évfordulója alkalmából. A Bánsági Magyar Napok keretében tudományos ülészakon emlékeztek meg róla. A méltatások mellett bemutatásra került numizmatikai (kb. tízezer darab), festészeti, grafikai (800 darab), iparművészeti gyűjteménye (70 darab). Beszámoló hangzott el az Ormós Zsigmond Közművelődési Társaság négy évtizedéről. A rendezvényt megtisztelték budapesti oldalági rokonok is, akik már korábban nagyméretű Ormós-festménnyel gyarapították a temesvári múzeum hagyatékát.

Néhány, a temesvári irattárban található dokumentum alapján kísérelem meg a róla alkotott képet árnyalni.

Életrajzi adatok dióhéjban

1813. február 20-án született Pécskán, 1894. november 17-én halt meg Budapesten.

Tanulmányait Aradon, Temesváron, Szegeden végzi, jogot Nagyváradon, képzőművészetet Bécsben, Olaszországban tanulmányoz.

Ormós Zsigmond

Politikai élet:

- Pozsonyban az országgyűlés ifjúsági mozgalmanak, a Társalkodási Egyletnek szervezője.

- 1848-ban Buziáson szolgabíró, a forradalom idején Arad megye követe.

- A forradalom bukása után bebörtönzik, 1850-ben kegyelmet kap.

- Buziáson telepszik le, a megfigyelések elől Bécsbe, Olaszországba távozik (1857-1860).

- 1867. május 7-től Temes vármegye első alispánja, 1871-től főispánja.

- 1875-1889 között Temesvár szabad királyi város főispánja, 1885-től a főrendi ház örökös tagja.

Tudományos és irodalmi munkássága:

- 1861-től a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja.

- Tanulmányok, cikkek: művészettörténet, képzőművészet területéről, regények, 1881 - Árpádkori művelődésünk története (monográfia).

- Délmagyarországi Múzeumegylet alapítója, elnöke.

- Temesváron a Szépművészeti Múzeum létrehozója, magánújjteménye az alapja.

- Történeti, régészeti társulat (1872) anyaga részére bővíti házát (1891).

- Ma az Ormós-házban az Akadémia Könyvtára.

ADALÉK - 1860 november-1861 november, Temes vármegye főjegyzője.

Politikai gondolkodásmódja, kiállása bizonyítéka a Temes-Torontál vármegye irattárában megőrzött négy irat.

Politikai háttér: 1860. december 30./27-es határozat:

- Szerb Vajdaság és Temes Bánság visszakebelezése Magyarországra.

- 1860 október 20-án jelenik meg Ferenc József császári diplomája: „a vármegyék újra életbe léptek”, magyar közigazgatás, törvényhozás is, az 1848-/26-os Törvény szellemében a vezetőség választott 1861 elejétől.

- 1861 novemberében a királyi kancellária beszüntette a megyegyűléseket, korlátozta a sajtószabadságot, a politikai és sajtóvétségeket katonai törvényszékre bízta, az alkotmányosan választott tisztviselők, bizottmányok helyére kinevezett hivatalnokok kerültek, tiltakozásul Damaszkín János főispán a vezetőséggel együtt lemondott.

1. irat: *Jegyzőkönyv*: 1861. január 28-án Temes vármegye Temesváron tartott közgyűlésén megválasztott 589 bizottmányi tag névsora, közte Ormós Zsigmond földbirtokos is.

2. irat: *Memórium* „császári s apostoli királyi Felség“-nek címezve, 1861/49-es számmal. „Kelt az 1861. év március hó 5-én a Temesváron kezdett bizottmányi közgyűlésünkől” - aláírás: „hű alattvalói” „Temesvármegye Közönsége”.

Tárgy: tiltakozás „a szomszéd Krassó vármegye Lugos mezővárosában Asbóth Lajos volt honvédtábornok múlt február hó 16-án - a polgári hatóság teljes mellőzésével - a Temesvárról Lugosra érkezett csendőrcsapat által letartóztatott”.

Hivatkozás a császári diplomára, remény „a lefolyt 12 év szomorú tapasztalásai után alkotmányos életünk hajnalán újra fel fognak éledni ... az egyéni szabadság biztosítékai”,

„a békés polgárok személy- és vagyonbiztonsága, törvények sérthetlensége még az önkényes uralom alatt is a kormányzás múlhatatlan kellékei közé tartozik.”

„Tiltakozunk a törvényszegés miatt Krassó vármegye közvetlen szomszédaiként. Követeljük, a törvénytelenül elfogott Asbóth Lajost azonnal elbocsátani, vagy, ha valamely bűn elkövetésével vádoltatik, a honi törvények értelmében a maga illetékes bírósága által ítéltessék el”.

(Asbóth Lajos: 1802-1882, hadtudományi író, az MTA tagja 1863-tól, 1848-ban nemzetőr a bánági bányavidéken, 1849-ben 18 évre ítélik, 1856-ban szabadul, emigráns politikusokkal áll kapcsolatban, Lugoson letartóztatják, a császári besúgóhálózat beszervezte, csak évtizedekkel később derül ki szerepe az Almásy Pál - Nedeczky István-féle összeesküvés leleplezésében.)

3. *irat*: ugyanazon ülésen, azonos címezett, aláírás, 1861/50-es szám.

Tiltakozás Fiume elfoglalása ellen.

„Fiume várost és területét 1861. február 12-i Zágráb-i rendelet következtében Sokcsevics cs. kir. altábornagy horvát bán ostrom alá vette” – „ennek valódi okát az anyahon iránti rendületlen ragaszkodása képezi”.

Hivatkozás „az évtizeden túl elnyomott alkotmányos élet megkezdésének” reményére, indoklás „Fiume Szent László és Kálmán idején Magyarországhoz lett csatolva, Mária Terézia 1779. évi áprilisi 23-i oklevele megerősítette”.

„...az adriai tengerparton lakó testvéreink ellen elkövetett sérelem tárgyában Felségedhez hódolatteljes fölterjesztést tenni multhatatlan kötelességünkben állott” ... „a bizalomnak megrendülését vonhatná maga után, miáltal az általunk annyira óhajtott hathatós kibékülés munkája igen nehezítve volna”. Kéri „az ostromállapot megszüntetését, az alkotmányos jogérvézet visszahelyezését.”

4. *irat*: Damaszkín János főispán beszámolója Forgács Antal főkancellárnak, „Ő nagy méltóságának, az osztrák császár, magyar király alkotmányos jogairól, előjogairól.”

Kéziratban maradt részlet, írta Ormós Zsigmond főjegyző 1861/7-es sz. irat.

Válasz a 15014/1860 átiratra.

„Tiltakozok”, nem hajlandó olyan törvénybe ütköző rendeletet végrehajtani, amely „a magyar alkotmány eljátszása”, „a fejedelem és honom iránt egyenlően érzett kötelességemnél fogva” nem hajlandó érvénytelennek tekinteni „a több százados alkotmány legerősebb biztosítékát”, „a közadó vagy katonai újoncozás tárgyában a nemzet alkotmányos befolyását biztosító törvényeket”. Tiltakozik az erőszak alkalmazása ellen, igényli, az országgyűlés döntsön ebben a nemzet számára fontos kérdésben, nyilatkozza „Temes vármegye bizottmánya, tisztviselőkara nevében”, ha a tárgyban egyenes közreműködését igénylik, „a rám ruházott méltóságtól megváltást a fejedelem és hon javát célzó meggyőződéselem feláldozásának elébe téve, a

Az Ormós Zsigmond emlékkönyv címlapja

Temes vármegyei főispánságáról lemondásomat”. Utal az ország függetlenségét biztosító alkotmányra, az 1848-as alkotmány esetében „az erő jogosultságát a forradalom hirdeti”. „A megszüntetett kormányrendszer alatt az alkotmány ellenes úton behozott elviselhetetlen adóknak megállapítására törekvés és a behajtásukra felhasznált eljárás legvézőbb sebeink közé tartozik”, „súlyos bűntények fegyveres katonaság fedezete alatt követtetnek el”, „a robot, a tized és jobbágyság visszaállítása iránt a békés lakosokat álhírekkel ijesztgetik, majd a törvényhatóság és tisztviselők tekintélyét felforgató tanok hirdetése mellett aljas kifejezésekkel aláásni törekednek, majd végül az adó illetőségén felül magán célokra a népet embertelenül sanyargatják.” A kézirat piszkos, számos áthúzás, „finomítás” található, pl. áthúzva „a törvénysértés palástolására különböző ürügy alatt, a magyar alkotmány és közjog fogalmával merően ellentétes árnyhatóságokkal pótoltnak”, illetve „A vármegyei törvényhatóságok hivatása abban áll, Felséges Úr, hogy az alkotmány védőbástyája, az igazság őrei, a kormány és nép közti

kérdések közvetítői legyenek. A vármegyék közjogilag meg-
csonkított és hatóságaikban alkotmány ellenesen gátolt mos-
tani helyzetükben ezen feladatuknak meg nem felelhetnek.”

A kézirat befejezetlen változata maradt fenn, de így is tanus-
kodik a későbbi vármegyei, majd városi főispán politikai-em-
beri magatartásáról.

A szerző munkássága

Horváth Ferenc: *Keleten a helyzet változóban, avagy egy osztrák-magyar
katona emlékei*. Műfordítás német nyelvből, Miskolc, 2012.

A C.D. Loga Főgimnázium monográfiája. Társ szerző, Temesvár, 1999.

Eszteendőkről krónikája - A Bartók Líceum évkönyve. Szerkesztés. 1992-ben és
1995-ben.

Juventus. A líceum diáklapjának alapítója, szerkesztője, 1972-85.

A Tankönyvkiadó felkérésére referens:

Német nyelvű tankönyv, 1969.

Irodalmi kistükör, V-VIII. osztály, antológia, 1970.

Magyar nyelv és irodalom VII. osztály, 1972.

Magyar irodalomtörténet X. osztály, 1986.

Kitüntetései

Érdemes tanár. 1973.

Munkaéremrend. 1980.

Kiválósági Diploma. Románia Kormánya, Bukarest, 2008.

Kiválósági Diploma. Oktatási, Kutatási, Ifjúsági Minisztérium, 2008.

Pro Juventus Diploma, Temes Megyei Tanács, 2008-ban és 2009-ben. (A
fentieket mind, az általa felkészített középiskolai tanulók országos
és nemzetközi díjaiért kapta.)

Fényes Elek-díj. Kimagasló honismereti tevékenységéért, PBMET, 2010.

Máltai ezüst Kereszt és oklevél. Karitatív tevékenységéért, Máltai Szeretet-
szolgálat, 2011.

2011

Január 19. Könyvbemutató a Városháza dísztermében. Ványai Mária: *Hidak a viharlámpa fényében* című kötetet Dukrét Géza ismertette. Narrátor Péter I. Zoltán volt.

Február 13-án Egriben, Csúry Bálint szülőfalujában emlékeztek meg a nagy nyelvészről, ott ahol 1992 óta emléktábla őrzi Csúry Bálint nevét. Kiss Kálmán ismertette Csúry Bálint életének fontosabb állomásait.

Február 18. Temesvár. A Bartók Béla Vegyeskar fennállásának negyvenedik évfordulója. A megye egyetlen negyven éve folyamatosan működő művelődési együttese. A rendezvény színhelye a Bartók Béla Líceum, védnöke Marossy Zoltán alprefektus. A rendezvény szervezője Tácsi Erika kóruselnök.

Március 19. A Jubileumi Rákóczi Évek záróülése Nagykárolyban. Az ülést a Nagykárolyi Esperesi Hivatal üléstermében rendeztük. A több mint hetven személy színültig megtöltötte a termet. Az áhítatot főtiszteletű Csúry István püspök tartotta. Dukrét Géza beszámolt a Jubileumi Rákóczi Évek nyolcéves tevékenységéről. Ezután hat előadás hangzott el:

- Szócs Péter (Szatmárnémeti): A szatmári vár a Rákóczi-szabadságharc alatt.

- Hágó Nándor (Nagykároly): Károlyi Sándor a hadvezér és a gazda.

- Dr. R. Várkonyi Ágnes (Budapest): II. Rákóczi Ferenc és a szatmári béke.

- Lukács Olga (Kolozsvár): Rákóczi sorsdöntő találkozása a kamalduliakkal.

- Kupán Árpád (Nagyvárad): II. Rákóczi Ferenc életművének időszerűsége.

- Kiss Endre József (Sárospatak): Miért érezheti magáénak II. Rákóczi Ferenc kegyességét valamennyi keresztény felekezet?

Majd egy könyvbemutató következett: a Rákóczi-könyvsorozat 4. kötetét Dukrét Géza ismertette. Délután megkoszorúztuk a majtényi emlékművet.

Koszorúzás a majtényi emlékműnél

Április 4. Dukrét Géza javaslatára, közösen több egyesülettel megalapítottuk a Nagyváradi Várszövetséget, amelynek elsődleges célja a vár megmentése és megismertetése, főleg az ifjúsággal, zarándokhely kialakítása.

Április 8. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központ múzeumtermében. Szilágyi István: Csillagváros visszavárta katoná fiát című, a Partiumi füzetek 65. kötetét, Kupán Árpád ismertette.

A temesvári Heti Új Szóban, Temesközi szárnyaskerek címmel Jancsó Árpád a bánági vasutak építéstörténetéről indított 50 részes sorozatot (2012. február 3-án jelent meg a 21. rész).

Április 15. Ipartörténeti kiállítás megnyitása a Pro Energ SRL előcsarnokában, amelynek összeállítója Makai Zoltán mérnök, tagtársunk volt.

Április 16. Partiumi Honismereti Találkozó. A Lorántffy Egyházi Központban szerveztük meg. A következő előadások hangzottak el:

Partiumi Honismereti Találkozó a Lorántffy Egyházi Központban

- Kupán Árpád: II. Rákóczi Ferenc életművének időszerűsége;
- Ujj János: Középkori aradi oktatás;
- Kovács Rozália: Az érmihályfalvi 520 éves harang és a hozzáfűződő monda;
- Mihálka Nándor: A váradi vár restaurálása;
- Makai Zoltán: A Nagyváradi Hőerőmű és Távfűtőrendszer modernizálása;
- Horber Pál: K. Nagy Sándor: a Meziádi-barlang és vidéke. Az előadásokat közgyűlés követte.

Május 5-8. Kirándulást szerveztünk, közösen a Pro Libertate Partium alapítvánnyal, a doberdói, isonzói első világháborús magyar emlékhelyekre.

Május 6-8. A Bánsági Magyar Napok keretében a Bartók Béla-kórus a Paksi Pedagógus Kórust fogadta (műsor, közös rendezvények). Főszervező Tácsi Erika.

Kirándulás a doberdói, isonzói első világháborús magyar emlékhelyekre

Május 20. A Varadinum-ünnepségek keretében fotókiállítást nyitottunk az Arcadia Bábszínház előcsarnokában, Dukrét Géza képeiből, Épített örökségünk Bihar megyében címen. A kiállítást Péter I. Zoltán nyitotta meg. A fényképekről Dukrét Géza tartott ismertetőt. Közreműködött a Stadler klarinét kamarazenekar.

Május 21. Pályázati díjkiosztó ünnepség, amelyet a Varadinum-ünnepség keretében szerveztük meg, a Partiumi Keresztény Egyetemen. A pályázat témái a következők voltak: A Rákóczi-szabadságharc következményei, Élet a korabeli várban, Pusztuló népi kézművesség. Összesen hét dolgozat érkezett be, amelyből egy diáké.

Felnőtt kategóriában:

I. díj: Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): Rákóczi szabadságharcának emlékoszlopai a szatmári tájakon.

II. díj: Jancsó Árpád (Temesvár): Az Arad-Temesvár vasút-vonal története.

III. díj: Hunyadi Károly (Mezőtelegd): Egy szövőnő, aki még ma is dolgozik.

Dicséretet kapott: Czégé Andrea-Gizella (Nagyszalonta): A szegedi papucs története.

Oklevelet kapott: Kalmár Mária (Bihardiószeg): Pusztuló népi kézművesség.

Dánielisz Endre (Nagyszalonta): A szarutól a fésűig. Mivel külön kötetben is megjelent, nem tekintettük pályázatunk tárgyának.

Diák kategóriában:

II. díj: Gödér Orsolya (Nagyvárad): Pusztuló népi kézművesség. Hordóképzítés.

A zsűri tagjai voltak: Kupán Árpád – elnök, Mihálka Zoltán, Kordics Imre.

Június 16. Fényképkiállítás megnyitása a rogériuszi református templom előcsarnokában. Kerekes József lelkipásztor köszöntötte a megjelenteket. Dukrét Géza Épített örökségünk Bihar megyében című kiállítását Péter I. Zoltán nyitotta meg. Majd a szerző beszélt a bihari műemlékekről.

Augusztus 26–28. XVII. Partiumi Honismereti Konferencia – Mezőhegyes.

Pályázati díjkiosztó ünnepség.
I. díjat nyert Fazekas Lóránd

A XVII. Partiumi Honismereti Konferencia Mezőhegyesen

A Schengeni övezethez való csatlakozásra várva, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság hamarabb nyitott, s elhatározta, hogy konferenciáját a határon túl szervezi meg. A Fényes Elek-díjat a következők kapták meg: Wanek Ferenc (Kolozsvár), Makai Zoltán (Nagyvárad), Halász Péter, a Honismereti Szövetség tiszteletbeli elnöke (Gyimesközéplak). Az elnökség döntése alapján, Höhn József megkapta, post mortem, a PBMET tiszteletbeli tagsági címet. Az elismerő oklevelet és a tagsági könyvecskét özvegye vette át.

A konferencia fő témái a következők voltak: Védelmi rendszerek, nagybirtokok és az ipar története a történelmi Partiumban és Bánságban. Az előadások sora hagyományosan a konferenciának helyt adó Mezőhegyes megismerésével kezdődött: dr. Tóth József emeritus professzor (Pécs) Mezőhegyes és környékének földrajzi viszonyait, dr. Dénes Zoltán (Debrecen) Mezőhegyes történetét ismertette. Starmüller Géza (Kolozsvár) a Partium Erdélyhez való kötődéséről és a partiumi várrendszerről értekezett. Dr. Isaszegi János (Budapest) Mezőhegyes szerepéről beszélt a török hódoltság alóli felszabadító harcokban. Ezután Pásztai Ottó egy fotókiállítását nyitott meg, Dukrét Géza fényképeiből, Épített örökségünk Bihar megyében címen. Ezt követően a társaság a várossal ismerkedett. Meglátogatták Magyarország legnagyobb ménesét, s az itt látható műemlék épületeket. Este egy felemelő hangversenyt hallgattak meg a helyi Szent György-templomban.

Másnap délelőtt, programon kívül, Kovács Rozália egy műemlék elpusztítását ismertette: Érmihályfalva és Érsemjén határán, a határátkelő felé vezető úton egy, a 19. század közepe táján épült, egylyukú téglahidat romboltak le. Ezután a következő előadások hangzottak el: dr. Fleisz János, Fleisz Judit (Nagyvárad): Magyarország gazdasági fejlődése a 20. század elején. Iparosodási törekvések a Partiumban; Dánielisz Endre (Nagyszalonta): Szalonta várának története. Pásztai Ottó és Makai Zoltán (Nagyvárad) Bihar megye ipartörténetéről értekeztek. Dukrét Géza (Nagyvárad) bemutatta a múlt század elején tevékenykedő iparteremtő nagyváradi személyiségeket, Puskel

Fényes Elek-díjat kaptak:
Halász Péter, Makai Zoltán és Wanek Ferenc

Péter (Arad) Arad ipari fejlődését ismertette, a céhes élettől az ipari parkokig, dr. Jancsó Árpád (Temesvár) az Arad-Temesvár vasútvonal történetéről és jelentőségéről értekezett, Kupán Árpád (Nagyvárad) Mezőtelegd ipartörténetét ismertette.

Délután dr. Dénes Zoltán (Debrecen-Mezőhegyes) Nagybirtokok a Partiumban és a Bánságban címen tartott átfogó előadást, dr. Vajda Sándor (Borosjenő) a világosi Bohus család birtokairól és szerepéről beszélt. Szabó István (Sarkad) a sarkadi cukorgyár szomorú történetét, Tácsi Erika (Temesvár) a temesvári nyomdákat mutatta be. Érdekes előadása volt dr. Blazovits László egyetemi tanárnak (Szeged) a gyulai vár alkalmazottai számára 1520. május 11-én kiadott rendtartásáról. Ujj János (Arad) az aradi vértanúk tiszteletére felavatott emlékműveket, emléktáblákat ismertette az egész Kárpát-medencéből. Most készül erről szóló könyve. Az utolsó előadást Merlák Zsuzsa (Mezőhegyes) tartotta, ismertette a város katonai és ipartörténeti emlékeit.

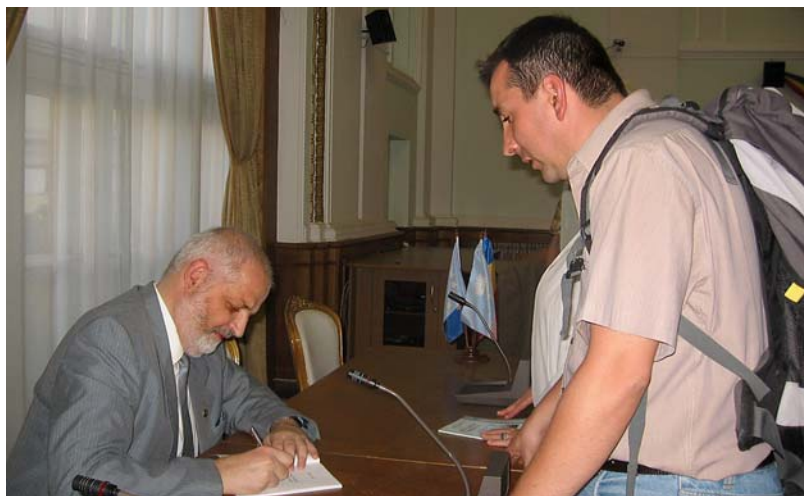
A konferencia résztvevői Szabadkígyóson, a Wenckheim-kastély előtt

A konferencia tisztújító közgyűléssel végződött. Dukrét Géza elnöki beszámolókat tartott az utóbbi négy év tevékenységeiről. A kiegészítő hozzászólások után Pásztai Ottót kérték fel a tisztújítás levezetésére. A választás eredménye a következő: elnök Dukrét Géza (Nagyvárad), alelnök Bara István (Szatmárnémeti), ifjúsági alelnök Mihálka Nándor, titkár Kiss Anna-Mária lett. Ezután megtárgyalták az egyesület legfontosabb problémáit.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Hódmezővásárhelyen, Széphegyi László építészmérnök vezetésével, megtekintettük a református ótemplomot, a városházát és a Fekete Sas Vigadót, Orosházán, a Jézus szívének szentelt római katolikus templomban megkoszorúztuk gr. Széchényi Miklós, Nagyvárad püspökének sírját. Újkígyóson, délután, Harangozó Imre vezetésével megnéztük a Szűz Mária Szent Nevének tiszteletere szentelt templomot, s a Wenckheim család sírhelyét, valamint a népfőiskola gyűjteményét, Szabadkígyóson a Wenckheimkastélyt. Gyulán, Dénes Zoltán vezetésével, megnéztük a városháza dísztermét, ahol Gyula alpolgármestere fogadta a társaságot.

Szeptember 9. Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központ múzeumtermében. Péter I. Zoltán Szecessziós építészet Nagyváradon című, a Partiumi Füzetek 66. kötetét, Dukrét Géza ismertette.

Szeptember 21. Könyvbemutató a nagyvárad Városháza dísztermében. Péter I. Zoltán Nagyvárad városháza című kötetét Sárközi Zoltán ismertette, s párbeszédet folytatott a szerzővel. Jelen volt Tempfli József ny. megyés püspök és Biró Rozália alpolgármester.

Könyvbemutató a nagyvárad Városháza dísztermében

Október 2. Micske. Emléktáblát avattunk Miskolczy Károly emlékére. Az ünnepség a református templomban kezdődött, ahol Gellért Gyula, volt érmelléki esperes hirdette az ígét. Ezután a Miskolczy-ház elé vonult a gyülekezet, ahol Dukrét Géza, a PBMET elnöke tartott táblaavató beszédet. Az eseményt megtisztelte jelenlétével Kelemen Hunor kulturális és örökségvédelmi miniszter, Szabó Ödön, a megyei RMDSZ ügyvezető elnöke, Tripó István polgármester. Innen átvonultak a központban megépített emlékparkhoz. Itt kapott helyett

az a húsz emlékkő, amely a Micskéhez kötődő húsz híres személyiségnek állít emléket.

Október 20. Népi építészeti fotókiállítást nyitottunk meg, közösen a Megyei Műemlékvédő Alapítvánnyal és a Körösvideki Múzeummal.

Október 21–22. Királyok, fejedelmek útja című projekt keretében látogatást tettünk Hajdú-Bihar megyében. A előadások hangzottak el Hajdúnánáson. Dukrét Géza Épített örökségünk című könyvét ismertette, amelyet feltesznek a projekt honlapjára.

Október 23-án hagyta el a nyomdát Jancsó Árpád nagyszabású műve a Temesvár nyomtatott térképei 1850–2010.

Október 29. Nagykereki. Ismerkedés a Tiszántúli Református Nyugdíjasok Egyesületével, majd aláírtuk az Együttműködési Szerződést. Jelen volt Kupán Árpád, Fekete Irén.

November 17. Berettyóújfalu: Bihari Diéta VIII. A Tudományos Bihar-kutatásért II. című konferencia. Előadást tartott Pásztai Ottó: A Nagyvárad Atlétikai Club (NAC) története

Együttműködési szerződés aláírása Nagykerekiben

címen. Szemelvények Nagyvárad sporttörténetéből című kötetet Dukrét Géza ismertette.

November 22. Egy nyolctagú bizottság meglátogatta a súlyosan beteg Flóris Jánost, Isaszegen, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány alapító elnökét. Ünnepélyes keretek között átadtuk a Fényes Elek-díjat. Jelen volt az alapítvány 12 tagja is.

December 17. Kolozsvár. Tulogdy János – Nagy Lajos Emlékonferencia. Közös rendezvény volt az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társasággal, amelyhez csatlakozott egy sor egyesület. Egyesületünk részéről tízen vettünk részt. A rendezvény főszervezője Wanek Ferenc volt, az EMT Tudománytörténeti Szakosztályának társelnöke, a PBMET kolozsvári csoportjának elnöke.

2011. díjazottjai

LAUDATIO

Wanek Ferenc tiszteletére

A Partiumi és Bánsági műemlékvédő és Emlékhely Társaság kolozsvári fiókszervezetének vezetője, Wanek Ferenc sokféle ágazó életútja messziről indult. Erdélyben, a Szeben megyei Nagydisznódon született 1944. október 21-én. Édesapja a szász Wanek Franz-Traugott kőolajfúró-mérnök, édesanyja Wanek Franzné Tonk Karolina volt. Bátyja, Wanek Péter-Ferenc építészmérnök.

A lelkes, törekvő, ambiciózus jelleméhez feltehetően az is hozzájárult, hogy egy szükség esetén hónalja alá nyúló édesapa nélkül nőtt fel. Ugyanis 1944. augusztus 25-én, a németek elleni pálfordulás másnapján, pontosan tudva, hogy kicsoda, a kőolajfúró- mérnököt az utcán lőtték le Ploiești-en, mert német volt. Édesapja halálhíret csak három hónappal később tudta meg az édesanyja, két nappal a születése után, amikor Péter, Ferenc bátyja is még csak két és fél éves volt.

Felesége Wanek Ferencné Boros Judit matematikatanárnő, a kolozsvári Apáczai Líceum aligazgatója. Három gyermek apja: Buzási Zoltánné Wanek Andrea-Enikő képzőművész, vállalkozó, Wanek Ferenc képzőművész, reklámgrafikus, Wanek Tamás pedig számítógép-forgalmazó és -javító.

A szabadidejében botanikát, zenét, költészetet szerető, tájfutó és természetjáró Wanek Ferencet – aki nem akármilyen fokon foglalkozik Erdély középkori történetével és vártörténetével – megkérdeztem, minek vallja magát? Geológus vagyok – volt a rövid válasza. Tudományos kutatási területei a földtan, őslénytan, rétegtan, tudománytörténet, de a földfelszínalaktan és környezetföldtan is. Tudományos dolgozatai 86 kötetben, folyóiratban és konferencia-kiadványban jelentek meg. Ezen kívül még 55 konferenciaelőadás-kivonat, 30 tudománynpszerűsítő

írás, 60-nál több újságcikk, recenzió, kiadvány-előszó, tankönyv-fordítás jelent meg tollából. Kézírtos kutatási jelentéseinek, szakértői véleményeinek száma több mint 130.

Gyermekkorában botanikus akart lenni, ugyanakkor rajz-tehetsége is megmutatkozott.

1962-ben érettségizett Nagyváradon, majd Kolozsvárott elvégezte a 3 éves Pedagógiai Főiskola Képzőművészeti Karát. Szeretettel emlékszik vissza Kristófi János és Mottl Roman nagyváradi, valamint Forró Antal, Balaskó Nándor és Vremir Mircea kolozsvári tanáira. 1966-68-ig rajztanár volt a Bihar megyei Fugyivásárhelyen, Nagyváradon és Bihardiószezen, általános iskolákban. Sokat rajzolt, festett, rájött, hogy a művészet nem tűri meg a közepszerűséget, úgy gondolta, neki más területen kell keresni a teljes értékű életet. Ugyanakkor, a diószegi iskolában az erős nacionalizmus légköre meggondolkoztatta, hogy olyan foglalkozás után nézzen, ahonnan nem lehet általános oktatásba kerülni, s ez a geológia volt. Dicséretére válik, hogy két és fél éves rajzpedagógiai gyakorlata alatt, az ő biztatására indultak falusi környezetből többen képzőművészeti pályára, olyanok, akik később fényesen bizonyítottak (Igáság Radu, Márkus Barbarossa János, Mihele Ioan, Murányi-Mátza Éva stb.), akik közül egyesek főiskolai tanárok is lettek, és később az ő gyerekeit is tanították.

1973-ban Kolozsváron a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Biológia, Földrajz és Földtan Kar, földtan szakán a tanulmányi évek átlaga szerint az évfolyamelső Wanek Ferenc 10-es általános médiával államvizsgázott.

Dolgozott bányában, volt geológuskísérő, térképező geológus, kutató és főkutató a Kolozsvári Földtani Kutató és Feltáró Vállalat keretében a belényesi és óradnai részlegeknél, a Nagy-Szamos forrásvidékén, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Árok-aljai Kutatóközpontjában, szakértő a MOL megbízásában, majd főkutató Románia Földtani Intézetének kolozsvári fiókja keretében.

Doktorátusa kari megvédése körüli időben, amikor már felvállalta az állami támogatású, önálló erdélyi magyar tu-

ományegyetem ügyét felkaroló Bolyai Társaság elnöki feladatát, sok, olykor durva támadás érte, így annak nyilvános megvédésétől elállt.

1997-től egyetemi oktatóként is működött. Előbb a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Biológia-Földtan Karának magyar oktatási vonalán földtani, őslénytani és rétegtani vonatkozású tantárgyakat tanított, majd főállásban, 2003–2009 között adjunktus a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári Tudományok és Művészetek Karán, általános-, regionális- és környezetföldtant, valamint földfelszínalaktant adva elő. Ezekkel párhuzamosan, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Földrajz Karán a fizikai földtan és Románia regionális földtana tantárgyakat tanította.

Megemlíthető, hogy mindeközben államvizsga- és diák-tudományos dolgozatokat vezetett, háttérirányítással besegített a geológus egyetemisták önképző körének tevékenységébe, szakmai diáktáborok irányítója volt, bányászati, kohászati és földtani, valamint tudománytörténeti konferenciákat szervezett (eddig összesen 26-ot), lexikonkötet- és kiadvány-lektorálásokat végzett, a tudománynépszerűsítés terén pedig előadások, filmek, tv- és rádióműsorok, múzeumi kiállítás-rendezések fűződnek nevéhez.

Hosszú sora van azoknak a szakmai és társadalmi szervezeteknek, amelyeknek aktív tagja. Hogy csak néhányat említsék: a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja (2010-től), alapító tagja az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaságnak, a Bolyai Társaságnak és a Collegium Transylvanicumnak. Számos bel és külföldi szervezet vezetőtestületi tagja.

Külföldi tanulmányi ösztöndíjakban részesült: 1992-ben a Magyar Tudományos Akadémia, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, 2001-ben pedig a Domus Hungarica jóvoltából. Ezekon kívül oktatói ösztöndíjak, kitüntetések, tiszteletbeli tagságok, díjak, emlékérmek, elismerő okleveleinek sora zárul egyelőre a 2010-ben kapott Báthory István-díjjal, amelyet az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácstól, a Bolyai Tudományegyetem újraindítása érdekében kifejtett kimagasló tevékenységéért kapott.

Igen jelentős tudománytörténeti tanulmányai közül elsősorban a 2009-ben megjelent Hitvallás és Tudomány – az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei ünnepi kötetben közölt Koch Antalról (1843–1927), a mindenkori magyar geológia egyik legjelentősebb alakjáról, a 19–20. század magyar földtanoktatás – Kolozsváron és Budapesten – egyik meghatározó egyéniségéről írt dolgozatát említeném. Külön tanulmányokban írta meg Az erdélyi földgáz felfedezésének igaz történetét, a földtanoktatás történetét a Bolyai Tudományegyetemen stb.

Szakedolgozatai összeállításánál hasznát vette rajzkészségének. A földtant megelevenítő, az ásványok, kőzetek és kővületek szerepét-rendeltetését tükröző kiállítások szakszerű rendezését is vállalta.

Mezőhegyes, 2011. augusztus 26.

Galgóczi Starmüller Géza

LAUDATIO

Makai Zoltán tiszteletére

Makai Zoltán 1936-ban született Nagyváradon, egy ötgyermekes család elsőszülött fiaként. Édesapja belgyógyász – sportorvos volt, édesanyja zongoratanárnő. Középiskolai tanulmányait a nagyváradi 2-es számú Magyar Fiúliceumban végezte, ahol 1953-ban tett sikeres érettségi vizsgát. A középiskolai évek alatt atletizált, kalapácsvető volt.

Egyetemi tanulmányait a temesvári Műszaki Egyetem Elektrotechnikai Fakultásán végezte, tett sikeres államvizsgát, s nyert diplomát 1958-ban.

Mint elektromérnök a Nagyváradi Áramszolgáltató Vállalatnál nyert alkalmazást. Különböző munkakörökben megszakítás nélkül, nyugdíjazásáig (1998) ennél a vállalatnál dolgozott. Volt szekcióvezető, osztályvezető, majd 1990–1998 között műszaki igazgató.

1998 után a Proenerg villamosági szakkégnél tevékenykedik, mint szaktanácsadó.

Munkaköre révén megismerte egész Bihar megyét, annak településeit, iparát és műemlékeit. Idősebb kollégái beavatták a Villanytelep megszületésének történetébe, majd a későbbi korszakok történetébe. Így ismerte meg dr. Károly I. József munkásságát, személyiségét, elkötelezettségét Nagyvárad villamosítása érdekében.

Makai Zoltán kezdeményezésére, személyes részvételével megszervezték a Villanytelep fennállásának 75., majd 90. évfordulójának a megünneplését. A 100. évfordulóra különös gonddal készültek, összegyűjtve a korabeli okmányokat, dokumentációkat, fényképeket, értékes monográfiákat s ezek felhasználásával, dr. Zétényi Zsigmond egyetemi tanárral közösen, megjelentettek egy igen szép, értékes kiadványt, 100 éves a villamosítás Nagyváradon címmel.

1990 után kapcsolatba kerültek a Debreceni Áramszolgáltató Vállalat, a TITÁSZ munkatársaival, s rajtuk keresztül a Magyar Villamos Művek Tröszttel. Ennek eredményeként igen szoros kapcsolat alakult ki a romániai és magyarországi áramszolgáltatók között. Makai Zoltán kalauzolta a Román Villamosenergetikai Társaság vezetőit a magyarországi hivatalos látogatások alkalmával. Ezeknek a találkozóknak a két villamosenergetikai rendszer együttműködésében kézzelfogható eredményei lettek, a 400 kV-os összeköttetés Arad - Szeged és Nagyvárad - Békéscsaba között.

Elsők között lépett be a Román Energetikai Mérnökök Egyesületébe, amelynek ma is vezetőségi tagja. Ennek az egyesületnek sikerült hasznos együttműködést kialakítani a Magyar Elektrotechnikai Egyesülettel. Makai Zoltánt eredményes tevékenységeiért tiszteletbeli tagjává választotta a magyar egyesület. 1997-ben Kolozsváron megszervezték a Román-magyar elektrotechnikusok napjai című műszaki, tudományos rendezvényt.

Hasonlóképpen bekapcsolódott az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság tevékenységébe is. Nagyváradon meg-

alakították az EMT fiókszervezetét, amelynek alelnöke lett. A fiókszervezet igen sok rendezvényt szervezett. Többek között egy könyvbemutatót, a 100 éves a villamosítás Nagyváradon címmel. Közös Bolcaş Victorral, 2004-ben kiadták 50 éves az Esküllői Vízermű című összeállításukat. Ugyanakkor az EMT-én keresztül együttműködést alakítottak ki a Magyar Energetikai Társasággal is. A fenti kapcsolatok révén, több előadást tartott hazai és magyarországi energetikai konferenciákon, amelyeknek szövege mindkét ország szakfolyóirataiban megjelent. Néhány cím: Villamosenergia-gazdálkodás átvilágítása korszerű módszerekkel, Megújuló energiaforrások kihasználása Bihar megyében, Folytatódik a nukleáris erőművek telepítése Romániában, A nagyváradai Hőerőmű és Távfűtő rendszer modernizálása, A biomassza hasznosítása Romániában stb.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság tagjaként, az ipartörténet témakörében gyűjt adatokat, emlékeket, fényképeket, s igyekszik ezeket népszerűsíteni. Egyik társszerzője a Nagyvárad ipartörténete című könyvnek (Partiumi füzetek 50, 2008).

Feltárta és népszerűsíti az erdélyi és bánsági matuzsálemkorú vízerművek telepítésének történetét, ezen belül a Szeben melletti Sadu-vízermű rendszerrel, a Hideg-Szamoson telepített erőművel, a temesvári Turbinával, a rescabányai Grebla ipari vízerművel és a Dés melletti törpevízerművel foglalkozott behatóan. A fenti létesítményekről készített összeállításai megjelentek a román és magyar folyóiratokban, illetve bemutatta őket a társaságunk konferenciáin is.

A Premontrei Öregdiákok Egyesületének tagjaként, igyekszik továbbvinni a premontrei szellemiséget, népszerűsíteni a Rend nagy egyéniségeit, egykori jeles diákjait. Aktívan részt vesz az egyesület minden rendezvényén.

Mivel édesapja és Zsuzsa húga révén, a sakkjáték nagy tiszteletnek örvendett a családban, Zoltán is bekapcsolódott Nagyvárad sakkéletébe. Részt vett a helyi csapatküzdelmekben, egyéni bajnokságban II. osztályú minősítést szerezve. Több éven keresztül menedzselte az Electrica sakkcsapatát (többszörös

megyei bajnok volt). 1981-ben egyik kezdeményezője és szervezője volt a Félix-kupa néven ismert, nyílt nemzetközi versenysorozatnak, amely 2011-ben a 26. alkalommal került megrendezésre. 2000 után a sakkélet történeti leírása felé fordult, s 2005-ben dr. Fleisz Jánossal és Pásztai Ottóval megszerkesztették Nagyvárad és Bihar megye sakk történetét, Így sakkozunk mi címmel. 2010-ben társszerzőként részt vett a Sakkozásunk évszázadaiból című kiadvány összeállításában. Hasonlóképpen 2010-ben összeállította húga, Makai Zsuzsa nemzetközi sakk mesternő életrajzát és pályafutását bemutató könyvet. Ugyanabban az évben megalapította a Makai Zsuzsa-émlékdíjat, amelyet a Félix-kupa legjobb női játékosának nyújt át.

Folyamatos kapcsolatban van a román és magyar sakkfolyóiratok szerkesztőivel és a nagyváradi sakkélet kiemelkedő személyiségeit igyekszik cikkeiben népszerűsíteni, sikerrel!

Az Ady Endre Középiskola Alma Mater Alapítványa 1990-től kitűnő kapcsolatot ápol a Bambergi Gimnáziummal, főleg Zoltán kedves felesége, Makai Judit révén. Az elmúlt két évtizedben évente rendeznek közös találkozókat, amelyeken Makai Zoltán is gyakran részt vett, aktívan segítve a szervezési kérdésekben.

2011-től, felkérésre, tanácsadóként részt vesz a Várszövetség megbeszélésein.

A közelmúltban a fiai által vezetett Proenerg cégnél megrendezett egy ipartörténeti kiállítást, a szolgáltatások, villamos-, hő-, vízenergia és közlekedés tárgykörből.

Értékelve sokirányú tudományos és szervező munkásságát tisztelettel nyújtjuk át Makai Zoltán tagtársunknak a Fényes Elek-díjat, egyben további sikeres tevékenységet és jó egészséget kívánva.

Mezőhegyes, 2011. augusztus 26.

Pásztai Ottó

LAUDATIO

Halász Péter tiszteletére

Szülei a Felvidékről, Losoncról, valamint Sajógömörről menekültek Budapestre az első világháborút követően. Budapesten született 1939-ben. Iskoláit Budapesten végezte, a Toldy Gimnáziumban érettségizett, majd az Agrártudományi Egyetemen szerzett diplomát 1962-ben. 1962–1964 között a Kiskunsági Állami Gazdaságban brigádvezető, 1964–1965 között az Agrártudományi Egyetemen ügyintéző. Ezután az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos munkatársa, majd tudományos főmunkatársa 1965–1992 között. 1992-től 1995-ig a Magyar Művelődési Intézet igazgatója, majd tudományos főmunkatársa, 1997-ig. 1997-től 2000-ig a Duna Televízió műhelyvezetője, főszerkesztője. A közművelődési műsorokért felelt. 2000–2010 között újra a Magyar Művelődési Intézet főmunkatársa, majd főtanácsosa lesz. Itt az Intézetben a határontúli magyar kulturális szervezetekkel tartotta a kapcsolatot, s igyekezett hozzáférhetővé tenni számukra az Intézetben folyó képzési, továbbképzési, közművelődési tevékenységeket. 2000 óta egyik szervezője a Budakalászon megrendezett Kárpát-medencei Kisebbségi Magyar Közművelődési Civil Szervezetek fórumának.

Még 1960-ban bekapcsolódott az Önkéntes Néprajzi Gyűjtőmozgalomba. 1968–1989 között a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának titkára, 1989–2009 elnöke.

1968-tól kapcsolódott be a honismereti mozgalomba, 1974-től szerkeszti a Honismeret folyóiratot, 1995–2010 között a Honismereti Szövetség elnöke volt. 2010-ben megválasztották a Honismereti Szövetség tiszteletbeli elnökének. 1990–2010 között a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület titkára. 2011-től a Csíkszeredában megjelenő Moldvai Magyarság című lap szerkesztő bizottságának tagja.

1966 óta foglalkozik a moldvai magyarok történelmével, néprajzával és sorskérdéseivel. Az 1960-as években a Néprajzi Atlasz anyagához gyűjtött a csángók között, később folyama-

tosan, minden nyári szabadságát Moldvában töltötte, elsősorban a helyneveket, a gyűjtögetés, a hagyományos gazdálkodás és állattartás, a naptári évhez kötődő népszokások, az építkezés ismeretanyagát gyűjtötte és kutatta. Munkájának eredményét néprajzi tanulmányokban, nemzetpolitikai esszéiben tette közzé. 1990-től írja a Katolikus Lexikon, 1998-tól az Új Révai Lexikon csángókkal foglalkozó szócikkeit. 2010-ben Gyimesközéplekora költözött, s ott folytatja a moldvai csángó népélet kutatását, s a csángó közösségek érdekvédelmét. Jelenleg elsősorban a Szántóföldi növénytermesztés hagyománya a moldvai csángómagyaroknál című munkáján dolgozik.

Fontosabb művei közül megemlíthetjük: Magyarfalu, Lészped, Ónfalva, Klézse, Pusztina, Lábnyik, Külsőrekecsin, Szabófalva helynevei, amelyek a Magyar Névtani Dolgozatokban jelentek meg; Bokrétába kötögetem vala. A moldvai csángók néprajzához; A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület története; A moldvai csángó magyarok hiedelmei; A moldvai magyarok állattartása; Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban. Ugyanakkor számos folyóiratnak és évkönyvnek volt a szerkesztője.

Alulírott 1992-ben ismerkedett meg Halász Péterrel, az egyik Honismereti Akadémián, amelyet a Honismereti Szövetség szervezett. Itt említettem meg, hogy egy bizottságot akarunk létesíteni a Partium kutatására és műemlékeinek védelmére. Gondolom, ennek hatására még ebben az évben találkozni akart a Partium helytörténeti kutatóival, még egyesületünk megalakulása előtt. Így jó tanácsokat kaptunk egy szervezet létrehozására. A jó kapcsolatot tartottuk továbbra is, majd 1999-től kezdve rendszeresen résztvett a Partiumi Honismereti Konferencián. 2005-ben Szent László-émlékplakettel tüntettük ki Halász Pétert, a két egyesület közötti kitűnő kapcsolat ápolásáért. 2008-ban a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus és egyesületünk közös tanácskozást szervezett, Halász Péter vezetésével, a civil szervezetek szerepéről a közművelődésben, Hagyomány és közművelődés címen, a Partiumi Keresztény Egyetemen. Halász Péter ugyanezen a címen tartott előadást,

amely megjelent az évkönyvünkben is. 2010-ben, a hadadi konferencián előadást tartott Morvay Péterről, az Ecsedi-láp néprajzi kutatójáról. A 2011-ben megjelent Partium lapunkban egy írást közöltünk tőle: Gondolatok egy tragikus évforduló kapcsán címen, amely a Trianon utáni kilencven évről szól.

Halász Péter, e nagyon gazdag honismereti tevékenységéért, valamint a két egyesület közötti kitűnő kapcsolat kialakításáért, méltán érdemli meg a Fényes Elek-díjat, s további eredményes kutatómunkát és jó egészséget kívánunk számára.

Mezőhegyes, 2011. augusztus 26.

Dukrét Géza

IN MEMORIAM

Hőhn József

Tiszteletbeli tagság átadása

Május 4-én érkezett a megdöbbentő hír: drámai körülmények között elhunyt Hőhn József barátunk, kollégánk, a gyulai székhelyű Alföldi Műemlék-helyreállító Kft. ügyvezető igazgatója.

1952. március 17-én született Almáskamaráson, Békés megyében. Az általános iskola elvégzése után kőműves édesapja szakmáját tanulta ki, majd a kezdő, kemény gyakorlati évek után folytatta tanulmányait a szegedi Vedres István Építőipari Szaközépfiskolában, amelyet 1978-ban végzett el. 1979-ben kapta meg az építőipari technikus oklevelet.

Békés megyében különböző építőipari vállalkozásoknál dolgozott technikusként 1989-ig, ekkor bízták meg az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség Szegedi Építésvezetőségének, elsősorban a gyulai vár helyreállítására felállított művezetősége irányításával. A szegedi építésvezetőség, majd a kft. megszűnését követően a gyulai részleg, mint az Országos Műemlékvédelmi

Hivatal Alföldi Műemlék-helyreállító Kft.-jeként folytatta tevékenységét, Hőhn József ügyvezető igazgató irányításával. 2009 szeptemberétől Alföldi Műemlék-helyreállító Kft. néven, önálló vállalkozásként dolgoztak tovább.

Az Alföldön, de számos esetben az ország távoli megyéiben is vállaltak, folytattak műemléki felújítási, helyreállítási tevékenységet. Hőhn József nem ismert lehetetlent. Soha nem mondott nemet, amikor bárhonnán azonnali segítséget kértek. Ha műemlék-helyreállításról, vagy szakmai rendezvényekhez történő támogatásról volt szó, mindig talált megoldást. Állandóan úton volt: szervezett, irányított, ellenőrzött, egyeztetett. Munkákat szerzett a hozzátartozó mintegy harminc embernek, ami az utóbbi években nem kis feladat...

A kft. elsősorban a népi építészeti emlékek helyreállításával, a kisvárosi gazda-, polgárházak, templomok homlokzatainak felújításával szerzett elismerést. Saját szakember hiányában szinte mindig sikerült a lehető legjobb alvállalkozókat megtalálnia, évtizedes együttműködéssel biztosítani a hagyományos, műemléki elveknek megfelelő technológiát.

Az általa irányított helyreállítások, a több száz műemlék, műemléki értékű épület közül, az ismertebbek: Békéscsaba: szlovák tájház, román kistemplom, gabonamúzeum, Bélmegyer-Fáspusztá: Wenckheim-kastély, Kárász-kastély, Csorvás: Rudolf-majori kiskastély, Füzesgyarmat: népi lakóház, Geszt: Tiszakastély, Gyula: Bárdos-híd, kapus-híd, Erkel-ház, Szent Miklós-templom, a vár fedélszékének, a külső vár helyreállítása, Wenckheim-Almásy-kastély ún. vigadószárnya, Gyulavári: Wenckheim-kastély homlokzata, Hódmezővásárhely: Károlyi-borház, Erzsébeti szélmalom, Kondoros: Batthyány-Geist-kastély, Körös-nagyharsány: ref. templom homlokzata, Mezőhegyes: lovarda, Traun Jakab-kápolna, Méhkerék: román templom, Óföldsétek: római katolikus templom, Soltszentimre: pusztatemplom, és még sokáig sorolhatnánk.

A kivitelezési munkák szervezése, irányítása mellett kiemelt figyelmet fordított a folyamatos önképzésre, műemlékes szakmai ismereteinek bővítésére.

Különösen nagyra értékelte a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság tevékenységét, lelkes munkáját, megtisztelőnek érezve a meghívásokat, szinte valamennyi éves konferencián részt vett az 1998. évi sarmasági tanácskozás óta. Barátjával, Széphegyi László építész-mérnökkel együtt (esetenként egyedül) képviselték a dél-alföldi műemlékes szervezeteket, építészeket, városvédőket.

Mint kft-vezető, a személyes, aktív közreműködés mellett jelentős anyagi, technikai támogatást nyújtott az erdélyi, partiumi műemlékvédelemmel, honismerettel foglalkozó civil szervezetek magyarországi rendezvényeihez, tanulmányi kirándulásaihoz, a magyarországi kollégák partiumi, erdélyi útjaihoz, kiállításaihoz. Baráti közreműködésének köszönhető többek között a Társaság emlékezetes 2004-es dél-alföldi kirándulásának, Sófalvi István nagyváradi fotóművész budapesti, békéscsabai, békési kiállításának megszervezése, rendezése, a XVI. és XVII. Békési Népi Építészeti Tanácskozás előkészítése, megrendezése. Utóbbi az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága Népi Építészeti Albizottsága és a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság közösen rendezte, igen pozitív szakmai visszajelzésekkel, értékelésekkel.

Tele volt tervekkel, fiatalos lendülettel. Úgy gondolta, Gyula, a gyulai kft. helyet adhatna a sokat emlegetett, de meg nem valósult területi középfokú műemlékes szakképzésnek. Számított az erdélyi, partiumi kollégák közreműködésére, az ottani fiatalok bevonására is...

Kiváló szakemberként ismertük, felejthetetlen kollégát, jó barátot veszítettünk halálával.

Mindezek ismeretében Társaságunk elhatározta, hogy post mortem, egyesületünk Tiszteletbeli tagjává választja, elismerve ezt egy díszoklevéllel és egy tagsági könyvecskével, amelyet most, a XVII. Partiumi Honismereti Konferencián adunk át.

Mezőhegyes, 2011. augusztus 26.

Dukrét Géza

LAUDATIO

Flóris János tiszteletére

Flóris János 1928. március 3-án született Dunabogdányban, a Duna-kanyar egyik sváb nemzetiségű falujában. Szülőfalujában csupán gyermekéveit töltötte, az 1930-as évek végén családjával Gödöllőre került, ahol alapfokú és polgári iskoláit végezte el. Iskolai tanulmányait a második világháború miatt nem folytathatta. 1945 után szakmát tanult, géplakatosként végzett a Ganz-Mávag budapesti gyárának tanodájában. Itt is kezdett dolgozni néhány évig, majd az 1950-es évek végén került a Gödöllői Gépgyárba, amely később az akkori Magyar Néphadsereg központi üzeme lett. Itt dolgozott, kezdetben szakmunkásként, majd művezetőként, egészen nyugdíjazásáig, 1988-ig.

A trianoni határon túli magyar szervezetekkel való kapcsolata az 1970-es évekre vezethető vissza. Akkoriban családjával a Gödöllői Agrártudományi Egyetem területén élt, ahol első felesége is dolgozott, és az egyetemi tánccsoport vezetője volt. Az egyetem népi tánccsoportjával, kulturális kapcsolatok révén, jutott el először a Székelyföldre. Ez a kulturális kapcsolat később a Felvidékre is kiterjedt.

1988-ban egyik alapítója volt Magyarországon a Nyugdíjasok Országos Szövetségének, melynek vezetésében később évekig részt vett. Az szövetség 20 éves jubileumi ülésén Jubileumi Díszoklevelet vehetett át, melyben ez szerepelt indoklasként: „aki a Nyugdíjasok Országos Szövetsége induló szerveződésétől kezdve, jelentős szerepet vállalt az alapok építésében, a szövetségünk közéleti, érdekvédelmi arculatának formálásában, az irányító-vezető testületeink munkájában. Köszönet a kezdők bátorságáért, elismerés a köztünk maradók hűségéért”.

Az 1980-as években költözött Isaszegre, ahol jelenleg is él. A rendszerváltást követően kapcsolatai a határon túli szervezetekkel rendszeressé váltak. Több évtizedes székelyföldi kapcsolatai révén, az Isaszegi Önkormányzat felkérésére, testvértelepülési kapcsolatot alakított ki Csíkkozmással és Csíkszentmártonnal.

Az 1990-es évek közepétől több alkalommal szervezett és vezetett körutakat Erdély és Felvidék magyarlakta területeire, megismertette az anyaországi résztvevőkkel az ottani emlékhelyeket, kulturális látnivalókat. Ezeket a kirándulásokat egészen az elmúlt évekig szervezte és vezette, az utóbbi években már Kárpátaljára is.

2006-ban megalapította a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítványt, amelynek tevékenységében a mai napig részt vesz. Az alapítvány az alábbi feladatokat tűzte ki maga elé:

A határon túli magyar emlékhelyek felkutatása, rendszerezése, kiegészítése a már rendelkezésre álló, a nyilvánosság által ismert eredményekkel; A határon túli magyar emlékhelyek fizikai karbantartása, állagmegóvása; Az oktatási tevékenység és közösségi ismeretterjesztés keretében rendszeres előadások szervezése; Hazai és nemzetközi tudományos konferenciák, szellemi műhelyek tervezése, lebonyolítása; Kapcsolatteremtés és együttműködés hazai és nemzetközi tudományos kezdeményezésekkel, intézményekkel, szervezetekkel; Lehetőségek megteremtése ahhoz, hogy az itthon élő és a határon túli, illetve más országbeli fiatalok jobban megismerjék egymást, országaik életét, kulturális örökségét, mindezzel hozzájárulva az európai szellem gazdagításához.

Az alapítvány megalakulása után elsődleges tevékenységének tekintette a külhoni kapcsolatok kiépítését. Így a kapcsolatfelvétel megtörtént Ukrajnában, munkácsi és beregszászi egyesületekkel, Kolozsváron a Házsongárdi Alapítvánnyal és együttműködési megállapodást kötöttek a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társasággal.

2007-ben, Hargita megyében, Flóris János több évtizedes kapcsolatára alapozva, és Isaszeg testvértelepülése, Csíkkozmás Polgármesteri Hivatala közreműködésével és segítségével, egy 180 cm magas, faragott kopjafát állítottak Csíkkozmás-Nyerges-tetőn a székely honvédők tiszteletére, akik elhunytak az 1848-49-es szabadságharcban, a cári csapatokkal vívott csatában. A kopjafa avatására, ünnepélyes keretek között, a szabadságharc évfordulójának ünnepe keretében, augusztus 1-jén került sor. Az ünnepségen mintegy ezer fő vett részt. A kopjafát Isaszeg település képviselőjében Flóris János avatta fel.

Ugyancsak 2007-ben, az egyesületünkkel létrejött szoros együttműködési kapcsolat alapján, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány anyagi közreműködésével készítettük el Hegyesi Márton emléktábláját. Az emléktáblát Hegyesi Márton halálának 100. évfordulója alkalmából állítottuk és Flóris János, valamint Révész Gizella leplezte le.

2008-ban első alkalommal szervezte meg Flóris János, az Isaszegi Történelmi Napok konferenciát, amely az elkövetkező években rendszeressé vált. A kétnapos konferenciákon, Isaszeg kiemelkedő szerepe miatt az 1848–49-es szabadságharcban, első sorban e témakörben hangzanak el előadások anyaországi, valamint erdélyi, kárpátaljai és felvidéki résztvevőkkel és előadókkal.

2008-ban az alapítvány képviselőjében, a Partiumi és Bányási Műemlékvédő és Emlékhely Társasággal közösen, avatta fel Kuthy Lajos író emléktábláját, Érmihályfalván.

2009-ben az általa alapított alapítvány tevékenysége kiterjedt a Felvidékre. Részt vett a Rimaszombat és Vidéke Gömörország Kulturális Egyesület meghívására Radnóti Miklós 100. születésnapjára rendezett ünnepségsorozaton. Szintén 2009-ben sikerült kapcsolatot kiépítenie kárpátaljai magyar szervezetekkel, a Beregszászi Rákóczi Szövetséggel. Beregszászi, dolhai magyar emlékhelyeket ismertetett meg az anyaországiakkal. Kapcsolatot alakított ki a Körösfői Rákóczi Kultúregylettel is.

2010-ben létesített kapcsolatot az Isaszegi Nyugdíjasok Baráti Köre és Nagyszalonta hasonló szervezete között.

2011. augusztus 1-jén még részt vett Nyergestetőn, a hagyományos ünnepségen, és koszorút helyezett el az általa állított kopjafánál. Augusztus végén, egyesületünk XVII. Partiumi Honismereti Konferenciáján, Mezőhegyesen, betegsége miatt már csak a programok egy részén tudott jelen lenni.

Figyelembe véve e sokrétű és gazdag honismereti, történelmi örökségünk megővésére irányuló rendkívüli tevékenységét, nagy szeretettel nyújtjuk át Flóris Jánosnak, a méltán megérdemelt Fényes Elek-díjat.

Isaszeg, 2011. november 22.

Dukrét Géza

WANEK FERENC

HALAVÁTS GYULA GEOLÓGUS RÉGÉSZETI ÉS ÉPÍTÉSZEKTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA

- különös tekintettel a Bánság területére

A bánsági Zsénán éppen 160 évvel ezelőtt született Halaváts Gyula életét és sokoldalú munkásságát szűkszavúan ugyan, de ismertettem egy korábbi írásomban [27], sőt, egy másikban, emberi habitusának némely oldalára is rávilágítottam [28]. Az ismétlések elkerülése végett, itt nem térek ki az említett két írásban elmondottakra, de a legfrissebb élményem tükrében egyik kijelentésemet aláhúznám, annak céljából, hogy indokoljam témám időszerűségét. Ugyanis, jelen dolgozatom szerkesztése közben futott be a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának *Hírlevele* (2013. július 7.) [29], melyben röviden megemlékeztek Halaváts Gyula születésének napra pontosan 160. évfordulójáról, ami önmagában igen dicséretes, de a szöveg ismételten azt illusztrálja, amit mindkét idézett írásomban kifogásoltam, hogy Halaváts munkásságát megcsonkítva tartja számon a magyarországi tudománytörténet-írás és emlékezet. Íme, dőlt betűvel a szerkesztők által kiemelt rész, idézőjelben meg a teljes tartalma a kapcsolható linknek [30]: „Geológus, bányamérnök, paleontológus. A selmecbányai bányászati akadémia elvégzése után 1874-től 1918-ig a Földtani Intézetben geológus, ill. főgeológus, főbányatanácsos. *Munkásságának fő eredménye az Alföld földtani viszonyainak összefoglaló ismertetése az artézi kútúrások adatai alapján.* Tudományos szempontból jelentősek a magyar pontusi rétegekkel foglalkozó tanulmányai. Érdemei vannak a műemlékvédelem terén is.” Valójában, Halaváts munkásságának (föld-

tani, régészeti és építészettörténeti együttesen) döntően nagyobb része a mai, tágabb értelemben vett Erdély területére esik, és nemhogy távolról sem meríti ki az idézett szöveg e földrajzi térségben végzett munkásságának érdemeit, egyszerűen, figyelmen kívül hagyja azokat. De például, csak a jelenleg általam ismert 35 régészeti és építészettörténeti írása közül, mindössze 3 [!] vonatkozik a mai Magyarország területére, az összes többi a Bánságra és Erdélyre. Hát ezért lett Halaváts Trianon után a magyarországi köztudatban *a zsigerekig sulykolt felejtés áldozata* [28: 283]. Ideje lenne tenni ellene.

Célom ezen írásommal nem a teljes Erdélyre és Bánságra vonatkozó munkásságának bemutatása, hanem csak a régészeti és építészettörténeti tevékenységének kurta felvázolása, kiemelve azokat az érdemeket, melyeket ezeken a szakterületeken, a Bánságban szerzett.

Ahhoz, hogy megértsük Halaváts érdeklődési körének tágulását, jó felidézni, hogy a 19. századi geológia még úgy tekintett az ősrégészetre, mint saját tudományterületének egyik mezejére. Elég, ha felelevenítjük Koch Antal évi múzeumőri jelentéseit az Erdélyi Múzeum Ásvány- és Földtani Gyűjteményéről [l. a csatolt irodalmat in: 25: 305-339], Téglás Gábor életművében jól kimutatható párhuzamos érdeklődést a régészet, a bányászat és a földtan iránt [13: 650], vagy Orosz Endre földtani indíttatású pályájának meredeken a régészet és a néprajz felé való elhajlását [24]. (Az sem véletlen, hogy Orosz Endre kapcsolatba került Halaváts Gyulával is [16: 24: 2 sz. lábjegyzet].)

Van azonban valami, ami Halaváts irányulását ezen felül meghatározta. Maga azt írta, hogy: *mindig élénken érdeklődöm annak a vidéknek a történelmi múltja iránt, a hol megfordulok* [7: 4]. Ez pedig már jóval több, mint szűkös szakmai szemlélet.

Hogy Halaváts Gyula intézeti megbízatásai 1879-től a Bánságba szólították, abban bizonyosan szerepe volt itteni származásának. Tény, hogy ettől kezdve, több mint 15 éven át, ezt a vidéket járta [15]. Itt kezdett el nemcsak figyelni, de írni is az általa észlelt régészeti leletekről. Így, a *Baniai őstelep* című, első ilyen jellegű írásában egy Krassó-Szörény megyei falu: Bánya

(románul: Bănia) délnyugati peremén lévő Cracu Otara nevű hegyháton, az általa végzett ásatás eredményeit tette közzé, melybe azután fogott, miután egy helybéli, földtani térképezése közben, cserepeket mutatott neki onnan. Az anyagot a Magyar Nemzeti Múzeumnak elküldte. 1972-ben, romániai régészek a helyszínen szűrőpróba-szerű ásatást végezve, az ottani leleteket a Coțofeni-kultúrába (kora-bronzkor, kr. e. 3500–2500 évvel) tartozónak azonosították [12: 31]. Nem róhatjuk fel Halavátsnak e pontosítás hiányát, hiszen kora régészete messze nem állt azon a szinten, hogy ezt megtehetette volna. Ez volt az első, még vékonyka írása az *Archaeologiai értesítő*ben, mely folyóiratban ettől kezdve, egyre gyakrabban közölte régészeti és építészettörténeti (azokat is régészetinek mondta ő) írásait – az első világháború kitöréséig összesen 23 cikket –, mitöbb, a Bánság területére vonatkozóak, kettő kivételével, mind itt jelentek meg.

Nemcsak közölt a lapban, mely az Országos Régészeti és Embertani Társulatnak volt a hivatalos lapja, hanem ennek a szakmai szervezetnek egyik legaktívabb tagja lett. Nem tudtam kideríteni, mikor lépett be, de a folyóirat társulati jelentéseiből kiderült, hogy a századfordulón már igazgató választmányi tag volt, s az maradt a világháborúig. 1899-ben belépett a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulatba is, hol ugyan funkciót nem vállalt, de ottani megbecsültsége elevenen kitapintható (eredeti cikke mellett, másutt megjelent írásait kiemelten ismertették, sőt, egy esetben, az *Archaeologiai értesítő*ben megjelent művét – fontosnak tartva – teljes terjedelmében újraközölték [9]. Az is igaz, hogy az idő tájt már a Hátszegi-medencében folytatta földtani térképező tevékenységét, majd 1904-ben átkerül az Erdélyi-medence délkeleti sarkába.

De térjünk vissza egyelőre bánsági ténykedéséhez. Az ősrégészettel kapcsolatosan még összesen három írásában foglalkozott, az egyik ezek közül ismét egy, a Bánság területéről (Németbogsánról – ma: Boksánbánya, románul: Bocșa Montană), származó lelet ismertetése [6]. Itt már a korábbi földmunkálatok alkalmával, a Kolcán-dombon (Dealul Colan) rengeteg cserépre akadtak, melyek elébb a resicai múzeumba, majd

Halaváts közvetítésével, a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. Halaváts ennek a leletegyüttesnek a csontanyagára összpontosított, és a mai régészeti gyakorlatban oly fontos őslénytani beazonosítását végezte el, figyelemre méltó szakszerűséggel. Fém tárgyát itt nem lelve, bizonytalan korinak mondta az előkerült anyagot, bár egy mai régész, már a szövegszerű leírásból felismeri, hogy itt is a Coțofeni-kultúra kerámiaanyaga van jelen, amint azt a későbbi gyűjtések is igazolták [12: 42]. A domb lábánál lévő mészégetőnél előkerült leletek zöme már fém tárgy volt, amiről Halaváts meg tudta mondani, hogy azok bronzkoriak. Ezt a későbbiekben annyival pontosították, hogy a dombteteti leletnél későbbi, késő-bronzkori Hallstatt A₁-anyagának határozták meg [12: 42].

Halaváts felfigyelt minden olyan felszínalaktani formára, mely emberi kéz munkája lehetett. Így, azokra a rómaiak által kiépített hadiutakra is, melyeket a 20. századi, gépekkel végzett nagymérvű felszínmódosítások (mezőgazdaság, útépités, területrendezés) még nem sodortak el. Terepember lévén, aki térképpel dolgozik, bejárta, felmérte azokat, hozzáértően összevetette a peutingeri-tábla (Tabula Peutingeriana) adataival, és elsőnek rajzolta meg térképészetileg (máig hajszálpontosan!) a Bánságon áthaladó római hadiutat Lederata (Opalánkától, ma Szerbiában: Stara Palanka-tól délre, a Duna túloldalán) és Tibiscum (Zsuppa, románul Jupa) között, a köztes állomások pontos helyi beazonosításával [7]. Munkájába Torma Károly, a neves régész, biztatására, és útbaigazító tanácsai mellett fogott neki [20: 543; 21: 1], bár Böhm Lenárd 8 évvel korábban már megkísérelte ezt az utat beazonosítani [1], Halaváts azt sokkal pontosabban megtette, kiigazítva előde eredményeit, ugyan helyenként adatainak is hasznát vette. Eredményeit nemcsak kortársai ismerték el (így maga, Téglás Gábor), de a mai régészet is számon tartja [3: 104].

Halaváts Gyula később még visszatért ehhez a témához [11], miután alkalma volt ellenőrizni Téglás Gábor állításának [21] helyességét Azizis település terepi azonosításában. Sajnos, ez a pontosítás elkerülte a mai kutatók figyelmét [17: 144; 3: 232].

A középkori építészeti emlékek kutatását egy bánági, ma Szerbiához tartozó, de Románia területéről (Temesmóra környékéről) is jól látható, röghegyre épült erőd, a Versec-vára (Ersomlyó-vára) bemutatásával kezdte [5], melyről ma sem tud sokkal többet a történetírás [23: 202-203]. Ezt követte Mezősomlyó várának azonosítása [8], melyhez fűződő érdemeit korábban már közzétettem [26]. Szinte hihetetlen, hogy a romániai régészeti topográfiában máig nem szerepel az itten azonosított, történelmileg igen jelentős középkori erőd [12: 117-119].

A Bánág területéről még egy várat ismertetett Halaváts, a Karánsebes közelében, Sebestorony (románul: Turnu Ruieni) határában, a románság által előszeretettel Ovidius-tornya (Turnul lui Ovidius) néven emlegettetet [10]. Ókori eredetét világos okfejtéssel megcáfolta, ugyan a román történetírás még sokáig nem tudott szabadulni légvárak értelmezésétől, elfogadva annak dáki eredetét, vagy elődjét [14: 12; 22: 56-58]. Építésének korát azonban rosszul ítélte meg, mert azt nem a 16. században emelték, hiszen okirat alapján is már 1467-ből ismert, építési módja, de az utóbbi kerámia- és éremleletek is azt igazolják, hogy 14. század közepi-végi építmény [19; 18: 540].

A középkori templomok kutatását csak később, a 20. század első éveiben kezdte meg, mikorra felkészültsége is összehasonlíthatatlanul magasabb szinten volt már. Ekkor már az Erdélyi-medence délkeleti részében folytatta földtani térképező munkáját, itt szembesült a szászok építette erődtemplomokkal, melyeket már felkészülten, alapos dokumentáltsággal dolgozott fel 18 alapos, monografikus jellegű tanulmányban [27: 93-94]. Összesen 50 templomot, erődtemplomot és erődítményt, Vurpódtól-Boldogvárosig (Ny-K), illetve Kisdisznódtól-Kisselykig (D-É). A romanika hagyatékát kutatta elsősorban, ami eredetileg a gótikában épült, azt rendszerint figyelmen kívül hagyta. Így, majdnem teljesnek mondható az általa megkutatott dél-erdélyi terület templomainak építéstörténeti feldolgozása, lényeges kivételt csak Szentágota, és a tőle délre fekvő Vérd, Szászveszződ, Kürpöd és Mártonhegy erődtemplomai képeznek, melyekről -

térképre vetítve a feldolgozott helységeket, biztos vagyok benne, hogy – vagy megírta, de nem közölte már tanulmányát, vagy azt megírni szándékozott, de nem sikerült befejeznie. Tulajdonképpen, ez Halaváts legkiemelkedőbb érdeme az építészettörténet terén, hiszen addig ilyen mélységgel ezeket senki nem kutatta át. Néhány egyedi bemutatás kivételével, mindössze egy szerző (Friedrich Müller) áttekintő műve előzte meg ebben a témában – de távolról sem az ő alaposságával –, utóbb Walter Horwath folytatta ezzel az igényességgel munkáját [2: VIII]. Hermann Fabini rendkívüli monográfiája ugyan felhasználja Halaváts tanulmányainak adatait – már amelyeket a szerző ismert –, de sajnos, láthatóan csak töredékében kerültek ezek az írások e kiváló szerző keze ügyébe [2: 847]. Halaváts Gyula munkássága e részének akármilyen szerény ismertetése is, messze meghaladja jelen írásnak a terjedelemkereteit. De remélem, lesz alkalmam a jövőben, végre érdemeinek megfelelően bemutatni azt.

Forrásmunkák

1. Böhm Lenárd 1887: *A Lederata-Tibiscum hadi útvonal az egykori Daciában*, Történelmi és régészeti értesítő, IX. 55–, Temesvár.
2. Fabini, Hermann 2002: *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, MonuMenta & Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 874 o., Hermannstadt-Heidelberg.
3. Fodorean, Florin 2006: *Drumurile din Dacia romană*, Editura Napoca Star, 448 o., Cluj-Napoca.
4. Halaváts Gyula 1878: *Baniai őstelep*, Archaeologiai értesítő, XII/X. 356, Budapest.
5. Halaváts Gyula 1886: *A verseczi várról*, Archaeologiai értesítő, Új folyam, VI/I. 49–51, Budapest.
6. Halaváts Gyula 1887: *A németbogsáni őskori leletekről*, Archaeologiai értesítő, Új folyam, VII/I. 4–12, Budapest.
7. Halaváts Gyula 1896: *A Lederata-tibiscumi római út*, Archaeologiai értesítő, Új folyam, XVI/I. 4–12, Budapest.
8. Halaváts Gyula 1902: *Mikor épült a dévai ev. ref. templom?*, A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve, XIII/III. Déva.
9. Halaváts Gyula 1906: *Útjegyzetek Krassó-Szörény vármegyéből. 1. Ovidius Tornya*, Turisták lapja, XVIII. 11–12, Budapest.

10. Halaváts Gyula 1910: *Hol is volt a Lederata-Tibiscum római út Abibis állomása*, Archaeologiai értesítő, Új folyam, XXX/III. 270–271, Budapest.
11. Luca, Adrian Sabin [ed.] 2006: *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc* – Repertoriu –, Bibliotheca Sepemcastrensis, XVIII. 359 o. Sibiu.
12. Markó László [főszerk.] 2007: *Új magyar életrajzi lexikon*, VI. Sz-Zs, Helikon Kiadó, 1528 o. Budapest-Szekszárd.
13. Marțian, Iulian 1921: *Urme din războaiele romanilor cu dacii*. Studii arheologice cu 39 de schițe și desenuri, Publicațiile Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, 54 o. Cluj.
14. Mészáros Miklós 1998: *Halaváts Gyula, a Bánság földtanának kutatója*, Romániai Magyar Szó, új sor. 1998/szeptember 5. Bukarest.
15. Orosz Endre 1896: *A „Kurjácska gredai” ősemberi telep Kécsán* (Tortontál vm) (Első közlemény), Erdélyi Múzeum, XIII/1. 22–33, Kolozsvár.
16. Răuț, Octavian, Bozu, Ovidiu, Petrovszky Richard 1977: *Drumurile romane în Banat*, Banatica, 4. 135–159, Timișoara.
17. Rusu, Adrian Andrei 2005: *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII–XIV.)*, Editura MEGA, 653 o. Cluj-Napoca.
18. Săcară, Nicolae 1975: *Donjonul de la Turnu-Ruieni*, Banatica, 3. 306–307, Timișoara.
19. Téglás Gábor 1897: *Torma Károly érdemeinek méltatása Dácia aldunai úthálózatának kinyomozásában*, Erdélyi Múzeum, XIV/X. 541–549, Kolozsvár.
20. Téglás Gábor 1898: *A lederata-tibiscumi hadi út Aizis állomásának helyrajza*, Archaeologiai értesítő, Új folyam, XVIII/1. 1–7, Budapest.
21. Trâpcea, Theodor N. 1969: *Despre unele cetăți medievale din Banat*, Studii de istorie a Banatului, I. 23–82, Timișoara.
22. Țicu, Dumitru 1998: *Banatul montan în evul mediu*, Editura Banatica, 565 o. Timișoara.
23. Virginás Emese 2010: Orosz Endre, in: Keszeg Vilmos, Szabó Zsolt [szerk.]: *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom*, Művelődés, 473–474, Kolozsvár.
24. Wanek Ferenc 2009: Koch Antal, in: Kovács Kiss Gyöngy [szerk.]: *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*, 283–339, EME, Kolozsvár.
25. Wanek Ferenc 2009b: *Egy elfelejtett középkori erőd: Mezősomlyó*, XIV. Partiumi Honismereti Konferencia, in: Partium, XIV/1. 13, Nagyvárad.

26. Wanek Ferenc 2011: *A sokoldalú (geológus, régész, művészettörténész) Halaváts Gyula*, in: IV. Tudomány- és Ipartörténeti Konferencia, Lakitelek 2011. június 23–26. EMT, 94–102, Kolozsvár.
27. Wanek Ferenc 2011b: *Errare humanum est, avagy a tudományos kritika fölötté szükséges voltáról és buktatóiról*, A Miskolci Egyetem Közleménye, A sorozat, Bányászat, 82. 281–288, Miskolc.
28. *** 2013: *160 éve született a bánsági Zséna községben Halaváts Gyula geológus, bányamérnök, paleontológus*, Hírlevél, III/7. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, világhálón: http://mta.hu/data/cikk/12/92/88/cikk_129288/MTA_MTK_EB_hirlevel_2013_07_15.pdf
29. *** 2013b: *Halaváts Gyula Zsena, 1853. júl. 7.–Budapest, 1926. júl. 28.* História – Tudósnaplár, 2013. július, világhálón: <http://tudosnaplar.kfki.hu/historia/egyen.php?namenev=halavats&nev5=Halav%E1ts+Gyula>

Társ szerző az alábbi kötetekben

- Cseke Péter, Hauer Melinda [szerk.] 1999: *125 éves a kolozsvári egyetem*, Kolozsvár.
- Dáné Tibor, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf [szerk.] 2001: *Kolozsvár 1000 éve*, EME, 346–375, Kolozsvár.
- Tánczos Vilmos, Tókécs Gyöngyvér [szerk.] 2002: *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*, Sapientia Kiadó, Kolozsvár.
- Lozsádi K. [szerk.] 2002: *Az erdélyi magyar universitas. Erdély szellemi múltjából*, Szabad Tér Kiadó, Budapest.
- Szabó József [főszerk.] 2003: *Bihardiószeg fejlődéstörténete*, Pro Juventus Dioszegensis Egyesület, Bihardiószeg.
- Bircher Erzsébet [szerk.] 2003: *Egyedül a közhaszon kedvéért... Tanulmányok a 250 éves magyar szénbányászat tiszteletére*, Miskolc.
- Péntek János [szerk.] 2004: *Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében*, Kisebbségkutatás Könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest.
- Pálfy József, Pazonyi Piroska [szerk.] 2007: *Őslénytani kirándulások Magyarországon és Erdélyben*, GeoKalauz 1, Hantken Kiadó, Budapest.
- Ilyés Szabolcs, Takácsné Szabó Csilla [szerk.] 2007: *Az erdélyi magyar tudomány történetéből*, EME, Kolozsvár.

- Nagy Arisztid, Bulbuk Jenő [szerk.] 2008: *Tiszteletkötet nemzedékek mentorának, a jeles természettudós, Tulogdy János emlékezetére*, Magyar Földrajzi Társaság, Budapest-Kolozsvár.
- Kovács Kiss Gyöngy [szerk.] 2009: *Hívatus és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*, EME, Kolozsvár.
- Bálint István János 2009: *Aeterna Sylvania / Örök Szilágy*, Cerberus KFT, Budapest.
- Dávid Gyula [főszerk.] 2010: *Romániai magyar irodalmi lexikon V/2. T-Zs*, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kolozsvár / Kriterion Könyvkiadó Bukarest-Kolozsvár.
- Hermann Gusztáv Mihály, Buzogány Árpád [szerk.] 2012: *Székelyföldi tudományosság - székely tudósok*, Székelyudvarhely Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, Székelyudvarhely.
- Péter I. Zoltán [szerk.] 2012: *A honismeret szolgálatában. Dukrét Géza 70. születésnapjára*, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, Nagyvárad.
- Dövényi Zoltán [főszerk.] 2012: *A Kárpát-medence földrajza*, Akadémiai kiadó, Budapest.

Ezek mellett még 66 szakfolyóiratokban és konferenciakötetekben megjelent tanulmány (egyedül, vagy társszerzőkkel), 26 szakmai kirándulásvezető, 72 előadás-kivonat konferenciakötetekben, 4 könyvfordítás társakkal, 70 tudománynépszerűsítő írás újságokban és folyóiratokban, valamint 80 egyéb más újságcikk, kiadványelőszó, könyvismertető.

Kitüntetései

- 1998: *Bardócz Lajos Díj*. Erdélyi Magyar Műszaki-Tudományos Társaság (EMT) tudománytörténeti pályadíja
- 2000: *Alapítói oklevél* EMT, a Társaság létrehozásában vállalt szerepéért
- 2002: *Debreczeni Márton Emlékérem* az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület (OMBKE - HU), a magyar bányászati és kohászati hagyományok ápolásáért
- 2009: *Gróf Mikó Imre Emlékérem*. Erdélyi Múzeum Egyesület, az EME-ben kifejtett tudományos tevékenységéért
- 2009: *Magyar Mérnöki Kamara tiszteletbeli tagság* (MMK - HU), szakmai és közéleti tevékenységéért
- 2010: *A Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja* (MTA - HU), a külhoni magyar tudományosság jeles képviselőjeként

- 2010: *Born Ignác Emlékérem* Magyar Olajipari Múzeumtól (MOIM - HU), a magyar-magyar tudományos kapcsolatok ápolásáért
- 2010: *Báthory István-díj*. Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és a Bolyai Kezdeményező Bizottság, a Bolyai Egyetem újraindítása érdekében kifejtett kimagasló tevékenységéért
- 2011: *Fényes Elek-díj*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, a helytörténeti munkában, örökségünk megóvásában, a honismereti nevelésben elért eredményeiért
- 2012: *A Magyarhoni Földtani Társulat tiszteletbeli tagsága* (MFT - HU), a földtani oktatásban végzett iskolateremtő munkásságáért, valamint az erdélyi magyar geológus társadalom és a Társaság közötti jó kapcsolat kialakításáért
- 2012: *Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Arany Emlékérme* (OMBKE - HU), az EMT és az OMBKE együttműködése érdekében kifejtett tevékenységéért
- 2013: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagsága* (EME), az Egyesület természet-tudományi szakosztályában kifejtett tudományszervezői munkájáért és tudományos tevékenységéért
- 2013: *Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület tiszteleti tagsága és aranygyűrűje* (OMBKE - HU) a magyar szakmai nyelv megőrzésében, ipartörténeti értékeink feltárásában, a tudományok fejlesztésében, a magyarhoni és erdélyi szakemberek közötti kapcsolat ápolásában végzett kiemelkedő munkásságáért
- 2013: *Ehrenurkunde* der Verein Mitteleuropäische Eisenstrasse (mit Zentrum in Leoben, Österreich) Anerkennung der erfolgreichen Tätigkeit *Díszoklevél* (A Közép-Európai Vas Útja Egyesület - központja: Leoben, Ausztria) eredményes munkássága elismeréseként.

2012

Január 19. A Magyar Kultúra Napja keretében könyvbemutatót tartottunk Berettyóújfaluban. Péter I. Zoltán ismertette Szecessziós építészet Nagyváradon című, valamint más három könyvét.

Január 21. Könyvbemutató az Ady Endre Középiskolában. Dukrét Géza és Fodor József vikárius ismertette a Római katolikus intézetek című, a Partiumi füzetek 68. kötetét.

Január 31. Az RMDSZ aradi székházának üléstermében mutatták be Ujj János Arad városiasodásának történetéből című, a városi tanács támogatásával napvilágot látott kiadványt, A magyar és román nyelven megjelent könyv a város infrastruktúrájának fejlődését kíséri nyomon a 19. században, egészen az első világháború kitöréséig. A könyvet Bognár Levente polgármester-helyettes és Puskel Péter helytörténész ismertette, majd a szerző dedikálta munkáját.

Február 18. Negyedik alkalommal szervezték meg Érmihályfalván a Máté Imre nevével fémjelzett megyei szintű szavalóversenyt. Nyolc iskola diákjai sorakoztak fel. A szavalóverseny főszervezője a költő unokahúga, Baricz-Nánási Noémi tagtársunk volt.

Március 15-ét köszöntő eseményként jelent meg Aradon a Kölcsey Egyesület Ujj János: Aradi évszázadok című, helytörténeti tanulmányokat és esszéket magába foglaló könyve. A Fecskés könyvek sorozat 23. köteteként napvilágot látott kiadványt az aradi Csiky Gergely Főgimnázium dísztermében mutatták be. A könyvet Friss Panián Iván ny. újságíró, a kiadvány lektora és Nagy István, a tördelőszerkesztő ismertette.

Március 24. Partiumi Honismereti Találkozó, az Ady Endre Középiskola díszterében. A következő előadások hangzottak el:

Péter I. Zoltán: A nagyváradi vár királyszobrai; Kupán Árpád: Az utolsó békebeli polgármester Nagyváradon, Rimler Károly; Kiss Kálmán: Műemlék templomok Túrterebesben; Nagy István: „Eszmények nélkül nem lehet élni”. Klebelsberg Kunó; Wanek Ferenc: Péchi Antal, egy nagyváradi születésű tudós, a Selmecebányai Akadémia és a 19. századi magyar bányászat élén; Pásztai Ottó: Dr. Károly Irén József. A premontrei szellemiség; Kovács Rozália: Az érmihályfalvi református templom. Az ezt követő közgyűlésen eldöntöttük, hogy kik kapják az idei Fényes Elek-díjakat.

Május 5. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban, a Varadinum-ünnepségek keretében. Dukrét Géza: Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében című kötetét Péter I. Zoltán ismertette. Közreműködött a Stadler Klarinét Kamarazenekar.

- Érmihályfalva. A Nyíló Akác Napok keretében nemzetközi könyvtárnapot szerveztek a Máté Imre Városi Könyvtárban. Főszervezője Szalai Ilona könyvtáros volt. Bemutatták a Nyíló Akác Napok történetéről szóló könyvet. Társ szerzője Kovács Rozália.

Június 2. Szalárd - könyvbemutató a kultúrotthonban. Borzási Gyula-Dani Zoltán-Nagy Miklós: Szalárd és vidéke, tegnap és ma című, a Partiumi füzetek 69. kötetét Dukrét Géza ismertette.

Június 3. Fotókiállítást nyitottunk meg a rogeriuszi református templom előcsarnokában, Egykor volt váradi nagyjaink, egykor volt nyughelyei címen, a felszámolt olasz temetőben nyugvó személyiségek és síremlékeik fotóiból. A képeket Kordics Imre készítette, a tárlat anyagát Dukrét Géza ismertette.

- Nagyszalontán könyvbemutatót tartottak a Szalontai Napok keretében. Dánielisz Endre: Nagyszalonta művelődési intézményei című kötetét ismertették.

Június 6. Könyvbemutató Érmihályfalván, a Máté Imre Városi Könyvtárban. Dukrét Géza: Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében című kötetét Kovács Rozália ismertette.

Június 15. Könyvbemutató Halmiban. Bara Csaba: A halmi református templom című kötetét ismertették. A rendezvényen részt vett Bara István, Bara Eszter.

Könyvbemutató Érmihályfalván, a Máté Imre Városi Könyvtárban

Június 22. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban. Borzási Gyula-Dani Zoltán-Nagy Miklós: Szalárd és vidéke, tegnap és ma című kötetét Dukrét Géza ismertette.

Június 29. Könyvbemutató az Ady Endre Emlékmúzeumban. Péter I. Zoltán-Tóth János: Egy kis séta – Ady Endre nagyváradi sajtópere és börtönnapjai című kötetét ismertették.

Június 29.–július 8. között szervezték meg Érmihályfalván a VI. Érmihályfalvi Alkotótábort. A tábor végén a 23 résztvevő alkotásából kiállítást rendeztek a Máté Imre Városi Könyvtárban. A szabályzat értelmében minden résztvevő a városnak adja egy-egy művét. A tábor szervezője Szalai Ilona könyvtáros volt.

Július 11–15. között kirándulást szerveztünk a Csángóföldre, a következő útvonalon: Gyimesközéplek – Klézse – Trunk – Bakó – Pusztina – Gyimesbükk és vissza. Idegenvezető Halász Péter volt. 46-an vettünk részt.

Szeptember 7–9. Nagyszalonta, XVIII. Partiumi Honismereti Konferencia.

A Magyar Házban tartottuk. Fényes Elek-díjat kapott Bessenyei István ny. lelkipásztor (Segesvár), dr. Dénes Zoltán esperes plébános, debreceni egyetemi tanár, Nánási Zoltán, post mortem (Érmihályfalva). A különdíjat Sándor Tivadar arad-gáji

Fehéregyházán, a Petőfi-emlékháznál

Tamási Áron emlékművénél

A XVIII. Partiumi Honismereti Konferencia megnyitója

római katolikus plébános kapta. Emléklapot kaptak azok, akik segítettek a konferencia szervezésében.

A konferencia fő témái a következők voltak: A Partium és a Bánság egyházi műemlékei; Nagy személyiségeink emlékezete. Az előadások sora hagyományosan a konferenciának helyt adó Nagyszalonta megismerésével kezdődött: Dánielisz Endre a város törté-

netét ismertette. Patócs Júlia a szalontai Arany János-kultuszról beszélt. Mesélt az Arany-múzeum megalapításáról, az Arany-szobrok elkészítéséről, az Arany János Irodalmi Kör tevékenységéről. Ezt követően Filep Antal egyetemi professzor (Budapest) a Györffy István Fekete-Körös-völgyi fotóiból összeállított kiállítást nyitotta meg. Röviden beszélt Györffy István néprajztudós tudományos munkásságáról és kutatóútjairól a Fekete-Körös menti falvakban.

Ebéd után a társaság a várossal ismerkedett, Dánielisz Endre vezetésével, aki részletesen bemutatta a református templomot, a mellette lévő szoborparkot, a Csonka-toronyban elhelyezett

Fényes Elek-díjat vettek át: Bessenyei István, Dénes Zoltán,
Nánási Zoltán özvegye és Sándor Tivadar

Arany János Múzeumot. Este a Toldi Néptáncsoport hagyományőrző műsorát nézték meg.

Másnap délelőtt a következő előadások hangzottak el: Star-müller Géza (Kolozsvár) nemzeti jelképeinket mutatta be. Filep

Antal (Budapest) Viski Károlyról, a magyar néprajz tudós professzoráról érkezett, aki nagyszalontai gimnáziumi tanársága alatt döntött, hogy a néprajz művelését választja élethivatásául. Hitter Ferenc (Felsőbánya) Boldog Scheffler János szatmári püspök életútját ismertette, számos illusztráció segítségével. Pásztai Ottó (Nagyvárad) a Hoványi család kapcsolatát mutatta be a nagyváradai Királyi Jogakadémiával. Horber Pál (Nagyvárad) K. Nagy Sándor „Biharország Orbán Balázs” címen ismertette a helytörténeti kutatás nagy úttörőjének honismereti munkáját a magyarországi jobbagyság történetéről. Kiss Endre József (Sárospatak) a Petőfi-kultusz két arcáról beszélt, a hatalom és a szakma által támogatott, valamint a népies irányról. Ismertette a szibériai Barguzin-expedíció eredményeit. Olasz Angéla (Arad) szívhez szóló előadást tartott Kossuth Lajos a nemzet és Arad emlékezetében címen. Halász Péter (Gyimesközéplek) Mikecs Lászlóról, a csángók kutatójáról érkezett, aki kilencvenöt esztendővel ezelőtt született Bihardiószezen. Matekovits Mihály (Arad) Az aradi Minorita Kultúrház rövid történetéről, Wanek Ferenc (Kolozsvár) a húsz esztendeje eltávozott, nagyváradai biológus, Jurcsák Tibor tudományos hagyatékát mutatta be. Ujj János (Arad) az újaradi Szentháromság-szobor restaurálását ismertette. Mátyás Attila evangélikus lelkipásztor (Nagyvárad) a nagyvárad-i egyház rövid történetét és az evangélikus templomot mutatta be.

Délután a következő előadásokat hallgattuk meg: dr. Vajda Sándor (Borosjenő) Borosjenő egészségügyi ellátásának múltjáról és jelenéről beszélt, kihangsúlyozva dr. Balogh Ernő munkásságát. Széman Péter (Szilágysomlyó) somlyói Báthory Istvánról, erdélyi fejedelemről és lengyel királyról érkezett. Kovács Rozália (Érmihályfalva) a Szlávy családot mutatta be, akik egy kis kápolnát építtettek az Érmihályfalvához tartozó Tótfalun, s ennek jelenkori restaurálását. Bartos Elekes Ildikó (Nagyvárad) Hűség a faluhoz, a földhöz és önmagához Sárközy Gerő verseiben című tanulmányát olvasta fel. Szendrő Dénes (Isaszeg) Tóth Árpád költő isaszegi emlékeit ismertette. Az utolsó előadást Deák József (Borossebes) tartotta, Borossebes és környéke a Wenckheim család alatt (1891–1919) címen.

A konferencia közgyűléssel zárult. Az elnöki beszámoló után röviden szóltak a területi elnökök. Bemutatták az új tagokat, akik átvették a tagsági könyvecskét. Ezután megtárgyalták az egyesület legfontosabb problémáit. A közgyűlés után meghallgatták Gali Teréz előadóművész szívhez szóló, felemelő műsorát. Méltó zárása volt a konferenciának.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Sarkadon meglátogatták a református templomot. Gyulán megtekintették a várat, az Erkel-házat, Békéscsabán a Munkácsy Mihály Emlékházat, a belvárosi római katolikus templomot, az evangélikus kis-, és nagytemplomot. Geszten meglátogatták a nagyon elhanyagolt Tisza-kastélyt és Arany János házat.

Október 19. Könyvbemutató a Lorántffy Egyházi Központban három könyvet ismertettünk: a Rákóczi-sorozat 5. kötetét; A honismeret szolgálatában; Mátyás Attila: A Nagyváradi Evangélikus Egyház története.

Október 26. Fotókiállítás megnyitása a Szacsvey Imre Gimnázium előcsarnokában, Bihar megye emlékműveiről és emléktábláiról. 96 fényképet mutattak be Dukrét Géza fotóiból.

Október 31. Fotókiállítás megnyitása a váradi köztemetőben, Kordics Imre fotóiból, amelyek a legnevesebb síremlékeket örökítette meg.

November 13. Fotókiállítás Hegyközsatárban Bihar megye emlékjeleiről. Dukrét Géza vándor-fotókiállításának második állomása.

November 23. Fotókiállítás Bihardiószegen Bihar megye emlékjeleiről. Dukrét Géza vándor-fotókiállításának harmadik állomása.

December 5. – Könyvbemutató a Városházán. Kupán Árpád: Nagyváradi nagy változásainak vezéregyéniségei című kötetet Dukrét Géza ismertette.

December 20. Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban. Dr. Szatmáry Ferenc: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület székházperének kilencéves története című kötetet Dukrét Géza ismertette. Felolvasták a szerző fiának, Szatmáry Péternek üdvözlő levelét, majd Benedek Klára beszélt

Könyvbemutató a Városházán

arról, hogyan szerkesztette meg a hatalmas peranyag alapján a könyvet.

December 27. Fotókiállítás Margittán Bihar megye emlékjeleiről. Dukrét Géza vándor-fotókiállításának negyedik állomása.

Fotókiállítás Berettyóújfaluban

2012. díjazottjai

LAUDATIO

Bessenyei István tiszteletére

Nagytisztelető Bessenyei István, nyugdíjas református lelkipásztor egyik legrégebb és leghűségesebb tagja társaságunknak. Előrehaladott életkora miatt az utóbbi években már nem tudott részt venni összejöveteleinken, de mi, akiknek szerencsénk volt őt ismerni, mindig érdekes, tartalmas és színvonalas értekezéseit meghallgatni, igen nagy szeretettel és elismeréssel gondoltunk rá.

Lehet, hogy egy kissé megkéstünk ezzel a megtisztelő elismeréssel, de rohanó világunkban gyakran esünk hasonló hibába, s azzal mentjük magunkat, hogy jobb később, mint soha. A késedelmünkre mégis találni egy elfogadható magyarázatot, azt, hogy nyugdíjba vonulása után, 1999-ben Segesvárra költözött, s nehezkesebbé vált a kapcsolattartás.

Mivel jelenlegi tagtársaink egy részének nem volt alkalma őt megismerni, idézzük az Erdélyi Magyar Ki Kicsoda 2000-es kiadását, a 88. oldalon 495. szám alatt szereplő róla szóló adatokat: „Bessenyei István lelkipásztor, községi tanácsos, született Árpádon, 1929. június 25. Szülei: István (földműves), Hajdú Julianna (háztartásbeli). Vallása református. Felesége: Sárközi Katalin (1956). Gyermekai: István (1957), erdőmérnök, Tünde (1960), tanár, Zsolt (1972), diák. Életpályája: 1954–1955 segédlelkész Székelyhídon, Nagyszalontán. 1956–1965 lelkész Éradonyban, Értarcván, majd 1965–1999 (nyugdíjazásáig) Sarmaságon.

Életműve: Helytörténeti monográfiái: Székelyhíd, Értarcsa, Árpád és Sarmaság községek monográfiái. Nyomtatásban megjelent prédikációi: Ujkenyéri bűnbánati füzet, Ecce Homo. Cikkei jelentek meg hazai és külföldi lapokban.

Társadalmi tevékenysége: az RMDSZ helyi vezetőségi tagja, községi tanácsos (1992-től), a PBMEB tagja.“

Tehát az adattár megjelenésekor már Segesváron élt, de ez nem akadályozta meg őt a kapcsolattartásban, a pályázatainkon és honismereti konferenciáinkon való aktív részvételben.

Rátérve a társaságunk életében kifejtett munkásságára, elmondhatjuk, hogy szinte alapító tagja annak, hisz már 1992-ben az Oral history – Szóban élő történelem címen meghirdetett pályázatunkra egy igen érdekes, s tartalmas dolgozattal jelentkezett Az árpádi tanyavilág címmel. Ekkor került kapcsolatba alapító elnökünkkel, Dukrét Gézával, aki örömmel fogadta jelentkezését sorainkba, és megígérte készülő Sarmaság című monográfiájának megjelentetését.

1998-ban Bessenyei István felvállalta a IV. Honismereti Konferencia megszervezését Sarmaságon, s ekkor került bemutatásra a szolgálati helyéről írt monográfia a Partiumi füzetek hatodik köteteként.

Attól kezdve minden konferenciánknak aktív résztvevője volt, színvonalas, érdekes dolgozatokat mutatott be, melyek közül példaként két tanulmányát említjük meg, mivel azok szülőfaluja szellemi és tárgyi néprajzából merítették tárgyukat.

Az árpádi favillakészítés című dolgozata nyomtatásban is megjelent a 2003-ban kiadott évkönyvünkben. 2004 márciusában a honismereti találkozón Bujdosás Árpádon című előadása keltett méltóan nagy figyelmet és elismerést tagságunk körében.

2004 szeptemberében a X. Partiumi Honismereti Konferencián Dukrét Géza Emléklapot adott át Bessenyei Istvánnak, ezzel is elismerve különleges érdemeit, s azt, hogy bár elköltözött Sarmaságról, azóta is aktív tagja társaságunknak, konferenciáinkon érdekes előadásokkal gazdagítja ismereteinket.

Nyugdíjas lelkésként egyre inkább a szellemi értékekre, mai világunk erkölcsi, vallási problémáira reflektáló előadásokat tartott, több alkalommal rövid áhítattal, imával nyitotta vagy zárta rendezvényeinket. Így nemcsak mint helytörténészt és néprajzost, de mint mélyen gondolkodó, bölcs filozófusi adottságokkal rendelkező személyiségként is megismerhettük. Ezek az előadások is meggyőző erejű, tartalmas értekezések voltak, amelyeket nagy figyelemmel követtünk. Néhány példát

is említék: 2003-ban Az önpusztító fegyverről, 2005-ben Az erkölcs 20. századbeli átalakulásáról értekezett. 2006-ban Portör-lés a reformáció, 2007-ben Konfesszionizmus és ökumenizmus címmel tartott előadást Szatmárnémetiben.

A XIII. Honismereti Konferencián nagy riadalmat keltett mindnyájunkban, ugyanis az esti órákban kedves tagtársunk hirtelen és váratlanul rosszul lett, elvesztette eszméletét. Szerencsére a gyors orvosi és gyógyszerészi segítségnek köszönhetően sikerült elhárítani minden bajt, veszélyt. Kiderült, hogy elfelejtette bevenni a megszokott esti gyógyszerét, ez okozta a rosszulletet. Ez az eset is bizonyítja, hogy egész társaságunk mennyire szereti, félti, óvja nagyra becsült tagtársunkat.

Nem sokkal ezután társaságunk egy erdélyi körutat szervezett, s ennek során Segesvárt is megtekintettük, ahol az idegenvezetőnk, Bessenyei István, hatalmas lendülettel, nagy hozzáértéssel vezette végig a résztvevőket, részletesen bemutatva a város történelmi jelentőségű épületeit, helyszíneit.

Rendkívül gazdag és sokoldalú tudományos tevékenységéért, népéért, egyházáért végzett elhivatott munkásságáért, gazdag és sikeres életpályájának értékeléseként, mintegy életműdíjként nyújtjuk át nagy tisztelettel, szeretettel és elismeréssel a Fényes Elek-díjat Bessenyei Istvánnak.

Kívánunk neki jó egészséget, erőt és kitartást, hogy még sokáig szolgálhassa népünk, nemzetünk igaz ügyét, megmaradásunkat, hitben való megerősödésünket.

Nagyszalonta, 2012. szeptember 7.

Kupán Árpád

LAUDATIO

Dénes Zoltán tiszteletére

Mivel Dénes atyát 1997 óta ismerem és tudtam, hogy rendkívüli sokoldalú tevékenységet fejt ki, elhatároztam, hogy bő laudatiót állítok össze. Sajnos nem sikerült. Böngésztem az internetet, de

alig találtam valamit. Felkértem, küldje el önéletrajzát, alig írt valamit. Ez nagy szerénységről tesz bizonyosságot. Ő állandóan szervez, irányít, előadásokat tart, mindig úton van. De ezekről sohasem beszél. Ha bármiről szó van, azonnal intézkedik, de mindig a háttérben akar maradni. Ő a szürke eminenciás. Egyesületünket is számtalan esetben segítette, de gondolom rajtam kívül senki sem vette észre. Azért mégis megpróbálok bemutatni e nagyszerű embert.

1957. május 12-én született Szegeden. Középszkolai végzettsége mezőgazdasági gépésztechnikus. 1985-ben elvégezte a Szegedi Római Katolikus Teológiát, még abban az évben, június 14-én szentelték pappá. 1985–86 között káplán Mórahalmon, 1986–87 között Debrecenben, majd 1987–89 között Gyulán. 1989-től plébános Újirázon, majd esperes a berettyóújfalui esperesi körületben.

Szakmai érdeklődése a természettudományok, filozófia, történelem és a néprajz felé mozdították. Debrecenben szerzett egyetemi Ph. D. doktori fokozatot néprajz-történelemből. 1993-tól folyamatosan tanít a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán. 1996-tól a Leuveni Egyetemen oktat, kutat, főleg a Mecheleni Városi Levéltárban és a Leuveni Erasmus Könyvtárban. Címzetes egyetemi docens a Szegedi Tudományegyetem Társadalomföldrajzi Karán. Doktori iskolában tanít és bizottsági tag a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok doktori iskolájában és a Debreceni Egyetem történelem-néprajzi doktori iskolájában. Az utóbbi években a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen is tanít. Mindezek mellett lelkipásztor, felelős esperes, néprajzi és történelmi kiállításokat, néprajzi konferenciákat szervez, iskolákat segít, pályázatokat készít különböző társadalmi intézményeknek és rendezvényeknek és sorolhatnám tovább. Egy, a Hosszúpályiban a Magyar Kultúra Napja alkalmával szervezett néprajzi kiállításnál a következőket írták róla: „Dénes Zoltán etnográfus, tudós pap gyűjteményeiből már számos kiállítással találkozhattunk. Ő annak az örökségnek a folytatója, amit a magyar néprajzban számos pap, tudós képviselt már a 19. században. A családias kiállítás tematikus

és műfaji gazdagságával a népi vallásosság jelentős része rekonstruálható, hiszen minden tárgyhöz köthető valamilyen ájtatossági forma.

Dénes Zoltán atya szerencsés gyerekkorára hivatkozva emlékezik gyűjteményének első darabjaira. Már ministráns korában szenvedélyes gyűjtőmunkájának célja a megmentés volt. Azokat a szakrális tárgyakat mentette meg, amelyek már nem kellettek senkinek. Különösen a 60-as évek nihilizmusa nyújtott erre nagyobb lehetőséget, amikor elmondása szerint néhány – Szűzanyát ábrázoló – szobrot akkor mentett meg, amikor az utcabeli fiúk célpontként használták azokat a légpuskás lövöldözéskor. Zoltán atya büszkén mutatta be azt a szilárdság szimbólumaként is ismert tölgyfából készült keresztet, amelyre a korpuszt rózsafából, a szeretet szimbólumát is jelentő fából faragták... A tárlat számos 19–20. századi értékekkel és művészettörténeti érdekességekkel gazdagítja a látogatót.” E bemutatás is Zoltán atya tevékenységének egy epizódját ismertette. Az idén májusban vettem részt én is A paraszti polgárosodás tárgyi világa és nemzeti jelképek című kiállítás megnyitóján, amelyet a Szentendrei Skanzen a Partiumi Keresztény Egyetemen szervezett meg. Idézném Zoltán atya szavait: „azért gyűltünk össze, hogy a jövő kapujában emlékezzünk a múltra. A tájházaink a magyar kultúra azon kapcsai, amelyek Magyarországot és Nagyváradot is a jövőhöz kötik.” Beszédét gróf Széchenyi István szállóigéjével zárta: „Magyarország nem volt, hanem lesz”, hozzátéve, hogy ez csak akkor lehetséges, ha a múlt értékeit megbecsüljük. Ez is rávilágít Zoltán atya gondolatvilágára.

Dénes Zoltán számos szervezetnek tagja, vagy éppen vezetője: a Magyar Tudományos Akadémia külső testületi tagja, a Bécsi Európa Club, a Genfi Emlékezés Hídjai EU Bizottság, az Ethnica Alapítvány Kuratóriumának, a Holló László Művésztelep Kuratóriumának tagja, a Palmetta Tudományos Szociokulturális Egyesület, valamint a vésztői Kis Bálint Általános Iskola alapítványának elnöke.

Régi kapcsolatot tart fenn egyesületünkkel. Első előadását 1997-ben tartotta, a III. Honismereti Konferencián, Biharon,

ahol a partiumi interetnikus kapcsolatokról beszélt. 2002-ben, az aradi konferencián A román etnikum térnyerése a Partiumban címen tartott előadást. Az utóbbi időszakban több együttműködési szerződést írtunk alá. Hivatalosan 2000-ben iratkozott be egyesületünkbe. 2011-ben, a XVII. Honismereti Konferenciát Mezőhegyesen ő szervezte meg, s talált hozzá forrásokat. Sokat segített az idej konferencia megszervezésében is, az ő személygépkocsijával tettük meg Magyarországon azt a műemlékes körutat, amelyet vasárnap fogunk bejárni.

E sokoldalú honismereti és hagyományőrző, valamint tudományos tevékenységéért, elhivatottságáért méltán érdemelte ki a Fényes Elek-díjat. Kitartást és jó egészséget kívánunk további munkásságához!

Nagyszalonta, 2012. szeptember 7.

Dukrét Géza

LAUDATIO

Nánási Zoltán tiszteletére

Nagyváradon született 1934. november 24-én, iparos családban. Négyen voltak testvérek. Másfél éves korában édesapja meghalt. Édesanyja megbetegedett és ezért kisgyermekként árvaházba került. 1940 őszén Székelyhídra, majd néhány hónap múlva Kötegyánba (Magyarországra) került nevelőszülőkhöz. 1941–1945 között itt végezte el az elemi iskola első négy osztályát. A határok lezárása után édesanyja szökve visszahozta Nagyváradra. A hetedik osztály elvégzése után elment szakmát tanulni és 1950-ben asztalos diplomát szerzett. 1958-ban elvégezte a Bolyai Tudományegyetem történelem szakát, ahol tanári diplomát kapott. 1959-ben megnősült. 1970-ben született kisebbik leánya, Noémi tanítónő, aki régi tagja egyesületünknek. 1958–1989 között a székelyhídi középiskolában tanított történelmet. 1990–1995 között, nyugdíjazásáig, Érmihályfalván volt középiskolai tanár.

1960-ban átvette a Székelyhídi Múzeum vezetését, amely a történelemtanításnak is egyik legfontosabb segédeszköze volt. A modern muzeológia elvárása szerint, a diákok segítségével átalakította, és tudományos alapokra rendezte be a múzeumot. Elkötelezettséggel és nagy lelkesedéssel járta be a vidéket, s vett részt a régészeti feltárásokban, együtt a középiskolások régészeti-történelmi körének tagjaival. Régészeti munkájának elismeréseként 1968-ban Emlékplakettel tüntették ki.

1963–1975 között a nagyváradi Fáklya című napilap tudósítója, több száz tudósítás mellett riportok és régészeti-történelmi írások szerzője volt. Történelmi, művelődési írásai a Falvak Dolgozó Népében, a Művelődésben, a Bihari Naplóban, a Crişanában, a Székelyhídi Hírlapban, az Érmihályfalvi Figyelőben, az Erdélyi Naplóban jelentek meg. Régészeti és helytörténeti tárgyú dolgozatait a Studii și Cercetări de Istorie Veche (Bukarest), az Acta Musei Napocensis (Kolozsvár), az Acta Musei Porolissensis (Zilah) szakfolyóiratok közölték. Jelentősebb írásai: Az Ottományi műveltség az Ökörvárban; Az érkörtvélyesi késő Hallstadt-kori temetkezések; A Körös-völgye neolitikus festett kerámiás műveltsége; Tudományos értékű pénzlelet Székelyhídon; A székelyhídi neolitikus sír; A múlt emlékei az Érmelléken; II. Rákóczi Ferencre emlékezünk.

2000-ben lett tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaságnak. Ettől kezdve alaposabban nekiállt a helytörténeti kutatásnak, rendszerezve az eddig összegyűlt anyagot. Kutatási területe az őskori régészet, helytörténet, a történelemtanítás módszerei voltak. Tanulmányai jelentek meg a Partium honismereti lapunkban és társaságunk könyvsorozatában: Székelyhíd is fegyvert fogott, A szabadságharc zászlaja alatt, Az 1848–1849-es forradalom a Partiumban és a Bánságban, a Partiumi füzetek 13. számában; '56 Kolozsváron, az 1956 emlékezete Biharban, a Partiumi füzetek 45. számában jelent meg. A Székelyhídi Hírlapban 1996. január 10-től sorozata jelent meg, Székelyhíd története címmel, az Érmihályfalvi Figyelőben pedig 1997 áprilisától Érmihályfalva jeles polgárai címmel.

Két önálló kötete jelent meg: Dr. Andrásy Ernő az Érmellék utolsó polihisztora, a Partiumi füzetek 24. számában, valamint Székelyhíd történeti monográfiája, amely két kiadást is megélt.

2003-ban Székelyhíd díszpolgárává választották. 2004-ben a Város Emlékplakettjét és Kitüntető Diplomáját kapta. 2012 áprilisában a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság közgyűlése odaítélte a Fényes Elek-díjat, amelyet a XVIII. Partiumi Honismereti Konferencián nyújtotta volna át. Sajnos, mostmár csak post mortem kaphatja meg. 2012. április 12-én, hosszú és nehéz betegség után elhunyt Nánási Zoltán tanár, történész, régész, az Érmellék tudósa.

Nagyszalonta, 2012. szeptember 7.

Dukrét Géza

LAUDATIO

Sándor Tivadar Péter tiszteletére

Aki felüti az Erdélyi Ki Kicsoda 2010-es kiadását, az 579. oldalon megtalálja Sándor Tivadar Péter, arad-gáji római katolikus plébános életére, tevékenységére vonatkozó legfontosabb adatokat. Azt, hogy 1947. augusztus 25-én született Aradon, hogy 1971-ben szentelték pappá, hogy segédlelkészként tevékenykedett több plébánián. 1975-től plébános. Előbb az Arad melletti Szentpálon, majd Arad egyik városnegyedében, Gájban. Filiája a már említett Szentpál, valamint Sofronya is. Ő a Marosi Főesperesség legrégebben, 37 éve folyamatosan szolgáló papja.

Azt nem a Ki Kicsoda árulja el, a laudatio írója teszi hozzá, hogy sokgyermekes, mélyen vallásos családból származik, amelyből ketten is a lelkészi hivatást választották. Abban az időben, amikor a kommunista hatóságok által bevezetett numerus clausus miatt a kisebbségi egyházak állandó paphiánnyal küszködtek, amikor a lelkészeket állandóan zaklatták a párt és a

politikai rendőrség emberei. Sándor Tivadar nemcsak vállalta a kihívásokat, a megpróbáltatásokat, hanem a maga szerény, konok módján még szembe is szállt azokkal. A falu hívő lakói áldással emlegetik, hogy neki köszönhető a szentpáli templom építésének a befejezése. Egyedüli katolikus egyházi építményként Arad megyében, az 1989-ig terjedő időszakban! Ugyancsak az ő érdeme, hogy az 1960-as évek elején lebontott Szentháromság-szobor kő részeit a szentpáli templomkertbe szállíttatta, és ott raktározta. (Hogy mennyire együtt élt híveivel, arra példa, hogy a szentpáli bekötőút kikövezésének egyik kezdeményezője, a jóváhagyás megszerzője volt.)

1990 után közéleti szerepet vállalt, ő lett az aradi Caritas Sanctus Gerhardus elnöke, megszervezte Aradon és Szentpálon az Agrocaritas mezőgazdasági társulást. Ez utóbbi építőbrigádja újította fel a Csiky Gergely Líceum aradi kollégiumát, 80-100 helyet biztosítva a vidékről származó magyar anyanyelvű diákoknak.

2004-2008 között felújította a gáji Boldog Gizella királyné tiszteletére 1858-ban épített templomot. A felújítás során teljes tetőcserét hajtottak végre, újravakolták a tornyot és az egész templomot, a falakból kiiktatták a salétromot. A templom belső falaira akkor került hat seccó festmény, amely az Árpád-házi királyné életének mozzanatait ábrázolja. Az alkotó, Hatzack Lukacsovics Magda Németországból tért haza, hogy elvégezze a munkát. (34 évvel korábban ő készítette a szentpáli templom festményeit is.) A plébános úr kérelmezésére, a templom előtti teret hivatalosan Gizella térnek nevezték el, ennek köszönhetően Aradon egy köztér egy magyar királyné nevét viseli.

Az aradi római katolikus közösség kérésére, Bognár Levente alpolgármester áldozatos munkájával 2007-ben sikerült ismét köztérre állítani a belvárosi római katolikus templom előtt a Szentháromság-szobrot. Sándor Tivadar gondoskodásának köszönhetően, Róna József alkotása kőrészének legnagyobb hányada épségben került elő, s lett ismét beépítve a műalkotásba.

2009. május 10-én, a gáji római katolikus templomkertben szentelték fel Gizella királyné bronzból készült mellszobrát,

Kocsis Rudolf aradi szobrászművész alkotását. A műalkotás a gáji római katolikus hívek adakozásából, a plébános úr szerezte alapítványi pénzekből és a városi tanács támogatásával valósult meg.

Az 1944. szeptemberi Arad környéki harcokban a 3. magyar hadsereg több száz katonája halt meg. Közülük 11-et a gáji temetőben hantoltak el, sírjukat a gáji római katolikus egyház Mária Társulata gondozta. Az ő sírjukat újították fel Sándor Tivadar kezdeményezésére és irányításával, s készítettek sírjuk fölé monumentális emlékművet. A műalkotást 2011. október 2-án Hende Csaba magyar honvédelmi miniszter, Füzes Oszkár bukaresti magyar nagykövet és Sándor Mátyás bukaresti katonai attasé jelenlétében avatták fel a gáji temetőben.

Szentpálon ugyancsak az ő nevéhez fűződik a faluban eltemetett magyar katonák sírkertjének a kialakítása és állandó gondozása. 2011. június 11-én, a falunapokon a templomkertben avatták fel a második világháborúban elesett nyolc szentpáli lakos emlékére, a lakosság közadakozásából, illetve RMDSZ-politikusok hozzájárulásából emelt szürke obeliszket.

S ha mindezekhez hozzáteszem azt a jelentős anyagi és erkölcsi támogatást, amelyet Sándor Tivadar nyújt az Arad megyei magyar tannyelvű oktatás segítésére, a Kölcsey Egyesület működésének támogatására, akkor állíthatom: a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság Fényes Elek-díja méltó kezekbe kerül 2012-ben.

Nagyszalonta, 2012. szeptember 7.

Ujj János

MAKAI ZOLTÁN

EPIZÓDOK
SZÉKELYHÍD TÖRTÉNETÉBŐL

Székelyhíd Románia északnyugati részén fekszik, 42 km-re Nagyváradtól, közel a magyar-román határhoz. A várost átszeli a Nagyvárad-Szatmár és Székelyhíd-Szilágysomlyó-vasútvonal. Szintén a várost szeli át a Nagyvárad-Szatmár országút. Innen ágazik el az országút Margitta és Debrecen felé, Létavértesen keresztül. A 40-es években járási székhely, majd rajoni székhely volt. Ma csak városi rangja van, és Bihar megyéhez tartozik. Lakosainak száma jelenleg 7177 fő.

Székelyhíd történelme igen gazdag eseményekben és ezek széles körben ismertek. Legismertebb leírásuk a 2003-ban megjelent *Székelyhíd történeti monográfiája* című könyvben olvasható, amelynek szerzője Nánási Zoltán tanár.

A régészeti leletek azt bizonyítják, hogy Székelyhíd és környéke már a Kr. e. a 15. században is lakott volt és az itt élő emberek gazdag kultúrával rendelkeztek. A régészek kelta, szarmata, jazig, gepida és avar leleteket is találtak. Az egyik legnagyobb érdeklődést az aranyleletek váltották ki. Ezen tárgyak legnagyobb részét Penkert Mariska néni gyűjtőszenvédélye mentett meg a pusztulástól. A megmentett aranyboglárkákat Roska Márton neves régész, 1929-ben megjelent tanulmányából ismerhetjük meg. Ez a tanulmány az Archeológiai Értesítő 1929. évi kötetében jelent meg. A Penkert család, akit mindenki a Penkert patika révén ismert, az akkori törvényeknek betartásával őrizte és óvta ezeket a tárgyakat. Még a British Múzeum is felajánlotta megvételre ezeket a tárgyakat, de a Penkert család, elsősorban Mariska néni nem volt hajlandó azoktól megválni. 1950-ben a Securitate jogtalanul, minden ellenszolgáltatás nélkül elvitte ezeket, és így Bukarestbe kerültek, a Nemzeti Múzeumba.

1990 után a jogos örökösök beperelték az illetékeseket, de a bíróság ítélete szerint csak szerény kárpótlásra tarthattak igényt.

Székelyhíd első ismert lakói székelyek voltak. A legrégebb okiratok Zekulhyd alakban említik Székelyhíd nevét. Kevésbé ismert, hogy Szent László király a kunok ellen 1093-ban Váradról Székelyhídon keresztül vezette hadait Halicsba. Ehhez kapcsolódik az a legenda, amely a Királykút utcában található patkó alakú forráshoz fűződik. E szerint a szent király Istenhez fohászkodván, pálcájával a lova farára ütött és a ló hátsó patájának a nyomán forrás fakadt, amelyből a sereg szomját enyhítette.

Székelyhíd első birtokosa, még a tatárjárás előtt a Gutkeled nembeli Dorog fia, Péter volt. 1402-ben az albisi Zólyomi Márton fiai Dávid és Lőrinc a birtokosai. 1460-ban a Zólyomiak várat építettek ide, amely 1665-ben elpusztult. 1475 és 1480 között épült fel Székelyhíd legjelentősebb műemléke, a Mátyás korabeli csúcsíves templom, amely ma a reformátusok hajléka. A többször átépített templomban a szentély északi oldalán és déli homlokzatán a Zólyomiak címere látható. 1685 végéig Székelyhíd az erdélyi fejedelemség közigazgatása alá tartozott. 1728-ban Székelyhidat gr. Dietrichstein János császári és királyi tanácsosnak adományozták. Gr. Dietrichstein 1750 és 1760 között felépítette a mai kastély nyugati szárnyát, amelynek alapjául a régi Zólyomi építmény szolgált. 1764 és 1768 között felépült a kastély mellé a római katolikus templom. 1830-tól az uradalom házasság útján a Stubenberg grófi család birtokába került. 1840 körül felépült az éppen napjainkban pusztuló klasszicista stílusú magtár. 1906-ban befejeződött a régi barokk kastély átépítése, a ma is látható formára. Ekkor kapta a bejárat az oszlopos előcsarnokot. Victor Siedec bécsi építész kitűnően használta ki a domboldal lejtését, mert a kastély főhomlokzata földszintes, míg az országútról nézve emeletes. A háború után iskola, majd liceum működött benne.

Egy érdekes kultúrtörténeti eseményt szeretnék részleteiben is ismertetni, amelyet a Penkert család ma is élő tagja tolmácsol. Petőfi Sándor 1843 októberében Diószegen, majd novem-

berében Székelyhídon vándorszínészkedett, három hétig. Székelyhídon a központi szállóban laktak, amely a jelenlegi ortodox templom helyén állt. Szemben a szállóval állott a Penkertpatika épülete és itt lakott a szép patikusné, Penkert Mihályné, született Teodorovits Rozália. Az elbeszélés szerint a szép patikusné az ablaknál hímezgetett, amely előtt Petőfi többször is elhaladt. Beszélgetni nem beszélgettek, de a szépasszony látványa megihlette Petőfit és ekkor született meg két verse. Az egyik így szól: *Kis furulyám szomorúfűz ága, Temetőben szomorkodik fája....* A másik pedig így szól: *A szerelem, a szerelem sötét verem...* Petőfi betegen érkezett meg Székelyhidra és bement a Penkertpatikába. A családi krónika szerint, amelyet az üknagyta mesélt el és adott tovább, a következőképpen mesélte el a találkozást: Kopott színész lépett be a patikába és receptet nyújtott át. Mikor megmondtam az árát, így válaszolt: – én Petőfi Sándor vagyok, vándorszínész, sajnos ennyi pénzem nincs, de itt hagyom érte ezt a kendőt – és leoldott nyakáról egy piroskockás selyemkendőt, majd elébem tette. Én szó nélkül visszatoltam Petőfi elé a kendőt és átnyújtottam neki ingyen a gyógyszert. Petőfi 1843. november 24-én utazott el betegen Székelyhídról Debrecenbe, barátjához, Pákh Alberthez. 1844 második felében mindkét vers megjelent az Életképekben. Különben február 10-re Petőfi teljesen felgyógyult.

Trianon után Székelyhíd és környéke élete megváltozott. Az 1921-es földreform és az 1929-es törvény után, az állam megkezdte a román lakosok betelepítését a vidékre, akik kedvezményekkel juthattak itt földhöz. A *Marghita* hetilap mellékletét a *Săcuieni* 1935-ös évi számaiból olvasva, érdekes kép tárul elénk. Így például olvashatjuk, hogy a helységneveket és tisztségeket románul kellett írni és folyt a vizsgálat az „irredenta” megnyilvánulások ellen (Bencsik József primar irredenta nótákat énekelt).

Székelyhíd zenei élete a 20. század 40-es éveiben már komoly hagyományokkal rendelkezett. Így sok zenei bemutatóra, hangversenyre, dalestre, kórusok és dalárdák fellépésére került

sor. A székelyhídi zenei élet fő mecénása ezekben az években a Stubenberg grófi család tagjai voltak, élén a grófnéval. A Stubenberg-kastélyban és a város kultúrházában felléptek Váradról meghívott művészek, úgymint Antal Ilona zongoraművésznő és Szalay Elemér zeneiskola igazgató. Mellettük többször is fellépett édesanyám zongoraszámokkal és Kővári Ferenc helyi hegedű virtuóz. Ismert énekesek is vendégszerepeltek Székelyhídon, többek között a kiváló váradi Salak Pál, akinek igen hamar, tragikus körülmények között szakadt meg karriere.

1946. február 26-án megalakult Székelyhídon is a járási és községi földosztó bizottság. A bizottság először az elmenekült grófi család földjeinek szétosztását tárgyalta meg. A tizenkétezer holdas birtokot 320 család között osztották ki. Még abban az évben Teréz és Elizabet contesa hazatértek és benyújtották földigényüket az engedélyezett 50 hektárra. Kérésük pozitív elbírálásához bizonyítaniuk kellett volna, hogy cseh és nem német származásúak. De mivel az 1867-es kiegyezés után németeknek vallották magukat, így önként vissza kellett vonják kérelmüket!

Ha Székelyhídról szólunk, okvetlen meg kell említeni az Ér rendezését is. Hosszú ideig nem is ismerték az Ér folyó eredetét. Ennek tisztázása érdekében Bihar vármegye, 1818-ban az Érmelléki járás főszolgabíróját, Rhédey Lajost küldte ki helyszíni szemlére, akinek a jelentése alapján szabályozási tervet is készítettek. Rhédey jelentéséből megállapítható, hogy az Ér a Krasznával kapcsolatban volt és a Kraszna vize sokszor átcsapott az Érbe, és viszont. Ezt a kapcsolatot a szabályozás után is fent akarták tartani. A szabályozás érdekében 1842-ben megalakult az első vízszabályzó társulat Diószegen, a Pocsajtól Szalacsig tartó Ér-szakasz szabályozására. A 19. század végére az Ér-csatorna rendezése csak részben valósult meg. Az 1930-as évek után újra felvetődött az Ér rendezése. Elsősorban Gönczi Sándor székelyhídi kultúrmérnök szorgalmazta a rendezést. A munkálatok végül is csak 1967-ben kezdődtek el. A szabályozás úgy történt, hogy az eredeti medret Adony és Székelyhíd között egy lecsapoló csatornává alakították át, a főmeder pedig az úgynevezett Tankárok lett, amelyet a román hatóságok 1939-

1940-ben katonai védővonalként építették. A csatornahálózat és gátrendszer 1980-ban kiállta az eddigi legnagyobb árvíz megpróbáltatását. A rendezés mellett fontos célkitűzés volt, az öntöző rendszer kiépítése a lecsapolt területeken. Ez sajnos elakadt, és így a lecsapolt területek nem váltották be a várt sikert. Az Ér rendezése az 1985–1989-es években folytatódott, a vizes területek lecsapolása érdekében. De ezután a munkálatok megszakadtak. Sajnos a lecsapolás során megfélekeztek a környék csodálatos madárvilága fészkelőhelyének biztosításáról. Így a korabeli madárrezervátumok megszűntek.

Az orosz csapatok bevonulása Székelyhídra 1944 októberében

1944. szeptember

Harmadik osztályos vagyok, az ún. felsővárosi római katolikus iskolában. A tanítás rendszeresen elkezdődött szeptember elsején. Mindennapjainkat többször is megzavarja egy-egy légi-riadó. Ilyenkor levonulunk a híres pincesoron, egy borospincében kialakított óvóhelyre. Székelyhidat légicsapás nem érte, mert nem volt stratégiai célpont. Mi gyerekek keveset érzékelünk a háborúból, csak a magasban elhúzó repülőgépek morgását érzékeljük. Csodálattal nézzük a csillogó gépmadarakat.

1944. október 15., vasárnap

Nagyon szép, verőfényes októberi vasárnap van. Templomba megyünk, a község lakosai békés hangulatban ünneplik a vasárnapot. Nem érzékelem a közeledő front hangulatát, bár gondolom a felnőttek tudtak a közeledő eseményekről. Este szokásos módon készülünk mi gyerekek a lefekvéshez. A szokásos hangulatot hosszantartó ágyúdörgés zavarja meg. Én és testvéreim félünk. Édesanyánk nyugtatgat, mondván – ne féljete, a Jóisten velünk van és megsegít –. Később szüleim és az ismerős felnőttek mesélték, hogy az itt állomásozó német alakulatok már egész este gyülekeztek és megkezdték elvonulásukat.

A villanytelep gépésze mesélte a háború után, hogy ő már vasárnap este orosz felderítőket látott a villanytelep körül, de azok hamar eltűntek látóköréből.

1944. október 16., hétfő

Reggel korán, kb. 7 órakor édesanyánk riaszt minket, gyerekeket, hogy keljünk fel, mert itt vannak az oroszok. Le kell vonuljunk a pincébe. A szomszéd néni rohant be hozzánk lélekszakadva és újságolta. – Most jövök rohanva a piacról, mert a központba már bejöttek Várad felől az első orosz katonák – mondta halálra rémülten. Levonulunk a pincébe, amely tulajdonképpen egy rendezett alagsor, ahol mosókonyha, fűskamara és más rendeltetésű helyiségek találhatóak. A mi lakásunk egy elég modern egy emeletes épület első emeletén található. A földszinten egy takarékpénztár irodái vannak berendezve. Úgyszintén a földszinten található az idős gondnok házaspár lakása is.

A szemtanúk mesélték nekünk is, hogy az oroszok Nagyvárad felől jöttek, majd a település határán több részre osztoztak és így több irányból hatoltak be a községbe. Egy részük a főúton haladt északra a központ felé (őket látta a szomszéd néni), a másik csapat nyugatra kanyarodva, egy legelőn keresztül karolta át a települést, míg a harmadik részük keleti irányba tartott a temető felé és így kerítették be a községet. Az itt maradt német utóvédegyeséggel tűzpárbaj alakult ki. Az ellenállást a római katolikus templomtoronyban elhelyezett géppuskafészek is erősítette, amely a Nagyvárad felőli utat lőtte. Az oroszok a tűzpárbajba aknavetőket is bevetettek. Az egyik akna eltalálta a mi emeletes házunkat is, megrongálta a tetőt és az egyik kéményt. A lövöldözés egész délelőtt tartott, mi lent lapultunk az alagsorban. Közben az oroszok a temetőből bemérték a géppuskafészeket és egy lövedékkel kilőtték azt, leborotválva a torony felső díszítő részét a kereszttel együtt. Előtte a toronyban lévő egyik német katona leugrott a toronyból és szörnyet halt. A torony tövében temették el, majd később kihantolták és végső nyughelyet a temetőben lelt.

Déltájban nálunk is megjelentek az első orosz katonák. Jól emlékszem egyesek pufajkát viseltek és a tipikus orosz tamburtáros golyószóró volt a kezükben. Lejöttek a pincébe, gyors szemlét tartottak és mind azt ismételték, hogy „nyemecki-nyemecki”.

Német katonák után kutattak, majd tovább rohantak. Később tisztek is megjelentek, de ők már nyugodtabbak voltak. Édesapám kalauzolta őket az épületben, lakásunkban, majd kivonultak az emeleti terasz végére, amit mi gangnak nevezünk. Innen nagyon jó kilátás nyílt a környező legelőre, kertekre, Székelyhíd jelentős részére. Távcsővel pásztázták a környéket. Édesapám kézzel-lábbal, vegyes román és orosz szavakkal próbált értekezni velük, elég kielégítő sikerrel. Azt ismételték „ja rács – orvos vagyok”. Ezek a tisztek a terepszemle után elvonultak. Nemsokára újabb orosz katonacsoport jelent meg. Ők felfedezték az idős gondnok házaspár kamrájában, a nagy uborkásüvegben tárolt tojást és a nagy mennyiségű savanyúságot. Gyorsan száz tojásból rántottát rendeltek, majd nekiláttak falatozni.

Közben Édesapám kiragasztott a kapunkra egy vöröskeresztet, tudatva, hogy itt orvosi rendelő működik. Tódultak is a sebesült katonák, hoztak kötszert is, csak egészségügyi személyzetük nem volt. Aznap és a következőkben Édesanyám segítségével több száz sebesültet láttak el. Aznap este visszaköltöztünk emeleti lakásunkba, mert az orvosi rendelő jelenléte bizonyos védeltséget nyújtott számunkra.

Másnap szüleim megszervezték két szomszéd fiatal tanítónő elrejtését egy speciális szekrényvel eltorlaszolt kis szobában, védve őket az oroszok esetleges zaklatásától. Egyik nap pont ebédelni jöttek elő ezek a hölgyek, amikor egy bőrkabátos orosz katona jelent meg és „barizsnyákat” követelt szüleimtől. A fenyegetéstől egy sebesült katona mentett meg minket, aki pont az orvosi várószobába lépett be. Egy-két riasztó lövéssel elzavarta a követelőzőt. Ezt a katonát Kosztikának szólították szüleim, valószínűleg besszarábiai lehetett, s jól beszélt románul is. Kosztikát Édesapám kezelésbe vette, sőt több napon keresztül nálunk is lakott és gyorsan fel is épült. Az eltávozása utáni események, már egy másik békésebb időszakot képviselnek.

Történelmi sorsfordulók

Székelyhíd Történeti Monográfiája című könyvében, a jeles történelem tanár, Nánási Zoltán Történelmi sorsforduló – illúziók és a valóság című fejezetben így ír ezekről, a napokról: *„Egy kisebb német páncélos alakulat (tankok) 1944. október 14-én délután védelmi állást foglalt el Székelyhíd nyugati szélén, a Kandián túli legelőn. (A Kandia a helybeliek által elkeresztelt része a településnek – a szerző megj.), miközben a II. Ukrán Front Debrecennél már felmorzsolta a német-magyar páncélos hadtestet. A katolikus templom magas tornyában azonban ott maradt három megfigyelő-híradós katona, akik október 16-a hajnalán a margittai úton közeledő katonai különítményre gépfegyver sorozatot lőttek ki. Néhány perc múlva a toronyba becsapódott lövedék miatt, ami levitte a régi, hagyma alakú toronysisakot, alig tudtak elmenekülni az állomás utcán a létai út felé. Az aláaknázott vasúti hidat már nem volt idejük felrobbantani, a kiszereelt robbanószert és egyéb lőszereket a bevonuló katonaság robbantotta fel a régi futballpálya lőterén. Október 16-án, hétfői napon, reggel 7 órakor a II. román hegyi vadászhadtest egyik alakulata bevonult a község központjába. A megszállókön kívül az egység többi része tovább vonult Debrecen felé. Pár napon belül megalakult a község katonai közigazgatása.”* Eddig az idézet. A szerző arra hivatkozik, hogy ezt a részt Pócs István és Nagy Sándor 1982-ben történt közlései alapján fogalmazta meg.

Én vitába szálllok a két úriemberrel, mert az események szerintem másként zajlottak le. Különben jól emlékszem, hogy Székelyhídra először szovjet csapatok vonultak be és nem románok. Ugyanakkor a katonai közigazgatást is a szovjetek hozták létre. A parancsnokuk még nálunk is megfordult. Természetesen a katonai levéltárak pontosítani tudják a valós eseményeket.

Allításom igazolására Penkert Mariska néni elbeszélését is idézem, aki a Főtér 7. szám alatt lakott, ahol a Penkert patika is működött. Ő a következőket mesélte el: 1944. október 16-án hétfő reggel 7 és 8 óra között a patika ablakából kinéztem,

hogy lássam, mi történik a piacon. A piac akkor a mai főtéren volt a park helyén és a Fürdő utcától a volt kóser vágóhid sarkáig terjedt. A piacon nyüzsögtek a vásárlók és az árusok. Egyszer csak észrevettem, hogy a Kágyai utca felől egy orosz tank közeledik. A vásárlók között több német katona is volt, akik szintén észrevették a tankokat és hanyatt homlok menekültek a Királykút utca felé, Szatmár irányába. Ekkor azonnal leszaladtam az óvóhelyre, amely a patika alatti pincében lett kialakítva. Innen hallottam, hogy a házunkat egy találat érte és féltem, hogy a házunkat szétlövik. A szomszéd ház udvarán egy német teherautó parkolt. Mikor a német gépkocsivezető észrevette az eseményeket, az Ér felé, azaz a rét felé menekült. Éppen akkor kiszaladtam a pincéből és én is a rét felé menekültem, így ez az autó majdnem agyontaposott.

A mai napig sem világos előttem, hogy miért nem vették észre a német katonai felderítőket, az orosz tankok közeledését és hogy lehetett háborús körülmények között a front közelsége dacára nyugodtan piacolni?

Civil áldozatok Székelyhídon, a bevonulás első napján

Az oroszok október 16-i bevonulása Székelyhídra, sajnos sok civil áldozatot is követelt. Egy lelkes székelyhídi lokálpatrióta nyugdíjas, *Nagy Mária*, nagyon érdekes módon kutatta fel az áldozatok történetét. Tulajdonképpen eredetileg családkutatásra indult el Székelyhídon és ekkor ismerte meg az áldozatok szomorú történetét. A történeteket a helyi kábeltévé stúdiójában 2009 októberében Emberközelen című adásában ismertette. A riporter *Sóki Béla* a helyi líceum tanára volt. Tulajdonképpen én e beszélgetés anyagát vetettem papírra.

A civil áldozatok és haláluk körülményei a következők voltak:
Barabás Zsigmond 69 éves, felsővárosi lakost reggel 8 óra körül, aknatalálat érte saját háza udvarán.

Kelemen András 71 éves, Királykút utcai lakos, a település szélén levő Gondúzó kocsmá tulajdonosa, kb. 10 óra körül kiment a közeli legelőre. Az ott kikötött tehenét akarta megfejteni, hogy tejet hozzon unokájának. Itt egyszerűen agyonlőtték.

Kalló Julianna 74 éves néni a Vecseren lakott és a saját udvarán lőtték agyon, kb. 9-10 óra között. Az udvarán lévő diófa alá lett eltemetve.

Lakatos Sándor 59 éves, a helyi malom tulajdonosát saját udvarán egy gránát találta el, a bejárati ajtó előtt.

Pollák Ignác 24 éves fiatalembert a várandós felesége mellől vitték el az oroszok kb. 12 óra körül, majd a temetőben agyonlőtték.

Krobak Mihály és *János* testvérek voltak, édesanyjuk valami dologért küldte el őket. Hazafelé a legelőn jöttek keresztül, amikor a kisebbik testvért agyonlőtték. Ő 14 éves volt. Ekkor a nagyobbik testvér karjába vette az elhunyt öccsét és elindult vele hazafelé. Ekkor őt is lelőtték. 17 éves volt. A családi tragédiát az is tetézte, hogy apjuk nemrég halt meg a fronton. Az édesanyjának ennyi tragédia után volt lelkijereje, és azért, hogy értelmet adjon életének, magához vett öt árvagyereket, akiket példamutatóan felnevelt.

Kindle Józsefné 65 éves asszonyt este 9 óra körül egy, a bejárati ajtóba becsapódott gránát szilánkjára ölte meg.

Szilágyi József 44 éves vasutas, egyenruhában tartott hazafelé du. 6-7 óra körül. Valószínűleg távolról azt hitték róla, hogy katona és lelőtték.

Ruska János 39 éves földművest a szántóföldjén, egy eltévedt golyó találta el.

Galamb János 53 éves, nagyothalló felsővárosi lakos, hallásérülésének lett az áldozata. Hazafelé tartott, amikor kiáltottak neki, hogy ne közeledjen. Ő ezt félre értette és lelőtték.

Nagy Mária ennek a 11 áldozatnak a történetét gyűjtötte össze és szeretné, hogy Székelyhíd polgárai egy emlékművet állíttassanak tiszteletükre.

A szerző megjelent kötetei

- 100 éves a villamosítás Nagyváradon.* 1903–2003. Társszerző. EMT Bihar Megyei Szervezete, Nagyvárad, 2003.
- 50 éves az esküllői vízerőmű.* Társszerző. EMT Bihar Megyei Szervezete, Nagyvárad, 2004.
- Nagyvárad ipartörténete.* Társszerző. Partiumi füzetek 50. PBMET. Nagyvárad, 2008.
- Így játszottunk mi. Nagyvárad és Bihar megye sakk története.* Társszerző, 2004.
- Harminc év a sakktábla mellett. Makai Zsuzsa nemzetközi sakk mesternő életrajza és pályafutása.* Varadinum Script Kiadó, 2010.
- Szemelvények Bihar megye és térsége ipartörténetéből.* Partiumi füzetek 72. PBMET. Nagyvárad, 2013.

Kitüntetése

- Fényes Elek-díj,* PBMET, 2011.

STARMÜLLER GÉZA

A PARTIUM ERDÉLYHEZ VALÓ KÖTŐDÉSE ÉS VÉDELMI RENDSZERE A KÖZÉPKORBAN

Az Alföldet az Erdélyi-medencétől hatalmas erdőségektől borított hegytöncök választották el. Az Alföld felől nézve ezeken az erdős hegyeken túl fekvő országrész ezért kapta az „ERDŐ ELVE” (erdőségeken túli) nevet, amit az ómagyar Erdélre rövidített, majd Erdély – Transsylvania és Ardeal lett a neve. Az Erdélyi-medencét körbefogó hegykoszorúnak az Alföld felőli lejtői és a Bánsági-hegyvidék nyugati része már nem Erdély, hanem a későbbi Partium néven ismert országrész tartozékai.

A történelemben használt latin Partium szó jelentése a Részek, a 16. és 17. század folyamán az államilag különálló Erdélyhez csatolt kelet-magyarországi vármegyéket, valamint Zaránd, Arad és Temes megyéknek a törökök által meg nem szállt részeit foglalta magába.

A Bánság, az Alföld délkeleti része, a Maros, a Tisza, a Duna és Erdély által határolt, Temesvár központú országrész. A honfoglalás után az Ajtony törzs őseinek szállásterülete. A temesvári várban, a régészeti leletek tanulsága szerint, Géza nagyfejedelem (972–997) idejében már új, nehezebb fegyverzettel, egyenes kétélű karddal is felszerelt harcosok állomásoztak. A megerősített udvarházak ekkor már behálózták a Partium területét is. A későbbi Bánság területén a Gyulák törzséből származott és a már megkeresztelkedett Ajtony vezér törzsi állama külpolitikáját a bizánci orientáció jellemezte. Ajtony Marosváratt görög rítusú kolostort emeltetett, a Maros folyón tutajokon leúsztatott nagyfejdelmi, majd királyi sőt is megvámoltatta.

Az államszervező harcok során döntő fontosságú szerepük volt István nagyfejedelem (997–1000) menyasszonyának, Gizellának a kíséretében bejött és meglepően igen nagyszámú német fegyveresnek, egy tömény, tehát tízezer, idegen páncélos lovagnak, akik a korszerű nehézlovas harceljárás képviselői voltak. Ők alkották I. (Szent) István király (1000–1038) idején is a fegyveres erők elitjét. Ajtony leveretése után, a törzsi állam területén, Szent István 1030-ban megszervezte Csanád megyét és a csanádi püspökséget, a későbbiek során pedig kialakultak Temes, Torontál, Keve és Krassó megyék is.

1091-ben I. (Szent) László király (1077–1095) a Temes mellett verte le az Al-Dunánál betört kunokat. A kereszties hadak is ezen a területen vonultak át Bizánc felé. A Bánság elnevezés újkori tájfogalom, csak a pozsareváci béke (1718) után vált használatossá. A középkorban a Bánság síkságának egyik tájegységét, amelyen a Temes folyó két ága, a Temes és a mai Béga folyik keresztül, Temes-köznek nevezték.

A Partium keleti fele erdős hegyvidék, Erdély keleti határánál a legmagasabb, aztán nyugat felé fokozatosan lejt, míg végül szelíd dombokon át elvész az Alföld nagyrészt mocsaras, vízjárásos, erdős, szikes rétek, vagy a nyírségi homokhátság síkságában.

Erdélyből és a Partium dombjairól, hegyeiről a folyók és patakok vize az Alföldre fut le. Az Alföld és a hegyvidék érintkező vonalán, a dombvidék alsó peremén, vezet végig az észak felől dél felé végighúzódó fontos kereskedelmi út, a vásárvonal útja. A vásárvonalat a folyóvölgyekből az Alföldre vezető főbb és mellékutak keresztelték. Három jól járható út nyílik az Erdélyi-medencéből az Alföldre, a Szamos, a Sebes-Körös és a Maros folyók kapuin át. A vásárvonal útkeresztelődései mellett sorra létesültek azok a kisebb-nagyobb vásáros helyek, amelyeken az Alföld és a magasabban fekvő domb- és hegyvidék, valamint Erdély termékei cserélődtek ki. A hegyvidék főbb útjai a völgyekben vezetnek, ezért ahol nagy folyó völgye nyílik ki az Alföldre, ott keletkeztek a nevezetesebb vásárhelyek. A 13. századtól a távoli országokból erre vezető útvonalak

révén a kereskedelmi tevékenység túllépte regionális méreteit és nemzeti, majd nemzetközi méreteket öltött.

Az ókor városai, települései, föld-, fa- és kővárai, valamint egyéb erősségei egy részét újra és újra megerősítették, átépítették, vagy a különböző korokban újakat építve, számuk szaporodott, nagyrésztük azonban szinte nyomtalanul megsemmisült vagy romokban hever.

Az ókor és a középkor nagy birodalmi közül egyik sem épített ki az egész Kárpát-medencét átfogó védelmi rendszert. A Kárpát-medence három nagy tájegysége közül a rómaiak meghódították Pannóniát és Dáciát, de a közöttük elterülő Alföldre nem terjesztették ki fennhatóságukat, ez a terület nem érdekelte őket. Az Alföld száraz szavanna volt, csak a folyók mentén voltak erdőségek, de a terület legnagyobb része földművelésre nem volt alkalmas az árvizek, lápok, futóhomok és a szikesedés miatt. A rómaiak csak Dél-Erdély fontos átkelőhelyén, a Vaskapu-szoroson átvezető utat ügyelték, amit a Tisza jobb partján a mai Szeged területén, a Tisza és a Maros összefolyásánál, római katonai őrállomás is vigyázott, majd Bajánál a Dunán keresztül kötötte össze Dáciát Pannóniával. Délen a sátoros pásztorok ellen a birodalom letelepült népeit limesekkel védelmezték a Temesközben és a Bácskában.

A Római Birodalom bukása után, az 5. századtól kezdve a germán népek, a hunok, majd az avarok voltak az Alföld urai majdnem 200 évig, ezért ezeknek már nyomai maradtak. A mocsarak közé épített számos gyűrűsáncos földvár neve Avargyűrű, Győr, Bács, Gyűrűsánc.

A honfoglalás után ezeknek az avar földváraknak a nagy részét megerősítve átalakították, mellettük, a királyság idején, monostorokat alapítottak. A Duna ókori neve Ister. Avargyűrűket jeleznek Iszterbács, Bácsmonostor, Bodrogmonostor helységnevek is. Szeged környéki régészeti kutatások leletei az avar birodalom 8-9. század fordulóján történt bukása utáni avar továbbélésről tanúskodnak.

A honfoglaló magyarok hadrendjének alapja a tízes szervezet volt. Haderejük tizedekből, századokból, ezredekkel és tömények-

ből, azaz tízezrekből állt. A hét törzs töményeinek harcosai mellett a katonai segédnépeknek elő és utóvéd, illetve határőr szerepük volt. A harcokban fő erejük a ló és rettegett fegyverük a reflexív volt.

A magyarok a honfoglalás idején birtokukba vették a bronzkor és vaskor nagy földvárait, az ősvárat is. A Partium 10–12. századi földvárjai a folyók árteréből kiemelkedő, katonai szempontból stratégiai fontosságú helyeken épültek, a vásárvonalat keresztező fontos hadi és kereskedelmi utak közelében. Ezek a változó méretű kerek vagy ovális földvárak esetleg a teraszt átszelő bevágás vagy a domboldal meredekebbé való átalakítása következtében változó alakúak.

A védelmi rendszer erősségét a 10. század még nomád intézménye a gyepűrendszerük, a nagyfejedelmek idejében épített várak, valamint az átalakított vagy újonnan emelt nemzeti várak és erődített helyek képezték. A honfoglalás kori kő-, föld-, és favarak is törzsi és nemzeti központok várai lettek.

A törzsszövetség vezetői, valamint a törzsek és a nemzetségek vezetői is fegyveres kísérettel vették magukat körül. A kísérek nagyszámú harcosa adta a fegyveres középréteget.

Jelentős a katonai segédnépek szerepe is. A kalandozó hadjáratokban elsősorban a magyar településterület szélein letelepedett törzsek és nemzetségek harcosai vettek részt. A védelmi rendszer erősségei, a földvárak védőfalai cölöpkerítésűek, kazettás vagy rácsos gerenda szerkezetűek voltak. Fából készült szerkezeteiknek közeit földdel, kötörmelékekkel töltötték ki. Az államalapítás után is ezek a későbbi kőfalas kiegészítésekkel és ráépítésekkel erősített várak a védelmi szerepük mellett közigazgatási, bíraskodási, kereskedelmi központok is voltak.

Az Árpád-házi királyaink elsőként kezdték kiépíteni az egész Kárpát-medencét átfogó, egységes védelmi rendszert, az önálló királyi vármegyéket. A megye központokkal azonos szerepet játszottak a várispánságoknak nevet adó várak. Mindkettő a király tulajdona volt.

A hadsereg zászlóalj szerkezete Árpád-kori eredetű. Saját zászlóalj kiállítása és vezetése eredetileg a királyon kívül csak az egyházi és világi bárókat illette meg. A zászlóalj

szervezése terén lényeges változás csak a 15. században történt, amikor a bárók zászlóaljállítási kiváltságát a legnagyobb földesurak is elnyerték. Egy bárói zászlóalj létszáma 400 fő volt.

A Kárpát-medence természetes határai, mint politikai határok, az Árpádok idejében érvényesültek. Az ország védelme és intézményes központjai a nemzetségi várakkal szemben királyi hatáskörbe került. A vármegyékben a mindenkor királyok által kinevezett ispánok joghatósága alá került a várszerkezet minden királyi, egyházi és nemzetségi birtoka, bányája, lakója.

A tatárjárás idején (1241–1242), a mongol hadak sikeres várostromai révén, bebizonyosodott az ilyen típusú váraknak a korszerűtlensége. A védelmi rendszernek ez az elavultsága és az ország közigazgatásának az átalakítása, ezeknek a földváraknak a felhagyásához vezetett a Partium területén is. Ezeknek a tatárjárás előtti, nagyrészt védelmi funkciójukat veszített váraknak, amelyeken kívül, de azok közelében monostorok vagy prépostságok is épültek, a neve rendszerint óvár lett, miután közelükben kiépültek a tatárjárás után újonnan emelt várak, amelyeket újváraknak neveznek ma is.

A vásáros helyeket az Alföld felől könnyű volt minden korban megközelíteni, de a hegyvidék völgyekben húzódó útjai nehezen járhatók voltak. A várak azokon a helyeken épültek ki, ahol a nagyobb folyók völgyei nyílnak ki az Alföldre, valamint a Partium vásárvonalának a legjelentősebb vásárhelyei és a legfontosabb távolkereskedelmi utak metszéspontjai közelében. A Szamos folyó nyílásában Szatmár, a Sebes-Körösében Várad, a Maroséban Arad, a Temesében pedig Temesvár.

Az ispáni várak egy része később a vár körüli lakónegyedekkel, a suburbiumokkal kiegészülve várossá lett, nagy és gazdag kereskedővárossá fejlődött. A hagyomány szerint I. Béla király (1060–1063) tette át a hetipiacokat vasárnapról szombatra, ami az ispánsági várak piactartásának korai voltára utal. Azokon a vásárhelyeken, ahova évente sokan jöttek egy bizonyos napon, kialakultak az évi vásárok. Így vált évente a június 27-i Szent László-napi vásár Váradon is országos jelentőségűvé. Azonban nem csupán városokban tartottak országos és hetivásárokat.

A kereskedővárosok és a nagyobb folyókon való átkelő helyek mind nevezetes várak védelme alatt álltak, veszedelem idején a népek a feltűs holmikat ezekbe hordták, a kisebb városok és a falvak lakói pedig menedékvárakba vagy mentsvárakba húzódtak. A 14. században jelentősen növekedtek a városok, törvény mondta ki az ország összes nemeseinek azonos jogát és szabadságát, valamint a jobbágyok szabad költözködési jogát.

A jelentékenyebb vásárhelyek, az országrészeket és a külfölddel való összeköttetést biztosító kereskedelmi utak metszéspontjában levő városok közül Szatmár, Várad, Arad és Temesvár voltak a legnagyobb, legerősebb királyi várak, környékükön egyenként átlagban 20–25 erődített hellyel, ezeknek volt a legjelentősebb történelmi szerepük is.

Erdélyből a folyókon leúsztatott tutajokon nem csak az alföldi nagyállattartáshoz is szükséges sót szállítottak, hanem a várak, városok, udvarházak, kolostorok és nagyobb létesítmények építéséhez szükséges követ, homokot, meszet, valamint egyéb szükséges építőanyagot is. Az egy útra épített tutajokat a folyón völgymenetben való egyszeri lecsurgás után szétbontották, s faanyagukat nyersanyagként értékesítették.

A Dunán és a Tiszán való átkelőhelyek jelentősége vetekeedett a kereskedővárosokéval. A nagyobb folyókon nem lehetett mindig átkelni. Az átkelő helyeken keresztül, a befagyott Tiszán, jégzajlás vagy nagy árvizek idején, egészen megakasztódott a közlekedés, és a révészek sem igen vállalkoztak a nehézségekkel és veszélyekkel járó átkelésre. Ezért az áru sokszor az egyik parton raktározódott, s csak majd kedvező alkalomkor juthatott át a túlsó partra. Erdélyből és a Partiumból a nyugati kereskedelemmel kapcsolatot létesíthető utak a Tisza fontos átkelőhelyein keresztül kötődtek. Tokaj Szatmárt kötötte a Kassán át Lengyelországba vezető igen fontos kereskedelmi úttal. Észak-Erdélyből, a Tisza felé, a mocsarak közti átkelőhely útja a partiumi Nagykárolyon keresztül vezetett.

A Tiszába ömlő Zagyva folyó torkolata melletti fontos átkelőhely közelében, Szolnok, vár és várispánság. Szláv eredetű nevének a jelentése sós hely. A 11. század első felében kelet-

kezett Szolnok vármegye végül is három külön álló megyerészből állt, a nyugati része a Tisza melletti Külső-Szolnok megye, tőle kelet felé a Partiumban Közép-Szolnok megye, míg a már Észak-Erdélyben elterülő legkeletebbi részén, Belső-Szolnok megye. Szolnok-vára közigazgatásilag az észak-erdélyi Belső-Szolnok vármegyéhez tartozott. Az ispánok által irányított megyékben 1263 óta az ispáni tiszt összekapcsolódott az erdélyi vajdai méltósággal. Szolnok igen fontos átrakó és elosztó helye volt az észak-erdélyi bányákból ide szállított sónak.

Az észak-erdélyi sóbányák dési tutajos kikötőjéből a sórakományokat előbb Szatmáron keresztül a Szamos folyón, majd a Tiszán úsztatták le tutajokon Szolnokig. Azonban a tutajokkal sem télen a befagyott Szamoson, sem az árvizek idején nem lehetett szállítani sót, követ és egyéb, főleg építkezésekhez szükséges anyagot se. Ezért rendkívüli jelentőséggel bírt a középkorban is Erdély nyugati határán levő, Erdély és a Partium közötti igen fontos átkelőhelyen, a már az ókori rómaiaktól is jól őrzött Meszesi-kapun átvezető, a sószállítás egyedüli, szekerekkel is egész évben járható útja, amelyen a Réz-hegység vízválasztója alatt, a későbbi Partiumban, a Berettyó, Kraszna és az Egregy folyók felső medencéit magába foglaló középkori Kraszna vármegye Szalacs mezővárosán keresztül, Szolnokig szállították az észak-erdélyi sót. Szalacson királyi sólerakat működött. Az Aranybulla szerint a Partium területén sót tárolni csak a két királyi sólerakatban lehetett, Szegeden a dél-erdélyit és Szalacson pedig az észak-erdélyi sót.

Csongrád és a vele szemben levő Szentés a Tiszába ömlő Körös folyó torkolata alatt levő átkelőhely városai. Természetesen kevesen keltek át külön a Körösön és külön a Tiszán, hanem rendszerint ezt az átkelőhelyet használták, amelyet Csongrád vára védelt. Hasonlóképpen így fekszik a Tisza jobb partján Szeged városa és vára a Maros folyó torkolata alatt. Mivel a Tisza és a Maros összefolyásánál is keskeny az ártér, a Maros oldaláról ide terelődik minden út. Ugyancsak a szegedi átkelőhelyhez kötődik, már az ókortól, a Temesköz és a Hátszegi-medence közötti, fontos dél-erdélyi útzáró és sáncok-

kal is védett Vaskapu-szoroson átvezető út, ami egész évben szekerekkel is járható, és amelyik csatlakozik a Baján keresztül nyugat felé vezető főúthoz is. Baja városa mellett, a Dunán, a középkorban is nevezetes átkelőhely volt. Újvidéknél is összezorol a Duna ártere, ott is könnyű volt mindig átkelni. Hasonlóképpen jelentős, a Balkánnal való kapcsolat szempontjából is, az igen fontos dunai átkelőhelyeket felügyelő Zimony vára és Belgrád is.

A Kárpát-medencét délen a Duna és a Száva folyó határolják. Márpedig a folyók nem jó határok. Még a Duna hagyján, mert széles, nehéz rajta átkelni és az egyik partjának alig van kapcsolata a másikkal. A Duna mentén épített erősségek az ország fontos déli védvonalát képezték. Az Árpád-házi és az Anjou királyok idejében, messze délre a határfolyóktól, az országhoz tartozott a dél felől jövő támadások elleni, a 12-13. század folyamán létre jött láncszerűen egymáshoz kapcsolódó város védelmi rendszer, a bánságok sora. Az Alföld természetes öbleiben és tartozékaiban, a mai Bosznia és Szerbia alacsony félmedencéiben, a Kárpát-medence déli határ területeit foglalták el az Ozorai-, Sói-, Macsói-, Barancsi-, Krassói-bánságok és már Havasalföldön 1233-tól a Szörényi-bánság. A középkorban a bánságok külön kormányzati egységekként nem voltak meggyékre osztva és így besorolva az ország testébe. A bánságok élén a király által kinevezett bán állt, a mohácsi vész után a törökök birtokai lettek.

A törökök 1389-ben, a rigómezei csatában, a szerbeket súlyosan megverték. A Balkánon is terjeszkedő Török Birodalom elleni támadó hadművelet során a Zsigmond király (1387-1437) által vezetett nemzetközi lovagsereg 1396-ban a bulgáriai Nikápoly mellett megsemmisítő vereséget szenvedett. Ezt követően Zsigmond király a korábbi lovagsereghez képest megnövelte a hadba szállók létszámát megszervezve a telekkatonaságot, a hadba szálló nemesi seregeket kiegészítette könnyű fegyverzetű lovassággal, és kisebb, de állandóan bevethető haderőt tartott készenlétben. Az Anjou-korban (1308-1386) már meglévő délvidéki várrendszert tovább fejlesztve, új védelmi vonalat építtetett ki, ami a Száva folyó átkelőinél emelt kis faváraktól a Duna mentén

Nándorfehérvár, Keve, Haram, Szentlászló. Orsova várain át, egészen Szörény váráig húzódott.

A Partium nagy részében honfoglaláskori megüledt megyéinek igen kevés adata áll a kutatók rendelkezésére az írásos emlékeket ért rendkívüli pusztulás és a megmaradt levéltárak szétszóródása következtében. A királyi ispánságok széttöredezése után kialakult uradalomhatárok alapján lehetett következtetni a középkori birtokviszonyok nemzetségi-, nagy-, közép-, és kisbirtokok közti határvonalakra. A vármegyékhez nem tartozó ősi törzs szállások területeit, amelyek öbölszerűen benyúltak a megyék közé, csak később az uradalmak kívánsága szerint csatolták valamelyik szomszédos vármegyéhez.

Az oklevéladó méltóságoknak és hatóságoknak a hiteles helyeken kiállított oklevelekről vezetett nyilvántartásai a regestrumok. A hiteles helyeken vezetett regestrumok első ismert emléke Magyarországon a váradi káptalannak a székesegyházban 1208–1235 között készült jegyzőkönyve, a Váradi Regestrum. Az ebben található mintegy 600 helységnév és 2500 személynév, Várad tágabb környékének – de olykor távolabbi vidékeknek is –, igen becses szórványemléke a magyar nyelvnek és történelemnek.

Szatmár megye területének korábbi központja feltehetően a Nagyecsedtől délre épített és mocsaraktól körülvett Sárvár volt, amit már Géza nagyfejedelem (972–997) ispáni székhellyé tett. Ettől a mára már elszántott sánc rendszerű földvártól keletre, a 11. században bencés monostort és félköríves záródású kőtemplomot építettek. A tatárjárás után a vár elvesztette jelentőségét, később a monostora is elpusztult.

A Szamos-völgy nyílásának nagyszerű vásárhelye közelében, a Szamos folyó szigetén épült, Szatmárnak a földvára. I. (Szent) István (1000–1038) korában lett királyi vármegyei és várispánsági székhely. A később kiépített ötágú csillagvára, Dés városának a sórakodó tutajkikötőjéből a Szamoson tutajokon leúsztatott észak-erdélyi sórakományok fontos lerakó és elosztó helye, a török hódoltság idején megerősített végvár volt.

Szatmár vármegye területén a Kraszna, a Szamos, a Túr és a Berettyó folyók nagy mocsarai és árvízterületei a Nyírség homokhátságáig terjedtek. Ennek a mocsárvilágnak és az óriási területű Ecsedi-láp közötti hatalmas szállásbirtokokból csak lassan, és határának többszöri megváltoztatásával alakult ki Szatmár megye végleges területe.

A hatalmas kiterjedésű birtokokkal rendelkező nagykárolyi Károlyi család őseinek középkori vezéri szálláshelye Kaplony mellett, a mai falu területén kívül volt, a lakosok által ma is ismert helyen, a határban. Az akkori szokás szerint a vezéri szálláshely területén kívül, de annak közelében, épült a falun belül ma is létező kolostor, a Károlyi grófok családi temetkezési helye. A Kaplonyban megtartott Partiumi Honismereti Konferencia alkalmával Nagykárolyban a Múzeum akkortájt kinevezett fiatal igazgatójának elmondtam, már lehetséges és ideje is lenne a vezéri szálláshely kutatásának is.

Kővár vidékének központja a vár a tatárjárás után a 13. században épült. Előbb királyi vár, majd az erdélyi fejedelmek birtoka. 1370 körül említik először, amikor királyi honorként a szatmári ispánsághoz tartozott. Kővár vidéke kis területe és csekély számú népessége miatt nem alakulhatott vármegyévé, megyének nagyon kicsi lett volna. Csak igen későn kapcsolták Szatmár vármegyéhez.

Nagyvárad: vár és város az egykori Bihar megyében. Bihar: vár és település a Sebes-Körös alföldi bejárata közelében. A Partiumban Bihar volt a Hegyalja legnagyobb vármegyéje. Kezdetben hozzá tartozott az erdélyi Kalotaszeg egy része, és a későbbi Hajdúság gazdasági központja, Debrecen környéke is 1876-ig. Bihar vármegye első királyi ispánsági vára Biharban volt.

A gazdasági élet és a közigazgatás központja hamarosan az alföldszéli jelentős vásárhelyre, Váradra tevődött át. Az erdélyi hegyek nyugati lábainál észak felől dél felé végigfutó vásárvonalat Váradon metszi az a hadászati és kereskedelmi is igen fontos út, amelyik az Erdély határán levő vízválasztón keresztüli átkelőhely, a Király-hágó felől Szolnokon át Budára vezet.

A megyén belüli nagy távolságok miatt a nagyobb települések közötti rossz utak újabb alsóbbrendű csomópontjai alakultak ki a szálláshelyek, udvarházak, majd pedig a tatárjárás után rendre kiépült kisebb erődtített helyek mellett. A török hódoltság idejében, Erdély kapujának, Váradnak eleste után ezek egy része végvárakká lettek kiépítve.

A Partiumban Árpád nagyfejedelem nemzetségének Biharban is voltak ősi birtokai, a későbbi dukátus területe. A nemzetség két ágának birtokai a Partiumban is szaporodtak Kraszna, Szilágy és Közép-Szolnok megyei területekkel. A Sebes-Körös folyó jobb partján, Váradtól észak felé 14 kilométerrel, a vásárvonal fő útja mellett, a honfoglalók által birtokba vett bronzkori eredetű földvárban, Bihar várában, alakult ki a 10-11. századi törzsfői-ispáni-hercegi központ. Már 1064 elejétől a bihari dukátust László herceg, a későbbi szent király, igazgatta. A dukátus önálló kormányzóságú országrész. Az Árpád-házi királyok korában (1000-1301) két dukátus alakult ki, a bihari és a nyitrai. A dukátusi területeken a dux, rendszerint herceg, a király öccse vagy a fia, mintegy felkészül az uralkodói teendőkre, királyi hatalmat gyakorol.

A szélestalpú, gerendavázas sánccal körülvett Bihar várát 1068-ban és 1091-ben a besenyők és a kunok feldúlták. A Sebes-Körös bal partján, közlekedési és stratégiai szempontból fontos helyen, a Király-hágó felé vezető főút mentén, a Sebes-Körös és a Pece patak közti áradmányos völgy szigetén volt egy kisebb földvár, Várad, előbb faszerkezetű védőfallal, majd kőfallal körülvéve, neve a magyar vár köznévvé „d” kicsinyítő képzős alakjából származik. I. (Szent) László király (1077-1095) a feldúlt Bihar várából, Váradra helyezte át a vármegyei és a várispánsági székhelyet, valamint a bihari püspökséget. A bihari földvár megmagasított sáncai tetejére a 12-13. században kőfalat is építettek, de a tatárjárás (1241-1242) után mégis elveszítette jelentőségét.

A váradi vár közelében, a Sebes-Körös jobb partján álltak a premontrei kanonokrend első magyarországi prépostságának az épületei. A második gyulafehérvári székesegyháznak egykorú rokona volt a váradi székesegyház, amelybe több magyar királyt

temettek. László királyt 1192-ben ott avatták szentté, utána a székesegyház zarándoklatok, eskük, tűzvas-próbák gyakori színhelyeként a váradi káptalan hiteles helye is volt. A hiteles hely a közjegyzőséghez hasonló és 1874-ig fennálló magyar jogi intézménye azoknak az egyházi testületeknek, káptalanoknak, konventeknek, amelyek jogi személyek megkeresésére, királyi parancsra vagy hatósági megbízásra közhitelű okleveleket állítottak ki. A váradi káptalan hiteleshelyi működésének becses emléke a Váradi Regestrum.

Az 1241–42-es tatárjárás idején a vár, a román kori székesegyház és a város elpusztult. A pusztulásról részletesen beszámolt Rogerius váradi kanonok. A püspöki székhelyű város újjáépítése lendületet kapott, az Árpád-házi és az Anjou királyok adományai révén is.

A sokak által bevehetetlennek vélten újjáépített várat a törököknek végül is, csellel, sikerült elfoglalniuk. Várad eleste után, a kisebb török csapatok fosztogató támadásai ellen, a Partiumban is kiépült a végvárrendszer. A törökök kiűzetése után az osztrákok még a 18. században is erősítették Várad és Temesvár várait.

Arad, az Erdélyi-medencéből kilépő Maros folyó mellett, az Alföld keleti peremén, vár és város. Az egykori földvára, Arad környékének korai központja, a mai várostól 7 km-rel, keletre fekszik. Ez a trapéz alakú, kétperiódusú, gerendavázaz sánccal erősített földvár, ásatások alapján feltehetően a 10–11. századra keltezhető. A vár az államalapítás után Arad vármegye központja és várispánság volt, királyi sólerakat is működött benne. A dél-erdélyi sórakományokat, a Maroson leúsztatott tutajokon kívül, sószállító hajók, olykor a Tiszán is lefelé, majd a Dunán felfelé egész Moráviáig is szállították. A vár az államalapítás után Arad megye központja és várispánság volt, királyi sólerakat is működött benne. A 12. században, az akkori szokás szerint, a monostorokhoz hasonlóan a váron kívül, de annak közelében, a vártól 500 méterrel keletre épült a valószínűleg II. (Vak) Béla király (1131–1141) által alapított Szent Márton

prépostság romjai találhatóak. A prépost az akkori Magyarországon általában a premontrei monostorok feje, gyakran, préposti javadalommal világi hivatalt is viselt. Az 1172-ben készült „aradi összeírás” szerint Arad vára a prépostság birtokában volt. 1163-ban a Maros-parti Arad, mint sószállító állomás szerepel. Legfejlettebb vidéke, az aradi síkság és a Maros völgyének települései a tatárok 1241-es pusztításait nehezen heverték ki. A 13. századi adatok szerint a prépostság dél-erdélyi sót szállító hajókkal is rendelkezett. Az ekkor már nemesi megyében, a prépostság birtokában levő városi oklevelekben 1329-ben és 1332-ben már „civitas”-ként szerepel. A mai Arad városa több Árpád-kori falu helyén épült ki.

Temesvár: vár és város, Temes megye székhelye. Nevét a középkori várát, az óvárat körbefogó Temes folyótól kapta. A később kővárrá átépített földvére építésének ideje ismeretlen. Egy 1175 körüli oklevél szól a temesi vár földveiről. A vár a tatárjárásig valószínűleg megerősített földvár volt.

1315-ben I. Károly király (1308–1342) Temesvárra helyezte udvarát, majd a tartományurak legyőzése során, 1318–1321 között birtokába vette Erdélyt is. Feltehetően a király Temesvárra való érkezésekor az egykori földvár kővárrá átépítve már állt, és a vártól délre, a Temes folyó egyik közeli szigetén is állott a domonkosok zárdája és kis temploma. Ezután I. Károly király nagyszabású építkezések révén a régebbi vár délkeleti csúcsa mellett, az úgy nevezett Szigeten építtette fel várpalotáját kőfalakkal, tornyokkal és bástyákkal megerősítve. Ezt az új várat a Temes keskeny mellékága választotta el a tatárjárás előtti óvártól. A királyi udvar nyomában települt ferences szerzetesek számára pedig a király templomot és zárdát is építtetett a várpalotától délkeletre. A királyi udvar 1323-ban Visegrádra tette át székhelyét, azonban stratégiai fekvésénél fogva Temesvár jól kiépített kővére, később többször is, hadjáratok kiinduló pontjául szolgált.

I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) korában Temesvár ispánsága már az ország legtekintélyesebb honorjai közé tartozott.

1365-ben I. Lajos király címert adományozott Temesvár városának, ez a legkorábbi ismert magyarországi városcímer-adomány.

A temesi főesperesség először az 1332–37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. A pápai tizedjegyzék a pápák által a Szentföld felszabadítására, valamint az egyház központi költségeire kivetett tized-adók beszedésére pápai megbízottak Magyarországra is jöttek és 1281–86 között befizetett tized-adókról részletes jegyzéket, pápai adókönyveket, készítettek. Ezeknek a pápai tizedjegyzékeknek csak egyetlen egyházmegye, a váradi tizedei maradtak fent teljesen, a többi egyházmegye tizedjegyzékeiből több-kevesebb tétel hiányzik.

Az 1526 augusztusi tragikus mohácsi csatavesztés következtében odaveszett II. Lajos király (1516–1526), az ország nemeségének és főpapságának a színe-java, velük együtt megszűnt a középkori magyar királyság is. A Partium középkori fejlődésének megszakadása a mohácsi csatavesztés utáni politikai események, a szemben álló két király viszálykodása, de leginkább a török pusztítások következménye. Magyarország, Buda várának eleste után, már nem volt képes a törökkel szemben ütőképes hadsereget szervezni, kialakult a végvárrendszer. Gyula és Bél elestével teljesen szabaddá vált az út a portyázó hordák előtt, később már Várad sem nyújtott védelmet az előtte fekvő vidéknek. Legtöbbet a déli vidékek szenvedtek, de az északi részek lakossága sem élhetett többé nyugodtan. A pusztítások szinte kizárólag csak a magyarlakta gazdagabb síkságot és folyó völgyeket sújtották.

A Partium nagy részén a rabságba hurcoltak nagy száma, megsemmisített falvak százainak füstölgő romjai, omladozó templomok, bozótól felvert szántók jelezték annak a hosszú korszaknak a végét, amelynek a jellemzője a magyar népesség döntő fölénye.

A szakirodalomban általánosan elfogadott szempontoktól eltérő-, illetve tudtommal eddig nem szereplő következtetések:

- Sárvár földvára volt a korábbi adminisztratív központja és ispáni székhelye a későbbi Szatmár vármegye területének.

- A nagykárolyi Károlyi család ősi vezéri szálláshelye Kaplonyban volt.
- A tatárjárás előtti várak neve rendszerint óvár, a későbbieké pedig újvár.
- Az óvárakon kívül, de azoknak a közelében épültek mindig a monostorok.
- Temesvár földvárának, az óvárnak kőfalas átépítése már állt 1315-ben, I. Károly király udvarának odaköltöztetésekor.

Ezt a tanulmányt az erdélyi védelmi rendszerek tervezett egyetemi jegyzete részének szántam. Évtizedeken át műemlék restauráló műépítészként dolgoztam, jeles mesterek mellett is, többszörösen bejárva Erdély védelmi jellegű műemlékei helyszíneinek nagy részét. A helyszíni kutatások és tapasztalatok mellett tudatosan választottam a kompiláció használatát is, az egyetemi jegyzet jobb használhatósága érdekében.

KÖNYVKIADÁSUNK

Már 1992-ben felmerült egy honismereti szövetség megalakításának szükségessége. Még abban az évben egy tervet állítottam össze, helytörténeti és néprajzi kutatómunka megszervezésére, valamint emlékhelyek létesítése és ápolása céljából. E tervezetbe került az is, hogy az emlékhelybizottság egy honismereti lapot indít, Partiumi lapok címmel, valamint egy ismerető füzetet műemlékekről és emlékhelyekről, Emlékhely Kiskönyvtár címen. Akkor még úgy képzeltem el, mint az Erdélyi műemlékeink című kis füzet sorozatot. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 1993-ban alakult meg, az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihar Megyei Osztálya mellett, a két püspökség égisze alatt. Honismereti lapunk 1994. április 14-én indult el, Partium néven, mint a Partiumi Közöny melléklete.

Könyvkiadásunk még váratott magára. Végül 1997-ben kristályosodott ki, hogy kiskönyv-sorozatot indítunk, Partiumi füzetek néven, a Partium és a Bánság helytörténetének, műemlékeinek, népszokásainak ismertetésére. Hogy a kiadással, engedélyekkel és adózással ne legyen gondunk, megbeszéltem Tőkés László és Tempfli József püspökökkel, hogy könyveink a két püspökség égisze alatt jelenjenek meg. Így jelent meg könyveinkben mint kiadó a PBMEB, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség. Hiszen az egyháznak joga van könyvet kiadni és saját berkeiben árusítani. 2007 áprilisától egyesületünk felvette a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság nevet, mint önálló jogi személyiség, és mint önálló kiadó.

A sorozat célja a helytörténeti kutatásban fellelhető hatalmas fehér foltok eltüntetése, műemlékeink megismerése és védelme. Célja, hogy a kistelepülések jó ismerői állítsák össze

az anyagot, azok akik ismerik a vidéket, ott élnek, szívügyük, hogy megismerjék saját történelmüket, szokásaikat, s össze is gyűjtsék ezeket az adatokat. Ugyanakkor kritériummá vált a levéltári anyagok felhasználása, valamint az oral history módszerének alkalmazása. A másik fontos cél, hogy e kiadványokat az illető településen is meg lehessen vásárolni. 1997-től napjainkig 73 kötet jelent meg a Partiumi füzetek könyvsorozatában, és 15 kötet a sorozaton kívül. Könyveink egy része, a kezdetektől számítva, a református egyház Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában készült, a másik része az Europrint nyomdában, néhány kötet az Imprimeria de Vest nyomdában. Legújabbban pedig a Litera Print Kft-nél.

Köteteink általában 350–500 példányszámban jelennek meg, a rendelkezésünkre álló anyagi alapok függvényében. Szokássá vált, hogy az egyesület tagjai minden kötetből kapnak egy-egy tiszteletpéldányt. Ugyanakkor eljuttattuk minden jelentős könyvtárba. Az utóbbi években e kötetek felhasználása alapján szervezték meg a középiskolák helytörténeti vetélkedőit.

Most vizsgáljuk meg egy kicsit közelebbről könyvsorozatunkat. Év szerinti megoszlása a következő volt:

1997 őszen jelent meg az első, nem is beszélhetünk másról, mint egy füzetéről, 12 oldalban. A fedőlapja sem volt színes. Ez volt az első kísérlet, nem volt semmilyen gyakorlatom a könyvszerkesztésben. A Biharban tartott III. Partiumi Honismereti Konferenciára készült el, magáról Bihar községről.

Tanulni kezdtem a szerkesztést, majd csatlakozott a kiadói tevékenységhez Mihálka Magdolna szöveggondozó.

1998-ban öt kötet jelent meg, immár színes fedőlappal.

1999-ben öt, 2000-ben három, 2001-ben kettő, 2002-ben három kötet jelent meg. Ez volt a hőskor. Nem szponzorizálta senki, az eladásból bejövő pénzből nyomtattuk ki a következő köteteket.

2003-ban nyolc kötet jelent meg. Ettől kezdve támogatja könyvkiadásunkat a Bihar Megyei Tanács, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete javaslatára. A támogatás pályázat útján történik. Így 2004-ben négy, 2005-ben hat, 2006-ban hat, 2007-ben négy, 2008-ban nyolc, 2009-ben öt, 2010-ben négy,

2011-ben három, 2012-ben három, 2013-ban két kötet jelent meg, valamint ezek mellett tizenöt kötet, sorozaton kívül. Jelenleg előkészületben van számos más kötet.

És most nézzük meg a kötetek szerkezetét, vagy mondhatjuk típusait.

16 falumonográfia: Bihar, Félixfürdő, Nagyszalonta, Sarmaság, Püspökfürdő, Szentjobb, Ottomány, Érsemjén, Szalacs, Biharpüspöki, Albis, Egri, Sárközújlak, Tóti, Margitta, Szalárd.

18 műemlékekkel foglalkozó kötet: Nagykároly református temploma, Szilágyság műemlékei, „Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”, Székesegyházi bazilika, Varadinum a vizek határolta város és vár, Rajtuk taposunk, Turulmadaras emlékműveink (egész Erdélyből), A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról. (A 10. évfordulóra készült, első évkönyvünk). Nagyvárad római katolikus székesegyházai, Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében, Nagyvárad, városismertető, Nagyvárad műemlék épületei, Arad építészeti emlékei, Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében II., Épített örökségünk a helytörténeti kutatás tükrében (második évkönyvünk, a 15. évfordulóra), Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében, Vigyázó kövek – A műemlékvédelem kezdetei Nagyváradon, Szecessziós építészet Nagyváradon, Nagyvárad városháza.

19 történelmi és néprajzi jellegű kötet: A szabadságharc zászlaja alatt. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a Partiumban és a Bánságban, A Bánság útjai a 19. században, Rév – Erdély sziklakapuja, Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból, A révi népi fazekasság monográfiája, Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején, Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál. Nagyvárad bombázása 1944-ben, Hegyköz, történeti monográfia, A bihari turizmus története, 1956 emlékezete Biharban, A mozi évszázada Nagyváradon, Micske a helynevek tükrében, Nagyvárad ipartörténete, Mesélő aradi házak, Szőlő és bor az Érmelléken, Csillagváros visszavárta katona fiát, A Királyhágómelléki Református Egyházkerület székházperének kilencéves története, Szemelvények Bihar megye és térsége ipartörténetéből, Érmellék szerelmem – honismereti riportok.

11 kötet nagy személyiségeinkről: Dr. Andrásy Ernő, az Érmellék utolsó polihisztorja, Nagyvárad tudós püspökei (gyűjteményes), Aki fényt hagyott maga után. Dr. Károly Irén József élete és munkássága, Bartók Béla és Nagyszentmiklós, Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében, Bihari sorsok a változó időben, A bölcsőtől a sírig – 250 éve született Kazinczy Ferenc, Ottomány szülöttje, Kufstein halottja – Szentjóni Szabó László, Párhuzamos életrajzok (Nagyvárad személyiségei), Hidak a viharlámpa fényében (Ványai Károly polgármester élete és munkássága), Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei (Rimler Károly, Soós István polgármesterek.)

Négy kötet temetőinkről: Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben, Hol sírjaink domborulnak – Partiumi temetők (gyűjteményes, 25), Telegdi sírkövek, emléktáblák, Érmihályfalvi temetők. De akár ide is sorolhatjuk a turulmadaras emlékműveinkről szóló kötetet is, mert azok zömében síremlékek.

Öt iskolatörténet: Mezőtelegd iskolatörténete, A nagyváradai egészségügyi oktatás történetéből, A temesvári ipari oktatás kezdetéről, Túrterebes egyház- és iskolatörténete, Római katolikus intézetek Nagyváradon.

Még kiadtunk sorozaton kívül tizenöt kötetet: öt kötet a Jubileumi Rákóczi Évek keretében; díszkiadásban a Százéves a nagyváradai villamos; Épített örökségünk Bihar megyében. Négy hasonló kiadásunk volt: Biró József: Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei, Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt, K. Nagy Sándor: Bihar-ország című kötetei, Györffy István: A Fekete-Körös-völgyi magyarság, valamint Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében, A XVIII. Partiumi Honismereti Konferencia előadásai, A honismeret szolgálatában, A Nagyváradai Evangélikus Egyházközség története.

FÉNYES ELEK-DÍJAZOTTJAINK

Az egyesület által alapított Fényes Elek-díj részei:

- laudatio
- díszoklevél
- plakett
- fénykép, aláírás és laudatio az Aranykönyvbe

Azok kapják meg, akik kimagasló eredményt értek el a helytörténeti kutatásban, a hagyományok ápolásában, a honismereti nevelésben, valamint az egyesületi munkában. Évente hárman kaphatnak, rendkívüli esetben többen.

2001. díjazottjai

1. Dr. Kovách Géza - Arad
2. Juhász Viktor - Rév
3. Emódi János - Nagyvárad
4. Major Miklós - Szilágynagyfalu
5. Székely Antal - Ombod
6. Sípos László - post mortem - Bogdánd

2002. díjazottjai

7. Pálkovács István - Temesvár
8. Fazekas Lóránd - Szatmárnémeti
9. Pávai Gyula - Arad

2003. díjazottjai

10. Lakóné Hegyi Éva - Zilah
11. Dukrét Géza - Nagyvárad
12. Benedek Zoltán - post mortem - Nagykároly

2004. díjazottjai

13. Péter I. Zoltán - Nagyvárad
14. Bara István - Szatmárnémeti
15. Csanádi János - Kisjenő

2005. díjazottjai

Ettől az évtől kezdve külön díjat adunk olyan személyiségeknek, akik példát mutatnak a hagyományőrzésben saját településükön.

16. Kupán Árpád - Nagyvárad
17. Kordics Imre - Nagyvárad
18. Ujj János - Arad
19. Balazsi József polgármester- Érsemjén

2006. díjazottjai

20. Borbély Gábor - Nagyvárad
21. Puskel Péter - Arad
22. Kiss Kálmán - Túrterebes
23. Hasas János, a Pro Rév Egyesület elnöke - Rév

2007. díjazottjai

24. Dánielisz Endre - Nagyszalonta
25. Jósa Piroska - Nagyvárad
26. Kovács Rozália - Érmihályfalva
27. Bognár Levente alpolgármester - Arad

2008. díjazottjai

28. Pásztai Ottó - Nagyvárad
29. Antal Béla - Biharpüspöki
30. Dr. Jancsó Árpád - Temesvár
31. Kovács Zoltán polgármester - Érmihályfalva

2009. díjazottjai

32. Szabó István - Ottomány
33. Erdei János - Szilágysomlyó
34. Hitter Ferenc - Felsőbánya
35. Dr. Vajda Sándor - Borosjenő

2010. díjazottjai

36. Starmüller Géza - Kolozsvár
37. Mihálka Magdolna - Nagyvárad
38. Tácsi Erika - Temesvár
39. Gellért Gyula lelkipásztor - Bihardiószeg

2011. díjazottjai

40. Wanek Ferenc - Kolozsvár
41. Makai Zoltán - Nagyvárad
42. Halász Péter - Gyimesközéplak
43. Flóris János - Isaszeg, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány alapító elnöke

2012. díjazottjai

44. Bessenyei István - Segesvár
45. Dr. Dénes Zoltán - Mezőhegyes
46. Nánási Zoltán - post mortem - Érmihályfalva
47. Sándor Tivadar római katolikus plébános - Arad-Gáj

A TAGSÁG NÉVSORA

1. AGYAGÁSI ERNŐ	Nagyvárad	1998.02.28-1999.06.
2. ALFÖLDY PÁL †	Arad	1998.10.09-2000.
3. ALMÁSSY ROZÁLIA	Temesvár	2008.06.-2010.
4. ANTAL BÉLA *	Nagyvárad	1995.01.-
5. BALLA ERZSÉBET *	Albis	1998.03.28.-
6. BALAZSI JÓZSEF	Érsemjén	2005.09.01.-
7. BARA ADRIÁN	Arad	2002.-2003.
8. BARA CSABA *	Szatmárnémeti	1994.-1998.
9. BARA CSABA-SÁNDOR *	Szatmárnémeti	1998.03.28.-
10. BARA ESZTER *	Szatmárnémeti	1997.11.17.-
11. BARA ISTVÁN-JÓZSEF *	Szatmárnémeti	1995.03.11.-
12. BARA ZOLTÁN-ISTVÁN *	Szatmárnémeti	1998.03.28.-
13. BARACSI LEVENTE ZOLTÁN	Arad	2002.07.26.-2003.
14. BARICZ NÁNÁSI NOÉMI	Érmihályfalva	2002.09.06.-
15. BARTOS ELEKES ILDIKÓ	Nagyvárad	2004.04.10.-
16. BÁNTÓ BÁLINT id. †	Szatmárnémeti	1993.05.19.-1998.
17. BENCZE ÉVA †	Nagyvárad	1997.09.27.-2002.
18. BENEDEK ZOLTÁN †	Nagykároly	1995.-2002.
19. BERECS GÁBOR	Arad	2008.04.-
20. BÉRES JÓZSEF	Máramaros- sziget	1998.10.10.-1999.
21. BÉRES MARGIT	Temesvár	
22. BESSENYEI ISTVÁN *	Segesvár	1998.03.28.-
23. BODNÁR LAJOS	Borosjenő	2012.-
24. BODOLA JÁNOS	Zilah	1998.10.10.-2004., 2010-

25. BOKOR IRÉN *	Érmihályfalva	1998.02.21.–
26. BORBÉLY GÁBOR †	Nagyvárad	1994.–2009.
27. BORBÉLY KATALIN	Nagyvárad	2009.–
28. BORDÁS ISTVÁN *	Nagyvárad	1998.10.09.–
29. CSANÁDI JÁNOS	Kisjenő	1999.11.27.–
30. CSILLAG ANTAL †	Szatmárnémeti	
31. CSORBA TERÉZ	Érsemjén	2007.09.–
32. DARIDA ISTVÁN	Temesvár	2009.02.–
33. DÁNIELISZ ENDRE	Nagyszalonta	1993.05.19.–
34. DEÁK JÓZSEF	Borossebes	1998.07.– 2005, 2010.–
35. DENGYEL MÁRIA	Temesvár	2008.09.–
36. DÉNES ZOLTÁN	Mezőhegyes	2010.09.–
37. DOVIN IRMA	Nagyvárad	2003.12.16.–
38. DUKRÉT ARANKA	Nagyvárad	1993.10.29.–
39. DUKRÉT GÉZA	Nagyvárad	1993.05.19.–
40. EGRİ FERENC	Nagyvárad	1995.01.25–1997.02.
41. EMŐDI JÁNOS	Nagyvárad	2000.–
42. EMŐDI TAMÁS	Nagyvárad	2003.03.–
43. ERDEI DALOCZKI EDIT	Szatmárnémeti	2009.03.–2010.
44. ERDEI DALOCZKI ISTVÁN	Szatmárnémeti	2008.11.–2010.
45. ERDEI JÁNOS *	Szilágyosmlyó	1998.01.16.–
46. ERDŐKÖZI ZOLTÁN	Szilágylelle	1995.–2001.
47. ESZENYEI BÉLA	Nagyvárad	1998.10.09.–2004.
48. FÁBIÁN JÓZSEF †	Tenke	2000.09.01.–2003.
49. FAZEKAS LÓRÁND *	Szatmárnémeti	1995.03.06.–
50. FÁRCAŞ PIROSKA *	Nagyvárad	1997.10.01.–
51. FEHÉR JÓZSEF	Sátoraljaújhely	2012.09.07.–
52. FEKETE IRÉN	Nagyvárad	2007.04.24.–
53. FEKETE KÁROLY	Zilah	2006.–2007.
54. FÜLÖP MARGIT-ANNA	Nagyvárad	2000.02.26.–
55. GHEDE FERENC	Temesvár	
56. GOTLIEB ERVIN FÉLIX	Nagykároly	2006.09.–2009.
57. GÖNCZI GYULA †	Arad	1997.–1999.
58. GÖNYEY ÉVA †	Nagyvárad	2000.02.26.–2008.
59. GÖRBE ISTVÁN †	Szatmárnémeti	1997.12.22.–2001.
60. GYARMATI GÁBOR †	Nagyvárad	1993.10.29.–2007.
61. GYÖRGY IRÉN	Szalacs	1998.10.09.–1999.
62. HALÁSZ PÉTER	Gyimesközéplak	2010.–

63. HASAS JÁNOS	Rév	2006.09.01.–
64. HITTER FERENC *	Felsőbánya	1998.–
65. HORBER PÁL	Nagyvárad	2004.–
66. HUNYADI KÁROLY	Mezőtelegd	2007.–
67. ILLYÉS GYÖRGY	Zilah	2002.12.15.–2003.
68. ILLÉS ILDIKÓ	Szatmárnémeti	2008.11.05.–
69. IMRE LAJOS dr.	Pomáz	2001.–2004
70. JAKAB RITA	Nagybánya	2004.09.11.–
71. JAKOBOVITS MIKLÓS †	Nagyvárad	1993.05.19.–1995.
72. JANCsó ÁRPÁD *	Temesvár	1995.04.19.–
73. JOIKITS ATTILA	Szilágysomlyó	1998.01.18.–2009.
74. JÓSA PIROSKA *	Nagyvárad	1998.03.28.–
75. JÓZSA ISTVÁN	Kolozsvár	1999.09.04.–2001.
76. JUHÁSZ IBOLYA	Rév	2002.08.16.–
77. JUHÁSZ VIKTOR †	Rév	1993.10.29.–2004.
78. KABA GÁBOR	Zsombolya	2005.09.–2008.
79. KECSE GABIELLA	Nagyvárad	2010.09.–
80. KELEMEN EMŐKE	Nagyvárad	1998.10.09.–2004.
81. KELEMEN GÁBOR	Nagyvárad	1998.10.09.–2004.
82. KÉRI GÁSPÁR	Székelyhíd	2000.07.01.–
83. KIRÁLY ANDRÁS	Arad	2002.07.26–2004.
84. KIRÁLY ROZÁLIA	Lugos	2008.06.28.–2011.
85. KIRÁLY ZOLTÁN	Lugos	2008.06.28.–2011.
86. KISS ALBERT	Nagyvárad	1993.05.19.–
87. KISS ANNA-MÁRIA	Nagyvárad	2009.–
88. KISS ENDRE JÓZSEF	Sárospatak	2012.09.07.–
89. KISS KÁLMÁN *	Túrterebes	1997.11.08.–
90. KISS LÁSZLÓ	Nagyvárad	1993.05.19.–
		1998. 2009.–
91. KISS ZOLTÁN	Kraszna	2004.03.20.–
92. KOCSIS GYULA	Nagyvárad	2005.–2006.
93. KOLOZSVÁRI ISTVÁN †	Margitta	1993.05.19.–1996.
94. KOLOZSVÁRI ISTVÁN	Berettyóújfalu	2008.09.06.–
95. KOLOZSVÁRI ZSUZSA	Bihar	1999.09.–2000.01.
96. KONGLOVITS ÉVA	Nagykároly	2006.09.02.–2009.
97. KORDICS IMRE *	Nagyvárad	1997.10.24.–
98. KORMÁNYOS LÁSZLÓ	Nagyvárad	2006.–
99. KOSZTA NAGY ISTVÁN dr.	Csíkszereda	2002.07.26.–2002.
100. KOTLACSIK IRÉN †	Nagyvárad	1997.09.26.–2002.

101. KOVÁCH GÉZA dr. †	Arad	1993.10.29.–2004.
102. KOVÁCS ROZÁLIA	Érmihályfalva	2000.09.01.–
103. KÖNIG FRIGYES dr. †	Arad	1995.04.19.–1997.
104. KÖNIG TIBOR	Temesvár	2008.06.–
105. KRESTYÁN ILONA	Temesvár	2002.10.–
106. KUPÁN ÁRPÁD	Nagyvárad	2000.12.–
107. KURTA-TÓTÖS BEÁTA	Dobra	2009.09.–2010.
108. KURTA-TÓTÖS SZABOLCS	Dobra	2009.09.–2010.
109. LAKÓNÉ HEGYI ÉVA	Zilah	1997.09.27–2004.
110. MAGYARI ETELKA	Chicago	1997.12.29–2000.
111. MAJOR MIKLÓS †	Szilágynagyfalu	1993.10.29.–2004.
112. MAKAI ZOLTÁN	Nagyvárad	2007.08.27.–
113. MARIÁN ANTAL	Nagyvárad	1993.05.19.–1993.10.
114. MATEKOVITS MÁRIA	Arad	2002.07.26.–
115. MATEKOVITS MIHÁLY	Arad	2002.07.26.–
116. MÁRKUS JÁNOS	Arad	1998.–2001.
117. MERLÁK ISTVÁN	Mezőhegyes	2010.09.–
118. MERLÁK ZSUZSANNA	Mezőhegyes	2010.09.–
119. MÉDER ÁRPÁD †	Nagyvárad	1993.10.29–2010.
120. MIHÁLKA MAGDOLNA *	Nagyvárad	1998.10.10.–
121. MIHÁLKA NÁNDOR	Nagyvárad	2009.03.28.–
122. MIHÁLKA ZOLTÁN *	Nagyvárad	1998.10.10.–
123. MIKLÓS MIHÁLY	Nagyvárad	1993.05.19.–1995.
124. MISKOLCZI LAJOS	Nagyvárad	2008.09.05.–
125. MISKOLCZI MÁRIA	Nagyvárad	2008.09.05.–
126. MITRULY MIKLÓS	Szilágyssomlyó	1998.10.10.–2003.
127. MOLNÁR ÁGNES	Temesvár	2009.03.21.–
128. MOMIR DOROTEA	Temesvár	2008.06.28.–
129. NAGY ARANKA *	Nagyvárad	1998.01.01.–
130. NAGY BÉLA	Élesd	2012.09.07.–
131. NAGY ISTVÁN	Szatmárnémeti	1999.09.04.–2000.01.
132. NAGY ISTVÁN	Pécska	
133. NAGY JUDITH	Máramarosziget	1998.02.14.–1998.
134. NAGY LÁSZLÓ *	Nagyvárad	1998.01.01.–
135. NAGY MAGDALÉNA	Nagyvárad	2008.01.03.–
136. NAGY MÁRIA-ANNA *	Nagyvárad	1998.10.09.–
137. NÁNÁSI JULIÁNNA	Nagyvárad	1998.09.15.–2012.
138. NÁNÁSI ZOLTÁN †	Érmihályfalva	2000.09.01.– 2012.04.12

139. NEMES ERZSÉBET	Nagyvárad	2011.–
140. NÉMETH KATALIN S. *	Nagyvárad	1995.05.10.–
141. ÓDRY MÁRIA	Arad	2002.07.26.–2004.
142. OLASZ ANGÉLA	Arad	2003.01.–2004, 2009–
143. ORBÁN LÁSZLÓ †	Túrterebes	1997.–2001.
144. OROSZ BÉLA	Ártánd	2011.–
145. PAP ALBERT	Budapest	2006.09.02.–2007.
146. PÁLFI SÁNDOR dr.	Arad	2001.09.–2002.
147. PÁLKOVÁCS ISTVÁN *	Temesvár	1994.04.03.–
148. PÁPAI VIRÁG	Érszőlős	2003.01.06.–2004.
149. PAPP ATTILA †	Margitta	1994.–2000.
150. PAPP ILONA	Nagyvárad	1999.09.03.–2000.
151. PÁSZTAI OTTÓ *	Nagyvárad	1998.10.09.–
152. PÁVAI GYULA †	Arad	1997.12.–2010.
153. PETE-KOMÁROMY SÁRA	Nagykároly	2002.09.07.–2006.
154. PÉTER EMÍLIA	Nagyvárad	2007.08.31.–
155. PÉTER I. ZOLTÁN	Nagyvárad	1993.05.19.–
156. PUSKEL PÉTER-PÁL *	Arad	1998.10.09.–
157. RIEDL RUDOLF	Szatmárnémeti	2009.03.–
158. ROZIN ELEMÉR	Nagyvárad	2008.09.05.–
159. ROZIN ERZSÉBET	Nagyvárad	2009.–
160. SALLAY KÁROLY	Szilágyosmlyó	1998.01.20.–2007.
161. SÁNDOR MÁRIA, KRAJCZÁRNÉ	Debrecen	2010.09.–
162. SÁNDOR ISTVÁN	Arad	2002.07.26.–
163. SÁNDOR TIVADAR PÉTER	Arad	2012.09.07.–
164. SÁRKÖZI ZOLTÁN	Nagyvárad	2013.02.28.–
165. SIPOS LÁSZLÓ †	Bogdánd	1995.–1999.
166. SÓGOR ANDRÁS	Budapest	2006.09.–2010.
167. SÓFALVI ISTVÁN	Nagyvárad	1996.–1997, 2006.
168. SÓTANYI JÓZSEF *	Sükkösd	1998.10.12.–
169. STARMÜLLER GÉZA	Kolozsvár	2001.09.10.–
170. SZABÓ ISTVÁN	Ottomány	2001.09.08.–
171. SZABÓ LÁSZLÓ	Temesvár	2000.04.05.–2001.
172. SZABÓ PIROSKA	Nagyvárad	1998.03.25.–2002.
173. SZALAI ILONA	Érmihályfalva	2001.–
174. SZEKENI LAJOS-VENDEL	Nagyvárad	2013.03.23.–
175. SZÉKELY ANTAL †	Ombod	1998.03.28.–2008.12.
176. SZÉKELY JÓZSEF	Nagybánya	1999.11.27.–2000.

177. SZÉMAN PÉTER	Szilágyosomlyó	2010.09.–
178. SZILÁGYI FERENC	Szatmárnémeti	2008.11.05.–
179. SZILÁGYI SÁNDOR	Szatmárnémeti	2009.03.–
180. SZUHÁNYI KATALIN	Érmihályfalva	1998.09.–2009.
181. SZUHÁNYI SÁNDOR	Érmihályfalva	2003.09.05.–2009.
182. TÁCSI ERIKA *	Temesvár	1998.09.–
183. TÁCSI LÁSZLÓ †	Temesvár	1999.07.03.–2005.
184. TIPONUŢ TIBOR	Nagyvárad	2006.02.–
185. TÓTH EMESE	Szilágycseh	2006.09.02.–2008.
186. TÓTH GÉZA-IVOR	Szatmárnémeti	1998.–2004.
187. TÓTH LÁSZLÓ	Szilágycseh	2006.09.02.–2008.
188. TÓTHPÁL TAMÁS *	Kolozsvár	1998.10.10.–
189. TÖVISSI JÓZSEF	Kolozsvár	1998.–2003.
190. UDVARDY LÁSZLÓ †	Temesvár	1999.–2000.
191. UJJ JÁNOS	Arad	2002.07.26.–
192. UJVÁROSI TIBOR *	Nagyvárad	1998.09.15.–
193. USZKAI ÁRPÁD	Szilágypér	2000.03.25.–2005.
194. VAJDA ÉVA	Szatmárnémeti	2009.03.–
195. VAJDA KATALIN	Borosjenő	2002.12.20.–
196. VAJDA SÁNDOR dr. *	Borosjenő	1996.–
197. VÁSÁRHELYI MIKLÓS	Szatmárnémeti	
198. VELCSOV PÁLL MARGIT	Nagy- szentmiklós	2008.07.17.–
199. VENCZEL MÁRTON dr.	Nagyvárad	1993.05.19.–1998.
200. VESSELÉNYI MARGIT	Nagyvárad	2004.08.17.–
201. VESSELÉNYI TIBOR	Nagyvárad	2004.08.17.–
202. VÉSŐ ÁGOSTON	Nagybánya	1993.10.29.–1996.
203. VIG LEVENTE ISTVÁN	Szilágyosomlyó	2002.12.02.–2003.
204. VOITICSEK ÁRPÁD	Nagyvárad	2010.–
205. VOITICSEK ILONA	Nagyvárad	2010.–
206. WANEK FERENC	Kolozsvár	2008.07.13.–
207. WILHELM SÁNDOR	Székelyhíd	2007.11.22.–
208. ZAHORÁNSZKI ISTVÁN	Máramaros- sziget	2007–2009.

alapító tagok (1993.05.19.)

részt vettek az alakuló ülésen (1993.10.29.)

* 15 éve tagok

† elhunyt

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Az egyesület története	7
1994	9
DUKRÉT GÉZA - Kalendáriumok és iskolai évkönyvek művelődés- és helytörténeti szerepe	11
1995	25
HITTER FERENC - Vértanúk erénye és nyomorúsága.....	27
Boldog Scheffler János szatmári püspök élete és mártíriuma	27
1996	37
KORDICS IMRE - A tordai csata	41
1997	53
DÁNIELISZ ENDRE - Sinka István költő, író életútja	57
1998	64
PÁSZTAI OTTÓ - Pálos örökség a nagyváradi premontrei templomban	70
1999	81
HALÁSZ PÉTER - A kétszáz esztendeje született Petrás Incze János	85
2000	94
ERDEI JÁNOS - A Nagyboldogasszony-plébániatemplom	100
2001	109
UJJ JÁNOS - Az újaradi római katolikus egyház és templom története	115
2002	130
FAZEKAS LÓRÁND - Katona Mihály, a természeti földrajz magyar úttörője	139
2003	151
MIHÁLKA NÁNDOR - Új felfedezések a váradi várban	158
2004	168
PÉTER I. ZOLTÁN - Jubiláló nagyváradi királysobor	178
2005	208
KUPÁN ÁRPÁD - Félévezredes vitatéma Dózsa György szerepéről .	217
2006	224
PUSKEL PÉTER - Helyi érdekű vasutak megálmodója és építője .	233

2007	247
KOVÁCS ROZÁLIA - Érmihályfalvi betlehemes játék.....	257
2008	265
Laudatio - Pásztai Ottó tiszteletére	276
- Antal Béla tiszteletére	278
- Dr. Jancsó Árpád tiszteletére	281
DR. JANCÓSÓ ÁRPÁD - A temesvár-belvárosi zsinagóga története ..	284
2009	300
Laudatio - Szabó István tiszteletére	308
- Erdei János tiszteletére.....	310
- Hitter Ferenc tiszteletére	313
- Dr. Vajda Sándor tiszteletére	318
DR. VAJDA SÁNDOR - Nők, akik hazájuk iránti hűségüket 1848-49-ben tettekkel bizonyították	321
2010	334
Laudatio - Starmüller Géza tiszteletére	344
- Mihálka Magdolna tiszteletére	348
- Tácsi Erika tiszteletére	350
- Gellért Gyula tiszteletére	355
TÁCSI ERIKA - Adalékok Ormós Zsigmond jellemrajzához	357
2011	363
Laudatio - Waneke Ferenc tiszteletére.....	374
- Makai Zoltán tiszteletére	377
- Halász Péter tiszteletére	381
In memoriam Hóhn József	383
Laudatio - Flóris János tiszteletére	386
WANEK FERENC - Halaváts Gyula geológus régészeti és építészet- történeti munkássága, különös tekintettel a Bánság területére .	389
2012	399
Laudatio - Bessenyei István tiszteletére	408
- Dénes Zoltán tiszteletére	410
- Nánási Zoltán tiszteletére	413
- Sándor Tivadar Péter tiszteletére.....	415
MAKAI ZOLTÁN - Epizódok Székelyhíd történetéből.....	418
STARMÜLLER GÉZA - A Partium Erdélyhez való kötődése és védelmi rendszere a középkorban	429
Könyvkiadásunk	444
Fényes Elek-díjazottjaink	448
A tagság névsora	451

A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félicsfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta - városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly - református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság*
7. *Hol sírjaink domborulnak - partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság - tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Püspökfürdő*
10. Dánielisz Endre: „Csonkatorony nyúlik a felbőbe...”
11. Bunyitay Vince – Fodor József: *Székesegyházi Bazilika - Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Varadinum - a vizek batárolta város és vár*
13. *A szabadságharc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk - A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskolatörténete*
16. Csilik József: *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emődi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsemjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet). Összeállította Dukrét Géza
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből*
22. *Rév, Erdély sziklakapuja*
23. *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról.* Évkönyv. Összeállította Dukrét Géza
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*
26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Biharpüspöki*
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: „Aki fényt hagyott maga után...”
30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai*
31. Kiss Kálmán: *Egri község* (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fazekasság monográfiája*

33. Emödi János – Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*
34. Jóna Piroska: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
36. Anzik Albert: *Livada – Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz (történeti monográfia)*
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bibari turizmus története*
41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmihályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád – Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.* Összeállította Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér Lajos: *Micske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete*
51. Jóna Piroska: *Bihari sorsok, a változó időben*
52. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
53. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
55. *Épített örökségünk, a helytörténeti kutatás tükrében.* Összeállította: Dukrét Géza
56. Orosz Otilia Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében*
57. Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*
58. *A Bölcsőtől a Síríg – 250 éve született Kazinczy Ferenc*
59. Kiss Kálmán: *Túrterebes egyház- és iskolatörténete*
60. Szentjóbó Szabó Andor: *Ottomány szülöttje, Kufstein halottja*
61. S. Németh Katalin: *Vigyázó kövek*
62. Kupán Árpád: *Párbuzamos életrajzok*
63. Papp Attila: *Az én Margittám. Érzelmes városmonográfia*
64. Ványai Mária: *Hidak a viharlámpa fényében*
65. Szilágyi István: *Csillagváros visszavárta katona fiát*
66. Péter I. Zoltán: *Szeccsziós építészet Nagyváradon*
67. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városháza*

68. *Római katolikus intézetek Nagyváradon*
69. Borzási Gyula, Dani Zoltán, Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke, tegnap és ma*
70. Kupán Árpád: *Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei*
71. Dr. Szatmáry Ferenc: *A Királybágómelléki Református Egyházkerület székházperének kilencéves története*
72. Makai Zoltán: *Szemelvények Bihar megye és térsége ipartörténetéből*
73. Sütő Éva: *Érmellék, szerelmem. Honismereti riportok*

